KAN. ANTANAS STEPONAITIS

TĖVYNĖJE IR PASAULY

PRISIMINIMAI IR APYBRAIŽOS

1962 — Maironio metai
Spaudė Tėvų Pranciškonų spaustuvė
Brooklyn, New York

PRATARMĖ

Lietuvoje karo metu teko išgyventi nežmoniško slėgimo dvi okupacijas — rusų ir vokiečių, abi paženklintas mūsų tautos persekiojimu ir krauju. Žmonės išsiilgę laukė atmainos, bet sulaukė antrojo bolševikų antplūdžio 1944 metų rudenį. Daug kas iš savo namų bėgo ne tiktai dėl karo veiksmų ir baimės naujo rusų teroro, bet ir vildamiesi, jog karas netrukus pasibaigs ir galima bus laisvai grįžti namo. Sunku būtų buvę tada patikėti, kad toks nuožmus karas, pareikalavęs tiek daug aukų, baigtųsi neatnešdamas laisvės.

Deja, Lietuva paliko šiurpioje rusų bolševikų vergijoje, o išblokštieji iš tėvynės atsidūrė karo suniokiotoje Vokietijoje, bėglių stovyklose, be vilties greitai sugrįžti į laisvą savo kraštą. Po kelerių metų alkio ir skurdo daugumas lietuvių bėglių buvo priimti Jungtinių Amerikos Valstybių.

Pasiekęs Ameriko skrantus prie Atlanto, New Yorke, pamažu vis stūmiausi į vakarus, keliamas iš vienos vietos į kitą, kol atsiradau prie Pacifiko, Los Angeles, ten pakviestas kun. Jono Kučingio, šv. Kazimiero lietuvių parapijos klebono. Pasitaikė dar taip, kad į Los Angeles atvykau savo vardinių dieną — 1957 birželio 13. Buvau pabaigęs jau trečiąją amžiaus ketvirtį. Dievas buvo man davęs netrumpą amžių ir laimingai išvedęs pro karo audras ir sunkenybes. Turėjau dar džiaugsmo kitais metais (1958) prisiminti neeilinę penkių dešimtų metų kunigystės sukaktį.

Man buvo labai malonu, kad tų sukakčių proga teikėsi mane prisiminti Los Angeles lietuviai, pas kuriuos tebuvau vos vieneris metus išbuvęs. Sveikinimų kalbose, tarp kitko, buvo užsiminta, kad savo dienų saulėlaidoje nelikčiau neužrašęs, ką esu išgyvenęs ir veikęs. Prisiminta kitados mano

rašyti ir išleisti atsiminimai iš pirmojo pasaulinio karo laikų, kai teko rūpintis lietuviais belaisviais Vokietijoje ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akcija Šveicarijoje. Buvau raginamas juos pakartoti ir surišti su tolimesniu Lietuvos ir savo gyvenimu.

Nauji mano užrašai galėjo ir likti neišvydę spaudos, jei į Los Angeles Vasario 16 minėjimui nebūtų atvykęs istorikas Simas Sužiedėlis. Išsikalbėjus patarė skubinti spausdinti, tačiau nebekartoti ištisai pirmųjų atsiminimų, o tik svarbesnius faktus, nes esą, kas paskelbta, tai Lietuvos praeities tyrinėtojų galį būti surasta ir pasinaudota. Būtų naudingiau rankraštį perredaguoti ir papildyti taip, kad bendrais bruožais būtų apimta visa, kas išgyventa nuo caro laikų iki dabarties, duodant apybraižas ir tų įvykių, kurių liudininkais yra kiti asmenys bei istoriniai šaltiniai. Tuo būdu mano prisiminimų užrašai, atitinkamai pertvarkyti ir papildyti, pavirto tarsi pasakojama lietuvių tautos istorija, susieta dalimi su asmeniškais mano išgyvenimais.

Noriu čia išreikšti prof. **Simui Sužiedėliui** nuoširdžią padėką už didžią jo paslaugą, teikiant man patarimų, parūpinant naujos medžiagos bei išrašų citatoms ir papildant kai kur istorinius apybraižų duomenis. Jis taip pat teikėsi pataisyti rankraščio kalbą ir sudaryti vardyną.

Esu didžiai dėkingas ir **kun. Jonui Kučingiui,** šv. Kazimiero parapijos klebonui, suteikusiam man prieglobstį prie Ramiojo vandenyno, kur ramiai ir patogiai galėjau savo laisvas valandas paskirti šiam darbui.

Mano nuoširdi padėka priklauso taip pat lietuviam pranciškonam, ypač **T. Pranciškui Giedgaudui, O. F. M.,** spaustuvės vedėjui, kurio pastangomis knyga rūpestingai atspausta.

Žinau, kad šis mano darbas nėra nei išsamus nei tobulas, bet jeigu skaitytojui padės geriau pažinti vingiuotą paskutinio šimtmečio lietuvių tautos kelią, jos džiaugsmus bei vargus, ir tai sužadins didesnį ryžtą gelbėti Lietuvą iš dabartinių jos kančių, — tai man bus pakankamas atpildas.

Kan. A. Steponaitis

Los Angeles, California

TURINYS

SŪDUVOS LYGUMOJE 11-27

Sūduvos vardas 11 * Praeitis ir žmonės 13 * Marijampolė 14 * Miesto atsiradimas ir augimas 15 * Mano tėviškė ir giminė 19

CARIZMO VARŽTUOSE 28-61

Lietuvos pavergimas 28 * Baudžiava ir sukilimai 30 * Mokyklų ir vienuolynų naikinimas 33 * Katalikų Bažnyčios persekiojimas 36 * Spaudos draudimas 40 * Knygnešiai 44 * Kun. M. Sidaravičius ir jo talkininkai 47 * Lietuvių tautinis judėjimas 51 * Draudžiamoji spauda: Aušra 53, Varpas 54, Apžvalga 57, Tėvynės Sargas 58

REVOLIUCIJOS POVEIKYJE 62-88

1905 metų revoliucija 62 * Vilniaus didysis seimas 62 * Lietuvos autonomijos klausimas 65 * Revoliucinis judėjimas Suvalkijoje 66 * Lietuvos atstovai Rusijos dūmoje 70 * Politinės lietuvių partijos 71 * Nauji laikraščiai ir organizacijos 75 * "Draugijos" vaidmuo 77 * Religinis gyvenimas 82 * Lietuviškas judėjimas kunigų seminarijoje 83

DIDŽIOJO KARO VĖTROJE 89-112

Pirmojo pasaulinio karo priežastys 89 * Karo veiksmų užkluptas Vakarų Europoje 90 * Stu-

dijos Šveicarijoje 93 * "Lithuanijos" karitatyvinis ir patriotinis darbas 94 * Politinės lietuvių konferencijos Šveicarijoje 96 * Kelionė Lietuvon 1916 metais 101 * Lietuvių belaisvių stovyklos Vokietijoje 104 * Antroji kelionė Lietuvon 106 * Pasaulinė lietuvių diena 110

LAISVĖS PROŠVAISTĖJE 113-136

Vokiečių okupacija Lietuvoje 113 * Trečioji kelionė į Lietuvą 1917 m. 115 * Vilniaus konferencija ir jos nutarimai 116 * Lietuvos Taryba 117 * Lietuvos Tarybos atstovai Berno konferencijoje 120 * Politinė kova su lenkais ir vokiečiais dėl Lietuvos laisvės 121 * Revoliucija Rusijoje 124 * Petrapilio lietuvių seimas 1917 m. 125 * Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas 127 * Lietuvos Tarybos rungtis su vokiečias 128 * Lozanos konferencija 1918 m. 130 * Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymas 132 * Šveicarijos lietuvių veiklos rezultatai 133

NEPRIKLAUSOMYBĖS DIENOMIS 137-149

Nepriklausomybės kovos: su bolševikais 137, bermontininkais 138, lenkais 139 * Steigiamasis seimas ir jo darbai 141 * Demokratinė ir totalitarinė santvarka Lietuvoje 142 * Žemės reforma 143 * Švietimas 144 * Lietuvos tarptautiniai santykiai 146 * Klaipėdos išlaisvinimas 147 * Vilniaus problema 149

KATALIKIŠKOJE AKCIJOJE 150-195

Seinų vyskupijos suskaldymas 150 * Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimas ir Vilkaviškio vyskupija 152 * Kelionė Amerikon 1925-26 metais 153 * Amerikos lietuvių aukos Vilkaviškio kunigų seminarijos rūmams 159 * Katalikiškos akcijos darbe Vilkaviškio vyskupijoje 160 * Lietu-

tuvos valstybės santykiai su Vatikanu 166 * Lietuvos vyskupų direktyvos katalikiškajai akcijai 170

ANT KALĖJIMO SLENKSČIO 176-195

Kauno sunkiųjų darbų kalėjimas—caristinės Rusijos palikimas 176 * Kalėjimo reformų svarstymai 177 * Kaliniai, jų rūšys ir nuotaikos 181 * Kalinių globėjai 183 * Komunistai Kauno sunkiųjų darbų kalėjime 185 * Kalinių darbai 187 * Bandymas išlyginti baudžiamųjų įstatymų spragas 188 * Bolševikinė kalinių "amnestija" rusam okupavus Lietuvą 190 * Pirmasis masinis žmonių įkalinimas Lietuvos istorijoje 193 * Iš pareigų atleisti kalėjimų kapelionai 194

BOLŠEVIZMO SMURTE 196-225

Sovietų Rusijos grėsmė Lietuvai 196 * Maskvos ir Berlyno sąmokslas prieš Lietuvą 197 * Raudonosios bazės kaip pasiruošimas okupacijai 199 * Nepagrįsti Sovietų Rusijos kaltinimai Lietuvai 201 * Sovietų Rusijos ultimatumas 202 * Lietuvos okupacija ir nepriklausomybės panaikinimas 210 * Bolševikinė Lietuvos vyriausybė 213 * Lietuvos sovietizacija 218 * "Liaudies seimas" ir prievartinis Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungą 220 * Lietuvių tautos žudymas 224

ANTROJO KARO SŪKURYJ 226-251

Kybartuose vokiečių ir rusų karui prasidedant 226 * Bolševikų žiaurybės besitraukiant iš Lietuvos 229 * Sukilimas ir laikinoji Lietuvos vyriausybė 230 * Hitlerinė vokiečių okupacija ir lietuvių rezistencija 233 * Vokiečių traukimasis iš rytų ir karo veiksmai Kybartuose 239 * Priverstinis bėgimas iš Lietuvos 242 * Paskutinės karo dienos Neumarkte, Vokietijoje 244 * Taika, neatnešusi taikos 246

UŽ AKSOMINĖS UŽDANGOS 252-267

Bėglių masės Vakarų Europoje 253 * Sovietų Rusijos pastangos bėglius susigrąžinti 254 * UNRRA organizacijos talka sovietinei repatriacijai 255 * Amerikos apsisprendimas bėglių neišduoti 256 * Ingolstadtas — viena iš lietuvių stovyklų Vokietijoje 256 * Kultūrinis darbas 259 * Maistas ir patalpos 260 * Bėglių emigracija 264 * Amerikos lietuvių ir Balfo parama 265

TARP ATLANTO IR PACIFIKO 268-289

Kunigo tremtinio rūpesčiai 268 * Pirmoji prieglobstis Westvillės lietuvių kolonijoje 269 * Peorijos vaikų prieglaudoje 270 * Rock Islando seserų vizitiečių vienuolyne 271 * Kėlimasis į Kaliforniją 273 * Kalifornijos valstybės iškilimas ir augimas 275 * Los Angeles 276 * Hollywoodas — filmų pramonės centras 278 * Lietuvių kūrimasis Kalifornijoje 280 * Šv. Kazimiero parapija Los Angeles 280 * Los Angeles lietuvių tautinis ir kultūrinis darbas 287

PRIE KRYŽIAUS KELIO 290-308

Lietuva — kryžiuojama šalis 290 * Antroji šiurpi bolševikų okupacija 292 * Didvyriška lietuvių partizanų kova 293 * Masiniai lietuvių suiminėjimai ir trėmimai 294 * Lietuviai Sibiro kančioje: Vorkutoje 298, Norilske 300, Kolymoje 301, Kingire 302, Karagandoje 303, Mordvoje 303, Komijoje 303 * Grįžimas palaužtųjų kūnu ir dvasia 304 * Laisvasis pasaulis prieš grėsmę 307

VARDYNAS 309-319

SŪDUVOS LYGUMOJE

SŪDUVA yra gimtoji mano žemė, vadinama dar Suvalkija ir Užnemune. Nemunas ją dalo nuo kitų dviejų Lietuvos sričių — Žemaitijos ir Aukštaitijos. Tik aukštaitiškoji Dzūkija peržengia per Nemuną.

Abipus Nemuno, kaip žinia, nuo senų laikų gyveno lietuviškos gentys. Vakaruose jos siekė Baltiją ir Vyslą. Toliausiai į vakarus buvo nusikišę prūsai ir jų giminaičiai sūduviai. Kaip įrodinėja mūsų kalbininkas Kazimieras Būga, sūduviai buvę prūsiško kilimo; taip rodą vietovardžiai ir tarmė. Sūduvos vardu vadinta plati sritis tarp Nemuno ir Baltijos marių. Ji apėmusi žymią dalį tų žemių, kurios vėliau imta vadinti Prūsija.

Senieji šaltiniai Sūduvos kraštui teikia dar Dainavos ir Jotvos vardus. Abu tie vardai reiškė tas pačias sritis, kaip ir senoji Sūduva. Sūduvos pietuose gyvenusių jotvingių vardą slavai išplėtė visiem sūduviam. Visi trys istoriniai vardai, kaip sprendžia K. Būga, pasidaryti iš upėvardžių. Antai, Sūdaunia ir Jotija tebeteka ir dabar per Sūduvą. Jotija, dešinysis Šešupės įtakas, srovena tarp Plokščių ir Slavikų, o Sūdaunia, kairysis, įbėga į Šešupę ties Liudvinavu.

Nuo Liudvinavo į šiaurę ir į vakarus tyso lyguma. Ji ateina nuo Baltijos marių, į kurias rėmėsi senoji Sūduva; tiesiasi palei Nemuną ir Nemuno vingiu užsilenkia rytuose. Visur žema ir lygu — nuo Margininkų ligi Slavikų ir nuo Kybartų iki Balbieriškio. Kalvelės pradeda kilnotis tiktai nuo Pajavonio, vilnija per Bartininkus, Kalvariją, Krosną ir Miroslavą, iki prieina Nemuną. Ta riba keliasi Vižainio aukštuma, išraižyta klonių ir išgraužta daubų, kur subėgę vandenys tyvuliuoja ežerais ir bėga upėmis. Iš tų aukštumų iište-

ka ir nubėga lyguma gražioji ir vingrioji Šešupė, didžiausia iš visų Sūduvos upių.

Lygumoje gyvena kapsai ir zanavykai. Jie tesiskiria savo šnekta. Zanavykai gyvena šiaurinėje lygumoje; jų atrama yra Šakiai. Zanavykais Sūduvos gyventojus praminė lenkai dėl gyvenamos vietos už Novos upės (za Nowę, zanawiki), dešiniojo Šešupės įtako. Kapsai gyvena į pietus ir į vakarus nuo tos upės; jie remiasi didžiuoju Sūduvos miestu Marijampole ir Vilkaviškiu. Apie Vištytį ir Liubavą kapsai pasikelia į pietinės Sūduvos kalveles ir susitinka su dzūkais. Dzūkai rytuose siekia toli už Nemuno į Vilniaus ir Gardino sritis, o pietuose — į Suvalkus. Žemė čia mažiau derli, smiltėta, bet daili savo puikiais gamtovaizdžiais — kalvomis, ežerais ir miškais.

Kitados tankiu mišku buvo apaugusi kone visa Užnemunė. Tiktai panemuniais ir pietinėse aukštumose būta sodybų su piliakalniais bei pilaitėmis. Mat, XIII amžiuje, kai prūsus užpuolė vokiečiai kryžiuočiai, Sūduvoje žmonės nebeteko ramybės: vieni buvo pavergti, kiti išgainioti. Kurie gyveno artėliau Nemuno, traukėsi už upės, palikę savo sodybas miškui užželti. Per tą didį mišką, vokiškai vadintą "Wildnis", vedė kryžiuočių ir lietuvių karių takai. Taip yra buvę dar Vytauto Didžiojo laikais. Tik Žalgirio kautynėse (1410) palaužus kryžiuočių jėgas, Užnemunėje žmonės vėl galėjo kurtis ir ramiau gyventi. Melno taika (1422), sudaryta Vytauto su kryžiuočiais, ilgiem amžiam atkirto nuo Lietuvos vakarinę Sūduvos žemę.

Trumpam laikui, kai didieji kaimynai dalijosi Lietuva ir Lenkija, vokiškoji Prūsijos valstybė buvo užėmusi visą Sūduvą ligi Nemuno (1795) ir praminusi "Naująja Prūsija". Prancūzijos imperatorius Napoleonas, kovodamas su Prūsija, atėmė sūduvių žemes ligi Melno sienos ir priskyrė Varšuvos kunigaikštystei (1807). Po Napoleono pralaimėjimo įkurta Lenkijos karalija (1815), bet priklausoma nuo Rusijos caro. Caras buvo laikomas Lenkijos karalium. Sūduva įėjo į naujai sudarytą Augustavo vaivadiją (1816) su būstine Suvalkuose. Grynai lietuvių gyvenamose vietose sudarytos Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės apygardos. Marijampolės apygarda siekė iki Kauno priemiesčio Aleksoto. Po 1830-31 metų sukilimo, naikinant Lenkijos karalystės savarankumą, Augustavo vai-

vadija paversta Suvalkų gubernija (1837). Iš čia kilo naujas Sūduvos vardas — Suvalkija. Ji visa priklausė Rusijai. Caristinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos siena ėjo tuo pačiu ruožu, kurį Vytautas buvo sutaręs su kryžiuočiais Melno taikoje. Toji siena tebestovi ir dabar; ji skiria Mažąją Lietuvą nuo Didžiosios.

Lietuvos nepriklausomą valstybę atkuriant (1918), nepavyko atgauti iš vokiečių nė vienos pėdos senųjų sūduvių žemės, kur tebegyveno daug lietuvių tarp Nemuno ir Prieglиaus, Eitkūnų ir Tvanksto (Karaliaučiaus). Išvaduota tik dalis Mažosios Lietuvos, vadinamas Klaipėdos kraštas (1923), prisišliejęs prie Žemaitijos kitoje Nemuno pusėje. Nemuno žemutine vaga nuo Rusnės iki Smalininkų ir toliau į pietus, sena Melno riba, dabar eina sovietinės Rusijos siena. Rusų bolševikų pavergtąją Lietuvą ji dalo nuo Mažosios Lietuvos, prijungtos tiesiai Maskvai (1945).

Po pirmojo Didžiojo karo Sūduvą dar sumažino lenkai, užėmę tada ne tiktai Vilnių (1920), Lietuvos sostinę, bet ir žymią dalį pietinės Sūduvos: Vižainį, Punską, Seinus, Suvalkus, Vygrius, Gibus, Bajorus ir kitas istorines ir lietuviškas žemes. Po antrojo Didžiojo karo visa ta sritis, kartais pavadinama "Suvalkų trikampiu", yra palikusi komunistinei Lenkijai. O šis kalvotas ir ežeringas "trikampis", nors ir neturtingas, turėjo nemažos reikšmės Sūduvai, kai iš Seinų sklido tautinis judėjimas ir švietimas į visą Užnemunę. Tada ji buvo jau tankiai gyvenama.

Sūduva tankiau apgyvenama nuo XVI — XVII amž. Mūsų istorikas kun. Jonas Totoraitis, sūduvis, savo stambiame veikale aprašo, kaip Užnemunėje kūrėsi vis naujos sodybos — ūkiai, kaimai, dvarai, miesteliai, parapijos. Vokiškos Prūsijos valdymo metu įsteigta Vygrių vyskupija (1798), kurios būstinė paskui perkelta į Seinus (1818) ir vadinta jau tuo nauju vardu. Prieš tai šiaurinė Sūduvos dalis priklausė Žemaičių vyskupijai, o pietinė — Vilniaus. Seinų kunigų seminarijoje mokėsi nemažai lietuvių. Tada čia susidarė kultūrinis lietuvių židinys.

Prancūzų laikais buvo įvestas Sūduvoje Napoleono teisių kodeksas ir popiežiaus Grigaliaus XIII naujasis kalendorius. Abi tos reformos skyrė Sūduvą nuo kitų Lietuvos sričių.

Atšventus Kalėdas ir Velykas Aleksote, Kauno priemiestyje, pakako pereiti tiltu Nemuną, ir po dviejų savaičių tas didžiąsias šventes galima buvo švęsti pačiame mieste. Rusai kitose Lietuvos gubernijose nebuvo kalendoriaus pakeitę. Napoleono kodeksu, be to, Sūduvos valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiavos, nors pradžioje ir be žemės. Visoje Lietuvoje baudžiava panaikinta apie 50 metų vėliau. Būdami dar šalimai Vokietijos, kuri savo aukštesniu kultūringumu lenkė caristinę Rusiją, sūduviai sekė vokiečių pavyzdžiu ir prasikišo pro kitus lietuvius savo ūkininkavimu, ypač vadinamoje Paprūsėje — apie Sudargą, Šakius, Vilkaviškį, Marijampolę, Liudvinavą. Čia nemažai padėjo ir gera, derlinga žemė. Dar XIX amžiaus pradžioje išsiskirstė į viensėdžius, geriau susitvarkė ūkiškai, lengviau galėjo savo vaikus leisti į mokslus.

Sūduva darėsi judri ir šviesi. Caro sunkiais laikais pasireiškė gyvas tautinis judėjimas. Jį žadino mokslus išėję arba dar beeiną inteligentai pasauliečiai ir dvasiškiai. Sūduva davė nemažai žymių mūsų visuomenės veikėjų, auklėtojų, rašytojų, mokslininkų, politikų. Daugelio iš jų vardai rišasi su tautiniu pabudimu, draudžiamos spaudos leidimu, krašto švietimu, kovomis už laisvę ir nepriklausomos Lietuvos atstatymą. Kone visi jie mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Marijampolė XIX amž. pabaigoje buvo pasidariusi jau žymiu Sūduvos administraciniu ir kultūriniu centru.

MARIJAMPOLĖS miesto pradžia turi savo padavimą. Pasakojama, kad viena pamaldi moteris keliavusi palei Šešupę taip, kaip vanduo teka — šiaurės linkui. Ėjusi ir kalbėjusi rožančių. Kai tas savo maldas pabaigusi, jai dingtelėjusi mintis, kad toje vietoje turėtų būti pastatyta bažnyčia. Šis pasakojimas tiktai pagražina istorinį faktą. Yra žinoma, kad Kvietiškio dvaro grafienė Pranciška Ščukaitė - Butlerienė davė žemės tarp Šešupės ir Javonio upelio, pastatydino čia medinę bažnyčią ir įkurdino marijonus. Nei bažnyčia nei vienuolynas neatsirado negyvenamoje vietoje.

Seniau toji vieta, kur dabar yra Marijampolė, buvo vadinama **Pašešupiu.** Pradžioje galėjo tai reikšti bendrinį vardą — gyvenvietę prie Šešupės. Tokių vietovių pašešupiais buvo nemažai. Vėliau pavirto tikriniu vardu. Viename mokesčių sąraše iš 1667 metų nurodoma, kad Pašešupy juos moka “24

dūmai", t. y. 24 ūkininkų sodybos, iš kurių pirkių dūmas rūksta; vadinasi, yra gyvenamos. Tos sodybos, galimas daiktas, nebuvo dar senos, nes tik XVII amž. pradžioje kūrėsi daugiau gyventojų Sūduvoje. Pašešupyje, gal būt, buvo apsigyvenę bėgliai nuo pirmos didelės rusų invazijos į Lietuvą (1655). Rusai siekė Nemuną, buvo sudeginę miestelius net kairiajame Nemuno krante, kaip Balbieriškį ir Prienus. Seniūnas Martynas Butleris, kuriam Prienuose antros rusų ir švedų invazijos metu (1761) buvo sunaikinta pilis, įsikūrė Kvietiškyje, o netolimą Pašešupį panoro paversti miesteliu. Jisai suskirstė tą kaimą sklypais, pravedė gatves, apibrėžė aikštes ir prekyvietę, pastatė medinę koplyčią. Pašešupio vardas pakeistas į **Starapolės** (1736). Dabar reikėjo, kad ir kunigas nuolatos gyventų. Ligi to laiko kelis kartus per metus atvažinėjo iš Kauno ir iš Prienų. Pašešupys priklausė Prienam kaip filija.

Pranciška Butlerienė 1750 parkvietė pirmąjį marijoną (čeką). Marijonai — Nekaltai Pradėtosios Mergelės Marijos vardo vienuolija — buvo įkurta lenko kun. St. Papczynskio Korabieve, Poznanės vyskupijoje (1673). Patvirtinta popiežiaus Inocento XII 1669. Marijos garbei vienuoliai marijonai tada dėvėjo baltąjį rūbą. Tiem baltiem tėveliam Pranciška Butlerienė greta Starapolės (Pašešupio) pastatydino naują bažnyčią ir vienuolyną. Iškilmingas atidarymas įvyko 1758 rugsėjo 18. Kiek vėliau marijonai įsikūrė dar Miroslave (1763), Jonavoje (1775) ir Igliaukoje (1783). Didžiausias jų vienuolynas Lietuvoje išaugo prie Starapolės. Iš dovanotos žemės galėjo gyventi 6 baltieji tėvai, perėmę tos vietos pastoraciją, įsteigę mokyklą. Starapolės filija, virtusi parapija, 1783 atsiskyrė nuo Prienų. Nesitenkindami sena medine bažnyčia, marijonai 1818 pradėjo statydinti mūrinę, kurioje kitais metais jau atlaikytos pamaldos. Galutinai įrengta 1824. Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčiai statyti daug triūso padėjo tėvas Augustinas Polikarpas. Marijonų judrumas iškėlė ir "Marijos miesto" arba **Marijampolės** vardą. Karalius Stanislovas Augustas, suteikdamas miesto teises 1792, Starapolės jau nebemini. Senas vardas išliko tik gyvoje žmonių kalboje.

Buvo dar ir kitų akstinų, kurie padėjo Marijampolei kilti. Kongresinės Lenkijos pradžioje Marijampolė buvo padary-

ta viena iš Augustavo vaivadijos apygardų, o kiek vėliau — Suvalkų gubernijos apskritimi. Tuo pačiu laiku (1829) pro Marijampolę pratiestas Varšuvos — Petrapilio vieškelis ją jungė su Suvalkais ir Kaunu. Tai padėjo miestui augti. Be to, Lenkijos karalijos laikais turėta kiek platesnė savivalda. Rusų represijos sustiprėjo po 1863 metų sukilimo, kai rusišką politiką Sūduvoje vykdė Vilniaus generaliniai gubernatoriai, nors administraciniu atžvilgiu Sūduva priklausė Varšuvai. Sukilimas davė tik tiek gero, kad valstiečiai gavo visiškon nuosavybėn žemę, kurią nuomojo iš dvarų; nereikėjo jos nė išpirkti, kaip kitur Lietuvoje. Ūkininkai pamažu prakuto, leido vaikus į mokslą, atsirado lietuvių šviesuomenės ir pirmųjų kovotojų už lietuvybės teises. Marijampolė darėsi švietimo ir tautinio judėjimo židiniu.

Sukilimą malšinant, uždaryta marijonų mokykla, kuri turėjo per 100 mokinių, bet nuo 1840 veikė iš Seinų atkelta keturklasė. Ji buvo stipriai lenkiška, o rusai mojosi Sūduvoje lenkybę išveisti, kad lietuviai daugiau rusėtų, o ne lenkėtų. Toji keturklasė mokykla 1857 buvo paversta gimnazija. Pastatydinti specialūs rūmai (1870). Gabiem mokiniam teiktos stipendijos studijuoti Maskvoje ir Petrapilyje; tuo norėta patraukti į rusiškumą. Nedaug tai padėjo. Gimnazijon iš kaimo skverbėsi lietuviška dvasia, kurią palaikė lietuviai mokytojai. Buvo leista po pamokų du kartus savaitėje dėstyti lietuvių k. Lietuvybė pamažu stiprėjo gimnazijoje ir savo ruožtu budino ir judino kaimą, kuriame sklido knygnešių išnešiojama draudžiamoji spauda ir slaptos organizacijos.

Marijampolės apylinkėje apie 1894 metus įsteigta slapta "Sietyno" draugija lietuviškai spaudai platinti. Rusų žandarai susekė tik po trejų metų. Teismas 1899 nubaudė 35 draugijos narius, bet tai neįgąsdino. Po dvejų metų įsikūrė slapta "Artojaus" draugija (1901), kuri savo veiklą dar labiau išplėtė, pasireikšdama net demonstracijomis ir kai kuriais ribotais revoliuciniais veiksmais. Teisman patraukta 20 narių, bet byla panaikinta ryšium su spaudos draudimo atšaukimu (1904).

Po 1905 metų revoliucijos tautinis ir kultūrinis darbas Marijampolėje dar pagyvėjo, nes leista laisviau kurti organizacijas ir mokyklas. Dr. K. Griniaus, buvusio Lietuvos pre-

zidento pastangomis, 1905 buvo įkurta "Šviesos" draugija, įsteigusi pradžios mokyklą ir suaugusiem kursus. Nutarus toje pradžios mokykloje nedėstyti tikybos, katalikai 1906 įsteigė antrąją švietimo draugiją, — "Žiburio", kurio iniciatorium buvo kun. Justinas Staugaitis (nepriklausomos Lietuvos laikais seimo vicepirmininkas ir Telšių vyskupas). "Žiburys" savo veiklą išplėtė visoje Sūduvoje: buvo organizuojami skyriai, steigiamos pradžios mokyklos, suaugusiem kursai, knygynai, skaitomos paskaitos, rengiami vaidinimai. Marijampolėje 1907 "Žiburys" mergaitėm įkūrė progimnaziją, o 1908 metais P. Uoginaitė — rankdarbių ir namų ruošos mokyklą, į kurią mergaitės buvo mielai siunčiamos. Mergaičių lavinimas kaimui tada buvo dar mažai suprantamas ir vertinamas. "Žiburio" mergaičių progimnazija, vadovaujama pradžioje kun. M. Gustaičio, o vėliau žymios pedagogės ir rašytojos Marijos Pečkauskaitės — Šatrijos Raganos, turėjo daug įtakos tam supratimui pakeisti: mokykla pilnėjo ir augo, įsteigė ir bendrabutį. Buvo dar K. Breverniūtės privatinė mergaitėm gimnazija (nuo 1906) ir Razumeičikienės Vilkaviškyje (už 18 km.); pradžioje ir ji veikė Marijampolėje. Visos tos mokyklos, prasidėjus pirmajam Didžiajam karui (1914) ir vokiečiam besiveržiant į Lietuvą, buvo evakuotos Rusijon.

Prieš pirmą pasaulinį karą Marijampolėje buvo gerokai išplėstas visuomeninis darbas. Veikė lietuvių krikščionių ūkio dr-ja "Žagrė" (1906), dr. K. Griniaus įsteigta ūkininkų bendrovė (1907), ūkininkų sąjunga (1906), krikščionių darbininkų dr-ja (1908), blaivininkų dr-ja (1908), katalikių lietuvių moterų dr-jos skyrius (1908), meno mėgėjų dr-ja "Gabija" (1912) ir k. Suruošta visa eilė vaidinimų. Nors rusai tebevaržė, bet kultūrinio ir tautinio veikimo stagnacija buvo apveikta. Viskas vėl sutriko tik karo ir vokiečių okupacijos metu. Miestas mažai tada nukentėjo, bet išblaškė žmones, ypač inteligentines pajėgas, kurių dauguma su mokyklomis, įstaigomis bei savo einamomis pareigomis atsidūrė Rusijoje.

Marijampolė vėl atgijo tiktai nepriklausomai Lietuvai atsikūrus. Jos nesiekė nei bolševikų, nei lenkų, nei bermontininkų gana gilūs prasiveržimai į Lietuvą; tačiau ją siekė susirūpinimas savojo krašto likimu ir laisve. Labai daug Marijampolės ir visos Sūduvos jaunuolių išėjo savanoriais. Antai,

karininkas Antanas Matulaitis 1920 metais rašė: "Visi vyresniųjų klasių ateitininkai palieka Marijampolės gimnaziją ... Kilnus noras patarnauti tokią sunkią valandą tėvynei traukė ateitininkus ir kartu su jais jaunimo būrius ginti Lietuvos nuo bolševikų ir kitų priešų ... Bulotos gimnazijoje, tenai visi palieka sėdėti namie ir dar daugelis iš jų eina agituoti prieš mūsų valstybės kūrimo darbą" (Ateitis, 1920, 143 psul.).

Marijampolėje gimnazijos atkūrimu pirmoji susirūpino "Žiburio" dr-ja. Karui dar nesibaigus, gavo leidimą gimnaziją atidaryti 1918 pradžioje su 5 klasėm. Po metų atidaryta žydų gimnazija ir A. Bulotos bei St. Matulaičio (komunisto) realinė gimnazija, kuri 1926 buvo uždaryta dėl pasireiškusių joje priešvalstybinių nuotaikų. "Žiburio" gimnazija, turėjusi jau arti 1000 mokinių, 1919 metais buvo suvalstybinta, o 1935 padalyta į atskiras berniukų ir mergaičių gimnazijas. Privatinę klasikinę gimnaziją 1920 metais įkūrė marijonai. Buvo dar visa eilė kitų mokyklų, organizacijų, daug valdinių įstaigų, pramonės ir prekybos bendrovių. Marijampolė, apskrities centras, sutelkęs apie 15,9000 gyventojų, pasidarė vienu iš pirmaeilių miestų: išaugo ir išgrožėjo kaip niekada. Geležinkelio šaka buvo dar sujungta su Kazlų Rūda (Kauno — Virbalio ruožu) ir Alytum (Varėnos — Suvalkų); tik antrasis ruožas dėl aklos sienos su Lenkija abejuose galuose neveikė. Užmezgus diplomatinius santykius su lenkais (1938), nespėta dar atstatyti, kai užėjo naujas karas su bolševikų ir vokiečių okupacijomis.

Dar pirmos bolševikų okupacijos metu (1940 - 1941) Marijampolės miesto augimas sulaikytas: tautinis ir kultūrinis veikimas užgniaužtas, visos organizacijos uždarytos, privatinės mokyklos likviduotos, įmonės nusavintos, visa laisvoji spauda uždrausta, atimtos spaustuvės, sunaikintos kone visos patriotinės ir religinės lietuviškos knygos, sugriautos valdinės įstaigos, daug veiklesnių asmenų įkalinta. Žmonės išgyveno nerimą, baimę ir siaubą, ypač pirmojo didžiojo išvežimo dienom (1941 birželio 14-15) kai į gyvulinius vagonus sugrūsta ir Sibiro kančiom nutremta daug žmonių. Po savaitės prasidėjęs rusų — vokiečių karas (birželio 22) nudegino visą miesto centrą ir kai kuriuos pakraščius, kur tiek daug buvo įdėta žmonių darbo ir lėšų.

Vokiečių okupacijos metais (1941-44), kurie taip pat buvo sunkūs, bet daugiau leido privatinei iniciatyvai pasireikšti, buvo stengiamasi atsikurti, bet užtvino antroji bolševikų banga ir kraštą dar labiau suspaudė savo komunistine ideologija ir sovietine diktatūra. Nepaliko nepaliestas nė miesto vardas; jis pakeistas "Kapsuku". Dar daugiau žmonių išblaškyta ir išvežta. Dar daugiau suveržtas tautinis, kultūrinis ir religinis gyvenimas. Laisvąjį pasaulį pasiekusiomis žiniomis, Vytauto bažnyčia paversta knygų sandėliu, evangelikų — sporto sale. Liko tik parapinė marijonų bažnyčia. Vienuolyno išstatyti gražūs pastatai, kur buvo klasikinė gimnazija, didžiulė lituanistinė biblioteka, spaustuvė, atimta dar pirmos bolševikų okupacijos metais. Vienuolynas uždarytas. Bolševikai dar žiauriau tebevartoja senos carinės Rusijos priemones lietuvių tautą naikinti ir rusinti.

Mano ilgokas amžius siekia dar anuos carinės vergijos laikus.

MANO TĖVIŠKĖ yra viduryje dabartinės Sūduvos — prie didelio jos miesto, Marijampolės, lygumoje. Ta sūduviška lyguma giliai įsismelkė į širdį nuo vaikystės dienų. Kai gyvenau ir mokiausi gražioje kalnuotoje Šveicarijoje, kartą teko važiuoti Italijon. Nuo aukšto Europos stogo, Alpių kalnų, traukinys nuriedėjo į Po upės lygumą. Žvilgterėjus pro langą, apėmė malonus jausmas. Gera buvo žiūrėti ir neatsižiūrėti — tiesiog buvau pagautas žavaus žvilgio į lygią žemę, kuri nesikilnojo, nesikuprino, tartum ilsėjosi, toli nusitiesdama, kaip ir mano gimtoji Sūduva. Panašumas užtvindė prisiminimais iš mažų dienų. Traukinys bėgo šiaurės Italijos lyguma, o mano mintys bėginėjo vaiko pėdų mindžiotais tėviškės takeliais. Kam kitam, be abejo, toks pat išgyvenimas glamonėtų širdį, pakilus iš lygumos į aukštas kalnų keteras. Aš buvau kapsų lygumos augintas ir savo jausmais su ja suaugęs.

Gimtieji mano namai buvo Triobiškių kaime, už 4 km į rytus nuo Marijampolės, gana dideliame ūkyje. Per mūsų ūkį tekėjo upelis, bet tiktai tada, kai pavasarį tirpo sniegas ar rudenį lynojo. Vasaromis išdžiūdavo. Bet ariama dirva perdaug neaižėjo — ji buvo derlinga ir jos užteko pakankamai;

taip pat ir pievų. Mūsų sodybą savo žalumu dar puošė vaisių sodai, prigludę prie trobos, svirno, kluono ir dviejų tvartų.

Gyvenamas namas buvo erdvus, su sėklyčia. Čia išvydau pasaulį 1883 birželio 15, praėjus tik dviem dienom po šv. Antano. To šventojo vardu mane ir pakrikštijo. Buvau jau ketvirtas vaikas mūsų šeimoje. Po manęs atėjo dar penki. Tėvai džiaugėsi gausia šeima, bet išgyveno ir skausmą, keturis vaikus palaidodami, nors patys buvo ilgaamžiai.

Mano tėtis Kazimieras, vedęs Oną Venciūtę nuo Prienų, gyveno gana ilgai; tėtis mirė 1937 gruodžio 19, sulaukęs 86 metų. Buvo gimęs, kaip žmonės sakydavo, dar "kongresuvkos" laikais. Kongresine buvo vadinama Lenkijos karalystė, kuriai tada priklausė Sūduva. Po 1863 metų sukilimo, kurį mano tėtis dar prisiminė, kongresinė Lenkijos savivalda panaikinta ir įvesta griežtesnė rusų administracija. Ji atsiliepė ir Sūduvoje. Mano tėtis džiaugėsi, sulaukęs Lietuvai laisvės. Dievas jam leido tą džiaugsmą išsinešti iš šio pasaulio, nes nauji sunkūs Lietuvai laikai prasidėjo tik už dvejų metų po jo mirties. Mamytė jį pragyveno, būdama septyneriais metais jaunesnė. Sulaukusi gilios senatvės — 84 metų, ji mirė 1942 balandžio 5. Jos paskutinieji metai buvo aptemdyti prasidėjusio naujo karo ir Lietuvos nelaimių: bolševikų įsiveržimo, krašto nelaisvės ir vokiečių okupacijos.

Vyriausias mano brolis, Kazimieras, gavęs tėvo vardą, mirė vos kelerių metų. Sesuo Marija sulaukė gražios jaunystės, 25 metų, noriai giedodavo bažnytiniame chore ir dalyvaudavo jaunimo rateliuose, kai rusai dar nebuvo leidę jaunimui organizuotis. Ji greitai nusekė paskum vyriausąjį savo brolį: mirė 1907 rugpiūčio 25 gerklės džiova. Antrasis mano brolis Juozas, vyresnis už mane, nepanorėjęs stoti į caro kariuomenę, išvyko į Ameriką, kur dirbo anglių kasyklose, vėliau ūkyje, o dabar gyvena Floridoje, Titusville, savo namuose. Yra vedęs Magdaleną Dzidolikaitę nuo Šunskų, susilaukęs sūnaus ir dukters, kurie jau sukūrė savo šeimas.

Jaunesnės dvi mano seserys — Onutė ir Ievutė — pirmojo pasaulinio karo metu, vokiečiam į Lietuvą besiveržiant, buvo pasitraukusios Rusijon, kur toliau mokėsi mokytojom. Onutė pramoko dar gerai siūdinti bažnytinius rūbus, o Ievutė išėjo į pradžios mokyklos mokytojas. Abi tebegyvena Lietu-

voje. Tretysis mano brolis Jonas dar nepriklausomos Lietuvos laikais (apie 1928) perėmė iš tėvo ūkį ir sumaniai šeimininkavo iki 1944 metų rudens. Antrasis bolševikų prasiveržimas jį nubloškė į vakarų Vokietiją, iš kur išvyko Amerikon ir apsigyveno Brooklyne. Yra vedęs Izabelę Montvilaitę, kurios brolis kun. Juozas Montvila 1910 garsiuoju Titanikos laivu plaukė į Ameriką ir žuvo to laivo avarijoje. Kitas jos brolis Petras Montvila nuo seniai tebegyvena Amerikoje (Brooklyne), yra veiklus senos kartos lietuvių veikėjas. Jauniausias mano brolis Vincentas buvo auka Didžiojo karo epidemijų. Turėjo jau 18 metų, buvo įstojęs į marijonų vienuolyną, bet 1918 spalio 24 gyvybę jam atėmė šiltinė. Po dešimties metų mirė ir brolis Jurgis, už Vincą vyresnis. Kaip ir sesuo Marija, jisai mirė džiova, nuo kurios nebeišgelbėjo nei Šveicarijos kalnai. Būdamas ne tik veiklus visuomeniniame darbe, ypač jaunimo organizacijose, bet ir drausmingas, yra paklusęs studentų ateitininkų vadovybės paraginimui surašyti savo "Curriculum vitae". Mirė praėjus tik ketveriem metam. Brolio Jurgio autobiografija tepapildo mano žinias, teparodo jį patį ir pirmąsias nepriklausomos Lietuvos dienas. Jisai 1924 kovo 29 rašė:

"Gimiau Triobiškių kaime netoli Marijampolės, Kvietiškio v., 1898 m. rugsėjo 4. Mano tėvas Kazys Steponavičius, dabar Steponaitis ... gerai moka vesti ūkį, bet mokslų nepažįsta ... Motina Ona Venciūtė, iš Asiūklės kaimo, rodos, Gudelių v., Marijampolės aps. gražiai gyvena, moka šeimyną vesti ... vaikus išmokslino. Du broliai "klasių" nėjo, bet pradžios mokyklose mokėsi ...Vienas dabar gyvena Amerikoje, o kitas namie ūkį veda. Trečias brolis kunigas gyvena dabar Marijampolėje. Turiu dar dvi seseri. Abidvi mokytojos... Gyvųjų tarpe daugiau jau nėra. Mano atminimu mirė viena sesuo ir vienas brolis. Jis buvo šeimoj jauniausias ...

"Tėvas valdo ūkį 54 margų žemės. Šitokioj šeimoj aš gyvenau iki kokių 8-9 m. amžiaus. Namie mane pramokė kiek skaityti ir 8 ar 9 m. atidavė į Marijampolės p. Endziulaičio (Motiejaus) vedamą pradžios mokyklą. Mokėmės mudu drauge su broliu Vincu, kurs mirė Marijampolės vienuolyne ... Pirmoj klasėj likau antriems metams ... Sunkiai mokslas ėjo dar ir antroj ir trečioj klasėj. Trečioj klasėj bebūnant,

įvyko manyje permaina. Aš pamėgau mokslą ir pradėjau visai kitaip dirbti. 1914 metais pradėjau mokytis ketvirtoj klasėj. Buvo galima justi, kad darbas sekasi gerai. Tačiau bene tris savaites pasimokę, turėjom palikti ir gimnaziją ir Marijampolę. Prasidėjo Didysis karas. Vokiečių pirmasis užplūdimas nutraukė Marijampolėje gimnazijos darbą, kuris atgijo paskum tik "Žiburio" gimnazijos vardu.

"Čia galiu dar pastebėti, kad gyvenau visą laiką iki karo prie tetos Mykolaitienės, kuri, būdama pati maldinga, rūpinosi ir mūsų 'dūšios reikalais'. Gyvendavau ne vienas. Kambary būdavom susikimšę po kelis — gyvenom visa 'familija' — Vencių, Šmulkščių vaikai, Mykolaitis (Putinas), Mašalaitis ir kiti. Vyresnieji, Mykolaitis ir Mašalaitis, mažiau susidėdavo su mumis, bet už tai jaunesnieji, — o mūsų susidarydavo po 4-5, — tai galvom eidavom.

"Didysis karas nutraukė mano mokslą vieneriems metams. Šituos metus trankiausi pafrontėmis. Nors vyras buvau dar menkas, bet uždarbiavau. Rusai mane vadino tik "podrostok" (vaikėzu) ir apmokėdavo prasčiau negu suaugusius. Dirbau apkasuose paprastą darbą, daugiausia tvoras pyniau arba žemes kasdavau. Tekdavo ir vargo ir baimės matyti, — tai, žinoma, dar geriau atsiliepė į mano mokslinę pažiūrą. Aš pradėjau ilgėtis mokyklos, užsidegiau karšta mokslo meile ir gal dėl to, vėliau įstojęs Voroneže į ketvirtąją M. Yčo Vilniaus gimnazijos klasę, buvau ir geras mokinys. Gabumo nejaučiau. Pakankamai mokiausi tik dėl to, kad sąžiningai dirbau. Penktoj ir šeštoj klasėj sekėsi geriau . . .

"Be mokyklos darbo turėjau dar kiek darbo ateitininkų kuopoj ir tremtiniais rūpinimosi draugijoj. Buvau jos sekretorium . . .

"Iš Rusijos grįžau 1918 m. gegužės mėn. Tėviškė buvo sudegusi, bet namiškiai buvo jau išsistatę šiokią tokią pastogę ir mane priėmė kaip didelį svečią. Grįžau, mat, netikėtai. (Sesuo Onutė jo nepažino, tiek buvo pasikeitęs).

"Tą patį rudenį priėmė mus į VII 'žiburio' gimnazijos klasę Marijampolėj . . . Tais pat (1918-19) metais pradėta organizuoti kariuomenė. Vyresniųjų klasių mokiniai pakilo. Žodžiais ir aš buvau karštas patriotas. Buvau pasiryžęs eiti su draugais savanoriu į organizuojamos kariuomenės 'pulkus',

bet čia susirgo mano motina. Jos prašomas likausi kelias dienas liginti. Išrodė visai silpna. Liga jos nusitęsė, mano draugai išvažiavo, aš ... likausi. Likęs ir tai kiek vėliau užsidėjau kareivio kepurę ir važinėjau po kaimus 'apaštalaudamas' ... (Telkė savanorius).

"1919-20 metais susidarė mūsų vyrų 6 žmonės ir vėl grįžom į Marijampolės gimnaziją, kuri tuomet perėjo į valdžios rankas. Po ilgų metų sunkoko darbo, nes teko išeiti pusantrų metų kursas, 1920 metų gegužės mėn. išlaikėme matūros egzaminus. Tais pat 1920 m. patekau į Naumiesčio 'Žiburio' gimnaziją mokytoju. Tenai dirbau dvejus metus. Dėsčiau lotynų ir lietuvių kalbą. Darbas sekėsi vidutiniškai. Buvau karštas patriotas (šaulys). Netingėjau dirbti visuomenės darbo. Ypač mylėjau pavasarininkus, su kuriais dar Marijampolėj būdamas susiartinau. (Tas darbas jam ir sveikatą kainavo, kai vėliau iš vieno suvažiavimo Šiauliuose vyko į kitą Alytuje ir persišaldė).

"Šitas dvejų metų mokytojo darbas pakeitė mano pažiūrą į vadinamąjį pašaukimą. Iki tol aš buvau linkęs į gamtos mokslus ir niekuomet nemaniau būti mokytoju. Mokytojo darbas pakreipė mano nusistatymą ir 1922 m. rudenį įstojau į Lietuvos universitetą teologijos filosofijos fakultetą, kur pasirinkau literatūrą pagrindine šaka, pedagogiką ir sociologiją — šalutinėmis.

"Ką daugiau čia turiu pasakyti, nežinau ... Pagaliau ir nesvarbu, nes šitą mano aprašymą paimsit tik tada, kai išgirsit, kad toks ir toks Jurgis mortuus est" (Ateitis, 1928, 12 nr.). Mirė 1928 lapkričio 19.

Toje pat "Ateityje" Juozas Ambrazevičius, marijampoliškis kapsas, drauge su Jurgiu gyvenęs Kaune vienam kambaryje, rašo:

"Jau Rusų gelmėse iškilo Jurgio vardas draugų tarpe ... Parkeliavo gyvenimo skurdo užgrudintas. Iš pirmųjų dienų ėmėsi organizacinio darbo. Kai pradėjo kariuomenė organizuotis, Jurgis pametė mokslą ir organizavo kaimuose savanorius, o paskum visą laiką dirbo su pavasarininkais ir ateitininkais Marijampolėje. Kitiems šventadienį poilsis, o jam piūtis. Išsirengdavo į kaimus, į pavasarininkų susirinkimus, kad vėlų vakarą grįžtų dažnai pėsčiomis ar tamsią naktį, ar mėne-

sienos šviečiamas, ar sniegą girgždindamas, ar purvus ligi kelių brisdamas ... Ne kartą tekdavo išsimaudyti giliuose pavasario grioviuose.

"Jurgio geležinė valia ir neišsekama energija sukūrė Marijampolės apylinkėje daugiau kaip 10 pavasarininkų kuopelių ir, rodos, drauge su kitais redagavo tuomet pasirodžiusį pavasarininkų laikraštį 'Pavasario Žiedus'. O baigęs gimnaziją 1920 m. persikėlė į Naumiestį ir suorganizavo antrą tiek kuopelių kaimuose. Pavasarininkai buvo jo giliausias rūpestis ir ligos dienomis ...

"Ateitininkų idėjos sąmoningai suaugo su jo siela dar Rusuos. Visu užsidegimu ėmėsi ateitininkų darbo, kai 1922 m. atvažiavo į Kauną studijuoti. Drauge su J. Grinium jis pasiėmė pirmiausia tvarkyti pakrikusius 'Ateities' administracijos reikalus ... Kitais metais Jurgis gavo vilkti sunkias tuo metu ateitininkų moksleivių organizacijos pirmininko pareigas ... Nuolatiniai aplinkraščiai, visiems ateitininkams kelių dienų organzaciniai kursai, susirašinėjimai ... atimdavo jam ne tik studijų, bet ir poilsio laiką ...

"Tarp studentų jis lyg buvo vienas rimtųjų ir kaip studentas mokslo darbininkas ir kaip katalikas. Pirmaisiais studijų mėnesiais 1923 m. studentams pamaldų nebuvo. Susidaro tada negausus būrelis, kuris rūpinasi gauti specialias pamaldas studentams. Iš pradžių patys buvo organizatoriai, patys tų pamaldų giedotojai ir dalyviai. Ir Jurgis buvo vienas pačių aktyviausių tų organizatorių. Jis buvo net bažnytinio studentų choro pirmininkas. Apskritai buvo aktyvus visam akademiniam gyvenime ...

"Net darbininkės tarnaitės, ir tos gavo pajusti a. a. Jurgio organizacinius bei pedagoginius gabumus. Kurį laiką jis vedė zitietėms suruoštus vakarinius kursus.

"Vos dvejus metus gavo pastudijuoti. Tas nuolatinis intensyvus darbas suėdė jo sveikatą. Dar prieš 1924 m., rodos, gegužės mėn. staiga suima džiova. Paskubomis išvažiuoja į Karaliaučių. Gydosi, bet ateitininkų reikalai ir ten jam neduoda ramybės ... Kaip jis, pirmininkas, nedalyvaus konferencijoje?... Bet daugiau pirmininkauti jam jau neteko: liga jo neatleido. Važiuoja dar į džiovininkų miestelį — Šveicarijos Davosą. Pabuvęs ar tris mėnesius, grįžta, taryt, apsigydęs į

Lietuvą. Vis tiek nestiprus. Kretkampio pušynėlis, Jurbarko sanatorija, Alytaus miškas tebėra jo prieglobsties vietos.

"1926 m. Jurbarke paėmė vėl mokytojo vietą, ėmė rengtis kartu baigiamiems universiteto egzaminams, dirbti vėl tiems patiems ateitininkams, pavasarininkams, mokytojų katalikų sąjungai. Bet ligos dar nebūta išėjusios ... Šiaip taip išvežė mokslo metus. Baigė universitetą. Mėgino per vasarą pasigydyt. Nepavyko. Vėl Davosas ... Gydytojai vilties neduoda ... Ir leidžiasi, draugo palydėtas, vėl į pakalnę, į savo mielą tėviškę ... Suauga su savo šeimos sėklyčia, su vyšnių sodu saulėtą dieną ... Bet tirpo kaip vaško žvakė ...

"Nors kūnas leipo, bet dvasia augo. Iš pat mažumės jo dvasią buvo pagavęs religinis jausmas. Kai mudu gyvenom 1923-24 m. vienu du kambarėly, atmenu gerai, kai kiekvieną vakarą baigdavom šv. Rašto skaitymu. Skaitydavau, o jis klausydavo susimąstęs ... Religinės praktikos dalykuose nedovanojo sau mažiausio apsileidimo, o charakterio ydas maldė antprigimtinėmis priemonėmis: malda, sakramentais ... Prisipažino vieną kartą, kaip kelis sykius jį buvo pagavęs kažkoks dvasinis susižavėjimas, savotiška ekstazė ... Jautęs tokį pasitenkinimą, kad nieko daugiau ir geriau nenorėjęs trokšti nei Dievo prašyti ... Mirtį sutiko ramiai, net su džiaugsmu ... Paskutinį jam žodį bažnyčioje tarė prof. J. E. vysk. M. Reinys, kapuose — kan. J. Laukaitis ...

"Marijampolė dar nebuvo mačiusi tokių didžių laidotuvių nuo mirties a. a. kito ateitininko Antano Matulaičio. (Šis buvo karininkas, seimo narys, lenkų iš pasalų sužeistas 1920 spalio 17 Bobriškėse ties Varėna) ... Jų kaulai pelenais pavirs, kapų kauburiai žemėn susmegs, žalia vėja bepaliks prie rymančio kryžiaus. Bet argi ne a. a. Jurgis išrašydino šv. Aloyzo statulos akmenyje Maironio žodžius: 'Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės".

Tuo savo brolio Jurgio paveikslu neturiu tikslo jo kelti, ko jis pats vengė. Jo asmeniu tenorėjau priminti anas sąlygas ir nuotaikas, kuriomis brendo mūsų idealusis jaunimas, kai Lietuva kėlėsi nepriklausomam gyvenimui. Tas jaunimas mokėsi ir drauge aukojosi, dirbo, kad Lietuvoje sklistų šviesa ir tiesa , anot kapso V. Kudirkos. Nauja karta kilo iš nemokytų tėvų, iš kaimietiškos trobos; neturėjo lietuviškos švie-

suomenės tradicijų, bet laužėsi į mokslą ir kultūrinį darbą pro visas kliūtis ir pro užneštas Lietuvon karo nelaimes, buvo apimta kūrybinės dvasios ir idealizmo. Nevisi jaunuoliai buvo tokie, kaip Jurgis, lyg koks kovotojas su pikto slibinu savyje ir visuomenėje, bet Sūduvoje buvo jų nemaža ir ne vienoje šeimoje.

Mūsų šeima iš motinos pusės giminiavosi su Šmulkščiais ir Mykolaičiais. Viena motinos sesuo buvo ištekėjusi už Šmulkščio iš Gudelių km., Igliaukos par., antroji — už Mykolaičio iš Pilotiškių km., II Gudelių par. Pirmosios tetos vyriausias sūnus Jonas Šmulkštys mirė dar gana jaunas, palikęs du sūnus — Joną ir Vincą, kurie jau išėję aukštuosius mokslus ir nuo 1949 gyvena Amerikoje. Su antruoju savo pusbroliu **Antanu Šmulkščiu** penkeris metus mokiausi Seinų kunigų seminarijoje. Buvo veiklus, gyvas, tautiškai susipratęs klierikas ir paskui kunigas, įšventintas 1909 metais. Daug metų reiškėsi politiniame darbe Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo seimo narys, veikė įvairiose draugijose. Gerai nusimanė lietuvių kalbos dalykuose, kūrė eilėraščius, rašė beletristikos ir straipsnių. Yra žinomas Paparonio slapyvardžiu. Bolševikam antrą kartą užplūdus (1944 vasarą), liko Kaune, bet jų buvo sekamas ir nekenčiamas, nors ir neišvežtas. Tik 1949 buvo išsiųstas Birštonan. Slaptai grįžęs Kaunan, po skilvio operacijos pusmetį dar pagyveno. Kan. K. Žitkaus aprūpintas sakramentais, bažnytinėse šermenyse dalyvaujant tik 18 žmonių, palaidotas Petrašiūnų kapinėse prie Pažaislio. Ligos metu globojo sesuo Marijona Leonarda, gyvenanti dabar Šiluvoje. Antroji sesuo Magdalena Natalija, buvusi pradžios mokyklos mokytoja, yra jau ištarnavusi pensiją ir gyvena Marijampolėje. Ten pat tebegyvena dar jos brolis Petras Šmulkštys, kuris buvo paveldėjęs ūkį tėviškėje, bet jį pardavęs įsigijo kitą prie Dovinės (seniau Dievenės), deš. Šešupės įtako, Liudvinavo par. Čia buvo įsitaisęs dar vandens malūną, bet bolševikai atėmė. Dar du šios giminės mano pusbroliai — Vincas ir Jurgis Smulksčiai — gyvena dabar Amerikoje. Vincas Šmulkštys Lietuvoje dirbo bankuose ir veikliai reiškėsi lietuvių katalikų akcijoje; dabar gyvena ir dirba Evanston, Illinois, prie Chicagos.

Iš Mykolaičių giminės yra žinomas mano pusbrolis **Vin-**

cas Mykolaitis - Putinas, poetas, rašytojas ir mokslininkas. Mokęsis Seinų kunigų seminarijoje ir Petrapilio dvasinėje akademijoje, kunigu buvo įšventintas 1915 rugsėjo 1. Toliau dar gilino aukštuosius mokslus Šveicarijos Fribourge, kur įsigijo filosofijos daktaro laipsnį, ir Bavarijos Miunchene. Ilgą laiką dėstė lietuvių literatūrą Kauno ir Vilniaus universitetuose, ėjo kurį laiką Lietuvos mokslų akademijos pirmininko pareigas. Yra išleidęs kelis poezijos rinkinius, parašęs keletą romanų ir mokslinių studijų iš lietuvių literatūros. Tebegyvena Vilniuje.

Mano brolis, velionis Jurgis, savo autobiografijoje užsimena, kad teta Mykolaitienė buvusi labai maldinga, kai pas ją gyvenęs Marijampolėje ir mokęsis kartu su jos sūnum Vincu. Motina buvo atsikėlusi miestan dėl sūnaus, taip pat globojo besimokančius vaikus plačios savo giminės, anot brolio Jurgio, "familijos", kuri tebegyveno dar caristinės Rusijos priespaudoje.

CARIZMO VARŽTUOSE

RUSIJA per tris padalijimus (1772, 1793 ir 1795) užgrobė visas žemes, kurias kitados valdė Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė. Prūsijai buvo tekusi Sūduva tik trumpam laikui. Po Vienos kongreso (1815) ir ji atiteko Rusijai, kaip dalis Lenkijos karalijos. Visus lietuvius prislėgė vienas rusų jungas.

Aš gimiau ir augau jau po tuo Rusijos varžtu. Nuo paskutiniojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo buvo praėję šimtas metų, kai pradėjau suvokti, jog savame krašte nesame šeimininkai. Tėvai dar prisiminė paskutinį sukilimą, dar girdėjo iš senelių pasakojimų apie Napoleono laikus. Napoleonas, bėgdamas iš Rusijos 1812 metais, buvo sustojęs Marijampolėje, o žygiuodamas į Maskvą, savo štabą turėjo Kvietiškio dvare. Žmonėse buvo dar išsilaikęs pasakojimas, kaip "didis karalius" lankęsis marijonų vienuolyne Starapolėje. Vienuolyne buvo priimtas Prancūzijos karalius Liudvikas XVIII, kuris 1797 bėgo nuo Napoleono į Kuršą ir kurį laiką gyveno Mintautoje. Tuo metu, kai aš mažas lankiau Marijampolę, ji buvo pasidariusi lietuvių šviesuomenės židiniu, kokiu šiaurinei Lietuvai buvo latviškoji Mintauja, kur taip pat mokėsi daug žymių mūsų tautos veikėjų.

Rusus, mūsų šalies vergėjus, arčiau pažinau tiktai beaugdamas ir besimokydamas. Anos dar jaunų dienų pažintys ir vėlesnis patyrimas man sudarė įspūdį, kad rusų tauta apskritai yra maloni, žmoniška — širdies žmonės ("čelovek duša"). Mėgsta dainuoti. Kai kurios rusų dainos turi to paties ilgesio, lyg kokio plačių lygumų aido, kaip ir lietuviškos. Rusų tauta taip pat darbšti, tik ne tiek uoli ir kruopšti bei tvarkinga kaip vokiečių. Tos netvarkos apraiškų žymu pačiam cha-

rakteryje, žmoniškam iš prigimties, bet neapvaldytam ir norinčiam būti geru visiem. Buvo pasakojama apie carą Nikalojų II, kurį bolševikai nužudė 1918 liepos 16 Ekaterinburge (dabar Sverdlovske), kaip jisai priėmęs iš eilės du ministerius ir su abiejų priešingomis nuomonėmis sutikęs. Tai nugirdusi jo žmona Aleksandra, vokiškos kilmės, pastebėjusi, jog taip negalima. Caras ir su jos nuomone sutikęs. Sakytumei, lyg rusų tautoje būtų įaugęs koks polinkis, išreikštas žymaus jų rašytojo Levo Tolstojaus paskata "nesipriešinti piktam". Su tuo, galimas dalykas, siejasi rusų tautos nepaslankumas pasipriešinti despotiškiem valdovam ir vergiškas vykdymas jų valios, kaip dabar yra ir bolševikinėje santvarkoje. Neigiamu dar bruožu yra didelis pomėgis nugerti "vodkos". Geria ir kitos tautos, bet rusas nusigeria kaip maišas.

Rusų valdantieji sluoksniai man jau anuomet sudarė įspūdį žmonių, kurie nebuvo linkę valdytis — nei valdininkai, nei dvarininkai, nei valdovai. Pas tuos žmones, — be abejo, ne visus, — kažkur buvo pradingęs žmoniškumas. Su savo valdiniais elgdavosi šiurkščiai ir net žiauriai, kaip dabar bolševikų visokie pareigūnai. Stengdavosi iš kitų išspaust daugiau triūso ir pinigo. Mėgo patogiai gyventi ir lėbauti. Turtuoliam nepakako tik savo krašto — atsirasdavo užsieniuose, ypač Prancūzijoje. Gana plačiai žinomi tų rusų lėbavimai Paryžiuje. Nusigėrus ir įsisiautus iki pakvaišimo, buvo daužomi veidrodžiai, indai, pianinai, apvartomi stalai, aplaistomi kilimai, subadomi paveikslai. Tie žmonės dūko nebesuvaldoma stichija.

Tasai diduomenės švaistymasis namie ir svetur nesiderino su tuo, kad rusų tauta ilgai liko be tinkamo švietimo, be didesnės kultūrinės pažangos, be pakankamo mokyklų tinklo. Gyvenimas kaime buvo primityvus, atsilikęs, gerokai skurdus. Nemažai vargo matė miestų darbininkai, nors jų nebuvo daug, nes Rusijos pramonė toli buvo atsilikusi nuo Vakarų Europos; tad ir vadinamojo proletariato nebuvo daug. Vis dėlto bolševikų revoliucijos metu juo remtasi; bet daugiau žmonių tamsumu, viltimi gauti žemės ir laisvės.

Buvo ir šviesių žmonių — tų pačių valdovų, diduomenės ir inteligentijos, kurie blogybę matė, rūpinosi krašto kultūra ir reformomis, tačiau nebuvo jų gausu, gyvenimas pažan-

gėjo lėtai, buvo prislėgtas vadinamos "deržavijos" (carų absoliutizmo) ir moralinio bei religinio sustingimo (bizantizmo). Tesistengta Rusijos imperiją didinti, pavergtus kraštus rusinti ir provoslavinti.

Užėmę Lietuvą, rusai dar plačiau priėjo prie Baltijos marių, nuo kurių nė neketino atsitraukti. Lietuvių latvių ir estų žemes užsimojo paversti grynai rusiškom, o žmones suprovoslavinti. Lietuvai atėmė net jos vardą, pramindami "Šiaurės Vakarų Kraštu". Toji rusinimo politika ypač sustiprėjo po 1831 ir 1863 metų sukilimų. Abu tie sukilimai prasidėjo Lenkijoje, bet išplito ir Lietuvoje. Sukilėliam vadovavo sulenkėjusi bajorija, užtat lenkai daugiau pakaltinti, bet lietuviai labiau nukentėjo. Lenkų tauta buvo didesnė ir, be to, Vienos kongrese (1815) lenkam buvo pažadėta platesnė savivalda. Tas pažadas saistė carą prieš kitas didžiąsias valstybes. Tad ir po sukilimų rusai nesigriebė tokių griežtų priemonių Lenkijoje, kaip Lietuvoje. Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje buvo užslėgta tautinė, religinė ir kultūrinė laisvė. Šiek tiek palengvėjo tiktai ūkinis gyvenimas, kai valstiečius atleido nuo baudžiavos.

BAUDŽIAVA Rusijoje išsilaikė ilgiau negu kituose kraštuose, ir ji buvo sunkesnė kaip Lietuvoje. Rusijoje dar buvo išlikusi vergiška baudžiava. Valstiečiai, kurie visai neturėjo žemės, — nei nuomojamos nei bendruomeninės, — priklausė dvarininkui lyg koks daiktas: galima buvo parduoti, dovanoti, įkeisti, pralošti kortom, išsiųsti katorgon ir vėl susigražinti, atskirti vyrus nuo žmonų ir vaikus nuo tėvų, atiduoti į vadinamus rekrutus.

Kai rusai užėmė Lietuvą (1795), ir Lietuvoje pradėjo įsigalėti tokie nežmoniški papročiai, kurie šiaip jau rečiau pasitaikydavo. Tuos papročius įsivedė rusai valstybiniuose dvaruose, kurių daug buvo išdalinta nusipelnusiem rusų generolam. Valstiečiai dar apdėti sunkesniais mokesčiais. Lig tol jie mokėjo nuo pirkios arba vadinamo "dūmo", o dabar buvo apdėta mokesčiais kiekvienas šeimos narys arba "dūšia". Turėjo dar duoti kariuomenei tam tikrą skaičių vyrų (rekrutų). Valstiečių padėtis buvo labai sunki. Vilniaus vyskupas Jonas Krasauskas, pasižymėjęs labdaros darbais ir gera širdimi, ragino

dvarininkus pasigailėti vargšų baudžiauninkų. "Jie yra mūsų broliai, — rašė, — vieno tikėjimo žmonės, kurie mums dirba, liedami prakaitą".

Kai kituose kraštuose baudžiava jau buvo panaikinta arba naikinama, atsirado ir Lietuvoje dvarininkų, kurie siūlė valstiečius atleisti iš baudžiavos be žemės. Taip padarė Joniškio dvarininkas Ignas Karpis, nusižiūrėjęs į vokiečių dvarininkus Latvijoje. Bet toks valstiečių laisvinimas jų būklės negerino: neturėjo kur dingti. Kiti dvarininkai ir tam priešinosi, nenorėdami netekti darbo jėgos. Neramumam išvengti caras Nikalojus I (1825 — 1855), ir šiaip jau griežtos valdžios ir senos tvarkos šalininkas, uždraudė visai svarstyti baudžiavos panaikinimo sumanymus.

Tiktai po 1831 metų sukilimo, kai valstiečiai vis tiek neaprimo, caras Aleksandras išleido 1861 vasario 19 įsakymą baudžiavą naikinti. Įsakymą turėjo vykdyti dvarininkai. Jie galėjo pasilikti trečdalį savo žemės, o kitą turėjo perleisti valstiečiam. Už žemę sumoka valstybė, o valstiečiai išmoka valstybės iždui per 49 metus. Dvarininkam buvo pavesta sudaryti su valstiečiais sutartis. Jie to nepadarė per numatytus dvejis metus. Valstiečiam, be to, skyrė prastesnę žemę, negu jie dirbo. Jei valstiečiai buvo dirbę daugiau kaip du trečdalius dvaro žemės, tai iš jų dar atimdavo. Kilusius valstiečių neramumus ramdyti ir bausti buvo iškviečiama rusų kariuomenė. Tik vienoje Kauno gubernijoje tokių žiaurių malšinimų priskaitoma virš šimto.

Malšinant antrąjį 1863 metų sukilimą, Vilniaus generaliniu gubernatorium paskirtas Mikalojus N. Muravjovas, nors ir pramintas "Koriku", bet valstiečiam gero padarė. Per dvejis metus, kuriuos išbuvo Lietuvoje, jis pasiekė baudžiavos panaikinimo, privertė gražinti iš valstiečių atimtas žemes, sumažino išperkamuosius mokesčius. Muravjovas rėmės valstiečiais prieš lenkus dvarininkus, norėdamas Lietuvos kaimą labiau patraukti prie Rusijos.

Sūduvoje baudžiava buvo panaikinta pasiremiant Napoleono kodeksu ir 1807 liepos 22 išleistu įstatymu. Valstiečiai atleisti nuo baudžiavos be žemės. Ūkininkai turėjo žemę iš dvaro nuomoti arba atsilyginti darbu. Dvarininkai savivaliau-

dami nustatydavo didelius mokesčius arba reikalaudavo tiesiog vergiško darbo. Kitus visai pavarydavo nuo žemės. Nors valdžia įsikišdavo, bet negalėdavo suvaldyti. Valstiečiai sukildavo. Taip yra buvę Kidulių ir Zyplių valsčiuose 1815 - 1817 metais. Po 1831 metų sukilimo buvo įsakyta valstiečiam žemės neatimti (1846), o po 1863 sukilimo, kada buvo panaikinta ir Lenkijos karalystė, žemė pripažinta valstiečių nuosavybe be jokių išperkamų mokesčių (1864). Kas jos neturėjo, gavo 3 margus. Valstiečių padėtį tai žymiai pagerino, bet vargo nestigo

Baudžiava buvo pakenkusi ūkinei pažangai. Per ilgai žmonės buvo nelaisvi ir pririšti prie dvarų žemės. Neaugo dėl to miestai, nesivystė pramonė. Dvaruose mažai arba visai nesirūpinta geresniu žemės įdirbimu, ūkininkavimu, ūkiui reikalingais padargais. Pasikliauta tiktai baudžiauninkų ir gyvulių jėga. Atleidus žmones iš baudžiavos, iš pradžių jie tegalėjo taip ūkininkauti, kaip buvo išmokę iš senolių ir dirbę dvaruose. Žemės dirbimo įrankiai buvo prasti: paprasta žagrė ar plūgas (geležinis arklas), traukiamas poros arklių, o kai kur dar ir jaučių; akėčios, dalgės, spragilai. Iš mašinų daugiausia teturėjo akselines ir kuliamasias, bet ir tai ne visur. Traktoriai atsirado tiktai nepriklausomos Lietuvos laikais.

Sodybos trobėsius sudarė gyvenamasis namas, du tvartai gyvuliam (arkliam, karvėm, avim, kiaulėm) ir paukščiam (žąsim, antim, vištom), svirnas ir didelis kluonas javam. Kluone kraudavo javus, kuriuos žiemą kuldavo spragilais arba mašinom. Pašaras taip pat būdavo laikomas kluone arba atskiroje daržinėje: dobilai, šienas, šiaudai. Šiaudus piaudavo į akselį (kapojus), pridėdami kartais grūdų ir dobilų. Šiaip jau grūdai buvo stengiamasi parduoti.

Reikėjo turėti nemažai javo, kad ūkininkas galėtų išsiversti, nes rusų valdžia nustatydavo už javus gana žemas kainas: kartis kviečių — 3 rubliai, rugių, miežių — 1,5 rb., avižos dar pigiau. Taip pat stengdavosi numažinti ir gyvulių kainas. Tuo tarpu ūkininkam reikalingi daiktai nebuvo pigūs. Čia kainas nustatinėdavo žydai: rūbų, apavo, cukraus, druskos, žibalo, namų apyvokos daiktų, įrankių ir k. Tad ūkininkai finansiškai nebuvo stiprūs. Savo dukrom tegalėdavo duoti kraičio šimtą ar kelis šimtus rublių. Prireikus skolindavosi iš žy-

dų, bet tie imdavo didelius nuošimčius — nuo 6 iki 10, o kartais ir pasakiškai didelius — iki 50.

Sūduvos ūkininkai, gana anksti išsiskirstę į vienkiemius, stengdavosi savo ūkių vaikam nedalyti. Vienas iš sūnų likdavo ūkininkauti, o kiti išsiskirstydavo: eidavo kur tarnauti, važiuodavo į Rusijos miestus arba Ameriką, prasidėjus į ją didesnei emigracijai; mokydavosi kokio amato. Mokyklom padaugėjus, nemažai siekė aukštesnio mokslo.

MOKYKLOS išgyveno Lietuvoje didelį sukrėtimą ryšium su 1831 ir 1863 metų nepavykusiais sukilimais. Tie sukilimai rusam davė pagrindą sustiprinti savo politiką, kuri siekė padaryti kraštą rusišką ir provoslavišką. Smūgiai pirmiausia nukreipti prieš vienuolynus, bažnyčias ir mokyklas.

Mokyklos buvo daugiausia privatinės — vienuolynų ir parapijų. Vienuolynai turėjo savo žemės, trobesius ir savo mokytojus, tad jiem buvo lengviau mokyklas išlaikyti. Visi vienuolynai turėjo prisisteigę daug gimnazijų ir vidurinių mokyklų. Vilniaus universitetas, kuriam buvo pavesta administruoti labai plati švietimo apygarda, apėmusi net 6 gubernijas etnografinėje Lietuvoje, turėjo savo gimnazijas tik Vilniuje ir Kaune. Tuo tarpu Žemaičių vyskupijoje, kuri dar apėmė šiaurinę bei vakarinę Sūduvą, buvo aštuonios privatinės vidurinės mokyklos (6 kl.), o Vilniaus vyskupijoje, kuriai priklausė rytinė ir pietinė Sūduva, buvo jų devynios. Visas išlaikė vienuolynai. Antai, Sūduvoje žymesnės buvo Liškiavoje (domininkonų), Naumiestyje (karmelitų) Leipalingyje, Liudvinave, Balbieriškyje, Virbalyje, Seinuose ir k. Mokinių skaičiumi (per 100) didžiausia buvo Marjampolės marjonų mokykla, įstegta XVIII amžiaus vidury.

Vienuolynų tuo metu Lietuvoje buvo gana daug ir įvairių — vyrų ir moterų: augustinionai, bazilionai, benediktinai, bernardinai, domininkonai, karmelitai, konventualai (pranciškonai), reguliarieji kanauninkai, piorai, šv. Roko vienuoliai ir kiti. Jėzuitų ordino veikimas buvo sulaikytas 1773 popiežiaus Klemento XIV. Visus kitus uždarė rusai; gi Sūduvoje kiek anksčiau uždarinėjo vokiškoji protestantiškoji Prūsija, kai valdė Užnemunę (1795 - 1807). Drauge buvo sulikviduotos ir vienuolynų mokyklos. Suduotas didelis smūgis Lietuvos švietimui. Užsimota kraštą rusinti.

Rusų kalbos dėstymo mokyklose buvo pareikalauta dar 1814 metais. Po dešimties metų, kai švietimo priežiūra iš Vilniaus universiteto buvo perimta ruso Novosilcevo, kuris apsigyveno Varšuvoje, mokyklų rusinimas dar labiau sustiprėjo. Po 1831 metų sukilimo buvo uždarytas Vilniaus universitetas. Vilniuje paliktos dvi akademijos — teologijos ir medicinos mokslų — netrukus taip pat buvo iškeltos. Medicinos akademija nukelta į Kijevą ir paversta rusiško universiteto fakultetu, o teologijos perkelta į Petrapilį (1844) ir pavadinta dvasine akademija. Nuo to laiko Lietuvoje jau nebuvo aukštosios mokyklos iki Lietuvos nepriklausomybės laikų.

Labai daug užsidarė vidurinių mokyklų, kai nuo 1831 pradėta visuotinai uždarinėti vienuolynai: atimta žemė, pastatai, net bažnyčios, suvalstybintos mokyklos, kurios be vienuolių nebegalėjo išsilaikyti. Tuo būdu buvo sulikviduotos mokyklos Antalieptėje (1831), Telšiuose (1831), Raseiniuose (1832), Panevėžyje (1832), Lydoje (1834), Dotnuvoje (1835), Žemaičių Kalvarijoje (8361), Ukmergėje (837) ir k. Prūsija visas žemes atėmė Liškiavos domininkonam (1797); užsidarė tuojau mokykla, o vėliau išnyko ir vienuolynas (1814). Buvo taip pat uždarytas karmelitų vienuolynas ir mokykla Naumiestyje (1805), mokyklos Seinuose (1817 ir 1831), Virbalyje (1819).

Po antrojo 1863 metų sukilimo rusai uždarė visus likusius vienuolynus, palikdami tik kai kuriuos, iki vienuoliai išmirs. Naujų kandidatų priimti nebuvo galima. Ilgiausiai išliko domininkonai Žemaičių Kalvarijoje (iki 1893), marijonai Marijampolėje (iki 1910), bernardinai — pranciškonai Kretingoje ir benediktinės Kaune, kur 3 dar sulaukė nepriklausomos Lietuvos laikų. Marijonų (baltųjų) paskutinis vienuolis kun. Vincentas Senkus mirė 1911; vienuolynas slaptai atgaivintas arkivysk. Jurgio Matulevičiaus - Matulaičio 1909. Pranciškonus slaptai atgaivino kun. A. Bizauskas 1912.

Naikinant vienuolynus ir jų mokyklas, iš pradžių naujų mokyklų nebuvo steigiama. XIX amžiaus antroje pusėje gimnazijos buvo tik Šiauliuose, Kaune, Vilniuje, Marijampolėje ir Suvalkuose. Mažesniuose miesteliuose buvo dviklasės mokyklos, seniau vadinamos bajorų. Uždraustos buvo taip pat parapinės pradžios mokyklos ir jų vietoje steigtos rusiškos, valdinės. Tokį įsakymą pirmas išleido Vilniaus generalguber-

natorius F. Mirkavičius 1862 gruodžio 25, dar prieš antrąjį sukilimą. Iš pradžių jis nebuvo taikomas Sūduvai, kur tebeveikė Lenkijos karalystės savivalda. Sukilimą malšindamas, Muravjovas 1864 metais tą įsakymą visuotinai išplėtė. Lietuviškai tebuvo leista dėstyti katekizmas, ir tik pirmais mokslo metais. Žmonės susilaikė savo vaikus leisti į tokias mokyklas; jie palaikė slaptas, kaimiškas, kilnojamas iš vienos trobos į kitą. Mokė vadinami "daraktoriai", kurie po savaitę ar po mėnesį gyvendavo tai pas vieną, tai pas kitą ūkininką, ir tada to ūkininko troboje vaikai rinkdavosi pamokom. Už tokį slaptą mokymą būdavo baudžiaa 300 rublių arba 3 mėnesių kalėjimu. "Daraktoriai" ir mokiniai slėpdavosi, iškrikdavo į visas šalis, pajutę, kad rusai ateina. Nepaisant tokios grėsmės, slaptas mokymas išsilaikė iki 1905 metų revoliucijos. Uoliu to lietuviško švietimo skatintoju šiaurės Lietuvoje buvo kun. Jonas Katelė (m. 1908), o Suvalkijoje — kun. Antanas Tatarė (m. 1889).

Visom viešom mokyklom buvo grūdama rusų kalba ir rusai mokytojai. Pirmiausia tuo norėta atsverti lenkų kalba ir mokytojai. Lenkų kalba mokyklose buvo uždrausta dar 1840 metais, o lenkai mokytojai pašalinti 1864. Vis dėlto esant Lenkijai didesnei, o lenkų įtakai ir lenkėjimui Lietuvoje labai paplitus per dvarus ir bažnyčias, lenkiškumas tokiom priemonėm buvo kiek prilaikytas, bet neužspaustas. Prasčiausioje padėtyje vis tiek atsidūrė lietuviai. Anksčiau lenkiškoje, o paskui rusiškoje mokykloje lietuviam mokiniam buvo draudžiama kalbėti lietuviškai. Tai, be abejo, darė mokytojai nelietuviai.

Sūduva buvo tik tuo laimingesnė už Kauno ir Vilniaus gubernijas, kad jai mokytojais buvo ruošiami ir lietuviai. Tam tikslui įsteigti **Veiverių** pedagoginiai kursai, virtę mokytojų seminarija (1866), kuri davė garsių lietuvių pedagogų ir veikėjų. Tuo tarpu Maladečinos mokytojų seminarijoje (1864) mokėsi išskirtinai rusai ir provoslavai, o Panevėžio (1872) seminarijoje jie vyravo. Be to, Veiverių seminarijoje, Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose buvo leidžiama po pamokų dėstyti lietuvių kalba. Nebuvo ji dėstoma lietuviškumui skatinti (neprivalomas dalykas), bet mokiniam turėjo nemažos įtakos ir žadino tautinį jų susipratimą. Čia daug padėjo lietuviai

mokytojai, kai kitur Lietuvoje ilgai nebuvo leista lietuviam mokyti. **Marijampolės** gimnazijoje vienu laiku buvo net trys mokytojai lietuviai — Juozas Jasiulaitis, Petras Kriaučiūnas ir Vincas Staniškis, o lietuvių mokinių apie 80 nuošimčių. Marijampolės pradinė mokykla, kurioje nuo 1892 mokytojavo Motiejus Endziulaitis, sutraukė daugumą lietuvių vaikų, kurie prieš tai lankė rusų ar vokiečių pradžios mokyklas.

Marijampolės gimnazijoje didelės reikšmės tautiniam susipratimui turėjo Petras Kriaučiūnas, dėstęs lietuvių kalbą 1881 - 87. Dr. Kazys Grinius, buvęs Lietuvos prezidentas, savo atsiminimuose priskaito apie 80 žymiųjų P. Kriaučiūno mokinių, iš kurių apie 30 buvo pagarsėję nepriklausomos Lietuvos veikėjai. Jų dar padidėjo vėlesniais Marijampolės gimnazijos laikais. Šią mokyklą baigė arba joje mokėsi: "Aušros" redaktorus dr. Jonas Basanavičius, gen. Jonas Bulota, arkivysk. Pranciškus Petras Būčys, prezidentas Kazys Grinius, poetas kun. Motiejus Gustaitis, kalbininkas Jonas Jablonskis, Lietuvos himno autorius dr. Vincas Kudirka, Dumos atstovas prel. Juozas Laukaitis, pedagogas ir rašytojas Pranas Mašiotas, arkivysk. Jurgis Matulaitis - Matulevičius, rašytojas Vincas Pietaris, vysk. Justinas Staugaitis, knygnešių tėvas kun. Martynas Sidaravičius, istorikas kun. Jonas Totoraitis, Amerikos lietuvių veikėjas ir rašytojas prel. Kazimieras Urbonavičius, poetas Pranas Vaičaitis, žymus pedagogas Tomas Žilinskas ir eilė kitų. Visi jau praeities laikų, bet dauguma dar turėjo laimės pasidžiaugti nepriklausoma Lietuva. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą 1918 vasario 16 pasirašė net 6 marijampoliškiai: dr. Jonas Basanavičius, Saliamonas Banaitis, Pranas Dovydaitis, Petras Klimas, kun. Justinas Staugaitis ir Jonas Vailokaitis. Vienas iš tų signatarų, Petras Klimas, apie Marijampolės gimnaziją yra pastebėjęs: "Lietuvos skriaudėjų rankomis pastatyti gimnazijos rūmai Šešupės krante per pusę amžiaus tarytum atpirko pačią skriaudą" (Naujoji Romuva 1935, 35-36 nr., 639 p.). Bet toji pusė amžiaus, pobaudžiaviniai laikai, buvo patys sunkiausi religiniu ir tautiniu atžvilgiais.

BAŽNYČIA rusų laikais neturėjo Lietuvoje laisvės iki pat 1905 metų revoliucijos. Visą laiką kentė caro valdžios priespaudą ir persekiojimą. Dar carienė Kotryna II, trimis pa-

dalijimais užėmusi Lietuvos žemes, paliko katalikų Bažnyčiai priešingus ir žalingus potvarkius (1772 ir 1795), kurių laikėsi ir kiti carai. Uždraudė skelbti popiežiaus bules ir betarpiškai susižinoti su Roma, pasisavino teisę skirti vyskupus ir tvirtinti paskiriamus kunigus, panaikino vienuolynų savarankiškumą, atėmė ir išdalino rusam valdininkam bei kariškiam daug bažnytinių žemių, nusavino ir atidavė provoslavam visą eilę bažnyčių. Apie 50 metų vyskupijas valdė nekanoniškai skiriami, valdžios pasirenkami administratoriai. Tas reikalas kiek susitvarkė, kai caras Nikalojus I ir popiežius Grigalius XIV sudarė 1847 rugpiūčio 3 konkordatą, bet Rusijos vyriausybė nepaisė kat. bažnytinių reikalų, tą konkordatą laužydama.

Dar prieš tai, ryšium su 1831 metų sukilimu, buvo uždaryta visa eilė vienuolynų, atimtos iš jų žemės, taip pat iš vyskupijų, seminarijų, kapitulų ir didesnių parapijų. Konfiskuoti visi turtai labdaringų ir kitų bažnytinių draugijų. Vyskupam atimta teisė skirti seminarijų profesorius, pareikalauta priimti ir rusus dėstyti rusų kalbai ir istorijai (1843). Vėliau galėdavo dėstyti ir nerusai, bet į egzaminus ateidavo valdžios atstovas tikrinti. Nuo 1832 metų buvo draudžiama kunigam sakyti pamokslus, nepateikus jų cenzūrai, statyti naujas ir taisyti senas bažnyčias.

Šios represijos 1863 metų sukilimo ir malšinimo metu dar sustiprintos. Nemažai kunigų buvo apkaltinta ir ištremta į Sibirą; ištremtas Rusijon (į Viatką) ir Vilniaus vysk. Adomas Krasinskis, išbuvęs tremtyje apie 20 metų. Kunigam buvo paskirta policijos priežiūra: nebuvo galima iš savo parapijos išvažiuoti, o juo labiau užimti kitoje parapijoje klebono ar vikaro pareigų. Aukštesnėm vietom ir geresnėm parapijom valdžia spaudė skirti jos kandidatus. Mokyklose buvo leidžiama gimtąja kalba dėstyti katekizmą tiktai pirmiem pradžios mokyklos skyriam. Mokiniai buvo verčiami eiti į provoslavų pamaldas cerkvėse. Katalikam reikėjo atlaikyti kietą spaudimą, bet kaimo žmonės parodė didelę ištvermę, drąsą ir atkaklumą.

Kan. Povilas Dogelis savo prisiminimuose iš 1901 - 02 metų, kada jau buvo rusų valdžia Bažnyčios atžvilgiu kiek sušvelnėjusi, aprašo tokį savo išgyvenimą. Jis buvo vikaru Pa-

nemunėlyje (Rokiškio aps.), kur pradžios mokykloje dėstė tikybą. "Mokytojas Kreinis ... buvo biauriausias rusintojas... Mokiniui Galiniui dantį išmušė, smogdamas kumščia į veidą už tai, kad tas neleido nuo savo kaklo nuimti rožančių ... Kreinis ateina ir į kapeliono tikybos pamoką ir klauso. Tik staiga pakeltu balsu surinka:'Čia poterius mokyti privalai rusiškai'. Aš jam sakau, kad aš privalau mokyti poterius tokia kalba, kokia jie namie kalba, vadinas, tėvų kalba. 'Ne, nevalia mokyti kitaip, kaip rusiškai' — rėkia mokytojas. Aš tuokart už kepurės ir su mokykla atsisveikinau ... Žmonės, būdami geri susipratę lietuviai, katalikai, bematant savo vaikus iš mokyklos atėmė sakydami: 'Nėra kunigo, nereikia nei mokyklos' ". (Mano gyvenimo prisiminimai. Kaunas 1936, 74-75 p.). Kun. P. Dogelis buvo apkaltintas, kad darąs žmonėm kenksmingą įtaką ir dvejiem metam rusų valdžios įsakymu uždarytas Kretingos vienuolynan. Ten buvo nutremiama ir daugiau kunigų, jeigu neištremdavo Rusijon.

Rusam uždarinėjant bažnyčias, žmonės taip pat priešinosi, kiek galėjo. Ypatingai žinomi du stambesni susirėmimai su rusų žandarais ir kazokais: tai Kęstaičių ir Kražių.

Kęstaičiuose (Alsėdžių vals., Telšių apsk.) nuo XVIII amž. vidurio šv. Roko vienuoliai turėjo bažnyčią, vienuolyną ir ligoninę neturtingiem žmonėm. Pas juos prisiglaudė paliegę kunigai, kai rusai atėmė bažnyčių žemes. Rusų valdžia 1886 metais nusprendė bažnyčią, vienuolyną ir ligoninę uždaryti, o likusį nejudomą turtą perduoti Skuodo provoslavam. Invalidus kunigus ir du šv. Roko vienuolius išvežė į Kretingos vienuolyną. Tuo tarpu žmonės užsidarė bažnyčioje ir pasiryžo neleisti jos griauti. Atvykęs Kauno gubern. Valerijonas Melnickis su kazokais įvykdė egzekuciją. Žmonės buvo apmušti, apdaužyti, apie 30 suimta, kun. Juknevičius ištremtas Rusijon. Kazokai kirviais sukapojo altorius, kryžius, klausyklas, sakyklą, koplytėles (stacijas) šventoriuje, suplėšė paveikslus. Deja, tas barbariškas darbas plačiau nenuskambėjo, ir rusus tai paskatino į Kražių skerdynes.

Kražiuose, kurie kitados garsėjo žymia jėzuitų kolegija, rusam vienuolynus uždarinėjant, buvo dar palikusios benediktinės. Rusų valdžia 1891 įsakė uždaryti vienuolyną, bažnyčią ir kapines. Būtų likusi tik menka medinė bažnyčia, kurios

neleido naujinti nei kitos statyti. Žmonės kreipėsi į carą Aleksandrą III ir į gubernatorius, bet tai nieko nepadėjo. Benediktines rusų policija 1893 gegužės 4 prievarta išvežė į Kauno vienuolyną. Žmonės nutarė savo bažnyčią ginti. Juos puolė Kauno gubern. Nikalojus Klingenbergas, atvykęs su 70 žandarų, o paskui dar pasitalkinęs 300 kazokų. Kražių skerdynės įvyko 1893 lapkričio 10-11. Iš teismo 1894 paaiškėjo, kad 9 žmonės mirė, 10 buvo pašautų, 44 sunkiai sužeisti, apie 150 pasodinta į kalėjimą. Iš suimtųjų 4 nubausti 10 metų kalėjimo ir paskui ištremti Sibiran, 32 nubausti lengviau, 34 išteisinti. Caras Nikalojus II po metų visus amnestavo. Kaltinamuosius gynė žymūs rusų advokatai, piktindamiesi žvėriška policijos elgsena. Gubernatorius teisinosi, jog tai buvęs "sukilimas prieš valdžią" ... Šį kartą kruvinas katalikų bažnyčios gynimas buvo plačiai išgarsintas užsieniuose lietuvių ir lenkų. Tai prilaikė rusus nuo tolimesnio bažnyčių uždarinėjimo.

"Kražių skerdynės atgarsiai atsiliepė **Mintaujoje** — rašo savo prisiminimuose Konstantinas Jasiukaitis. — Iki tol malda būdavo atliekama kiekvienoj klasėj atskirai. Prieš pirmąją pamoką, atėjus mokytojui, kuris nors stačiatikis gimnazistas atkalbėdavo maldą rusiškai visai klasei. Bet štai buvo paskelbta, kad visų klasių stačiatikiai mokiniai kalbėsią maldą atskirai, liuteriai vokiečiai irgi atskirai — vokiečių kalba, latviai luteriai — latviškai, tik katalikai — rusų kalba ir prieš ikoną. Per maldą turėjo būti ir minimų tikybų kapelonai. Visos gimnazijos katalikai mokiniai susirenkam į didelę gimnastikos salę. Sustojam prieš ikoną. Laukiam. Kapeliono nėra. Ateina direktorius ir matematikos mokytojas lenkas katalikas — Mečnikovskis. Jis perskaitė rusiškai maldą. Taip tęsėsi kelias dienas. Mokiniai katalikai subruzdo — klausyti maldos ar ne? Prasidėjo agitacija, kad nereikia klausyti, o jei verstų kurį nors mokinį skaityti maldą—griežtai atsisakyti". Mokiniai tai ir padarė 1896 spalio 14. "Iš kažin kur buvo surastas katalikų paveikslas ir pakabintas ikonos vietoje. Buvo surašyti prašymai — popiežiui, carienei ir švietimo ministeriui, kad būtų leista mokiniam melstis lotyniškai. Prašymus pasirašė beveik visi mokiniai. Po kelių mėnesių kova buvo laimėta — leido gimnazistams melstis lotyniškai". (K. Jasiukaitis, Mintaujos laikai. Gubos, literatūros almanachas. Kaunas 1927, 82-94 p.).

Už agitaciją ir pasipriešinimą iš gimnazijos, tarp kitų, pašalinti: Antanas Smetona, buvęs nepriklausomos Lietuvos prezidentas; Jonas Tūbelis — ministeris pirmininkas; Kazys Jokantas — švietimo ministeris.

Panašūs mokinių pasipriešinimai rusiškajai maldai buvo ir kitose gimnzaijose. Caras Nikalojus II buvo priverstas išleisti potvarkį, kuris tą prievartą panaikino. Nuo 1897 metų panaikintas draudimas katalikams statyti naujas bažnyčias ir taisyti senas. Atgautos kai kurios bažnyčios, valdžios nusavintos provoslavam. Tačiau didesnės religinės laisvės susilaukta tiktai po 1905 metų revoliucijos. Buvo leista katalikam užimti kai kurias žemesnes valdines pareigas Lietuvoje, kaip valsčiaus raštininko, mokytojo; panaikintas apribojimas pirkti žemės; leista priimti į Katalikų Bažnyčią stačiatikius. Per keleris metus rusai nebeteko daugumos žmonių, kurie dėl prievartos, baimės ar karjeros buvo metę katalikybę. Bet kabinėjimasis prie Katalikų Bažnyčios nepradingo. Antai, kai Seinuose mirė vysk. Antanas Baranauskas 1902 metais, tai dėl naujo vysk. Antano Karoso susitarta tik 1910. Iš dalies tam kliudė ir lenkų intrigos Romoje bei Petrapilyje. Lietuviai buvo pradėję stipriai judėti, atgavę spaudos laisvę, o tai ir lenkam nepatiko.

SPAUDOS draudimas buvo dar viena carinės valdžios priemonė, nukreipta prieš lietuvių tautą, kad galėtų ją surusinti ir suprovoslavinti. Draudimas truko 40 metų. Įsakymas, uždraudęs lietuviam spaudą lotyniškais rašmenimis, išleistas Vilniaus generalgubernatoriaus **Konstantino P. Kaufmano.** Jis buvo surusėjęs austras, inžinierius, generolas, daug laiko praleidęs kovodamas Kaukaze ir Azijoje, prieš paskiriant jį Vilniun (1865 IV 17) ir iš čia iškėlus (1866 X 9). Įpratęs buvo įsakinėti, tai ir spaudos draudimas tebuvo jo įsakymas. Iškilus po 40 metų bylai dėl spaudos draudimo panaikinimo, pasirodė, kad jokio įstatymo nebuvo. Nebuvo nei Kaufmano sumanymas drausti lietuviam spaudą. Jisai tęsė pradėtą rusinimo darbą savo pirmatako Michailo N. Muravjovo, kuris generalgubernatorium buvo nuo 1863 gegužės 1 iki 1865 balandžio 17. Dar Muravjovo laikais iškelta mintis lotyniškąją lietuvių rašybą pakeisti rusų vartojama kyriline arba vadinamąja "pilietine" (graždanka). Kaufmanas, perimdamas iš Muravjovo

pareigas ir pažadėjęs toliau vykdyti jo darbą, savo žodį laikė. Yra žinomas 1865 rugsėjo 6 Kaufmano raštas, rašytas Vilniaus švietimo apygardos kuratoriui (globėjui) Ivanui P. Kornilovui. Tasai raštas aiškiai nusako, kam lotyniškoji spauda sumanyta drausti, kam toji mintis atėjo galvon ir ko buvo siekiama.

Savo rašto pradžioje Kaufmanas primena, kad po 1861 metų (baudžiavos panaikinimo) įvykiai Lietuvoje, vadinamam "Šiaurės Vakarų Krašte", pareikalavo reformų, kurias Muravjovas ir pradėjo. Tų reformų tikslas — gražinti Lietuvoje istorinę praeitį, išraujant visa, kas siekė nuo tos praeities atplėšti ir privedė prie paskutinio sukilimo (1863). Dėl to Muravjovas rūpinosi atstatyti Lietuvoje provoslavų ir rusų teises, kad būtų išlaikytas senas istorinis ryšys, kuris jungė Lietuvą ir Rusiją. Tam savo uždaviniui pasiekti nurodė griežtą priemonę: pareikalavo, kad tarp žemaičių, lietuvių ir latvių per pradžios mokyklas būtų paskleista rusų kalba ir rašyba, atsiremiant vietos tarmėmis. Mokslo specialistai jį įtikino, kad rusiškas alfabetas geriau atitinkąs lietuvių tarmių fonetiškus reikalavimus, negu lotyniškai — lenkiškas. Muravjovas ir įsakė vieną rašybą apkeisti kita, pavesdamas Vilniaus švietimo apygardai, pirmam bandymui, išspausdinti rusų raidėmis lietuviam ir žemaičiam skirtą žemaitiškai rusišką elementorių ir kalendorių, o latviam — latviškai rusišką elementorių. Muravjovas žodžiu įsakė Vilniaus cenzūros įstaigai neduoti leidimo spausdinti žemaitiškas, lietuviškas ir latviškas knygas kitaip, kaip tik rusų raidėm, kol kada bus kitoks potvarkis.

Toliau Kaufmanas dėsto, kad po baudžiavos panaikinimo (1861 II 19) artimiausias rusų civilizacijos uždavinys — išlaisvinti lietuvių liaudį nuo lenkinimo ir analfabetizmo, išmokyti rašyti jos pačios tarme ir rusų kalba, kuri kaip valstybinė pasidarė neišvengiama. Tam tikslui, o juo labiau, kad ir žmonėm būtų lengviau pramokti tokio rašto, nėra geresnės priemonės, kaip rusiška "pilietinė" abėcėlė. Tuo reikia susirūpinti jau dabar. Tai pirmas žingsnis į siekiamąjį tikslą ir grąžinimą valstybinių — istorinių teisių raštui, kuris buvo vartojamas nuo senų lakų. Dar senais laikais slavų bažnytine kalba buvo rašomi lietuviški metraščiai, įstatymai, teismų ir diplomatijos aktai. Jeigu tasai raštas tarnavo ir tebetarnauja

kalbai, kuri nuo neatmenamų laikų buvo ir yra valstybine kalba šiame krašte, tai jisai turi tarnauti ir vietinėm tarmėm dabartiniu laiku, kada rusų valdžia siekia žmones padaryti raštingais, juo labiau, kad ir žmonėse kyla supratimas to naujo gero darbo. Tiktai kai kurie katalikai dvasiškiai nevertina, besilaikydami praeities klaidų ir priešiškai žiūrėdami, kad norima įvesti rusiškas pilietinis alfabetas.

Kaufmanas pasūlė įsakydamas: 1. visam laikui ir neatšaukiamai patvirtinti Muravjovo žodinį įsakymą cenzūrai neduoti leidimo lietuvių spausdiniam nerusišku alfabetu; 2. uždrausti spaustuvėm spausdinti bet kokius lietuvių leidinius lotyniškom — lenkiškom raidėm, neleisti iš niekur įvežti, pardavinėti ar kitaip skleisti, o sugavus konfiskuoti ir apie nusikaltėlius tuojau pranešti. Tai turėtų daryti visi gubernatoriai.

Kaufmanas savo tą raštą baigia pavedimu Vilniaus švietimo apygardos įstaigai parūpinti kiek galima daugiau lietuviškų bei žemaitiškų knygų ir pradžios mokyklom vadovėlių rusiškom raidėm. Tam reikalui skiriama pinigų. (Vilniaus Valstybinio Archyvo, Mokslo Apygardos Kuratorijos 1865 metų byla Nr. 87, rašto Nr. 12301, data 1865 IX 6. Rusiškas nuorašas pridėtas prie V. Burkevičiaus strp. "Iš mūsų pradžios mokyklos praeities". Lietuvos Praeitis I tomas. Vilnius 1941, 633 - 648 p.).

Kaufmano raštas, atremtas į Muravjovo pradėtą rusinimo darbą, buvo patvirtintas Rusijos vidaus reikalų ministerio Valujevo 1865 rugsėjo 13. Administracinis įsakymas išplėstas, be to, į visą Rusijos valdomą plotą. Lietuviškų knygų nerusiškom raidėm niekur Rusijoje nebuvo galima spausdinti. Latvius tasai draudimas palietė katalikiškoje Latgaloje, kuri ilgiausiai buvo susijungusi su Lietuva ir sudarė tartum Vilniaus krašto pratęsimą. Visur kitur latviai savo knygas spausdino gotiškom raidėm; tai nebuvo draudžiama. Nebuvo draudžiama lotynišku raidynu spausdinti knygų nė lenkam, nors tasai raidynas Lietuvoje rusų buvo vadinamas "lenkišku". Iš to aišku, kad kova su lenkiškumu Lietuvoje buvo tik priedanga rusinimui ir provoslavinimui. Manyta, kad rusiškuoju alfabetu bus žmonėm įskiepyta rusų kalba ir stačiatikių tikėjimas — tie tariami "praeities ryšiai", kurie jungė Lietuvą su Ru-

sija. Lietuvių tauta tebuvo laikoma tik atskira gimine (plemen), vietine, kalbėjusia žemaitiška ir lietuviška (aukštaitiška) tarme, bet tikroji jos kalba, valstybinė ir rašto, buvusi rusiška. Taigi, užsimota grįžti "istorinėn praeitin", kad ilgainiui skirtingos lietuvių tautos, kalbos bei skirtingo tikėjimo visai nebeliktų. Rusiškoji graždanka turėjo rusų civilizacijai Lietuvoje padaryti "pirmus žingsnius", anot Kaufmano. Tam pasiremta net kalbininkų mokslininkų autoritetu.

Tuo tariamuoju "autoritetu" buvo **Aleksandras Hilferdingas** (1821 - 1872), vokiškos kilmės kaip ir Kaufmanas, ir toks pat rusifikatorius. Tai jisai, slavų praeities tyrinėtojas, buvo tos pažiūros, kad lietuviai (žemaičiai) ir slavai (rusai) yra tos pačios šaknies giminės (savo veikale "Litva i Žmudz" 1863). Hilferdingas tame savo veikale įrodinėjo, kad rusiškas pilietinis raidynas lietuvių kalbos garsam išreikšti tinkąs geriau negu lotyniškas. Talkon dar atėjo **Stanislovas Mikuckis** (1814 - 1890), plikbajoris iš Lomžos gubernijos, tarnavęs Varšuvos bibliotekoje, o paskui buvęs Varšuvoje docentu. Jisai su A. Hilferdingu, kuris taip pat buvo Varšuvoje, priėjo prie valstybės sekretoriaus Nikalojaus A. Miliutino. Mat, formaliai dar tebesilaikė Lenkijos karalystė, kurioje carui atstovauti buvo skiriamas valstybės sekretorius. Šis savo raštu Muravjovui rekomendavo abiejų tų vyrų pagalbą, pastebėdamas: "mūsų raidės baigs tai, ką pradėjo rusų kalavijas" (1864IV 15). St. Mikuckis atsirado Vilniuje, kur sudaryta komisija leisti lietuviškiem spausdiniam rusiškom raidėm. Komisiją sudarė St. Mikuckis, ekskunigis Antanas Petkevičius, Laurynas Ivinskis ir Jonas Krečinskis. Laurynas Ivinskis, tasai pirmasis lietuviškų kalendorių leidėjas, greitai pamatė, kas norima daryti, ir pasitraukė. St. Mikuckis susikompromitavo ir grįžo Varšuvon. Graždankinių knygų spausdinimu daugiausia rūpinosi Jonas Krečinskis ir Antanas Petkevičius. Jų darbą skatino, prižiūrėjo ir apmokėjo **Ivanas P. Kornilovas**, Vilniaus švietimo apygardos globėjas (1864 - 1868). Pirmoji knyga buvo išspausdinta 1864 metais: "Abėcėlė žemaitiškai lietuviška. Bukvar žemoijtsko - litovskij". Paskui išleista dar "Kantičkos", "Katekizmas", "Evangelijos", "Aktas ir poteriai", "Senas aukso altorius" ir k.

Daugiausia religinio turinio leistosios knygos rodė, kad

pirmiausia kabintasi už **katalikų tikėjimo**; jeigu žmonės bus nuteikti iš "graždankų" mokytis savo tikėjimo ir melstis, toliau jau eis lengviau ... Bet čia rusų valdžia ir sutiko didžiausį pasipriešinimą. Tų "katekizmų", "evangelijų" ir "altorių", kaip ir "abecelės", žmonės nepirko, neplatino, o įbruktąsias degino. Vilniaus švietimo apygardos globėjui Kornilovui pradžios mokyklų vedėjai rašė, kad neturi kur tų knygų dėti ir dėl to nėra prasmės jas siųsti. Švietimo įstaiga vienam iš jų (N. Sovaljevui, Kauno gubernijos) atsakė: bandyti pardavincti už pusę kainos, mainyti vieną į dvi "lenkiškas", jas rankioti arba supirkinėti ir naikinti, teirautis, iš kur ūkininkai jas gauna (1869 II 5, raštas Nr. 828). Tasai pasiteiravimas netrukus buvo atliekamas žandarų. Jie šniukštinėjo po namus, dairėsi keliuose, kurie vedė į Vokietijos pasienį, budriai saugojo sieną, gaudė knygnešius. Prasidėjo didžioji lietuvių tautos kova **už spaudos laisvę**. Prof. Stasys Šalkauskis ryšium su 25 metų spaudos atgavimo sukaktimi 1929 metais rašė:

"Lietuvių dauguma griežtai nusistatė grąžinti rusų vyriausybei šitą rusų kultūros dovaną (— anot Kaufmano "gerą darbą") ir atkakliai kovoti už lietuvišką raidyną — lietuvišką šriftą. Tokiame lietuvių tautos nusistatyme atsisakyti, nežiūrint didžiausių surištų su tuo nepatogumų, nuo brukamos per prievartą spaudos formos, pasireiškė garbingas savo tautinės vertės pajautimas ir pasiryžimas laisvai apsispręsti kultūrinio gyvenimo srityje". Tame pasipriešinime rusų valdžiai "daugybė žinomų ir nežinomų dabar mums žmonių turėjo užmokėti moralinėmis ir fizinėmis kančiomis už tai, kas yra prigimta švenčiausia žmogaus teisė, būtent, už kultūrinio apsisprendimo laisvę. Šitas martirologijos istorijoje mūsų knygnešys, tasai kuklus ir užsislėpęs kultūrinės šviesos nešėjas, išaugo iki prometejiško didvyriškumo ribų. Jei mūsų tauta panorėtų dabar tinkamai pažymėti tą garbingą mūsų istorijos lapą, jai tereikėtų pastatyti paminklą nežinomam knygnešiui, kuris, iškėlęs viena ranka švyturį, o antra kylodamas raštų naštą, reikštų mums tą pat, ką kitoms tautoms reiškia triumfo arkos ar laisvės statulos" (Ateitininkų ideologija. Kaunas 1933, 83-84 p.).

KNYGNEŠIAI buvo tie žmonės, kurie nepaisė Kaufmano įsakymo "neleisti iš niekur įvežti, pardavinėti ar kitaip skleis-

ti" lietuviškos spaudos nerusiškom raidėm. Gi "kai kurie katalikų dvasiškiai, kurie nevertino rusų gerojo darbo (blagodejanija) ir priešiškai į jį žiūrėjo", buvo pirmieji asmenys, parodę kelią į Mažąją Lietuvą, senąją Sūduvos žemę už Rusijos — Vokietijos sienos, kur lietuviškos knygos galima buvo spausdinti ir toliau buvo spausdinamos. Pirmuoju pradininku buvo Žemaičių vysk. Motiejus Valančius (1850 — 1875).

Vysk Motiejus Valančius, kaip ir Laurynas Ivinskis ir Tomas Ferdinandas Žilinskis, mokytojavęs Veiveriuose, pradžioje nesipriešino bandymui rusiškąjį raidyną pritaikyti lietuviškam raštui. Vysk. M. Valančius net davė sutikimą leisti jo parengtas kantičkas ir davė "imprimatur" maldaknygėm. L. Ivinskis išleido rusiškom raidėm porą kalendorių. Bet jie greitai pamatė rusų kėslus. Vysk. M. Valančius pastebėjo, kad naujose laidose yra jau provoslaviškos katalikam maldos. Vyskupas pasipriešino ir pradėjo kovą; draudė katalikam tas knygas imti į rankas, gi savo parašytąsias įvairiais klausimais ir religines, reikalingas žmonėm, pradėjo spausdinti Tilžėje ir organizuoti jų gabenimą Lietuvon. Vyskupo griežtas nusistatymas ir jo paskleistos knygelės turėjo žmonėm didelės reikšmės, ypačiai 1867 - 69 išspausdintos: "Broliai katalikai", "Iš tamsybės ved kelias tik teisybės", "Perspėjimas", "Vargai katalikų Bažnyčios Lietuvoje". Jis stipriai užsipuolė rusinimo politiką, griežtai pasisakė prieš rusiško raidyno įvedimą, ragino žmones nei tų knygų skaityti nei vaikų leisti į rusiškas mokyklas. Vyskupas savo argumentus taip dėstė:

"Lietuvos ir Žemaičių žmonės perbuvo po lenkų arba paliokų valdžia į tris šimtus metų, tačiau lenkiškai neišmoko, nes mylėjo savo kalbą, kuri yra graži. Šioj gadynėj maskoliai išsimanė per gvoltą mokyti vaikus maskoliškai, o tai dėl to, kad galėtų Lietuvos žemę vadinti Rusija, paskui knygas maskolines jiems duoti, įsakyti, kad Bažnyčioje maskoliškai melstųsi ir ant galo paversti į maskolių vierą. Todėl, katalikai, neskubėkite išmokti maskoliškai. Maskoliai, atėję į Lietuvos žemę, kaip gali reikalauti, kad dėl jų tos šalies žmonės mokytųsi maskoliškai? Tegul patys išmoksta lietuviškai".

Vysk. M. Valančius, pagal jo pasisakymą tose knygelėse, reikalavo: 1. laisvės Katalikų Bažnyčiai; 2. teisės lietuviam laisvai spausdinti savo knygas; 3 .teisės lietuvių kalbai mokyk-

lose; 4. teisės lietuvių kalbai valdžios įstaigose, kad žmonės galėtų susikalbėti. Draudžiamosios lietuvių spaudos, pradėjus leisti laikraščius, tie reikalavimai buvo tik griežčiau pabrėžiami. Vysk. M. Valančius laikytinas tų laikraščių ir jų siekimų pranokėju. (Antanas Alekna, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Kaunas 1936, 144 p.).

"Pradžioje dar mėgino legaliu keliu, — rašo P. Ruseckas, — jei ne atgauti spaudą, tai nors pralaužti jos draudimą, išsirūpinant iš valdžios bent vienos maldaknygės išleidimą. Tačiau tam jo žygiui nepavykus, o gal ir nelaukdamas to žygio rezultatų, jis pirmas (ne vėliau 1886-87 m.) pradėjo spausdinti savo knygas Prūsuose ir, suorganizavęs ištikimus vyrus, ėmė slaptai gabenti jas į Lietuvą ir čia platinti. Tuo būdu jis pradėjo tą garsiąją mūsų knygnešystę, aktyviai pradėjo tą didelę tautos kovą dėl lietuviškų raidžių išlaikymo, spaudos ir kitų teisių atgavimo, pasidarė tikru knygnešių ir tos kovos tėvu.

"Iš Valančiaus knygnešių kai kurie mums yra žinomi: buvę tai — Raguvos (Panevėžio aps.) seniūnijos valstietis Stasys Račiukas, Raseinių apskrities bajoras Simonas Kulakauskis; jiedu 1871 ištremti į Sibirą; valstietis Rukuiža, Jurgis Bieliakas - Bielinis ir Jurgis Steponkevičius iš Rietavo. Jie nešiodavę į Tilžę Valančiaus rankraščius, pinigus už spausdinamas ten knygas, parnešdavę knygų ir t. t. Šie keturi vyrai, arba kai kurie jų, šį darbą dirbę betarpiškai su Valančium, bene ir bus tai mūsų pirmieji knygnešiai ... Valančiaus knygnešiai besidarbuodami susilaukė 'Aušros' ir, žinoma, naujų knygnešių. Taigi knygnešis (knygnešystė) be jokios pertraukos tęsėsi nuo Valančiaus laikų iki spaudos atgavimo" (Knygnešys 1864 - 1904, I tomas. Red. P. Ruseckas. Kaunas 1926, 6-7 p.).

Vysk. M. Valančiaus ryšius su **knygnešiais** liudijo jau pirmoji didelė byla 1870 - 71, kai teisman patraukti 9 kunigai, minėtas valstietis St. Račiukas ir bajoras S. Kulakauskis, Valančiaus bute Kaune, kur jis atkeltas iš Varnių, padaryta krata. Iš kaltinamųjų abu vyrai ir 5 kunigai ištremti į šiaurės Rusiją ir Sibirą. Ištremti kunigai: Antanas Brundza (vokiečių išduotas rusam), Pranas Butkevičius, Kaz. Eitutis, Motiejus Kaziliauskas, Vincas Norvaiša. Didelis kunigų skaičius

rodė, kad vysk. M. Valančius buvo juos įjungęs į kovą už lietuvišką žodį ir katalikų tikėjimą. Kunigai padėjo slapta talka ir savo raštais, kaip antai, daug kur mėtytas vilnietis kun. Silvestras Gimžauskas (1844 - 1897) arba ilgai savo vietoje išsilaikęs sūduvis kun. Martynas Sidaravičius (1829 - 1907). Kai vysk. M. Valančiaus suorganizuotas knygnešių būrys buvo tos pirmos bylos suardytas, pagrindine atrama pasidarė Sudargas su kun. M. Sidaravičium. Jis yra nusipelnęs vadintis 'knygnešių karalium' tiek pat, kaip Jurgis Bielinis (1848 - 1918). Iš pradžių ir Jurgis Bielinis buvo patikimas vysk. M. Valančiaus pasiuntinys į Mažąją Lietuvą, o vėliau suorganizavo savąjį uždraustų knygų platinimo tinklą su centru Garšviuose, Naujamiesčio vals., Panevėžio apskr. Sudargas yra kairiajame Nemuno krante, į kurį rėmėsi caristinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos siena. Čia kun. M. Sidaravičius klebonavo apie 35 metus.

Kun. Martynas Sidaravičius buvo gimęs 1829 lapkričio 9 Piegių km., Lukšių par., Šakių apskr. Jo tėvai buvo stambūs ūkininkai, tai galėjo sūnų leisti į mokslus. Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, vėliau Varšuvoje ir Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu buvo įšventintas vysk. M. Valančiaus 1858 lapkričio 27. Vikaravo Alvite, Griškabūdyje, Liudvinave ir Šakiuose. Klebonu į Sudargą paskirtas 1873; ten ir mirė 1907 kovo 7. Buvo pamaldus, kuklus, darbštus. Tarp žmonių turėjo įgijęs didelį pasitikėjimą ir pagarbą. Žmonės jį ilgai prisiminė. Kai 1923 į Sudargą buvo paskirtas kun. Mykolas Brundza, mano laikais Seinų seminarijoje buvęs klierikų choro vadovas, ir aukojo gedulingas pamaldas už savo pirmataką, mirusį prieš 16 metų, tai prisirinko pilna bažnyčia žmonių; atėjo net evangelikai ir žydai.

Kun. M. Sidaravičiui slaptos spaudos darbas buvo tuo parankus, kad klebonija stovėjo prie pat sienos, už kurios netoli buvo Tilžė, o joje — Otto von Mauderode spaustuvė. Su ja turėjo nuolatinį ryšį. Knygas ir rašė, ir spausdino, ir platino. Su draudžiamom knygom pasiekdavo Lukšius, Šakius, Slavikus, Skriaudžius, Marijampolę, Seinus, Kapčiamiestį, Kauną ... Vieną tų kun. M. Sidaravičiaus keliavimų vaizdelį pateikia A. Pučiliauskas, kurio tėvas Pranciškus ir jis pats buvo knygnešiai.

"Slavikų bažnytkaimis visiem yra gerai žinomas, — pasakoja A. Pučiliauskas. — Pro Slavikus teka Šešupė, o anapus upės jau Prūsų žemė ... Vasarą Slavikuose atsilankydavo daug kunigų, kuriems aš tarnaudavau mišioms. Tarpe tų kunigų pradėjau pažinti ir kun. Martyną Sederavičių, kuris gana dažnai atvažiuodavo į Slavikus 'mišių laikyti'. Kelias į kleboniją ėjo pro špitolę, tai Sederevičius, atvažiavęs ties špitolės durimis šaukdavo: 'Nu, nu, vaikuti! Ar zakristijonas Pranciškus namie?'. Aš tuojau bėgdavau ieškoti tėvo. Sederevičius vasarą visada būdavo apsivilkęs balto naminio audeklo apsiaustu, po pažastimi turėdavo po penkias knygas, kurios būdavo suvyniotos į skepetėlę. Viename tos skepetėlės kampe visada būdavo įvyniota uostomos tabakos, kurią Sederevičius labai vartojo. Važiuodavo, kiek atsimenu, visada vienu arkliu (labai retai dviem), mažam vežimėlyje, kuriame buvo dvi sėdynės. Atvažiavęs pirmiausia eidavo į bažnyčią, o aš, suradęs tėvą, eidavau tarnauti ...

"Bet tėvas mane tik atsivesdavo iki bažnyčios durų ir liepdavo laukti, kol paskambins. Sederevičius ir tėvas ilgai kalbėdavo zakristijoje, ir man gana nubosdavo laukti ... Ką tėvui atveždavo Sederavičius ir ką tėvas jam duodavo vežti, žinoma, man nerodydavo, tik ... Agota Dobrovolskytė pasakojo, kad Sederevičius kartais atveždavo knygų ... Vienas knygas, matyti, imdavo su savim Sederevičius, o kitas atvežęs palikdavo tėvui ... Slavikuose tuo sykiu komendorius buvo kun. Silvestras Petrika. Petras Andriukaitis, atėjęs pas kun. Petriką, imdavo knygas ir traukdavo Šakių linkui.

"Kai aš pradėjau daugiau suprasti, tai tėvas jau duodavo ir man knygų nunešti ar į klėtį ar iš ten atnešti. Atsimenu vieną tėvo pasakymą: 'Kai pamatysi aukštus ponus su raudonais šniūrais ir mente prie šono, tai bėk, kur žinai. Kad ir sustoti lieptų — neklausyk, nes tie ponai labai baisūs'. Tai buvo rusų žandarai, kurie ieškodavo knygų" (Knygnešys I, 255-261 p.). Tai buvo apie 1892-3 metus. Pasakotojas atsidūrė P. Amerikoje, o jo tėvas dvejais metais pragyveno kun. M. Sidaravičių.

Tokių talkininkų kun. M. Sidaravičius turėjo daug. Jo pagelbininkais buvo ūkininkai, "karabelninkai" (devocionalijų pardavėjai), pamaldžios moterėlės, kunigai. Iš artimesnių tal-

kininkų buvo kun. Silvestras Petrika, kun. Juozas Jakštys, išvykęs vėliau į JAV, kun. Juozas Žaliauskas, kun. T. Kėdys, Jurbarko klebonas kun. Marcinkevičius, kun. Eliziejus Miliauskas, marijonas. Pastarasis turėjo nuolatinį ir tamprų ryšį su Sudargu, o savo knygų sandėlį laikė Marijampolėje. Draudžiamų knygų platinimui patelkdavo ir kitus marijonus — kun. V. Senkų, kun. P. Pėstininką. Iš pasauliečių artimiausi buvo Juozas Angrabaitis ir Damas Miklius.

Sūduvis **Juozas Angrabaitis** — kun. J. Tumo liudijimu — buvo "Martyno Sederavičiaus klebonijos tarniukas, paskui knygnešys, galop Sederavičiaus leidinių Tilžėje prižiūrėtojas ir korektorius ... Ištikimas katalikas, tikras Sederavičiaus padaras — auklėtinis. Kauno seminarijoje jis buvo žinomas kaip lietuviškų knygų kontrabandistas. Į seminariją ateidamas, jis vis atsinešdavo pilnas kišenes prisikišęs, o kartais ir geroką ryšį" (Apžvalga ir apžvalgininkai, 27 p.).

Kauno kunigų seminarijai iš Sudargo knygas dar pristatinėjo žemaitis **Damas Miklius.** Kun. Sidaravičius daug kur jį siuntinėjo spaudos reikalais pas atskirus asmenis ir Tilžėn. Sudarge lankėsi dr. Jonas Basanavičius, Petras Kriaučiūnas, M. Dvaina Silvestravičius ir kiti tautinio judėjimo žadintojai. Lietuviškos spaudos ruošimo darbui talkino Juozas Antanavičius, Serafinas Kušeliauskas ir kun. Antanas Vytartas.

Juozas Antanavičius, sintautiškis, mokęsis Marijampolės gimnazijoje, buvo girininku, bet tos vietos atsisakė, kai kun. M. Sidaravičius prikalbėjo pas jį atsikelti ir apsigyventi vikariate. Vertė arba trumpino lenkiškas knygeles, rašė savas, taisė kun. M. Sidaravičiaus parašytąsias. Iki 1887 paruošė spaudai apie 20 leidinių. Taip pat uoliai gabeno knygas iš Tilžės. J. Angrabaitis jį pavadino knygvežiu, skirdamas nuo knygnešio.

Antrasis knygų autorius ir platintojas, kuriuo kun. M. Sidaravičius stipriai atsirėmė, buvo šiauliškis **Serafinas Kušeliauskas,** Sudarge ir miręs (1899). Iš bemokslių prasimušė Rusijoje į raštininkus, grįžo Lietuvon ir vedė žmoną, gavusią dalies 20-ties valakų Senliolių dvarą Krekenavos par., Panevėžio apskr. Kai žmona mirdama paliko jam dvarą, jį pardavė ir 2000 rublių, likusių iš to dvaro likvidacijos, paskyrė knygom leisti, dėdamas pagrindą vadinamam "Amžinam bankui".

Skatino ir kitus prisidėti, kad būtų galima neturtingiem dalyti knygas veltui, o kitiem papiginti. Jo nuomone, visuotinio žmonių apšvietimo tebuvo galima pasiekti platinant knygas pusvelčiui. Bet tas fondas buvo išeikvotas Tilžės spaustuvininkų vokiečių, o S. Kušeliauskas po poros metų mirė, apgailėtas ir palaidotas kun. M. Sidaravičiaus, su kuriuo apie 10 metų rašė ir vertė į lietuvių kalbą religines knygas.

Dar vienas "Sudargo švietimo apygardos" knygnešių buvo **kun. Antanas Vytartas**, anykštėnas, gimęs 1863 gruodžio 3. Gimnazijos mokslus ėjo Kaune, kur susidraugavo su Jonu Maciulevičium-Mačiuliu, būsimuoju poetu Maironiu ir Kauno kunigų seminarijos rektorium. Seminarijoje suartėjo dar su kun. A. Dambrausku - Adomu Jakštu, pradėjo mokytis lietuvių kalbos, kurią dėstė prel. A. Karosas, būsimasis Seinų vyskupas, ir įsitraukė į patriotinį lietuvių klierikų slaptą ratelį. Įšventintas į kunigus 1886, vikaravo Mosėdyje, Baisogaloje, Klovainiuose, Joniškyje, Kupiškyje, nuo 1899 buvo klebonu Naumiestyje (Tauragės apskr.), paskui Leckavoje, Kurše, kur išgyveno 1905 revoliuciją, daug sraunesnę ir kruvinesnę negu Lietuvoje. Rusų suimtas, buvo laikomas Odesos kalėjime, iš kur pargrįžo visai suvargęs tik 1919 metais. Mirė nepriklausomoje Lietuvoje 1932. Dar būdamas Kauno kunigų seminarijoje, įsijungė į slaptąjį spaudos darbą (1884) ir pradėjo rašyti bei versti lietuviškas knygeles. Baisogaloje vikaraudamas susipažino su Damu Miklium ir Serafinu Kušeliausku. Pas kun. A. Vytartą Baisogaloje įvyko posėdis aptarti lietuviškų knygų leidimą. Jame dalyvavo D. Miklius, S. Kušeliauskas ir E. Weyeris — Tilžės spaustuvininkas vokietis. Buvo sudaryta "Lietuvos raštų draugija" ir užuomazga anam "Amžinam bankui". E. Weyeris iš Baisogalos išsivežė kun. A. Vytarto rankraščius ir S. Kušeliausko pinigus. Kartu išvykęs D. Miklius apsiėmė prižiūrėti knygų spausdinimą. Anas vokietis E. Weyeris ir kitas L. Arnoldtas, nors ir buvo sudaryta notarinė sutartis (1887), S. Kušeliausko pinigus panaudojo savo skolom išmokėti, pagrasę, kad bylos nekeltų, nes rusam bus išduoti knygnešiai ir knygų autoriai. Kun. A. Vytartas ir toliau knygas teberašė, iki pat spaudos draudimo panaikinimo. Prieš tai jis gyveno jau Naumiestyje, Tauragės apylinkėje, ir turėjo gerą ryšį su Mažąja Lietuva. Jam daug talki-

no **kun. M. Jurgaitis** iš Palangos, kur buvo suorganizavęs savąjį knygų platinimo tinklą (ž. Kun. M. Jurgaitis, Mano veikimas Palangoje, Knygnešys I 1926, 126 - 128 p.).

Kun. M. Sidaravičius savo talkininku knygom platinti turėjo taip pat vieną uoliųjų Sūduvos knygnešių — **Antaną Baltrušaitį** (1865 - 1949), vadinamą Antanėlį, kuris išgyveno ne tiktai caro laikus ir šviesiąsias Lietuvos nepriklausomybės dienas, bet ir naująją rusų - bolševikų okupaciją. Jo gyvenimo kelias vedė nuo knygnešio iki bėglio Vokietijoj, kur mirė 1949 gruodžio 15. Jo žmona Ona dar pasiekė Ameriką (Waterbury, Conn.). Vyrui netekus sveikatos, apšlubus, ji buvo jam didžiausia atrama ir pragyvenimą uždirbti ir knygas platinti. Tam darbe jiedu ir susipažino. Antanėlis turėjo ryšį su kun. M. Sidaravičium ir keliom dešimtimis knygnešių, kai gyveno prie Širvintos upės. Buvo kilęs iš Papartynų km., Šakių apskr. Per Antanėlio rankas praėjo draudžiamųjų knygų už kokius 40,000 rublių. Daug kartų buvo rusų žandarų krėstas, apie trejus metus laikytas policijos priežiūroje, sėdėjęs mėnesį laiko kalėjime (1892), bet tai neatgrėsė, kaip ir daugelio kitų knygnešių.

Toji kova už lietuvišką spaudą, kaip rašo Vaclovas Biržiška, "pareikalavo daugybės aukų, kurios surado sau amžiną poilsį ne vien savoje lietuviškoje žemėje, bet ir tolimame Sibire ir kitose Maskolijos vietovėse, tačiau tas kovos ryžtas buvo toks masinis ir visuotinis, kad tos aukos neatbaidė ne tik nei vieno tos lietuviškos knygos kariuomenės kareivio, bet, atvirkščiai, į kovotojų gretas įtraukdavo vis naujas kartas, kurios sekdamos anų jau iš rikiuotės išėjusių pavyzdžiu, ilgainiui vis labiau ir labiau plėtė kovos tikslus ir uždavinius ir pagaliau ją pavertė kova ne vien už savo krašto kultūrą, bet ir už visos tautos ateitį" (Vaclovas Biržiška, Praeities pabiros, Brooklyn 1960, 247 - 248 p.).

TAUTINIAM lietuvių judėjimui XIX amžiaus pabaigoje kaip tiktai didelės reikšmės ir paskatos turėjo toji kova už lietuvišką knygą. Ji pirmiausia pasipriešino neteisingiem rusų administracijos potvarkiam, kuriais norėta užtrinti vieną lietuvių ir rusų skirtumą — alfabeto. Lietuviai laikėsi vakarietiško raidyno ir stojo jį ginti visu ryžtumu. Tuo pačiu gy-

nė vakarietinį savos kultūros pobūdį nuo rytietiškojo. Gynė drauge ir savo kalbą. Vysk. M. Valančius, kaip matėme, ragino maskoliškos kalbos nesimokyti.

Antras skirtumas buvo tikėjimo. Lietuvių tauta čia taip pat laikėsi vakarų Bažnyčios ir nuo jokios valdžios nepriklausomo Šv. Sosto. Rusijoje rytų Bažnyčia buvo palenkta carui ir savo paslaugom tarnavo pasaulinės valdžios siekimam. Vysk. M. Valančius ir čia pasipriešino, gindamas katalikų tikėjimą. Katalikybė buvo didžiausia kliūtimi rusinimui: ji Lietuvos kaimo žmones nesutaikomai skyrė nuo rusiškų pamaldų, apeigų, papročių ir dvasios. Kad savo lietuviška dvasia ir katalikų tikėjimu dar stiprėtų, ir buvo griebtasi spaudos.

Pradžioje ji buvo daugiausia religinio turinio — maldaknygės, giesmynai, katalikų tikėjimo tiesų aiškinimai, šventųjų gyvenimo aprašymai, pamokslai, doriniai pamokymai. Tačiau vysk. M. Valančius rašė ir spausdino taip pat didaktinės dailiosios kūrybos ir politines brošiūras. Jose reikalavo lietuviam nevaržomų teisių bažnyčioje, mokykloje, spaudoje. Tos idėjos sklido ir ruošė dirvą tautiniam judėjimui, kuris vis labiau kilo, atsiradus daugiau lietuvių šviesuomenės. Praėjus apie 20 metų nuo spaudos draudimo, susidarius jau knygnešių tinklui ir ryšiam su Mažosios Lietuvos spaustuvėm, pribrendo laikas lietuvių tautą veikti, žadinti ir informuoti periodinė spauda — laikraščiais. Religinė literatūra pramynė kelius grynai pasaulietinei. Mažoje Lietuvoje pasirodė "Aušra".

Mažoje Lietuvoje jau ėjo lietuviškas laikraštis gotiškom raidėm — savaitraštis "Lietuviška Ceitunga", nuo 1877 XII 4 leidžiamas Klaipėdoje. Jame buvo pradėta spausdinti rašiniai, prisiunčiami iš Didžiosios Lietuvos. Dr. Jonas Basanavičius rašė apie garbingą Lietuvos praeitį ir piliakalnius, kiti — apie Lietuvos vargus po caro valdžia. To savaitraščio redaktorius Martynas Šernius buvo palankus Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susiartinimo minčiai, bet skaitytojam pasirodė tai svetima. Ilga praeitis vokiečių valdžioje ir skirtingas tikėjimas (protestantizmas) buvo paveikęs jų dvasią. Redaktorius apipiltas nepasitenkinimo laiškais: kam jų laikraštyje "žemaičiai zaunija". Savo ruožtu lietuviam Žemaitijoje ir visoje Didžiojoje Lietuvoje nebuvo įprastas gotiškas - vokiškas alfabetas.

Teko abiem pusėm atsisakyti minties turėti bendrą laikraštį. Martynas Šernius tarpininkavo ir padėjo savo parama (150 markių), kad Ragainėje pasirodytų naujas laikraštis, skirtas Ddižiajai Lietuvai. Dr. Jono Basanavičiaus, to naujojo laikraščio sumanytojo norėta, kad jisai ir vadintųsi "Lietuva", bet nulėmė Jono Šliupo pasiūlytoji **"Aušra"**. Ji buvo mėnesinė, ėjo 1883 - 6 metais — pradžioje Ragainėje, o vėliau Tilžėje. Viso išleista 40 numerių, bet kai kurie dvigubi ar net trigubi, tad išėjo tik 28 sąsiuviniai. Numerių skaičius patapo reikšmingu — tiek metų truko lietuvių spaudos draudimas!

"Aušros" kūrėjas ir pirmasis redaktorius buvo **dr. Jonas Basanavičius** (1851 - 1927), sūduvis iš Ožkabalių km., Bartininkų vals. Toji vietovė kyla į Vižainio aukštumas, kur susikerta dvi sienos: vakaruose viena skiria nuo Mažosios Lietvtuvos, o antroji pietuose nuo dabartinės Lenkijos. Basanavičiaus laikais pietinė siena buvo dar atvira, laisvas kelias ėjo iki Varšuvos. Varšuvinei lenkų — rusų valdžiai tas kampas tada ir priklausė. Basanavičiaus tėvas buvo Bartininkų vaitas arba kongresinės Lenkijos laikų viršaitis. Savo sūnų mokė pas "daraktorių", leido į Lukšių pradžios mokyklą ir į Marijampolę, kur gimnaziją baigė 1873 metais sidabro medaliu. Maskvoje studijavo pradžioje istorijos — filosofijos mokslus, o paskui mediciną. Naudojosi rusų stipendija. Stipendijos nuo 1866 metų buvo duodamos gabesniem gimnazijų absolventam studijuoti Maskvoje ir Petrapilyje. Už jas reikėdavo Rusijoje atidirbti. Rusai siekė tuo būdu gabesnius inteligentus patraukti į save. Nemažai lietuvių jaunuolių taip ir dingo savo tautai, kai jiem neduodavo darbo Lietuvoje.

Basanavičius, nenorėdamas dirbti kur nors Rusijos gilumoje, išvyko Bulgarijon (1879). "Aušros" laikraštį redagavo iš Bulgarijos ir Pragos, Čekijos. Jo redaguotų teišėjo 5 numeriai, nes toluma sunkino darbą. "Aušrą" toliau redagavo Jonas Šliupas, Martynas Jankus (mažlietuvis nuo Rambyno kalno), Jurgis Mikšas, Juozas Andziulaitis. Prie jo "Aušra" sustojo, užsidarius J. Mikšo spaustuvei Tilžėje. Bet naujas laikraštis savo vaidmenį jau buvo atlikęs — išjudinęs susirūpinimą periodine spauda ir pažadinęs didesnį tautinį susipratimą, siekiant geriau pažinti savo tautos praeitį ir kalbą. Ba-

sanavičius "Aušros" prakalbai buvo padėjęs žodžius: "Žmonės, kurie praeities nepažįsta, yra vaikai".

"Aušra", atsirėmusi garbinga Lietuvos praeitim ir lietuvių tautos išlaikyta sena kalba, norėjo tuo pagrindu jungti visus lietuvius. Pradžioje nelietė jokių opesnių klausimų — nei politinių nei religinių. Nekliudė rusų valdžios, nes tikėjosi, kad bus gautas leidimas leisti "Aušrą" Kaune ar Vilniuje. Nepuolė nei tikėjimo nei Katalikų Bažnyčios, nors jaunoji lietuvių šviesuomenės karta, ėjusi mokslus rusų mokyklose, buvo nusiteikusi jeigu ne ateistiškai, tai bent liberališkai. "Aušroje" buvo išspausdinta kūrinių ir straipsnių kun. A. Baranausko, kun. A. Burbos, klieriko A. Dambrausko, kun. S. Gimžausko, kun. J. Katelės, klieriko J. Mačiulio (Maironio), kun. M. Miežinio, kun. S. Norkaus, kun. J. Užupio ir, galimas daiktas, kitų.

"Aušros" nuosaikumas pasikeitė, ėmus ją redaguoti **Jonui Šliupui,** kuris 1883-84 paruošė apie 10 numerių. Netikėdamas, kad Rusijos valdžiai galima būtų įtikti, jis nesivaržė pulti carinį režimą. Priešiškai nusiteikęs tikėjimui, ypač kunigam, neigiamai palietė religijos klausimus. Pradėjo taip pat skleisti Maskvos universitete pasisavintas socializmo teorijas. "Aušros" redakcija susilaukė aštrių priekaištavimų. Basanavičius teisinosi, kad "ateizmo ir su žiburiu vidudieny atrast negalėtum ir tik vietomis junti menką socializmo kvapą". Bet ir to "kvapo" pakako vienybei suardyti, juo labiau, kad J. Šliupą pažinusieji kunigai turėjo pagrindą juo nepasitikėti, kiek tai lietė religijos klausimus. Ir nors J. Šliupas vėliau pasitraukė, "Aušra" nebeatsitiesė, prispausta dar finansinių trūkumų, kai buvo sukeltas kunigų nusivylimas ir sustojo jų parama. Sustojo ir "Aušra" 1886 metais, bet nesustojo pradėtas aušrininkų judėjimas. Jis nebuvo toliau vieningas: šakojosi naujais laikraščiais ir ideologinėm — politinėm srovėm. bet visos jos, kaip pavasario srautas, laužė caristinės priespaudos ledus. Čia minėtini dar trys tautinio atgimimo laikraščiai: "Varpas", "Apžvalga" ir "Tėvynės Sargas". Nors buvo ir kitų, bet šalia "Aušros" tie trys yra patys ryškiausieji.

"Varpo" pirmas numeris išleistas 1889 sausio mėn. Tilžėje, kur buvo ėjusi ir "Aušra". Ji davė naujam laikraščiui steigėją ir redaktorių — žymųjį tautinio atgimimo veikėją, ra-

šytoją ir Lietuvos himno autorių **Vincą Kudirką - Kapsą** (1858 - 1899). Perskaitęs 1883 metais "Aušrą", būdamas jau Varšuvos universiteto medicinos studentu, kaip pats rašo, apsiverkė, kad jaunos jo dienos Marijampolės gimnazijoje, dveji metai Seinų kunigų seminarijoje ir pirmieji metai Varšuvos universitete veltui prabėgo: jis buvo stipriai pasidavęs lenkų įtakai. Gimnazijoje leido slaptą lenkų kalba satyrinį laikraštuką "Klamstwo" (Melas). Buvo jo paties gyvenimo melas, kad dėjosi lenku, gimęs (1858 XII 31) ir augęs lietuvių ūkininkų šeimoje Paežeriuose (Vilkaviškio apskr.). Jo klasės draugas Jonas Jablonskis, lietuvių bendrinės kalbos tėvas, su kuriuo kartu gimnaziją baigė (1881), laišku iš Maskvos (1883) barė: "Gėda XIX amžiuje taip elgtis — mesti savuosius dėl kitų".

Dėl tų kitų, lenkų, ypač pamėgęs jų rašytojus ir kultūrą, Kudirka savo studijom pasirinko Varšuvą, kai galėjo gauti stipendiją ir išvykti Maskvon arba Petrapilin. Kaip ir Basanavičius, buvo baigęs gimnaziją sidabro medaliu ir taip pat pradėjęs studijuoti istorijos — filosofijos mokslus, bet po dvejų metų pasirinko mediciną, kad galėtų dirbti Lietuvoje. Jis pametė lenkus, ir ligi savo neilgo amžiaus galo tarnavo tik saviesiem. Sukūrė ir eilėraštį Maniesiems: "Jeigu audra ištikus verstų stulpą vieną iš tų, kurie prilaiko jūsų namo sieną, namas negrius — iš baimės jūs neišlakstykit, tik vietoj ano stulpo tąją pačią dieną tuoj kitą statykit!".

Tuo ramsčiu buvo pats Kudirka, kuris prilaikė Lietuvą, bet jį patį žemėn vertė iš motinos paveldėtas polinkis džiovai. Varšuvoje baigęs medicinos mokslus (1889), tik kokius penkeris metus tesivertė gydytojo praktika Šakiuose. Gydytis važinėjo į Krymą ir Adrijos pamarį, bet liga nepaleido. Mirė Naumiestyje 1899 lapkričo 6. Tas pasienio miestelis nepriklausomybės laikais buvo pramintas **Kudirkos Naumiesčiu.** Po jo mirties kapinėse pastatydintas palaužto ąžuolo (stulpo) paminklas ir iškaldinti jo sukurto Lietuvos himno žodžiai. Rusų žandarai vėliau iškapojo. Tačiau niekas nebepajėgė iškirsti iš lietuvių tautos atliktų Kudirkos darbų, redaguojant "Varpą".

"Varpas" taip pat buvo užsimojęs jungti visus lietuvius, sekdamas "Aušros" pirmus žingsnius. Priminė Lietuvos praeitį, rodė jos didvyrius, mokė iš praeities semtis stiprybės. Ku-

dirka tai įrašė savo tautiškon giesmėn — Lietuvos himnan (1895). "Varpo" vaizduotoji Lietuvos praeitis buvo karingesnė už "Aušros". Kudirka savo vertimais rodė lietuviam kitų tautų kovotojus už laisvę, kaip legendarinį šveicarų Vilių Telį ir prancūzų karžygę Orleano mergelę Joaną, kuri dabar Bažnyčios paskelbta šventąja. "Varpas" praktiškiau sprendė Lietuvos klausimą: matė ją ūkinėje gerovėje, kurios mokė siekti geresniu ūkininkavimu, amatais, apšvieta, organizavimu draugijų ir bendrovių. Iš esmės nelietė tikėjimo, bet ir "Varpas" turėjo savo kvapą — tai pozityvizmą, Kudirkos susirastą Varšuvoje, o ten atėjusį iš Prancūzijos. Pozityvizmas yra kiek ankstyvesnis už materializmą, tad už jį ir švelnesnis religijai. Jisai tikėjimą dar pakenčia, kaip naudingą dalyką visuomenės moralei, nors ir netiki, kad Dievas būtų, kadangi negalima Jo "apčiuopti". Pozityvistas Kudirka turėjo tikėjimui daugiau apykantos, negu materialistas Šliupas.

Dėl apykantos tikėjimui pradžioje "apie 'Varpą' telkėsi Lietuvos šviesuomenė gana įvairių pažiūrų, — pastebi S. Senkonis. — Jis taip pat aiškiau ir stipriau pabrėžė demokratines bei socialines idėjas, kurios atitiko daugumos lietuvių pasauliečių ir dvasiškių nusistatymą. Kunigai ir klierikai pirmaisiais metais yra stipriai jį parėmę, platindami patį laikraštį ir dalyvaudami varpininkų susirinkimuose. Dr. K. Grinius savo 'Atsiminimuos' nurodo daug tokių faktų...

"Vis dėlto 'Varpas' atstovavo tai srovei, — rašo toliau S. Senkonis, — ėmusiai vadintis varpininkais ir demokratais, kuri save laikė itin pažangia. O 'pažangiu' anuo metu buvo laikomas tik tas, kas mažiau tikėjo vadinamais 'prietarais', dėl kurių paprasta liaudis klūpojo bažnyčioje ir klausė kunigų. Tai buvo atleidžiama 'tamsiems' žmonėms, bet nedovanojama ėjusiems mokslus. Mokslo 'išradimų' vardu (pvz. darvinizmo) buvo skaudžiai įkertama Katalikų Bažnyčiai ir kunigam, ypač nuo 1894 metų (Kudirka tada jau sirgo ir važinėjo gydytis), kai 'Varpas' vis labiau socialistėjo. Kai kuriems varpininkams radikalėjant, o katalikams traukiantis, likusieji viduryje sudarė branduolį, iš kurio etapais išsivystė liaudininkų partija" (S. Senkonis, Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga, Tėvynės Sargas, Brooklyn 1952, Nr. 2 (9), 225 p.).

Iš tikrųjų vieni Lietuvos inteligentai anksčiau, kiti vė-

liau išsiskirstė į atskiras ideologines bei politines grupes: socialdemokratus, demokratus, krikščionis demokratus. Iš pirmųjų dar atitrūko radikalieji socialdemokratai — bolševikai, o demokratai vėliau suskilo į tautininkus ir liaudininkus. Bolševikų vardas pirmąjį kartą pasigirdo iš rusų socialdemokratų suvažiavimo Londone 1903 metais. Krikščioniškoji demokratija pradėjo kilti ir stiprėti nuo pop. Leono XIII (1878 - 1903) socialinių enciklikų paskelbimo.

"Varpui" apie metus jau ėjus, buvo pastebėta jo liberalinė ir pozityvistinė kryptis ne tiktai kunigų ar klierikų, bet ir kaimo žmonių, kurie buvo įpratę skaityti religines knygeles dar iš Valančiaus laikų. Kliudymas tikėjimo dalykų ir kunigų, pradžioje dar ir nežymus, rodė kitokią dvasią. Ji buvo pajusta. Pajustas ir reikalas katalikam leisti atskirą laikraštį. Mintis kilo Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune, čia besilankant su ryšuliu knygų anam kun. M. Sidaravičiaus auklėtiniui Juozui Angrabaičiui, žmogui mažo išsilavinimo, bet "nuoširdžiai dievotam, ištikimam katalikui", kaip jį kun. J. Tumas - Vaižgantas apibudina. Sutarta leisti Tilžėje **"Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą"**, dvisavaitinį laikraštį, kurio pirmas numeris išėjo 1890 gruodžio 10 ir ėjo iki 1896 m. Atsakomaisiais redaktoriais yra buvę E. Jagomostas, kun. P. Urbanavičius ir ilgiausiai J. Angrabaitis, kurį rusų valdžia buvo pareikalavusi išduoti ir jis tada atsidūręs Krokuvoje. Ten tebegyveno dar nepriklausomos Lietuvos laikais. "Apžvalgos" tikruoju redaktorium, užpildžiusiu laikraščio skiltis ir davusiu jam kryptį, buvo **kun. Kazimieras Pakalniškis** (1866 - 1933), kilęs iš Gedgaudžių km., Salantų vls., Kretingos apskr. Mokėsi Mosėdyje ir Liepojoje, paskui Petrapilio ir Kauno kunigų seminarijose. Kauno seminarijoje priklausė slaptam klierikų patriotų būreliui, pasivadinusiam "Lietuvos Mylėtojais". Įšventintas 1889 metais, vikaravo Mosėdyje ir Akmenėje, buvo Žvingių ir Raudėnų klebonu. Raudėnuose išbuvo 17 metų. Mirė 1933, jau pakeltas Telšių vyskupijos garbės kanauninku. Yra žinomas kaip rašytojas Dėdės Antanazo vardu. Tuo vardu išgarsėjo redaguodamas "Apžvalgą" ir ją prirašydamas, kai dar buvo jaunu vikaru. Nuo pat pirmojo vedamojo "Apžvalgos" straipsnio davė jai griežtą liniją prieš rusus ir katalikų priešininkus.

Ligi tol jokiam laikraštyje rusų carinė administracija ne-

buvo taip šiurkščiai, pašiepiamai ir kovingai puolama. Kiti net pagalvodavo, kad daroma sąmoningai, norint užtraukti didesnę nelaimę Katalikų Bažnyčiai. Bet toks jau buvo Dėdės Antanazo būdas ir jo publicistikos stilius. Buvo kietas, atkaklus, tiesus žemaitis, kurį nuo rusų žandarų ir policijos saugojo tiktai jo santūri ir vėsi laikysena bei artimas ryšys su paprastais žmonėmis. Sakėsi, kad savo laikraštį ir raštus skiriąs liaudžiai — ūkininkam ir darbininkam, kurie būkštavo rusų valdininkų ir jiem lenkėsi iš kelio. Norėjo padrąsinti ir sukelti pasipriešinimą, kad nebūtų nei surusinti nei suprovoslavinti. Užtat aitriai gynė ir katalikybę, įsileidęs į aštrius ginčus su "Varpu".

Lietuvių tarpusavio aštri polemika rodėsi vengtina net kai kuriem kunigam, ypač jaunesnės kartos, bet Dėdė Antanazas nesileido perkalbamas nė seminarijos laikų draugo kun. J. Tumo-Vaižganto, vikaravusio Mosėdyje (1895). Kovingosios "Apžvalgos" nepakeitė, o tiktai ją sustabdė 1896, kai kun. J. Tumas su kitais savo draugais kunigais įsteigė mėnesinį "Tėvynės Sargą". "Apžvalga" savo dienas baigė, paskleidusi kovingą dvasią ir viltį susilaukti Lietuvai **nepriklausomybės.** Ji rašė: "Atsiskirs nuo kita kitos tautos ir padarys savistovias viešpatystes, kuriose bus liuosybė tikėjimo ir sąžinės. Kada maskoliškas milžinas gaus galą, rasit jau visai netoli bėra" (1895 nr. 1). "Apžvalga" buvo noriai skaitomas ir labiausiai tada paplitęs Lietuvoje laikraštis. (Žr. M. Krupavičiaus, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje, Tėvynės Sargas, Brooklyn 1954, Nr. 1, 11-12 p. A. Merkelis, Kun. K. Pakalniškis — Dėdė Antanazas, Židinys, Kaunas 1933, Nr. 8-9).

"Tėvynės Sargas", redaguotas nuo 1897 metų kun. J. Tumo ir sulaukęs spaudos draudimo panaikinimo, buvo "mėnesinis laikraštis, paskirtas dvasiškam ir medžiagiškam Lietuvių tautos sulaikymui (— palaikymui) per jos apšvietimą". Jisai siekė tų pačių tikslų, kaip ir "Apžvalga", kuri save žymėjo "katalikišku laikraščiu". 'Tėvynės Sargo" siekimas taip pat buvo išlaikyti katalikybę ir lietuvybę, bet gindamas tas dvi Lietuvos atramas, savo rašymo būdu buvo švelnesnis ir taikesnis. Bet pats "Tėvynės Sargo' redaktorius, aukštaitis kun. Juozas Tumas (1869-1933), buvo žymiai judresnis ir neramesnis — tikra priešybė savo draugui žemaičiui kun. K.

Pakalniškiui. Kiek šis buvo sėslus, per ilgą savo kunigavimą tik keturias parapijas praėjęs, tiek kun. J. Tumas buvo sraunus, judrus, nenustigęs nei pats vienoje vietoje nei kitų nesulaikomas. Tur būt, nė vienas kitas lietuvis kunigas nebuvo tiek mėtytas ir vėtytas po visas Lietuvos vyskupijas ir daugelį parapijų, kaip "Tėvynės Sargo" redaktorius. Neaplenkė nė rusų valdžios suiminėjimai ir kalinimai, kai Dėdė Antanazas liko nekliudytas, nors "Apžvalgos" vardą paminėjus, kaip jis rašė, rusintojai "purškia, it velniai, su švęstu vandeniu pakrapyti".

Kun. Juozas Tumas, rašęsis Vaižganto slapyvardžiu, gimė 1869 rugsėjo 8 Malaišių km., Švedasų par., Rokiškio apskr. Jo tėvai buvo ūkininkai, turėjo gausią šeimą. Savo sūnų leido į Kunigiškių pradžios mokyklą ir Daugpilio realinę, iš kurios įstojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune. Čia priklausė slaptam lietuvių klierikų patriotų būreliui drauge su K. Pakalniškiu, Pr. Urbanavičium, J. Mačiuliu - Maironiu ir k. Kunigu įšventintas 1893 ir paskirtas į Kuršą, kur paprastai skirdavo sąmoningesnius ir veiklesnius lietuvius kunigus, lyg kokiai bausmei, nes turėjo dirbti ne savame krašte. Paskui praėjo dar 8 parapijas, dalyvavo Vilniaus didžiajame seime, dėjosi prie 1905 metų revoliucijos Naujamiestyje. Spaudą jau leidus (1904) ir pradėjus išeiti lietuviškiem laikraščiam Vilniuje, jis buvo ten pakviestas spaudos darbui, bet lenkininkų iš Vilniaus išprašytas (buvo ne tos vyskupijos). Pastoracinį darbą dirbo dar Laižuvoje; pirmojo Didžiojo karo metu buvo Rygoje, kur redagavo "Rygos Garsą", paskui nusikėlė į Rusijos sostinę ir čia 1917 Petrapilio lietuvių seime karštai gynė rezoliuciją už Lietuvos nepriklausomybę. Nepriklausomos Lietuvos laikais gyveno Kaune, buvo Vytauto bažnyčios rektorius ir Lietuvos universiteto profesorius — dėstė lietuvių literatūrą to draudžiamojo laikotarpio, kada pats veikliai ir ryžtingai dirbo. Buvo pakeltas į Žemaičių vyskupijos kanauninkus (1921). Mirė Kaune 1933 balandžio 29.

Lietuvos laikinoje sostinėje kone visi pažino baltaplaukį, bet visada labai gyvą, geros nuotaikos ir širdies, visiem labai paslaugų, buvusį ilgametį "Tėvynės Sargo" redaktorių. Su "Apžvalga" ir "Sargu" jis pradėjo savo publicistinį ir dailiosios literatūros darbą. Jo raštų susidaro keletas tomų. Labiau-

siai yra žinomi "Pragiedruliai", rašyti 1918-20 metais, kai jau buvo pragiedrėjęs Lietuvos dangus po sunkios rusų priespaudos.

"Tėvynės Sargas" atkakliai kovojo su rusų priespauda, patelkęs geriausias kunigų ir katalikų pasauliečių pajėgas. Gynė lietuvių kalbos teises, lietuviškas mokyklas, pamaldas. Kėlė rusų daromas lietuviam skriaudas, informavo apie lietuvių gyvenimą savam krašte, Rusijoje, Amerikoje ir kitur. Gėdino sulenkėjusius lietuvius kunigus ir dvarininkus, prikaišiojo jiem lietuvių tautos išdavimą. Skelbė krikščioniškos demokratijos idėjas, reiškė viltį, kad Lietuva susilauks teisingesnio ir laisvesnio valdymo. "Tėvynės Sargas" buvo taip pat pirmas lietuvių krikščionių demokratų laikraštis, o kun. J. Tumas — vienas iš pirmųjų krikščionių demokratų organizatorių (ž. M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje. Tėvynės Sargas Nr. 1 (11), Brooklyn 1954; A. Merkelis, Juozas Tumas - Vaižgantas. Kaunas 1934; JAV išleista antroji laida 1955).

Buvo leidžiama ir daugiau laikraščių spaudos draudimo metu, bet suminėti keturi — "Aušra", "Varpas", "Apžvalga" ir "Tėvynės Sargas" — buvo patys stambieji ir daugiausia skaitomi. Du iš jų — "Varpas" ir "Tėvynės Sargas" — sulaukė spaudos draudimo panaikinimo. Kun. J. Tumas taip aprašė tą linksmą žinią:

"Balandžio mėn. 24 d. 1904 metais Lietuvos generalgubernatorius Sviatopolsk-Mirskis paskelbė, jogei pagaliaus patenkinti lietuvių reikalavimai: sugrąžintos jiems ilgus metus vartotos pamėgtos lotyniškos - lietuviškos raidės. Tai buvo didelė šventė lietuviams. Dar nežinojome, kaip plačiai tęsėsime pasinaudoti laisve. Tačiau jutome, jog ta diena bus mūsų istorijoje epochos diena ... Žymi ir griežta mūsų visuomenės gyvenimo atmaina ... Tą dieną atvirai ir laisvai įžengėme į visai naują, į praeitąsias nebepanašią gyvenimo sritį, pradėjome savotiškos tautinės kultūros darbą, kuris vienas nūnai teskiria mums prideramą vietą eilėje kitų, jau anksčiau susipratusių Europos tautų".

Šitaip kun. J. Tumas kalbėjo Mintaujoje 1914 balandžio 19, minint spaudos laisvės atgavimo dešimtmetį. Ir toliau jis nurodė, ko buvo jau pasiekta per tą dešimtį metų:

"Veikliai visi ėmės drąsinties, raginties į pilną, naują tautos kultūros darbą ... Nepraėjo nė metų, jau susidarė bent kelios redakcijos naujų laikraščių ... Nepraėjo nė keleto metų, ir jau turėjome net perdaug laikraščių, kurie veikiai pakreipė mūsų sodiečių valią į ūkininkavimo būdą viensédžiais, pakurstė į kooperaciją, sutelkė į dideles Mokslo, Dailės, Švietimo ir Blaivybės draugijas ..." (ž. Vairas, Vilnius 1914, Nr. 8).

Spaudos laisvė buvo išsikovota dideliu lietuvių tautos užsispyrimu, kurio rusai negalėjo palaužti nei sava "grazdanka" nei policijos priemonėmis. Draugijų steigimo ir kultūrinės veiklos didesnė laisvė atėjo tiktai su 1905 metų revoliucija, iškilusia ryšium su rusų ir japonų karu.

REVOLIUCIJOS POVEIKYJE

REVOLIUCIJA brendo dar prieš 1905 metus, nes būta caro valdžia didelio nepasitenkinimo tiek pačioje Rusijoje, tiek jos užimtuose kraštuose. Neramumai prasidėjo pralaimint rusam karą su japonais (1904 - 1905). Rusų socialdemokratai ta proga naudojosi versti caro valdžią. Sukilimas iš Rusijos persimetė ir į Lietuvą, kur buvo dar daugiau pagrindo reikalauti laisvės ir lietuvių tautos teisių gerbimo. Lietuvoje pakilęs revoliucinis judėjimas, kaip pastebi prel. Kazimieras Šaulys, pasirašęs vėliau Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo deklaraciją (1918), bent pradžioje atnešė "laisvę tvarkytis ir organizuoti patiem visuomeninį gyvenimą, daryti susirinkimus, reikalauti socijalinių, kultūrinių, politinių reformų ... Kraštas džiaugėsi, žmonių dvasia ir nuotaika buvo pakilusi ... Revoliucija praskynė kelią ir į Didįjį Vilniaus Seimą 1905 m." (Tėvynės Sargas, 1948, Nr. 4, 258 p.).

Seimui šaukti buvo gautas rusų valdžios leidimas. Šaukimu daugiausia rūpinosi dr. Jonas Basanavičius, buvęs "Aušros" steigėjas ir redaktorius, grįžęs iš užsienio daugiau kaip po 20 metų, ir Jonas Kriaučiūnas, redagavęs "Vilniaus Žinias", pirmąjį lietuvišką dienraštį, leidžiamąjį Petro Vileišio, spaudos laisvę atdavus.

Vilniun susirinko apie 2000 atstovų. Vienas to seimo sekretorius, Pranas Klimaitis, rašo, kad buvo susirinkusi "ne bespalvė minia, bet rimti ir sąmoningi žmonės: visa veiklesnioji lietuvių šviesuomenė, gyvenusi tiek Lietuvoje, tiek įvairiuose Rusijos miestuose, kelios dešimtys įtakingiausių kunigų, pusšimtis pradžios mokytojų — veiklios mokytojų sąjungos narių, bemaž visa tuometinė mūsų studentija ir patys švie-

siausieji mūsų sodiečiai ... Beveik visi jie buvo seni kovotojai, knygnešiai, spaudos platintojai, užsieniuose ėjusių mūsų laikraščių seni skaitytojai ir bendradarbiai" (ž. Pr. Klimaitis, Vilniaus Didysis seimas, Židinys, Kaunas 1931, Nr. 1, 2, 4). Tarp aktyvesnių seimo dalyvių buvo: kun. V. Aleksandravičius, kun. J. Ambraziejus - Ambrozevičius, dr. J. Basanavičius, kun. Pr. Būčys, A. Bulota, A. Domaševičius, J. Gabrys, E. Galvanauskas, A. Garmus, L. Gira, J. Jasaitis, J. Kačergius, S. Kairys, Pr. Klimaitis, J. Kriaučiūnas, G. Liutkevičius, D. Malinauskas, A. Matulaitis, K. Pietaris, P. Ruseckas, St. Raila, K. Sąmajauskas, M. Silvestravičius, Vl. Sirutavičius, M. Sleževičius, kun. St. Stakelė, J. Stankūnas, kun. J. Tumas, J. Vanagaitis (iš M. Lietuvos), A. Vileišis, J. Vileišis, P. Višinskis ir k.

Seimo prezidiuman po ilgų kivirčų, kuriuos sukėlė socialdemokratai, buvo išrinkti: dr. Jonas Basanavičius — nepartinis, kun. Pr. Būčys — krikščionių demokratų, Stepas Kairys — socialdemokratų, Antanas Smetona — demokratų (paskui suskilusių į tautininkus ir liaudininkus), kariškis J. Stankūnas — ūkininkų. Sekretoriatą sudarė Juozas Gabrys, Liudas Gira ir Pranas Klimaitis.

Seimo darbai nėjo sklandžiai. Buvo daug triukšmo, nereikalingų pašalinių kalbų ir kivirčų, kunigų užgauliojimų. Pr. Klimaitis dalį triukšmo suverčia neatsakingam gaivalui, kuris maišėsi tarp socialdemokratų, jiem patiem kliudydamas; tai buvo "koks šimtas asmenų, tipingų revoliucijos laikotarpiam nenuoramų, atvykusių iš Vilniaus miesto ir kai kurių dvarų". Gal tie žmonės buvo ir sąmoningai rusų pasiųsti, kad seimo darbus kliudytų ir socialdemokratus provokuotų išsišokimam. Bet ir soc. demokratai kaitino seimą reikalavimais užgirti jų darbus ir vykdyti jų partijos programą.

Seimas posėdžiavo dvi dienas — gruodžio 4 ir 5 (n. kal.) — Vilniaus miesto Mažajame teatre, kuriuo naudojosi savo vaidinimam atskiros tautybės. Tasai teatras Aušros Vartų gatvėje (Nr. 5) tirštai prisigrūdo žmonių, kad vargu buvo pro minią prasimušti. Nelengva buvo prezidiumui ir suvaldyti, o dar sunkiau susitarti dėl darbų tvarkos ir paskui rezoliucijų. Rezoliucijas iš anksto paruošė kai kurie prezidiumo nariai, kitiem nežinant. Prezidiumo narys kun. Pranciškus Būčys,

tada Petrapilio dvasinės akademijos profesorius, vėliau arkivyskupas, savo prisiminimuose rašo:

"Besibaigiant Seimui skirtosioms dienoms, daktaras Basanavičius į posėdžių salę atnešė rezoliucijos projektus, kuriuos priėmus reikėsią skelbti Seimo vardu, ir parodė tuos projektus prezidiumo nariams. Aš nebuvau matęs tų projektų, nes su manim nesitarta juos ruošiant. Iš kitų prezidiumo narių elgesio buvo matyt, kad jie jau pirma buvo susipažinę su projektais. Juose buvo paskelbta žūtbūtinė revoliucija. Aš pareiškiau už tokią rezoliuciją nebalsuosiąs ir pareikalavau laiko pasitarti su tos srovės atstovais, kurie buvo mane pasiūlę į prezidiumą. Tą mano prašymą patenkino. Pasitaręs su kunigais ir mums pritariančiais žymesniaisiais pasauliečiais, pareikalavau išbraukti visa, kas faktinai reiškė kruvinąją revoliuciją. Mūsų krypties žmonių ne visų nuomonė buvo vienoda. Vieni reikalavo, kad rezoliucijos projektas būtų pilnai suderintas su katalikybės dvasia. Kiti, kad užtenka pašalinti kraujo ir smurto dėsnius. Kaikuriems kunigams gana smarkiai stojant už šią antrąją formulę, man teko pareikšti prezidiumui, kad ir mes balsuosime už šią sušvelnintą rezoliuciją. Prezidiumo daugumas nelabai norėjo nusileisti, bet galutinai apsiėmė Seimui pateikti smarkią ir griežtą rezoliuciją be kruvinų ir smurto pradų. Taip perredaguotą, bet dar labai aštrią rezoliuciją Seimas priėmė, gali sakyti, vienbalsiai, nes tie tylėjo, kuriems ji nepatiko" (Tėvynės Sargas, 1948, Nr. 4, 255 p.).

Rezoliucijoje buvo pareikšta:

1. Kadangi dabartinė caro vyriausybė yra Lietuvos priešas ... lietuviai nusitarė: šviestis ir stoti kovon prieš ją drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi;

2. Reikalauti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu; toji Lietuva turi susidėti iš etnografinės Lietuvos su pakraščiais, kurie panorės prisidėti; Suvalkija turi būti priskirta prie autonominės Lietuvos.

3. Sugriauti dabartinį rusų režimą, nemokant mokesčių, naikinant monopolius, nestojant į teismus, streikuojant, neleidžiant vaikų į rusiškas mokyklas, neleidžiant savo brolių į kariuomenę ir t.t.

4. Į mokyklas įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomąją ir pakviesti lietuvius mokytojus; valsčių įstaigose taip pat turi būti vartojama lietuvių kalba.

Rezoliucijoje buvo du pagrindiniai dalykai: reikalavimas Lietuvai autonomijos ir skatinimas lietuvių tautos revoliuciniais veiksmais nusikratyti rusų administracijos.

Autonomijos klausimas buvo iškilęs dar prieš Vilniaus seimą. Tuo reikalu Rusijos ministeriui pirmininkui S. I. Wittei 1905 lapkričio 15 buvo pasiųstas memorandumas, atspaustas "Vilniaus Žiniose" (Nr. 267). Pranas Klimaitis apie tą memorandumą ir apskritai Lietuvos autonomijos klausimą taip rašė:

"Daktaras Basanavičius, norėdamas ... ryškiai užakcentuoti vyriausiąjį mūsų tautos politiškąjį siekimą, sumanė pasiųsti valdžiai rimtai motyvuotą autonomijos reikalavimą ... Memorandumas buvo pasiųstas Peterburgan su Basanavičiaus, Donato Malinausko, kun. J. Ambrozevičiaus ir M. Dovainos-Silvestravičiaus parašais. Višinskis ir kai kurie kiti demokratai dalyvavo to memorandumo redagavime ... Neilgai trukus Maskvoje buvo šaukiamas pažangiosios rusų buržuazijos (— vadinamos vėliau kadetų) suvažiavimas ... Buvo žinoma, kad suvažiavimas svarstys Lenkijos ir kitų pavergtų tautų autonomijos klausimą ... Lietuvos autonomijos įrašymas į programą atrodė labai svarbus reikalas ... Vilniaus lietuviai, susirinkę šv. Mikalojaus bažnytėlės salėje, sumetė kelionei kelias dešimtis rublių ir išleido **Višinskį** Maskvon tėvynės reikalų ginti. Suvažiavimas buvo labai gausingas. Keli tūkstančiai žymesniųjų Rusijos mokslininkų ir visuomenės veikėjų posėdžiavo apie pora savaičių ... Pasireiškė dvi srovės: vieni skaitė, kad Rusija turi būti pertvarkyta federacijos pagrindais, kiti buvo griežti centralistai, nepripažįstą jokios autonomijos ... Valdžia rėmė centralistus. Kad sustiprintų jų argumentus, vyriausybė ėmė ir paskelbė Basanavičiaus memorandumą. Centralistų rankose tas lietuvių memorandumas buvo įrodymas, kad jau vienos tik kalbos apie Lenkijos autonomiją sužadina ir kitų tautų apetitus ... Višinskis bvvo paprašytas suteikti informacijų, kaip iš tikrųjų yra su tuo valdžios paskelbtuoju lietuvių reikalavimu. Jis pasakė, kad tokių reikalavimų lietuviai nestato ... Tuos Višinskio žodžius tuojau

paskelbė Maskvos dienraščiai ... Tokie dalykai galėjo atsitikti ir lengvai praeiti tik prieš Didįjį seimą. Po seimo šitaip pasielgti niekas nebūtų įsidrąsinęs, nerizikuodamas įsigyti tautos išdaviko vardą" (Židinys 1931).

Vilniaus seimo reikalavimas autonomijos ir buvo tuo reikšmingas, kad jisai atskirų grupių ir asmenų politiškąjį siekimą pavertė visos lietuvių tautos reikalavimu. Antroji seimo reikšmė buvo ta, kad sukėlė krašte **patriotinį judėjimą:** siekimą pašalinti iš įstaigų rusiškąją administraciją ir pakeisti lietuviškąja.

Dar nebaigus seimo, kuriam susirinkti leidimą buvo davęs Vilniaus generalgubernatorius Frezė, buvo išleisti atsišaukimai ir jo paties ir Kauno gubernatoriaus. Juose buvo raginta palaukti, kol Rusijoje bus išleisti nauji įstatymai. Žadėta leisti patiem gyventojam rinkti valsčių viršaičius, kurie turėjo didelę galią, skirti mokytojais lietuvius katalikus, pripažinti lietuvių kalbą pradinėse mokyklose ir valsčiuose. Seimo reikalavimai žmonėm atrodė didesni. Nepasitikėta, be to, rusų pažadais ir nenorėta praleisti progos sukilimu išreikalauti daugiau teisių ir laisvės. Ypač gyvas ir aštrus judėjimas pasireiškė Sūduvoje, kur buvo dar siekiama, kad tas Užnemunės kraštas nebūtų prijungtas autonominei Lenkijai. Seimas ir tą klausimą buvo nagrinėjęs ir pasisakęs už visą etnografinių lietuvių tautos žemių suvienijimą. Taip pat smarkesnis revoliucinis judėjimas buvo Žemaitijoje, Latvijos pasienyje. Atsiliepė latvių 1905 metų revoliucija, kuri buvo žymiai kruvinesnė negu Lietuvoje.

Lietuvoje taip pat neišvengta smurto, nors Vilniaus seimas ir nepriėmė rezoliucijos apie kruvinąją revoliuciją. Nebuvo sudaryta bendro komiteto revoliuciniam judėjimui pravesti. Atskiros grupės ir asmenys veikė savo nuožiūra, savaip suprasdami ir seimo nutarimų vykdymą. Buvo daužomi monopoliai, uždarinėjamos rusiškos mokyklos, šalinami iš įstaigų rusų valdininkai, deginamos valsčių knygos, išvaikoma policija. Nevisi tie veiksmai galėjo būti pateisinti Vilniaus seimo nutarimais. Seimo prezidiumo narys kun. Pr. Būčys, sūduvis nuo Slavikų, savo prisiminimuose pažymi:

"Naumiesčio apskrityje, ypač Plokščių, Griškabūdžio ir Būblelių (Lesnistvos) valsčiuose Seimo nutarimai buvo griež-

čiau vykdomi, kaip nutarta ... Studentas Pijus Grigaitis vadovavo tenai ir kurstė kruviną ją revoliuciją. Valsčiuose daug dokumentų sudeginta, daug monopolių sudaužyta. Plokščių giriose kirsta medžius ir versta juos skersai kelių. Tai darė daugiausia Marijampolės gimnazistai. Tos girios buvo privatinė p. Justino Strumilos nuosavybė. Urėdas p. Juozas Kačarauskas sakė, kad tuo būdu naikinamas Lietuvos turtas, kurio jai labai reiksią ... Po Suvalkiją ėmė skrajoti baudžiamieji kazokų būriai. Kai kuriuos revoliucijos veikėjus jie nušovė ... Pijų Grigaitį gyvą suėmė ... Tardytojo palankumas padarė, kad Grigaitis pateko Kalvarijoje į ligoninę" (Tėvynės Sargas, 1948, Nr. 4, 257 p.). Pijus Grigaitis iš kalėjimo ligoninės pabėgo į Vokietiją, mokėsi Šveicarijoje, paskui atvyko į Ameriką, kur teberedaguoja socialistų dienraštį "Naujienas".

Buvo bandyta ir taikiu veiksmu rusus veikti bet tai nieko negelbėjo. Antai, J. Rimša iš Naudžių km., Paežerių vls., Vilkaviškio apskr., knygnešys kovotojas, rašo: "Paežerių valsčiaus sueiga 1905 m. įgaliojo mane, Petrą Gerulį ir Mateušą Matulaitį, kad sustatytume į carą peticiją. Nuvykom į Vilkaviškį pas Juozą Kačergių. Ten buvo ir veter. p. Andrius Brundza. Šiuodu sustatė tą peticiją. Bet tai buvo ne peticija, o Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, spaudos, susirinkimų ir kitų laisvių reikalavimas. Už tai labai įsiuto Suvalkų gubernatorius. Mus pašaukė tardyti į Vilkaviškį svarbiųjų bylų tardytojas. Mes teisinomės tuo, kad mums žmonės taip įsakė sustatyti. Už visus tuos darbus vėl patekau į kalėjimą, kur išbuvau apie pusę metų" (J. Rimša, Kovoje dėl spaudos ir laisvės. Knygnešys I. Kaunas 1926, 285 p.).

Tas kalėjimas buvo **Kalvarijoje,** 5 aukštų, bet tuo metu labai perpildytas: apie 300 politinių kalinių ir kiek kriminalinių. Su kriminalistais buvo elgiamasi švelniau negu su politiniais kalinaais. Tik po bado streikų ar kitokių demonstracijų dalį jų paleisdavo. Kitus išgabendavo į Rusiją. (Žiūr. Vincas Leveckis, Atsiminimai apie 1905 m. neramumus. Draugas, Chicago, 1956 sausio 4-13). Vincas Leveckis buvo suimtas Naumiestyje 1906 metų pradžioje ir uždarytas Kalvarijos kalėjime kartu su Juozu Andriukaičiu, Jurgiu Kubilskiu ir Klemensu Katilium. Vėliau V. Leveckis atsidūrė JAV. Mirė Bostone 1961 m. Marijampolėje buvo suimti dr. Kazys Grinius su

žmona ir Petras Kriaučiūnas, bet po kurio laiko paleisti. Dr. K. Grinius buvo suimtas daug kartų.

Suiminėjimai padidėjo bemalšinant sukilimą, kai 1905 metų revoliucija nebepavyko pačioje Rusijoje. Nepavyko ji ta prasme, kad caro valdžios nepasisekė nuversti. Nebuvo dar Rusijoje nė tokio visuotinio nusiteikimo tai daryti. Daugiau buvo balsų už konstitucinę monarchiją, negu už demokratinę respubliką. Caro valdžia atsigavo ir revoliucinį judėjimą prislopino, nusileisdama tiktai dėl dūmos arba parlamento. Kartu užslopino ir tautinius judėjimus išsikovoti bent autonomiją. Persvėrė vadinamieji centralistai. Jiem buvo labai apmaudus sukilimas lietuvių, nedidelės tautos, kurios pavyzdžiu galėjo ir kitos mažesnės tautos reikalauti autonomijos. Rusijos imperija, anot tų centralistų, būtų subyrėjusi į "dulkes". Gi ji nebuvo dar tokia silpna, kad būtų galėjusi tai leisti, ypač netekti Baltijos pamario. Čia buvo atsiųsti **baudžiamieji būriai**, kurie vietomis siautėjo it karo metu. Latvijos pasienyje, Akmenėje ir Žagarėje, į miestelius bei kaimus buvo šaudoma iš patrankų. Tie du miesteliai ypač sunkiai nukentėjo. Kitame Lietuvos krašte, Sūduvoje, buvo įvesta karo padėtis. Buvo įsakyta per 3 dienas sugrąžinti senąją tvarką: lietuviam apleisti užimtas įstaigas ir mokyklas. Tokio pat įsakymo susilaukė ir Kauno bei Vilniaus gubernijos. Daug žmonių buvo suimta, įkalinta, daug išvežta Rusijon. Nemažai lietuvių inteligentų išbėgiojo į užsienį, atsidūrė Amerikoje. Lietuvių tautai buvo didelis nuostolis savam krašte, nes jam dar stigo veiklių ir mokytų žmonių. Kaimiečiai turėjo medžiaginių nuostolių, priversti atlyginti už sunaikintą valdinį turtą.

"Katalikų Bažnyčios atžvilgiu — kaip pastebi prel. K. Šaulys — anuometinis revoliucinis sukilimas pasireiškė neigiamai. Veikusios pas mus sukilimo metu socialistinės srovės, susidariusios Rusijoje ir atsiradusios tuomet Lietuvoje, daugiausia laikėsi marksistinio materializmo pažiūrų ir buvo nukreiptos prieš Bažnyčią, ypač prieš kat. dvasiškiją. Viešuose susirinkimuose, mitinguose retai kada apsieidavo be skaudžių ir dažniausiai neteisingų priekaištavimų, prasimanytų piktų užgauliojimų" (Tėvynės Sargas, 1948, Nr. 4, 258 p.). Jie pakartojami ir dabar, kai kalbama apie 1905 metų sukilimą, kuriam esą kunigai priešinęsi.

Iš tikrųjų dalis kunigų laikėsi santūriai, kad neužtrauktų katalikų Bažnyčios persekiojimo. Nepritarė ir senesnės kartos lenkuojantieji kunigai, nes sukilimas turėjo lietuvišką patriotinį charakterį. Seinų vyskupijos valdytojas **prel. Juozapas Antanavičius** (1853 - 1916), buvęs Prienų klebonas ir Petrapilio dvasinės akademijos asesorius, tvarkęs vyskupijos reikalus 1902 - 1910, buvo išleidęs ganytojišką laišką, skaitytą Seinų vyskupijos bažnyčiose. Jame buvo smerkiamas revoliucinis sąjūdis. Bet turint galvoje, kad sukilimas nebuvo vienos rankos vedamas ir neišvengė neleistinų išsišokimų, kenkusių žmonėm, negalima prel. J. Antanavičiaus kategoriškai pasmerkti, kaip tai kartais daroma. Dar labiau neteisinga neigti kunigų vaidmenį 1905 metų revoliucijoje. Kelios dešimtys įtakingiausių kunigų dalyvavo Vilniaus seime. Iš jų labai aktyviai posėdžiuose reiškėsi kun. Pr. Būčys, prezidiumo narys, kun. J. Tumas, kun. St. Stakelė, kun. V. Aleksandravičius, kun. J. Ambraziejus. Kun. V. Aleksandravičius kėlė **žemės reformos** reikalą, pabrėždamas, kad "žemė turi priklausyti tiem, kurie ją dirba". Kun. J. Ambraziejus - Ambrazevičius padėjo steigtis naujai valstiečių sąjungai, kurios nariai buvo labai veiklūs revoliucininkai. Kun. J. Tumas įsteigė Naujamiestyje (Panevėžio apskr.) krikščionių demokratų kuopą ir buvo perėmęs valdyti valsčių, o kun. J. Vyšniauskas tvarkėsi Gelgaudiškio dvare. Sukilimą malšinant, nukentėjo nemaža kunigų: buvo įkalinta, ištremta, iš parapijų iškilnota. Ypač nukentėjo lietuviškesnės orientacijos jaunesnioji kunigų karta, kaip kun. Juozas Šnapštys - Margalis ir kun. Antanas Petrauskas, abu dar ir plunksna kovoję. Buvo platinami atsišaukimai ir proklamacijos.

Sukilimas buvo apėmęs visus Lietuvos gyventojų sluoksnius. Nors jisai "tapo caro valdžios žiauriai nuslopintas, bet paties sumasinto lietuvių judėjimo ir jo aiškiai politinės krypties, nustatytos ir vedančios į šalies valstybingumą, rusų caro valdžiai ir jo iškeltai reakcijai nuslopinti nepavyko" (M. Roemeris, Lietuvos konstitucinė teisė I, 15 p.). Savaime suprantama, kad lietuviam daugiau laisvių suteikta ne tik dėl to sukilimo, kuris neliko be įtakos rusų administracijai, bet ir dėl kai kurių permainų pačioje Rusijoje,

POLITINIAM gyvenimui 1905 metų revoliucija davė naujų akstinų. Rusijai atnešė Valstybės dūmą arba parlamentą. Pirmuoju įstatymu 1905 rugpiūčio 19 buvo nustatyta, jog tai bus carui patariamoji taryba. Tai nepatenkino demokratinio Rusijoje judėjimo, kuris siekė konstitucinio valdymo. To judėjimo priekyje buvo konstituciniai demokratai, vadinami kadetai, pažangioji rusų buržuazija; gi socialistinės grupės, kaip darbiečių (trudovikų), liaudininkų (narodnikų), socialdemokratų, siekė dar toliau — demokratinės respublikos. Caras buvo priverstas dūmą padaryti parlamentu.

Dūma jau iš pat pradžios pasirodė didelėje opozicijoje carui ir jo ministeriam. Labai trumpai gyvavo I dūma (1906 V 10 — VII 22) ir II (1907 II 3 — VI 17), kiek ilgėliau išsilaikė III (1907 XI 14 — 1912 VI 22), o ilgiausiai IV (1912 XI 15 — 1917). Ji išgyveno Didįjį karą ir buvo bevirstanti tikru parlamentu, bet užgniaužė bolševikų revoliucija.

Lietuviai dalyvavo visų keturių dūmų rinkimuose. Pirmais dviem atvejais pravedė po 7 atstovus, gi tretį ir ketvirtą kartą — tik po 4. Mat, pakeitus įstatymą, į III dūmą Kauno gubernijoje po vieną atstovą pravedė lenkai ir rusai, o Suvalkijoje iš viso tebuvo leista rinkti vienas atstovas. Tuo atstovu į IV dūmą buvo išrinktas kun. Juozas Laukaitis, laimėjęs prieš dr. Joną Basanavičių. Rinkimai būdavo netiesioginiai: valsčiai rinkdavo apskrities rinkėjus, apskritys — gubernijų, o šios — dūmos atstovus. Lietuviai statydavo tokius kandidatus, kurie buvo aiškūs caristinio režimo priešininkai. Atstovais iš lietuvių buvo: Andrius Bulota (II, III dūmoje), Mikalojus Januškevičius (IV), kun. Vincentas Jarulaitis (I), Martynas Yčas (IV), Pranas Keinys (III, IV), Juozas Kubilius (I), Pranas Kuzma (III), kun. Juozas Laukaitis (IV), Laurynas Lopas (I), Petras Leonas (II), Antanas Povylius (II), Vladas Stašinskas (II, J. Sabalis (I), Petras Vitkauskas (I).

Lietuviai savo atskiros frakcijos nesudarė: dėjosi su rusiškom partijom — kadetų, trudovikų, socialdemokratų. Per jas stengėsi ginti Lietuvos reikalus. Petras Leonas buvo įnešęs žemės reformos įstatymo projektą ir paruošęs Lietuvos autonomijos projektą, kurį IV dūmoje įnešė Martynas Yčas, bet su dūmos pabaiga tas klausimas atkrito. Andrius Bulota buvo išrūpinęs potvarkį, kad Suvalkijoje lietuvių valsčiuose būtų

vartojama lietuvių kalba, nes tokia teise naudojosi lenkai. Ir kitomis progomis dūmos atstovai lietuviai primindavo savo kraštą bei jo reikalus. Kadangi rusai Lietuvą tebevadino Šiaurės Vakarų Kraštu, tai ta uždanga buvo vis labiau praskleidžiama — buvo rodoma Lietuva gyva, kylanti ir kovojanti už savo teises.

Didžiajam karui kilus ir Rusijoje atsidūrus didelei masei bėglių bei evakuotųjų mokinių, dūmos atstovas Martynas Yčas daug darė, organizuodamas pagalbą ir išgaudamas lėšų iš Rusijos vyriausybės, o kun. J. Laukaitis plačiai išvystė bėglių šelpimą Rusijos sostinėje Petrapilyje. Dūmos atstovai taip pat padėjo sušaukti garsųjį **Petrapilio** lietuvių seimą (1917), kuris pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę, nors ir ne visos partijos buvo vienos nuomonės dėl priemonių nepriklausomybei siekti.

Lietuvių **politinės partijos** pradėjo organizuotis ir išsiskirti dar spaudos draudimo laikais. "Varpas" ir "Apžvalga" buvo tie du laikraščiai, nuo kurių pradėjo išsiskirti pirmiausia dvi ideologinės srovės: marksistinė socialistinė ir krkščioniškoji, tarp jų dar paliekant ir su abiem bendraujant vadinamajai liberalinei, kuri išsiskyrė kiek vėliau.

Pirmieji iš tų užuomazgų partiškai susiorganizavo **socialdemokratai.** "Varpo" pirmaisiais metais į demokratų varpininkų būrį dar gražiai tilpo kone visi socialistai, net ir tokie kairūs, kaip St. Matulaitis bei V. Mickevičius - Kapsukas, vėliau nuėję su bolševikais. Atskiros partijos formavimasis, kaip rašo S. Senkonis, prasidėjęs apie 1892 metus, grįžus iš Sibiro Juozui Pilsudskiui, būsimajam Lenkijos maršalui, kuris Vilniuje pradėjęs darbininkus organizuoti į lenkų socialistų partiją. "Tuo metu gyvenęs Vilniuje A. Moravskis ... atsikvietęs dr. A. Domaševičių, ėmėsi burti darbininkus lietuviškam reikalui ir lietuvių socialdemokratų partijai. Rungtynės truko keleris metus. Jose taip pat dalyvavo pagarsėjęs vėliau čekistas Feliksas Dzeržinskis, kilęs iš Ašmenos bajorų, Vilniaus gimnazijos moksleivis. Jis kurį laiką (tarp 1896-1899) Vilniuje ir Kaune būrė darbininkus į socialdemokratų partiją ... Susipykęs su lietuviais, kurie nenorėjo bendros su lenkais partijos, juos pametė ir išvyko į Varšuvą ... Kovą

už atskirą lietuvių socialdemokratų partiją parėmė savo talka varpininkai demokratai: J. Bagdonas, St. Matulaitis ir K. Grinius. Pastarasis išvertė socialdemokratų partijos programą, kuri buvo atspausdinta pradėtam leisti 'Lietuvos Darbininke' (1906 gegužės 1). Taip pat į savo programą įrašė reikalavimą Lietuvos nepriklausomybės federalinėje jungttyje su gretimais kaimynais ... Nepavykusi 1905 metų revoliucija, o ypačiai po to atgijusi carizmo reakcija palietė ne tik Lietuvos, bet ir visos Rusijos imperijos socialdemokratus. Jie buvo sukišti į Sibirą, išvaikyti po užsienius arba suvaryti į pogrindį" (Tėvynės Sargas, 1952, Nr. 2 (9), 231-233 p.). Nuo tos revoliucijos ir didžiojo Vilniaus seimo socialdemokratai vis labiau atsišliejo nuo pirmųjų savo draugų demokratų. Be to, labiau derindamiesi prie Rusijos socialdemokratų savo programoje reikalavimą Lietuvai nepriklausomybės pakeitė autonomija (1907).

Lietuvių **demokratų** partijai, kuri beveik visa išaugo iš varpininkų, pirmieji metmens užmesti Dabikinėje (Vl. Zubovo dvare) slaptam suvažiavime, įvykusiam 1902 spalio 17. Ten aptarta ir paruošta programa buvo atspausdinta "Varpe" (1902, Nr. 12). Joje artimiausiu tikslu siekta autonomijos, toliau — Lietuvos nepriklausomybės. Užsibrėžta daug pažangių ir gerų socialinių, ūkinių ir politinių reformų: stota ginti Lietuvos liaudies ir lietuvybės reikalų įstaigose, mokyklose ir k. Tos partijos žymesniųjų veikėjų branduolį tada sudarė J. Bagdonas, J. Bortkevičius ir F. Bortkevičienė, A. Bulota, E. Galvanauskas, K. Grinius, J. Kubilius, Pr. Mašiotas, St. Matulaitis, V. Mickevičius - Kapsukas, J. Paršaitis - Gabrys, P. Ruseckas, A. Smetona, J. Šaulys, P. Višinskis ir k. Vilniaus seimo metu kai kurie demokratų partijos nariai (E. Galvanauskas, J. Gabrys, V. Pauliukonis, P. Ruseckas), susirinkę pas kun. J. Ambraziejų, sudarė užuomazgą **valstiečių sąjungai**, kad kaimo žmones apsaugotų nuo socialdemokratų įtakos. Toji įtaka jiem rodėsi per radikali ir svetima Lietuvos kaimui, nes ji kvėpė miestiško proletariato internacionalinę dvasią. Demokratų partija ir toji kaimo žmonių sąjunga toliau įvairiai keitė savo vardus ir dar skylinėjo, kol susiformavo į valstiečių liaudininkų sąjungą nepriklausomos Lietuseimų laikais.

Lietuvių **krikščionių demokratų** partija išaugo iš "Apžvalgos" ir "Tėvynės Sargo" bendradarbių ir skaitytojų. Tie du laikraščiai, kaip pažymi prel. M. Krupavičius, vienas iš žymiųjų tos partijos veikėjų, "savo vedama akcija paspartino organizacinį darbą ... Krikščioniškai demokratiškas darbas plėtėsi ... Bet nei darbo organizacijos nei jos sudrausminimo nebuvo. Reikėjo ir mintis suburti vienan židinin. Tai padarė trys mūsų garsūs ir šviesūs vyrai, Petrapilio Dvasinės Akademijos profesoriai — Pranas Būčys, vėliau vyskupas, poetas Maironis Mačiulis ir plataus masto mokslininkas Jakštas Dambrauskas. Jie parašė 'Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo programos projektą' (Tėvynės Sargas, 1954, Nr. 1 (11), 10 p.). Tas projektas buvo parašytas 1904, bet "Draugijos" žurnale atspaustas tik po trejų metų (1907 sausio 1). Tačiau krikščionių demokratų partijos programa jau remtasi Vilniaus didžiajame seime, dėl jos buvo ir atskiras krikščionių demokratų pasitarimas. Išspausdintas programos lapas buvo dalinamas seimo dalyviam. Tais pačiais metais prel. K. Šaulio buvo išleista knygelė apie krikščioniškąją demokratiją ir išsiuntinėta žinomesniem kunigam platinti ir aiškinti. Programoje buvo užsibrėžta rūpintis Lietuvos žmonių laisve ir gerove, žemės reforma, darbo įstatymais ir darbininkų apsauga, medicinos ir teisine pagalba, visuotiniu švietimu, demokratiniais rinkimais į seimą ir savivaldybes, mažumų teisėmis ir k. Tai visa vėliau aiškinta pop. Leono XIII socialinių enciklikų šviesoje. Pabrėžti ir trys pagrindiniai principai — katalikybė, demokratybė, lietuvybė. Nepriklausomoje Lietuvoje krikščionių demokratų partija pravedė seimų laikais daug pagrindinių įstatymų ir reformų.

Tautininkų arba tautos pažangos partija Vilniaus didžiajame seime dar nepasireiškė. Tos politinės srovės pradininkas ir vienas iš žymiausių jos asmenų Antanas Smetona, buvęs Lietuvos prezidentas, seimo prezidiume dar atstovavo demokratam. Tačiau savo pažiūromis su jais jau skyrėsi, nes dar prieš seimą atsisakė iš "Lietuvos Ūkininko" vyriausio redaktoriaus. Tas laikraštis buvo leidžiamas demokratų, kaip ir dienraštis "Vilniaus Žinios", į kurias buvo pakviestas dirbti ir kun. J. Tumas. A. Smetona suartėjo su kun. J. Tumu ir bendradarbiavo "Vilniaus Žiniose", kol jas leido Petras Vi-

leišis. Perėmus leisti Jonui Vileišiui, abu išėjo, nes demokratų pažiūros darėsi vis kairesnės ir radikalesnės. Įsteigtas naujas laikraštis **"Viltis"** (1907), kurį A. Smetona redagavo iki 1912 metų, kada tą laikraštį redaguoti perėmė Pranas Dovydaitis, paremtas kunigų, kurie "Vilčiai" teikė didelę paramą.

A. Smetona tada įsteigė ir Didžiajam karui prasidedant redagavo naują laikraštį — **"Vairą"** (1914). Tie du laikraščiai suformavo liberalinę viltininkų — vairininkų srovę, kuri tautos pažangos partija pavirto Petrapilyje 1917 metais, įsteigta kun. J. Tumo, L. Noreikos ir M. Yčo. Antanas Smetona buvo palikęs Vilniuje, vokiečių okupacijoje. Iš žymesnių tos grupės pirmūnų tada buvo dar J. Kubilius, J. Tūbelis, kun. Vl. Mironas, kun. J. Dabužis. Nauja partija telkė liberališkesnių pažiūrų kunigus ir pasauliečius inteligentus, iš kurių vieni buvo dėjęsi su "Varpo" demokratais liaudininkais, kiti — su "Tėvynės Sargo" krikščionimis demokratais. Lietuviškojo liberalizmo ideologiją bandė duoti J. Kubilius "Viltyje", bet dvasią ir kryptį davė Antanas Smetona savo gausiais publicistiniais raštais. Buvo skelbiama vienybė, lietuvybė, sava kultūra. Pirmajame "Vairo" numeryje A. Smetona rašė:

"Į vairininkų būrį dera tie, kurie, supratę dabartines lietuvių atgimimo sąlygas, randa galima ir reikalinga žymėti ypač tai, kas vienija mūsų inteligentus krūvon... Mus visus jungia bendras tautinės kultūros pagrindas ... Mūsų tikslas yra auklėti savita ideologija, artima lietuvių gyvenimui" (1914 sausio 1, Nr. 1, 2 p.). Nepriklausomos Lietuvos gyvenime tautininkų partija po 1926 gruodžio 17 perversmo buvo paėmusi valstybę į savo rankas.

Visos ano meto lietuvių partijos praktiškai mažai begalėjo pasireikšti, išskyrus dūmos rinkimus, kai stengėsi pravesti savo išstatytus kandidatus. Bet ir jie buvo statomi daugiau atitinkamos grupės, o ne partijos. Partijų veikimas tebeliko suvaržytas, ypač nuo 1910 pradėjus vėl atsigauti ir stiprėti caristinei reakcijai. Tebuvo galima laisviau dirbti kultūrinį darbą, kuris suintensyvėjo ryšium su naujom įsteigtom draugijom. Nors ir jų laisvė buvo ribota, tačiau savo veikla augo ir šakojosi.

KULTŪRINIAM darbui Lietuvoj didelės reikšmės turėjo spaudos draudimo panaikinimas ir leidimas laisviau kurti draugijas. "Per ištisus 40 metų neturėdama savo spaudos, Lietuva be galo jos troško ir todėl, kaip tik spauda liko atgauta, su didžiausia energija griebtasi platinti spaustąjį žodį" — rašoma "Draugijoje" 1909 metais (Nr. 29, 77 p.). Čia, be abejo, turima galvoje spauda lotyniškomis raidėmis pačioje Lietuvoje, nes savąją spaudą, leistąją užsienyje, lietuviai turėjo ir per tuos 40 metų. Leidimo sąlygos, kaip matėme, buvo sunkios ir pavojingos. Tad suprantama, kad laisve džiaugėsi ir su didžiausia energija griebėsi leisti naujus laikraščius.

Per dešimtį metų Rusijos ribose sulaukta 25 įvairių laikraščių; tiek jų ėjo prieš Didįjį karą (1914). Daugiausia buvo leidžiama Kaune (10) ir Vilniuje (8), tačiau pats pirmasis **"Lietuvių laikraštis"**, spaudą leidus, išėjo Petrapilyje (1904) dvasinės seminarijos kunigų ir mažturčių draugijos rūpesčiu; atsakomuoju redaktorium buvo A. Smilga. Šis laikraštis, leidžiamas ne Lietuvoje, negalėjo ilgai išsilaikyti prieš vilniškius, kauniškius ir seiniškius, ir 1905 metų pabaigoje sustojo. Vilniuje tada jau buvo pradėjęs eiti pirmasis lietuvių dienraštis "Vilniaus Žinios", leidžiamos Petro Vileišio. Jis žymiai prisidėjo prie sušaukimo Vilniaus didžiojo seimo, kur visų lietuvių buvo sutarta dėl Lietuvos autonomijos, bet pačiame laikraštyje nebuvo laikytasi nusistatymo jungti visų pakraipų lietuvius ir tarnauti bendriem visų reikalam. "Vilniaus Žinios" tęsė "Varpo" tradicijas, vis daugiau nukrypdamos į materialistišką pasaulėžiūrą, ypač kai tą laikraštį 1907 lapkričio 1 perėmė leisti Jonas Vileišis ir Stasys Matulaitis. Išgyvenęs apie pusantrų metų, 1909 kovo 4 sustojo "dėlei mažo ėmėjų skaitliaus" ir dėl to dar, kad "tos pirmeiviškos 'Vilniaus Žinios' neiškęsdavo neužgaudamos tikėjimo jausmų bei įsitikinimų" (Draugija, 1909, Nr. 29, 78 p.). Nuo 1909 metų to laikraščio vietoje buvo pradėtos leisti **"Lietuvos Žinios"**, kurios tebeėjo ir nepriklausomoje Lietuvoje kaip valstiečių liaudininkų organas.

Tam pirmajam lietuvių dienraščiui sunkiai besiverčiant ir 1907 pavasarį laikinai net sustojus, buvo sutelkta apie 180 dalininkų, dėjusių po 100 rublių, kad jį išlaikytų. Tačiau vi-

suotiniam tos bendrovės susirinkime Kaune 1907 liepos 30 buvo statomos sąlygos, kad jis būtų pasaulėžiūriniam įsitikinimam tolerantingas ir bendras visų laikraštis. Derybos truko apie mėnesį. Vileišiui tų sąlygų nepriėmus, "tapo nuspręsta nuo 1 dienos spalių (1907) leisti iš Vilniaus tris kartus per savaitę laikraštį **"Viltis"**. Tokiu būdu tapo įkurta bendrovė 'Antanas Smetona, kun. Juozas Tumas ir K-ja' (Ibd. 78 p.). Tačiau ir šis laikraštis, kaip matėme, palinko labiau į liberalinę kryptį ir pasidarė naujos viltininkų - tautininkų srovės pradininku. 1913 metų rudenį "Vilties" akcininkų suvažiavime, vadovaujant kauniškiams kunigams (ypač kun. A. Maliauskui), A. Smetona buvo pakeistas Pr. Dovydaičiu (žiūr. kan. M. Vaitkus, Kaip Dovydaitį kėlė į Smetonos balną. Tėvynės Sargas, 1952, Nr. 2). Vietoje "Vilties" buvo išleistas **"Vairas"** (1914). Tuo pačiu vardu ėjo ir nepriklausomoje Lietuvoje, kaip tautininkų žurnalas, skirtas mokslo, politikos ir literatūros reikalam.

Nuo 1905 metų ėjo ir daugiau laikraščių — įvairių pažiūrų ir krypties: "Lietuvos Bitininkas" (Vilniuje 1905, kun. J. Ambraziejaus, skirtas ūkininkam), virtęs po metų "Šviesa"; demokratų liaudininkų "Lietuvos Ūkininkas" (Vilniuje 1905, J. Vileišio, F. Bortkevičienės), "Aušrinė" (Vilniuje 1910, "Lietuvos Žinių" priedas), skirta vadinamajai pažangiajai moksleivijai, redaguota Maskvos studentų; socialdemokratų "Naujoji Gadynė" (Vilniuje 1906, J. Jaks - Tyrio, V. Mickevičiaus - Kapsuko), virtusi "Skardu" (1907), "Žarija" (1908), "Visuomene" (1910), besikeičiant vardam ir redaktoriam, kuriuos rusai ypač sekė, baudė, kalino ir trėmė; katalikų "Nedėldienio Skaitymai" (Kaune 1905, kunigų A. Dambrausko ir A. Aleknos), virtę "Vienybe" (Kaune 1907, kun. A. Aleknos, kun. J. Bikino), "Šaltinis" (Seinuose 1906, kunigų J. Laukaičio, J. Vailokaičio, A. Civinskio), "Draugija" (Kaune 1907, kun. A. Dambrausko), "Ateitis" (Kaune 1911, Pr. Dovydaičio, E. Draugelio), skirta katalikam moksleiviam, pradžioje kaip "Draugijos" priedas; "Vadovas" kunigam (1908 Seinuose, kunigų J. Laukaičio, J. Staugaičio, Pr. Kuraičio); katalikių moterų "Lietuvaitė" (Kaune 1909., T. Kobelinskaitės); katalikiškam kaimo jaunimui "Pavasaris" (Kaune 1912, T. Kobelinskaitės, U. Bruškaitės); lietuviškos dvasios ir siekimų lenkiška "Litwa"

(Vilniuje 1908, M. Davainio - Silvestravičiaus) ir k. Iš skirtų platesnei lietuvių visuomenei populiariausi buvo "Šaltinis", "Vienybė" ir Lietuvos Ūkininkas", o šviesuomenėje — "Draugija".

"Draugijoje" 1909 metais buvo rašoma, kad "seiniškis **'Šaltinis'** ir kauniškė 'Vienybė' turi po keletą tūkstančių ėmėjų" (Nr. 29, 77). Tas skaičius toliau augo, ypač **"Šaltinio", kuris** savo skaitytojais lenkė visus kitus laikraščius. Jis daugiausia sklido Sūduvoje, kur labiau siekė iš Tilžės draudžiamoji spauda ir dėl to žmonės buvo daugiau pripratę skaityti. Be to, buvo sumaniai ir patraukliai redaguojamas, atstovavo krikščioniškos demokratijos idėjom (buvo net vadinamas krikščionių demokratų organu), laikėsi griežtos opozicijos caro režimui. Už tai susilaukdavo piniginių baudų ir bylų, gi už smarkų pasisakymą prieš rusus kolonistus redaktorius kun. J. Vailokaitis atsėdėjo 4 mėnesius kalėjime. Iš jo išsinešė mintį realiai pasipriešinti kolonizacijai: įsteigė "Brolių Vailokaičių bendrovę" (1912), supirkinėjo dvarus ir juos parceliavo ūkininkam.

Su rusinimu bei lenkinimu stipriai kovojo ir **"Draugija"**, vienas iš įtakingiausių ir turiningiausių Lietuvos žurnalų preš Didįjį karą. Apėmė labai plačią mokslo, literatūros ir politikos sritį. Tasai mėnesinis žurnalas (apie 100 - 120 pusl.) 1910 metais save taip rekomendavo:

"Draugijoj randas labai daug moksliškų straipsnių iš įvairiausių mokslo šakų ... Rūpinas lietuvybės reikalais ... Duoda plačią peržvalgą lenkų ir rusų spaudos apie Lietuvą, judina mūsų rašybos ir kalbos dalykų klausimus ... Plačiai vedamas kritikos ir bibliografijos skyrius, kur paduodama recenzijos naujausių knygų, įvairių lietuviškų laikraščių (be pakraipų skirtumo) turinys ... Stengias eiti pirmyn viduriniu tiesos keliu ir turi gana drąsos pasakyti tiesą įvairiems kraštutiniečiams, ar jie stovi iš kairės ar iš dešinės ... Draugijos tikslas — krikščioniškos kultūros darbas, sujungtas su karštu noru tautiškai susipratusią, doriškai ir ekonomiškai pakilusią lietuvių tautą įvesti į kultūringų Europos tautų draugiją... Draugijoje dalyvauja žymiausi mūsų mokslo vyrai, o taipogi talentuota mokslus einančioji jaunuomenė" (1910, Nr. 47).

Ir tai nebuvo tik reklaminis pasigyrimas. Tarp "Drau-

gijos" bendradarbių 1907 - 1912 metų laikotarpyje randame vardus 8 vyskupų, apie 25 profesorių, apie 15 rašytojų ir apie 30 žymesnių kunigų. Nevisi jie tada dar buvo vyskupai ir profesoriai, bet jau akademinio išsilavinimo — žymios intelektualinės pajėgos, veikliai pasireiškusios kuriamajame Lietuvos atstatymo darbe.

"Draugija" be pertraukos ėjo ligi 1915 metų ir paskui dar pirmom Lietuvos nepriklausomybės dienom (1919 - 1923), kol ją pakeitė Lietuvos universiteto teologijos — filosofijos fakulteto moksliniai žurnalai ir nuo 1924 metų "Židinys", įgijęs tokio pat populiarumo ir visuotinumo. Visą laiką "Draugiją" redagavo **prel. Aleksandras Dambrauskas—Adomas Jakštas,** žymus mūsų kritikas ir publicistas, rašytojas — poetas, gilus mosklininkas eruditas, katalikiškos visuomenės ideologas ir veikėjas. Jis buvo gimęs 1860 rugsėjo 8 Kuronių km. ,Pagirių vals., Ukmergės apskr. Mokėsi Kuronių pradinėje mokykloje, Šiaulių gimnazijoje, Petrapilio universitete, Kauno kunigų seminarijoje ir Petrapilio dvasinėje akademijoje. Kunigu buvo įšventintas 1888 ir paskirtas Panevėžio realinės gimnazijos kapelionu. Už tai, kad protestavo prieš mokinių katalikų varymą į cerkvę, buvo uždarytas Kretingos kalėjime, o paskui ištremtas Rusijon, kur prabuvo penkerius metus. Tik 1895 buvo leista paskirti Kauno kalėjimo kapelionu, vėliau Žemaičių seminarijos ir paskui Petrapilio dvasinės akademijos profesorium. Kai Lietuvai buvo duota spaudos ir draugijų laisvė, atsisakė akademinio darbo aukštoje mokykloje, grįžo Kaunan, čia visą laiką vadovavo šv. Kazimiero draugijai, kuri leido "Draugiją", redagavo tą žurnalą, rašė knygas ir gausybę įvairių straipsnių, buvo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos pirmininkas. Mirė Kaune 1938 vasario 19.

Nedideliam jo asmenyje buvo didi, kaitri ir kovinga dvasia. Jis visom savo jėgom kovojo už tiesą, už krikščionišką kultūrą, už lietuvių tautos teises bei laisvę. Anot M. Biržiškos, buvo "vienas iš pačių didžiųjų povalančinių katalikiškos Lietuvos stulpų — veikėjų", kun. J. Tumo jungiamas į didžiąją lietuviškąją trijulę — Basanavičius, Kudirka, Jakštas. Adomo Jakšto slapyvardžiu jis ypač žinomas kaip poetas ir kritikas; kito tokio lietuvių literatūros vertintojo Lietuva dar nesusilaukė. Kritiška jo akis buvo nukreipta ir į visą lietuvių

tautos gyvenimą, kur tiktai jis įžvelgė kokią netiesą ar negerovę.

Dar lietuvių tautos atgimimu ir pakilimu besisielodamas, caro laikais, Adomas Jakštas laikė didele negerove lietuviškos bajorijos atskilimą nuo savo tautos. Sulenkėjusi bajorija save teisino tuo, kad ji esanti lietuviškos kilmės, bet sutapusi su lenkų tauta. Tai buvo pasakoma garsiu posakiu: gente sum Lituanus, natione Polonus. Dambrauskas - Jakštas tokio principo ir tokio nusistatymo žmonių nepateisino. Savo knygele "Glos Litwinow" (Lietuvių Balsas) 1902 metais jis ragino sulenkėjusią bajoriją grįžti į lietuvių tautą. Iš Krokuvos buvo atsakyta lenkiška brošiūra "Przenigdy" (Niekados), o Lietuvoje buvo ir toliau siekiama žmones lenkinti per bažnyčias ir dvarus; atlietuvėjo tik nedaugelis bajoriškų šeimų. Adomas Jakštas savo "Draugijoje" tiem lenkininkam buvo labai griežtas ir neatlaidus. Lenkų ir rusų spaudos apžvalgoje, kurią pateikdavo kone kiekvienam "Draugijos" numeriui, kritikavo lenkų bei rusų užmačias ir daromas lietuviam skriaudas. Antai, 1909 metais jis rašė: "Jei dvasiškos valdžios parėdymas rodės lenkų naudai išduotas, tai jie jį pildydavo, bet jei tas parėdymas gynė lietuvių teises, tai lenkai darydavo riaušes bažnyčiose ... Lenkų spauda, aprašinėdama tas riaušes, visur kaltindavo lietuvius, o to fakto, kad visose tose riaušėse lenkai laužė dvasiškos valdžios parėdymus, niekur nepabrėždavo" (1909, Nr. 27, 258 - 259 p.). "Draugija" stengėsi tai iškelti ir pabrėžti, reikalaudama atiduoti "kas lietuvių — lietuviam" (Ibd. 265 p.).

Rusam A. Jakštas taip pat buvo griežtas: keldavo neteisybes, bet pabrėždavo šviesesnių rusų teisingas mintis. Štai, jis ima iš "Novaja Rus" (1909, Nr. 74) tokį teigimą: "Tautiškumas be tautos gyvavimo — nėra galimas. Atimk tautai gyvavimą, ir pasiliks bergždžia kosmopolitiškoji mintis, neturinti jokio tautiškumo". Adomas Jakštas pastebi: "Nuomonė tikrai teisinga. Jąją mes ir turime omenyje gindami lietuvių tautą ir jos teises nuo visokių augsčiaus minėtųjų 'politiškųjų vanagų', nežiūrėdami visai, koks jų balsas: šiurkštus ar švelnutis" (Draugija, 1909, Nr. 27, 265 p.).

Tačiau A. Dambrauskui - Jakštui vis tebedaromas socialistų priekaištas, kad jis pataikavęs carui, laikęs jo valdžią Lie-

tuvoje teisėtą, o lietuvius — tik kampininkais. Neteisingos išvados pasidarytos iš jo straipsnio "Faktai ir principai" (Draugija, 1911, Nr. 49-50), kuriame jis pasisakė už legalias priemones kovoje su rusų valdžia, lygindamas carą su šeimininku, užvaldžiusiu kieno butą. Visais reikalais tenka į jį apeliuoti. Bet ir parodo, kad tame bute, Lietuvoje, teturi teisę gyventi lietuviai, ne lenkai ar rusai. Adomas Jakštas, kaip ir lietuviai kunigai Vilniaus didžiajame seime, buvo prieš kruviną revoliuciją. Lietuvių tautą jie kėlė kultūriniu darbu: rūpindamiesi žmonių švietimu ir tautiniu įsąmoninimu, ūkinės gerovės kėlimu, organizavimu bendrovių, kooperatyvų, draugijų.

Didesnė **draugijų** steigimo laisvė atėjo kartu su laisve spaudos. "Greta su įsteigimu dienraščio (— "Vilniaus Žinių") ir keletos laikraščių, susitvėrė draugijos knygoms leisti: Kaune 'Šv. Kazimiero Draugija', Vilniuje gi 'Šviesa' ir 'Aušra' 'Šv. Kazimiero Draugija' per tą trumpą laiką spėjo išleisti ir paplatinti po Lietuvą arti 400,000 egz. savo leidinių. 'Šviesos' ir 'Aušros' draugijos, kaipo laisvamaniškos pakraipos, tokio pasisekimo neturėjo" — rašoma 1909 metų "Draugijoje" (Nr. 29, 77 p.). Tam pasisekimui dar kliudė tai, kad tų draugijų leidiniai buvo persunkti kovinga revoliucijos dvasia, dėstė marksistines - socialistines valstybės santvarkos teorijas. Caro valdžios akys ypač buvo nukreiptos į kovinguosius socialistus. "Draugija" 1909 metais praneša:

"Pradžioje rugs. mėn. pradėta uždarinėti (Aluntoje ir Krakiuose) apšvietimo draugijos "Vilniaus Aušros" skyriai. O 28 rugsėjo Vilniaus gubernatorius D. Liubimovas pranešė Valdybai apie uždarymą "Vilniaus Aušros" draugijos su visais 17 jos skyrių ir jos žinioje esančiomis įstaigomis. Beveik tuomi pat laiku tapo uždaryta Suvalkų gub. apšvietimo draugija 'Šviesa'.

"Pereitais metais 'Vilniaus Lietuvių Šelpimo Draugija' įsteigė dviklasę lietuvių mokyklą Vilniuje. Vilniaus miesto Duma tai mokyklai pavedė dali Franciškonų mūrų. Prie mokyklos yra vakariniai kursai suaugusioms mergaitėms, kurios ruošėsi į sodžiaus mokytojas. Mokyklos užlaikymui 'Vilniaus Aušra', kol nebuvo uždaryta, duodavo kas mėnuo po 25 rublius.

"Apskritai švietimas nors iš lėto, bet vis gi kyla. Nesusi-

laukiant valdžios parėdymų įkūrimui didesnio mokyklų skaitliaus, griebtasi jų įkūrimo savomis spėkomis. Čia didžiausi nuopelnai priguli kauniškei 'Saulei' ir suvalkiškiui 'Žiburiui'.

"Rudenyje 1907 metų kauniškė apšvietimo draugija 'Saulė' įkūrė pradinių mokyklų mokytojų prirengiamuosius kursus ... Ta pati 'Saulės' draugija įkūrė dar taip vadinamą 'Mergaičių Seminarijėlę', kurioje yra prirengiamos mergaitės mokytojauti sodžiaus mokyklose. 'Saulės' draugija turi dabar su viršumi 50 skyrių ir užlaiko 30 pradinių mokyklų.

"Suvalkiečių 'Žiburio' draugija, turinti dabar suviršumi 51 skyrių, įsteigė Marijampolėje 4 klasių mergaičių progimnaziją; ta draugija išlaiko taipogi elgetnamį ir 2 pradini mokykli. Kiekvienas jos skyrius turi įkūręs savo sąnariams ir pašaliniams žmonėms knygyną, o kai kurie skaityklas ir pradedamąsias mokyklėles" (Draugija, 1909, Nr. 29, 81-82 p.).

"Žiburio" švietimo draugija buvo įsteigta Marijampolėje kun. Justino Staugaičio 1906 metais, **"Saulės"** — Kaune 1907 kun. Kosto Olšausko. Prie jų 1913 metais dar prisidėjo būrelio vilniečių suorganizuotas **"Rytas"**. Jos atliko snuomet svarų kultūrinį — tautinį darbą ir jį dar pratęsė į nepriklausomos Lietuvos laikus, iš naujo atsikurdamos. "Saulė" ir "Žiburys" pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos laikais davė pradžią daugeliui gimnazijų, kurios vėliau buvo suvalstybintos. "Rytas" rūpinosi pavergtojo Vilniaus krašto mokyklomis ir skaityklomis, atkakliai kovodamas su lenkų represijomis (1920 - 1939). Prieš pirmąjį Didįjį karą dar veikė visa eilė kultūrinių, ūkinių, profesinių ir kitų draugijų, kaip dailininkų, vargonininkų, mokytojų, darbininkų (Šv. Juozapo), tarnaičių (Šv. Zitos), blaivininkų, ūkininkų (Žagrė), kaimo jaunimo (Pavasaris), slaptos moksleivių organizacijos (aušrininkų, ateitininkų) ir k. Dr. Jonas Basanavičius Vilniuje 1907 buvo įsteigęs Lietuvių Mokslo Draugiją, kuri leido ir savo žurnalą "Lietuvių Tauta".

Organizacinis lietuvių veikimas plito ir šakojosi. "Kiek tuomi laiku buvo surengta vakaruškų, teatralinių bei muzikalinių vakarėlių, kiek išleista įvairiausio turinio knygų ir knygelių, įkurta įvairių smulkesnių draugijėlių, ūkės ratelių, darbininkų draugijų ir t.t., akylas skaitytojas gali negut iš dienraščio sekti" (Draugija, 1909, Nr. 19, 86 p.). Spauda, kad ir

varžoma rusų bei cenzūruojama, buvo pagrindinis ryšys tarp žmonių ir svarbiausias skatintojas į tautinį susipratimą, kuriam tebestovėjo ant kelio ne tiktai rusų carinė administracija, bet ir lenkų priešlietuviška akcija. Po baudžiavos panaikinimo buvo nustoję didesnės savo įtakos dvarai, bet lenkiškumas stipriai laikėsi aplenkintose Lietuvos srityse ir bažnytiniame gyvenime.

RELIGINIAME lietuvių gyvenime teko gintis nuo brukamos provoslavijos ir įsigalėjusios lenkomanijos. Nuo pirmosios kaimo žmones saugojo gilus jų katalikiškas tikėjimas. Mokyklose rusai vertė mokinius katalikus eiti į cerkves, bet tokie prievartos metodai tik silpnino tikėjimą apskritai. Rusų mokyklos, be to, stipriai buvo pasidavusios vadinamajai "pažangiajai" materialinei pasaulėžiūrai, kuri nemažai lietuvių jaunuolių atitraukė nuo savo tėvų tikėjimo. Kaime tikėjimas laikėsi tvirtai, bet čia lietuviai turėjo gintis nuo brukamos lenkų kalbos ir dvasios. Jiem buvo net sakoma, kad lietuvybė esanti "pagoniška"; tikrasis katalikų tikėjimas tesąs lenkiškas (polska wiara). Lenkų kultūrai ir dvasisi buvo daug pasidavusių senesnės lietuvių kartos kunigų. Jaunesnioji lietuvių kunigų karta, augusi ir besimokiusi jau tautinio atgimimo laiku, buvo labiau susipratusi ir pasiryžusi kovoti už lietuvių kalbos teises bažnyčiose bei kunigų seminarijose.

Prieš pirmąjį Didįjį karą kunigus Lietuvai ruošė Žemaičių (Kauno), Seinų, Vilniaus seminarijos ir Petrapilio dvasinė akademija. Pastaroji buvo aukščiausia katalikų teologijos mokykla visoje Rusijoje, kai buvo uždaryta Varšuvos dvasinė akademija (1867). Lietuvos ir Lenkijos vyskupijos čia siuntė gabesnius klierikus ir kunigus aukštiem mokslam eiti. Akademijai tarnaujant abiem tautom, buvo ir lietuvių profesorių, bet lenkų įtaka visą laiką persvėrė, kaip ir kunigų seminarijose Lietuvoje. Teologija buvo dėstoma lotyniškai, kai kurie dalykai lenkiškai, rusų kalba ir istorija — rusiškai. Lenkiškumas buvo labai stiprus, nes lenkų kalba buvo atliekamos kone visos maldos ir lenkiškai su klierikais kalbama. Lietuvybė buvo gniuždoma ir persekiojama tiek lenkų, tiek ir rusų. Tačiau lietuviška dvasia pamažu stiprėjo ir veržėsi į viešumą, ypačiai Kauno ir Seinų seminarijose.

Kauno kunigų seminarijoje pirmas pradėjo lietuvių kalbą dėstyti **kun. Antanas Baranauskas,** vėliau Seinų vyskupas, kuris seminarijoje profesoriavo 1867 - 1884. Dėstė homiletiką, dogmatinę teologiją ir lietuvių kalbą. "Baranauskas paveikdavo klierikų dvasią, pasakodamas jiems apie senovės Lietuvą, o ypačiai apie piliakalnius. Savosios tėvynės istorija nejučiomis vieną kitą jaunuolį nuteikdavo lietuviškai patriotiškai... Baranauskas širdyje buvo tikras lietuvis, tik jis netikėjo, kad lietuvių tauta gali atgyti, todėl jis įkalbinėjo, kad reikia su lenkais eiti išvien ... Seminarijos vyriausybė griežtai draudė klierikam laikyti pas save užsienio lietuviškus leidinius ... Baranauskas sakydavo (1878): pas ką bus rasta lietuviškų laikraščių, tas bus iš seminarijos išmestas" (J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje. Tiesos Kelias, Kaunas 1938, Nr. 11, 752 p. ir 1939, Nr. 2, 105 p.). Tuo draudimu buvo saugojamasi nuo įskundimo rusam, bet juo taip pat piktai naudojosi profesoriai lenkininkai. **To** nepaisant, lietuvių kalbos dėstymu buvo pabudinta lietuviška klierikų dvasia ir ji jau nesilpo.

Antrasis lietuvių kalbos dėstytojas **kun. Kazimieras Jaunius** (1849 - 1908), žymus filologas, paskirtas profesorium 1880, jau darė klierikam "didžios įtakos ir kaipo dėstytojas ir kaipo aiškus lietuvis patriotas. Jis ... žavėte žavėjo savo klausytojus gražia iškalba, lietuvių kalbos pažinimu ir jos idealizavimu ... Jauniaus įtakai pasireiškiant, seminarijoje organizavosi būreliai klierikų, kurie ryžosi viešai — prie stalo, per pasivaikščiojimus, einant ir važiuojant keliais — kalbėti jau ne lenkiškai, o lietviškai ... 1884 lietuviai klierikai sudarė tam tikrą redakciją leisti rankraštiniam laikraštėliui, kurį pavadino 'Lietuva'. Šio laikraštėlio redaktorium buvo Aleksandras Dambrauskas ... Pasirodžius trims ar keturiems numeriams, sužinojo apie tai seminarijos inspektorius Antanas Baranauskas ... Įsakė nutraukti laikraštėlio leidimą: 'Nieko prieš tai neturiu. Dalykas geras. Bet žinote, kokie dabar laikai' ... 1888 metais susiorganizavo didesnis slaptas būrelis klierikų patriotų, kurie sistemingai varė tautinį darbą ... Šios draugijos iniciatorius buvo Juozapas Tumas ... Nariai pasivadino 'Lietuvos Mylėtojais' ... Draugija suskiko 1899 m. Iš jos išsiskyrę klierikai davė pradžią Šv. Kazimiero Draugijai ... 1907

metais ji buvo legalizuota". (Tiesos Kelias, 1938, Nr. 11, 752-755 p.).

"Žemaičių seminarija galutinai sulietuvėjo rektoriaujant **Jonui Mačiuliui - Maironiui.** Jis buvo rektorium paskirtas 1909 metais ... Buvo didelė naujiena, kai Maironis su klierikais pasisveikino lietuviškai ir per iškilmingus pietus pasakė prakalbą lietuviškai, klierikai jam giedojo Ilgiausių metų tap pat lietuviškai ... Nuo 1912 m. Cirtautas (— vysk. Gasparas Cirtautas) jau pradėjo su klierikais sveikintis lietuviškai ir netgi prakalbą jiems pasakė lietuviškai ... Ligi pasaulio karo seminarija buvo visiškai sulietuvinta. Visos konferencijos ir meditacijos buvo vedamos lietuviškai ... Lietuviai kunigai, kurie buvo priklausę seminarijoje prie slaptos draugijos, išsisklaidę po parapijas, stengėsi palaikyti tarp savęs ryšius ir vykdyti gyvenime tuos kilnius idealus, kuriuos jiems užžiebė slaptoji Šv. Kazimiero Draugija. Jų darbas buvo be galo reikšmingas lietuvių tautiniam atgimimui" (Tiesos Kelias, 1939, Nr. 7-8, 551-554 p.).

Seinų kunigų seminarijoje lietuviškas klierikų pasireiškimas prasidėjo beveik tuo pačiu laiku (apie 1884) ir tokiom pat priemonėm: rankraštiniais laikraštėliais ir slaptais būreliais. Tik čia buvo kiek kitokios sąlygos: vienu atžvilgiu palankesnės, o kitu — opesnės. Seinų seminariją lengviau pasiekdavo draudžiamoji lietuvių spauda, sklidusi labiausiai Sūduvoje. Seminarijoje greitai atsirado "Aušros" ir "Varpo" skaitytojų, platintojų ir rėmėjų. Tačiau Seinų seminarija tarnavo ne vien lietuviam. Seinų vyskupija, pradžioje Vygrių (1798), apėmė dalį lenkiškų — mozūriškų žemių Lomžos gubernijoje. Teisybė reikalavo seminarijoje lenkų kalbą respektuoti, nes buvo klierikų grynų lenkų. Bet jie sudarė tik kokį trečdalį visų klierikų. Mano buvimo seminarijoje laikais (1903 - 1908) mūsų kurse buvo 18 lietuvių ir tik 6 lenkai. Lietuviškų parapijų Seinų vyskupijoje taip pat buvo daugiau, negu lenkiškų. Tuo tarpu šalia lotynų kalbos buvo vartojama tik lenkų. Paskyrus Seinų vyskupu Antaną Baranauską (1897), reikalai negerėjo. Lietuviškai kartais tebuvo atliekami pamokslų pratimai.

Slaptus lietuvių klierikų būrelius pradėjo organizuoti klierikai — Tomas Žilinskas, Antanas Staniukynas ir Antanas Mi-

lukas. Tam būreliui (1884 - 1894) priklausė dar Pranciškus Būčys, Vincentas Dargis, Jonas Krikščiukaitis, Feliksas Kudirka, Juozas Laukaitis, Vaclovas Matulaitis, Justinas Staugaitis, Kazimieras Urbonavičius ir k. K. Urbonavičius ir Pr. Būčys leido ranka rašytus laikraštėlius — "Knapt" (1891), "Visko po biskį" (1892). Daugiau buvo bendradarbiaujama draudžiamoje lietuvių spaudoje ir ji platinama. Iš seminarijos buvo pavaryti klierikai A. Milukas ir J. Sutkaitis. Klierikas Vac. Matulaitis, radus jo tėviškėje nelegalios spaudos (1893) ir įpynus į bylą, pabėgo į Ameriką. Amerikoje atsidūrė gana daug Seinų seminarijos auklėtinių ir Sūduvos kunigų, kurie būdavo persekiojami dėl savo lietuviškumo arba nuskiriami į lenkiškas Lomžos srities parapijas. JAV tie bėgliai pagarsėjo organizacine lietuviška veikla, kaip prel. K. Urbonavičius, kun. A. Staniukynas, kun. A. Milukas, kun. J. Navickas, prel. K. Vasys ir kiti.

Seinų seminarijon man įstojus 1903, lietuvių kalba buvo jau dėstoma. Dėstė **kun. Juozas Laukaitis,** paskirtas profesorium 1902 po mirties vysk. A. Baranausko, kuriam penkerius metus buvo sekretorium. Į Seinus atvyko, baigęs Petrapilio dvasinę akademiją magistro laipsniu (1897). Mokė gamtos mokslų, homiletikos ir lietuvių kalbos. Pirmuose dvejuose kursuose buvo po 3 savaitines pamokas, kituose — po vieną, skiriamą daugiau literatūrai. Mokė daugiau praktiškai, remdamasis skaitiniais iš lietuvių literatūros ir šnekamąja žmonių kalba. Buvo geras lietuvių kalbos žinovas, prisidėjęs prie bendrinės lietuvių kalbos kūrimo. Spaudą leidus, įsteigė savaitraštį "Šaltinį" (1906) ir kunigam "Vadovą" (1908) ir kurį laiką buvo jų redaktorium. Iš profesorių jį atleido seminarijoje sustiprėjusi lenkiškoji reakcija (1910).

Iš klierikų tuo metu geras lietuvių kalbos žinovas buvo **Antanas Šmulkštys.** Privačiuose klierikų susirinkimuose būdavo nagrinėjami lietuvių kalbos ir literatūros klausimai, vadovaujant klierikui A. Šmulkščiui. Viešai buvo vartojama lenkų kalba. Pirmąjį kartą seminarijos koplyčioje "Pulkim ant kelių" klierikai sugiedojo lietuviškai 1903, paskatinti klieriko Mykolo Brundzos, kuris 1902 - 1905 vadovavo klierikų chorui.

Be kun. J. Laukaičio, mano laikais seminarijoje profesoriavo dar keli lietuviai: regentas kan. Jonas Giedraitis, vice-

regentas kun. Vincentas Dvaranauskas, prel. Pranciškus Augustaitis ir kan. Martynas Čepulis, buvęs 1892 - 1903 viceregentu ir dėstęs kurį laiką rusų kalbą. Kan. J. Giedraitis seminarijos regentu buvo 1893 - 1907, drauge eidamas ir Rudaminos klebono pareigas, kurias paskui pasilaikė, atsisakęs iš seminarijos regentų. Nors buvo lietuvis, bet lietuviško klierikų judėjimo nepalaikė ir už lietuvišką spaudą šalino iš seminarijos. Tiktai rusam spaudą leidus, to judėjimo sulaikyti nebuvo galima. Seinų seminarija pasidarė stipri lietuviškumo tvirtovė.

Seminarijos lietuvėjimas darė savo įtakos prel. Juozapui Antanavičiui, kuris buvo paskirtas Seinų vyskupijos administratorium, mirus vysk. A. Baranauskui. Rusijos valdžia visą aštuonetą metų (1902 - 1910) nesutiko tvirtinti naujo vyskupo. Eidamas administratoriaus pareigas, prel. J. Antanavičius leido įvesti lietuviškas pamaldas tose lietuvių parapijose, kur maldos buvo lenkiškos. Daugelyje parapijų, žinoma, buvo tik lietuviškos, o lenkiškoje vyskupijos dalyje — tik lenkiškos. Tačiau ir prel. J. Antanavičius nepakentė lietuviškumo seminarijoje ir parapijų veikloje. Antai, kun. A. Staniukyną už jo lietuviškąją veiklą spausdamas, privertė tą uolųjį veikėją dangintis į Šveicariją aukštesnių mokslų siekti ir išvykti Amerikon.

Nesant Seinuose vyskupo, baigusieji seminariją būdavo šventinami Varšuvoje, Kaune arba net Petrapilyje, jei ten vykdavo mokslų tęsti. Mano šventimai buvo Kaune 1908 m. kovo mėn. 22 d.; šventino vysk. Gasparas Cirtautas, Žemaičių vyskupijos valdytojas. Vysk. Mečislovas Paliulionis netrukus mirė (V 2). Prie naujo vysk. G. Cirtauto, kaip matėme, pradėjo sparčiai lietuvėti Kauno kunigų seminarija. Tuo tarpu Seinuose pasidarė priešingai.

Dar prieš stojant man į Seinų seminariją, 1902 metais vysk. A. Baranausko buvo pakviestas profesoriauti lenkas **kun. Romualdas Jalbrzykowskis,** baigęs magistro laipsniu Petrapilio akademiją, bet visai dar jaunas (25 metų) ir tik prieš metus įšventintas (1901). Buvo pakviestas dėstyti lotynų ir lenkų kalbų. Kiek vėliau mokė dar kitų dalykų, kaip iškalbos, pedagogikos, Šv. Rašto. Gerai pramoko ir lietuviškai, kadangi seminarija tuo metu buvo beveik lietuviška. Lenkų kal-

ba tebuvo dėstoma pirmuose dviejuose kursuose. Mažai lenkam klierikam jos ir reikėjo, nes iš lenkiškų mokyklų ateidavo savo gimtos kalbos gerokai pramokę. Nuo 1908 metų, man jau baigus seminariją, daug kas joje ėmė keistis lietuvių nenaudai. Kun. R. Jalbrzykowskis, paskirtas viceregentu, pasidarė tikrasis šeimininkas, kaip vienu metu Kauno seminarijoje lenkininkas inspektorius kan. Pr. Kriškijonas. Mat, regentas prel. Blaževičius mažai Seinų seminarija besirūpino, o administratorių prel. J. Antanavičių mokėjo Jalbrzykowskis laikyti savo įtakoje. Lenkų kalbą jis įvedė į visus kursus; nustatė, kad į seminariją tegalima priimti tiek lietuvių, kiek joje yra lenkų, nors lietuviškų parapijų vyskupijoje buvo didelė persvara; pradėjo atleisdinėti lietuvius profesorius ir skirti lenkus; uždraudė klierikam skaityti lietuviškus laikraščius ir į juos rašyti; darė kliūčių lietuviam klierikam tęsti aukštuosius mokslus Petrapilio akademijoje. Nepatenkintas, kad Seinai buvo pasidarę lietuviškos veiklos ir kultūros židiniu, iš kurio sklido "Šaltinis" ir "Vadovas" ir kuriame veikė visa eilė draugijų, kan. R. Jalbrzykowskis kūrė lenkiškas draugijas ir mokyklas, siekdamas tą lietuvišką miestą padaryti lenkišku.

Tą savo lenkinimo akciją Jalbrzykowskis dar intensyviau pratęsė **Vilniaus vyskupijoje,** kai 1926 buvo paskirtas Vilniaus arkivyskupu, privertus atsisakyti arkivysk. **Jurgį Matulaitį - Matulevičių** (1925). Būdamas teisingas visiem, arkivysk. J. Matulaitis nuo 1918 metų buvo pradėjęs Vilniaus vyskupijoje gaivinti ir lietuvybę, kurią buvo smarkiai bažnyčiose prislopinęs ilgametis administratorius kun. Kazimieras Michalkevičus, vėliau tit. vyskupas. Savo kilme buvo lietuvis ir kurį laiką su lietuviais draugavęs, bet tapęs Vilniaus vyskupijos administratorium (1908), visiškai pasidavė lenkų įtakai ir pasidarė nedraugiškas Lietuvai ir lietuviam. Vilniaus kunigų seminarija buvo visiškoje lenkų dvasininkų įtakoje ir vadovybėje. Lietuviškumas čia nieku negalėjo pasireikšti, nors 1909 balandžio 28 ir buvo administratoriaus išleistas potvarkis dėstyti lietuvių kalbą visiem klierikam. Prieš tai 1906 - 1908 metais norintiem lietuviškai mokytis dėstė Vilniaus kapitulos kan. Juozapas Kukta, vėliau Kaišiadorių vyskupas. K. Michalkevičius yra daug iškilojęs lietuvių kunigų iš lietuviškų parapijų, daug

kur panaikinęs lietuviškas pamaldas, nêdraudęs lenkų riaušininkų, apie kuriuos "Draugijoje" yra rašęs prel. A. Dambrauskas. Didesnės riaušės plačiai nuskambėjo per spaudą iš Alovės, Beržininkų, Giedraičių, Nedzingės, Nočios, Rodūnios ir kitų vietų.

Daromos lietuviam skriaudos buvo plačiai išdėstytos popiežiui Pijui X memorandume, kurį pasirašė 80 Vilniaus vyskupijos kunigų. Vilniaus didžiajame seime buvo tos skriaudos taip pat iškeltos. Daugumas pritarė nutarimui "išreikšti Vilniaus vyskupijoje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausį linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškos kalbos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupijoje". Nors toji rezoliucija ir nebuvo priimta drauge su kitom, nes iškelta tik seimo pabaigoje, bet išspausdinta kartu su kitais nutarimais ir išplatinta 36,000 egzempliorių. Bet nė per sekančius 9 metus iki pirmojo Didžiojo karo padėtis Vilniaus vyskupijoje nepasikeitė.

LIETUVIŲ TAUTA, kaip matėme, nuo jos pavergimo carinėje Rusijos imperijoje (1795) iki pirmojo Didžiojo karo (1914), apie 120 metų, sunkiai kovojo už savo egzistenciją ir savo teises. Daug prikentėjo nuo rusų ir lenkų, daug prarado savo žmonių ir žemių, ypač rytiniuose bei pietiniuose pakraščiuose, bet ištvėrė, išliko gyva, vis labiau tautiškai sąmonėjo ir neprarado vilties sulaukti laisvės, kuri sušvito po Didžiojo karo vėtros.

DIDŽIOJO KARO VĖTROJE

DIDŽIOJO KARO artėjimas galima buvo jausti Lietuvoje jau nuo 1910 - 1912 metų. Rusija vėl atkreipė budresnę savo akį į Baltijos kraštus. Caro režimas Lietuvoje sugriežtėjo. Draugijų veikla buvo labiau sekama ir varžoma, mokyklos vėl rusinamos. Pradinėse mokyklose 1909 metais leista dėstyti lietuvių kalba buvo taip susiaurinta, kad mažai kas iš programos beliko. Ir tai nereiškė tiktai caro valdžios atsigavimo po 1905 metų revoliucijos. Nors caro valdžia buvo sustiprėjusi, bet tebejautė spaudimą demokratinio žmonių nusiteikimo ir pavergtų tautų judėjimo. Ketvirtoji valstybinė dūma, išrinkta 1912 metais, laikėsi nepaleidžiama. Su ja buvo daugiau skaitomasi. Priežastys rusiškojo budrumo prie Baltijos marių, kad čia neįsistiprėtų koks antirusiškas judėjimas, buvo dar kitoks: artėjo neišvengiamas su Vokietija karas.

Vokietija po 1871 metų, sugriovusi Prancūzijos imperiją ir paskelbusi savąją, antrąjį reichą (1871 - 1918), tebesivarė į pirmaeiles Europos valstybes savo militarine jėga, sustiprintu nacionalizmu ir pasauline prekyba. Tos augančios galybės kūrėju buvo Vokietijos kancleris Otto von Bismarckas (1871 - 1890). Nors kaizeris Vilhelmas II jį atstatydino, nenorėdamas turėti už save stipresnio kanclerio, bet Bismarcko įpūsta kovinga ir išdidi dvasia paliko. Europos viduryje Vokietijos naujai imperijai darėsi ankšta, ir ji tebesidairė į kaimynų kraštus bei kolonijas, kurių nespėjo anksčiau užimti. Savo politikai palenkė Austriją su Vengrija ir Italiją, su kuriom 1882 metais sudarė **trilypę sąjungą.** Tam atsverti Rusija ir Prancūzija 1894 metais sukūrė **dvilypę santarvę.** Anglija 10 metų laikėsi neutraliai, palaikydama su Vokietija taikius ir draugiškus santykius. Iš dalies jie buvo nukreipti prieš Rusiją, kuri

buvo pasinešusi ekspansijai į Tolimuosius Rytus, kas sukėlė rusų - japonų karą (1904 - 1905). Rusijos pralaimėjimas ir apsilpimas tame kare Anglijai rodėsi pavojingas: rytuose gali nebūti Vokietijai užtvaros. Vakaruose tokią užtvarą Anglija sulipdė 1904 metais, sudarydama draugišką sutartį su Prancūzija, kuri buvo jau sąjungoje su Rusija. Kai 1907 metais Anglija sutvarkė savo reikalus su Rusija dėl Persijos ir Artimųjų Rytų, susidarė **trilypė santarvė:** Anglijos, Prancūzijos, Rusijos. Europa buvo pasidalinusi į dvi trijules — du priešingus blokus; tereikėjo kibirkšties karui įsižiebti, nes įtempimas nuo 1910 - 1912 metų vis didėjo. Kibirkštis įskelta nelauktai.

Balkanuose tebejudėjo slavai, siekdami savo nepriklausomybės. Apie tą judėjimą ir Lietuvoje dainuota Maironio žodžiais: "Jau slavai sukilo. Nuo Juodmario krašto pavasaris eina Karpatų kalnais". Tarp Karpatų ir Adrijos marių Austro - Vengrija dar tebevaldė dalį slavų. Kai serbų krašte, Sarajevo mieste, lankėsi Austro - Vengrijos sosto įpėdinis Pranciškus Ferdinandas, jis su žmona buvo nužudytas serbo Gavrilo Principo 1914 birželio 28. Pasipiktinimas, ultimatumai ir įsitempusi tarptautinė padėtis privedė prie karo paskelbimo Serbijai 1914 liepos 28. Tai ir buvo pradžia Didžiojo karo, kuris truko ligi 1918 lapkričio 11 Compiegne paliaubų. Rusija, užsistodama Serbiją, 1914 liepos 29 paskelbė mobilizaciją, nukreiptą prieš Austro - Vengriją. Vokietija tada paskelbė karą Rusijai (rugpiūčio 1) ir Prancūzijai (rugp. 3), Anglija ir Belgija — Vokietijai (rugp. 5). Didžiojo karo vėtra įsisuko į Europą ir išplito į kitus kraštus. Jungtinės Amerikos Valstybės į karą įsijungė 1917 balandžio 6. Italija atkrito dar 1915 kovo 23, išstodama prieš savo buvusius sąjungininkus — Vokietiją ir Austro - Vengriją. Turkija ir Bulgarija kovojo sąjungininkų pusėje, o Rumunija — santarvininkų. Europoje bepaliko neutralios skandinavų tautos — švedai, norvegai, danai, olandai; Pyrėnų pusiasalis — ispanai, portugalai, ir Europos širdis Alpių kalnuose — šveicarai. Karas mane kaip tiktai užtiko, išvykus į Šveicariją studijuoti.

ŠVEICARIJON išvykau dar 1913 metų rudenį. Įstojau į pagarsėjusį katalikų universitetą Fribourge, kur jau nemažai lietuvių kunigų buvo ėję mokslus ir grįžę Lietuvon arba iš-

vykę Amerikon. Savo studijom pagrindiniu dalyku pasirinkau visuotinę istoriją, o šalutiniais — pedagogiką ir psichologiją. Istoriją tada dėstė žymus istorikas prof. Gustavas Schnureris. Bet tik metus tegalėjau ramiai atsidėti paskaitom ir studijom. Vasarą užklupo mane karas pakeliui į Daniją.

Važiavau tenai 1914 metų atostogoms. Vienas **Jutlandijos** klebonas kvietė į talką sekmadieniais klausyti išpažinčių ir sakyti pamokslus. Vasaromis į Jutlandijos ūkius atvykdavo dirbti lietuvių ir lenkų. Man dar bevažiuojant per Vokietiją, buvo paskelbta mobilizacija ir pirmieji karo daliniai traukė į frontą. Rudenį vokiečiai jau nebeleido pro savo žemę grįžti. Dar laukiau leidimo iki gruodžio mėn. Laukimas nieko gero nedavė.

Vokietijos karo mašina jau buvo gerokai įsismaginusi, ypač vakaruose. Garsiai nuskambėjo Marnos kautynės 1914 rugsėjo 5 - 12. Prancūzų maršalas Joffre sulaikė vokiečių skverbimąsi į Paryžių. Vokiečiai buvo sumanę iš karto smogti Prancūzijos sostinei ir buvo sutraukę didelę armiją, palikdami rytuose prieš rusus beveik atvirą frontą. Rusai įsiveržė į Mažąją Lietuvą, užimdami Įsrutę, Gumbinę, Stalupėnus ir siekdami Karaliaučiaus. Man dar esant Danijoje, nuskambėjo vokiečių atkirtis prie didžiųjų Mozūrijos ežerų, netoli garsaus Tannenbergo (Žalgirio), kur vokiečių feldmaršalas Hindenburgas apsupo ir sunaikino didelę rusų armiją, vadovaujamą Samsonovo ir Rennenkampfo. Tos kautynės įvyko 1914 rugpiūčio 26 - 28. Tačiau mūšiai Mūzūrijoje ir Mažosios Lietuvos bei Sūduvos pakraščiuose tebeėjo toliau.

Neatrodė, kad vokiečiai Lietuvą tuojau užimtų ir galima būtų prašytis leidimo namo. Rūpėjo man ir tolimesnės studijos. Apsisprendžiau siekti Šveicariją aplinkiniu keliu — per Angliją ir Prancūziją. Bet nuvykti į Angliją nebuvo taip jau lengva.

Karas jau buvo išsiplėtęs į marias. Anglai ir vokiečiai minomis buvo užtvėrę savo pamarius. Laisvas kelias tebuvo paliktas nuo Kopenhagos į šiaurę, Norvegijon, o iš ten — tiesiai į vakarus, į Škotiją. Visa Šiaurės jūra (North Sea) buvo numėtyta minomis vokiečių laivam sulaikyti. Taip pat buvo užtvertas kanalas tarp Prancūzijos ir Anglijos. Anglijos sostinę Londoną tebuvo galima pasiekti iš Škotijos, plaukiant

pakrantėmis. Laikraščiuose pasirodė žinių, kad audros ir bangos nuplovusios minas į tą laisvą kelią. Žmonės būkštavo plaukti. Gi gruodžio mėnesį ir šiaip jau jūra nerami.

Keleivių tesusirado penki: keturi jaunuoliai ir aš. Jaunuoliai visada drąsesni ir mėgsta nuotykius. Išplaukėme jau temstant. Pradžioje mane ėmė snaudulys, o paskui, bangom laivą įsupus, apėmė ir "jūros liga", kuri atstojo tik priplaukus Škotijos krantus. Aplinkiniu keliu reikėjo plaukti 3 dienas, kai normaliai iš Kopenhagos laivas pasiekdavo Londoną per vieną parą. Du mūsų keleiviai jau nebe pirmą kartą buvo tuo keliu plaukę. Vienas pastebėjo: "Dešimtą kartą plaukiu tarp Londono ir Kopenhagos ir nė vieno karto dar nesitaikė, kad kelionė būtų tokia sunki ir varginanti". Kitas buvo jau vienuolika kartų plaukęs, ir tą patį pripažino: "Tikrai, niekada nebuvo tokia biauri". Vargino ne minos ar kokie priešų laivai, o stipriai įsisiūbavusi Šiaurės jūra. Tarp Škotijos ir Anglijos yra įlanka. Joje didelis uostas. Iš čia Londoną pasiekėme traukiniu.

Londone tą kartą užtrukau tik kelias dienas, sustojęs lietuvių parapijoje pas kleboną kun. Kazimierą Matulaitį, sasnaviškį, baigusį Seinų kunigų seminariją ir Fribourgo universitetą filosofijos licenciato laipsniu (1900). Slėpdamasis nuo rusų, studijavo slapyvardžiu Kazimieras Daugirdas. Buvęs jau Amerikoje (Scranton, Pa.; Brockton, Mass.) ir grįžęs į Lietuvą, 1905 iš Virbalio išvyko į Londoną, kur tik prieš dvejus metus buvo pastatydinęs naują šv. Kazimiero bažnyčią (1912). Vėliau man teko dar kelis kartus lankytis Londone ir talkinti klebonui gavėnios metu. Buvau dar keletui mėnesių specialiai atvažiavęs į Londoną rinkti disertacijai medžiagos Britų muzėjuje. Teko arčiau pažinti miesto ir Londono lietuvius, kas labai pravertė, įsitraukus man Šveicarijoje į lietuvių šalpos reikalus.

Tą pirmąjį kartą, 1914 gruodžio mėn., iš Londono plaukiant į **Prancūziją** kanalu, laivą taip pat gerokai supo. Nemažai keleivių sirgo, nors kelionė neilga. Aš jau buvau įgudęs tvirčiau laikytis kurios nors atsparos, ir to nemalonumo išvengiau. Vienas keleivis tebesikankino, net ir laivui sustojus. Prancūzų policija ir muitininkai patikrino mūsų pasus ir daiktus.

Karui prasidėjus, Vokietija mojosi per Belgiją ir šiaurinę Prancūziją prasimušti iki kanalo ir atkirsti Prancūziją nuo Anglijos, o taip pat paimti Paryžių. Buvo jau arti jo apylinkių. Vokiečius sulaikė garsios Marno kautynės. Priešas atsitraukė iki Aisnės upės. Kanalo krantus siekė tiktai prie Nieuporto. Savo jėgų dalį vokiečiai tada permetė į rytų frontą Galicijoje, Mozūrijoje ir Mažojoje Lietuvoje. 1915 metų vasario 4-22 įvyko trečios žymios kautynės prie Mozūrijos ežerų. Rusai nebegalėjo atsilaikyti ir traukėsi, saugodami likusią savo kariuomenę. Vokiečiai 1915 pavasarį prasiveržė iki Nemuno, užėmė dalį Žemaitijos ir Kuršo, o vasarą užėmė likusią Lietuvos dalį. Kaunas buvo paimtas 1915 rugpiūčio 17, Vilnius — rugsėjo 18. Paskui frontas ilgam sustojo prie Dauguvos ir apie 100 kilometrų už Vilniaus (Brėslaujos — Naručio ežero — Pinsko ruože). Lietuva atsidūrė trejiems metams kietoje vokiečių okupacijoje

Karo ir Lietuvos okupacijos padarinius teko greitai pajusti ir Šveicarijoje, kai grįžau iš Danijos. Vokietijoje atsirado lietuvių belaisvių, paimtų rusų fronte, darbam atvežtų vyrų, vargan patekusių kituose kraštuose, daug bėglių Rusijoje. Iškilo ir Lietuvos laisvės klausimas. Visiem tiem reikalam susidarė veiklus lietuvių būrelis, daugiausia studentų iš Fribourgo universiteto. Mane gi tie opūs reikalai visai atitraukė kuriam laikui nuo studijų.

FRIBOURGE karas buvo jau palikęs savo pėdsakus. Teradau užsilikusius du lietuvius studentus: V. Dzimidavičių ir J. Purickį. Vieni iš jų atostogom buvo pargrįžę Lietuvon ir tenai užkliuvę, kiti išvyko į Ameriką, kaip kun. J. Valantiejus ir kun. A. Cibulskis. Fribourgas rodėsi "tuščias", palyginus su ankstyvesniais ar vėlesniais studijų metais. Ir tada, kai nėra žmonių, ypač savų, daugiau kreipi dėmesį aplinkai ir gamtai. Sakytumei, norėtum ją prašnekinti.

Šveicarija gi graži sava gamta: savo aukštais kalnais su snieguotom kepurėm, giliais ežerais daubose, žalumom plokščiakalniuose ir kalnų skardžiuose, įvairiu klimatu. Kai apačioje saulė prišildo iki 30 laipsnių, pakilęs bent penkis kilometrus gali turėti tiek pat šalčio. Oras tyras ir giedras. Matai kalnus už 30-50 km. Ir jie atrodo taip arti, kad, rodos,

ranka pasiektum, tik reikia ją ištiesti. Nepaprastai gražūs slaulėlydžiai ir aušros. Kalnų viršūnėse jau tvyska saulės žara, o slėnyje dar miega nakties tamsa. Ji taip pat anksčiau užgula vakarais. Pakopėjus į kalnus, diena bus ilgesnė: anksčiau saulę išvysi ir vėliau ją atsisveikinsi. Žmones tie kalnai traukia savo gražumu ir savo pavojais, kuriuos reikia nugalėti. Įdomu kopti į kalnus, į viršūnes!

Alpių viršūnėse seniai gyvena darbšti, rami ir kultūringa šveicarų tauta. Gal ir nebūtų galima sakyti — tauta. Labiau pritiktų sakyti — tautos: vokiečių, prancūzų, italų. Kalnai ir bendras istorinis likimas visus suriša, padaro lyg vieną tautą, kultūrinę bendruomenę. Lyguma būtų išdraskiusi tarp didžiųjų valstybių, kurios Alpes supa: Vokietija bei Austrija, Prancūzija ir Italija. Kalnai pritraukia ir kitas dar tautas. Nė vienas kitas kraštas nėra turėjęs ir neturi tiek turistų, kaip Šveicarija, tiek atostogininkų, tiek žiemos sportininkų ar vasaros alpinistų. Nė vienas kraštas dėl to nėra turėjęs nė tiek šnipų Didžiojo karo metu.

Šveicarija išliko neutrali ir pirmajame ir antrajame pasauliniame kare. Bet kada karo vėtra įsisiaučia Europoje, tame krikščioniškos kultūros name, negali nepaliesti ir jos stoge gyvenančios Šveicarijos. Vos grįžus iš Danijos, jau teko pajusti, kad audra yra: maistas sumenkėjo ir suprastėjo, turistų ir atostogininkų lankymasis sutriko, įvažiavimas buvo kiek suvaržytas. Ir vis dėlto Šveicarija paliko Europos viešbučiu: čia glaudėsi bėgliai iš kitų kraštų, laikinai sustodavo pravažiuojantieji, susitikdavo iš kariaujančių kraštų slaptiem pasimatymam ir konferencijom, maišydavosi neaiškių žmonių, aferistų ir šnipų, glaudėsi kovotojai už savo šalies laisvę. Tarp jų buvome ir mes, lietuviai, susirūpinę savo krašto tolimesniu likimu ir savo tautos žmonių gelbėjimu iš vargo ir nelaisvės.

Tuo tarpu buvome likę tik trys ir bandėme tęsti mokslą. Tas akademinis darbas ramiose universiteto auditorijose neilgai truko. Pradėjo ateiti žinių, kad Vokietijoje nemaža lietuvių atsidūrė varge: vieni buvo patekę į nelaisvę, kiti užsilikę iš vasaros darbų; buvo ir internuotų šeimų. Pradėjus tuo reikalu teirautis, pasirodė, kad nelaimingų karo aukų buvo jau per 13,000. Galvojome, ką daryti. Sutarėme kurti šalpos komitetą "Lithuania". Visi trys buvome senos Fribourgo lietu-

vių studentų sąjungos "Lithuania" nariai. Bet komitetui dar pridėjome paaiškinimą: "Comité de secours aux Lithuaniens".

Komitetas buvo įkurtas 1915 metų pavasarį. Pradžioje veikė Fribourge, vėliau buvo nukeltas į **Lozaną (Lausanne)**, apie 50 km. nuo Fribourgo. Man teko studijas nutraukti ir imtis tiktai to šalpos darbo. Jam dar aukojosi mokyt. Muraška, atvykęs irgi studijuoti. Kun. Juozas Purickis stengėsi baigti universitetą ir tik laisvesniu laiku padėdavo. Kun. Vl. Dzimidavičius - Daumantas veikė ir tame "Lithuanijos" komitete ir naujai įkurtam Lietuvos dvarininkų (Brunovo, Puzynos, Br. Pilsudskio, Zyberg - Platerio ir k.). Prie šio komiteto dar prisidėjo kun. Antanas Viskantas, kuris jau turėjo du daktaratus, bet dar siekė trečiojo. Dėjomės pradžioje ir mes bendran darban, kol paaiškėjo, kad tasai dvarininkų komitetas tesirūpina lenkais, aplenkdamas lietuvius. Mums dar kiek padėdavo iš Rusijos atvykęs Stasys Šalkauskis — atstovas lietuvių komiteto, veikusio Petrapilyje. Stasys Šalkauskis atvyko 1916 metų pradžioje, buvo netvirtos sveikatos, talkino tik protarpiais ir atitrūkdamas nuo studijų.

Piniginės paramos pradžiai gavome iš Londono lietuvių, į kuriuos kreipiausi per man pažįstamą kun. K. Matulaitį. Vėliau žymesnes sumas gaudavome iš Amerikos lietuvių. Nevisus galėjome aprūpinti, nevisi ir buvo reikalingi pašalpos. Stipresnieji gaudavo darbo patarpininkavus. Rūpinomės susirgusiais, o taip pat vargan patekusiais lietuviais seneliais ir vaikais. Darėme pastangų, kad užkliuvusieji Vokietijoje ir kituose kraštuose galėtų grįžti Lietuvon. Gal ir tiesa yra prof. Juozo Ereto, gražios Šveicarijos sūnaus, bet sutapusio su lietuvių tauta, kai jis rašo, kad tasai mūsų komitetas "varė didelį darbą, kuris ne vieną lietuvį - belaisvį gelbėjo nuo alkio, ligos ir mirties" (J. Eretas, Stasys Šalkauskis, New York 1960, 41 p.).

Rūpėjo mums ir padėtis Lietuvoje bei didelės lietuvių tremtinių ir bėglių masės Rusijoje. Pavyko užmegzti ryšius per St. Šalkauskį ir kun. Joną Žilių - Jonylą, atvykusį į Fribourgą 1916 vasario 6. Jis atvežė daug žinių iš Lietuvos ir Vokietijos. Ryšium su jo pranešimais iškilo ir politiniai klausimai, kuriais ligi tol daugiausia rūpinos Juozas Paršaitis-Gabrys, Vilniaus didžiojo seimo dalyvis, turėjęs bėgti iš Lie-

tuvos už agitaciją prieš carinį režimą. Buvo kilęs iš Garliavos, mokęsis Marijampolės gimnazijoje (1890 - 99), Odesoje, Lausannoje ir Paryžiuje. Dar prieš karą Paryžiuje buvo pradėjęs propagandą už Lietuvos laisvę ir įsteigęs "**Informacijos Biurą**" (1911). Taip pat įsteigė Pavergtųjų Tautų Sąjungą, redagavo jos biuletenį "Les Annales des Nationalites" (1912) ir specialiai lietuviškai propagandai skirtąjį "Pro Lithuania". Patogumo dėlei visą tą veiklą (buvo ir komitetas) 1915 metais perkėlė į Lausanne. Lietuvių Informacijos Biuras ir jo leidiniai — prancūziškai bei angliškas "Pro Lithuania" ir vokiškas "Litauen" — paremti daugiausia Amerikos lietuvių katalikų (Tautos Fondo) lėšomis, Šveicarijoje dar labiau įsistiprėjo ir išplito. Tą darbą be J. Gabrio, dar dirbo Mykolas Ašmys iš Mažosios Lietuvos (m. 1918, gruodžio 1), Juozas Eretas iš Bazelio, kun. dr. Vincas Bartuška, atvykęs iš Amerikos, kun. K. Olšauskis, atvykęs iš Rusijos, kun. J. Purickis, kun. Vl. Dzimidavičius. J. Purickiui 1918 metų pradžioje išvykus Berlynan, Lietuvių Informacijos Biure kurį laiką teko dirbti ir man. Besilankant Šveicarijoje kun. Jonui Žiliui, kuris išbuvo apie 3 savaites, buvome susirinkę pirmajai politinei konferencijai Berne.

POLITINĖJE konferencijoje **Berne,** Šveicarijoje, 1916 vasario 12 - 14 dalyvavo Vl. Daumantas, J. Gabrys, J. Purickis, A. Viskanta, J. Tumėnas ir aš. Konferencijoje pagrindiniu dalyku buvo lietuvių ir lenkų klausimas. Lenkam vis bekeliant istorinės unijos palikimą ir pasišaunant kalbėti lietuvių tautos vardu, buvo nuspręsta atkreipti mūsų propagandoje dėmesį, kad unija yra baigusi savo dienas su paskutiniu Lietuvos ir Lenkijos padalinimu (1795). Lenkam linkėta kloties siekiant nepriklausomybės, bet tik savo etnografinėse žemėse. Lietuvių tautos vardu neturi teisės kalbėti, nes ji pati sprendžia savo ateitį savo žemėse. Trumpai suglaudus, tos Berno konferencijos nutarimai buvo tokie:

I. Atsižvelgiant į tai: 1) kad Lietuva ištisus šimtmečius buvo laisva šalis, 2) kad lietuvių tauta niekada nesiliovė reikalavusi savo nepriklausomybės, 3) kad ji sudaro etnišką vienetą ... kuris tęsiasi iki ribų, kur lietuviškai kalbama, 4) kad labai sunaikintas kraštas negali pakilti kitaip, kaip turė-

damas visišką laisvą, nepriklausomą, suvereninę valdžią, 5) kad Lietuvos atstatymas prisidės prie visuotinės patvarios taikos Europoje, 6) kad Vokiečių valdžia savo kanclerio lūpomis taip pat paskelbė Reichstage, jog jos armija išlaisvinusi Lietuvą, — nutarė reikalauti taikos konferencijoje visiškos Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės sugražinimo.

II. Atsižvelgiant į tai: 1) kad lenkai bando laikyti Lietuvą buvusia ar esama Lenkijos provincija; 2) kad lenkai uzurpuoja Lietuvos teisę, 3) kad lenkai bando atstovauti Lietuvai, — mes, Lietuvos atstovai, pareiškiame ... jog Lietuva nori pati valdyti savo žemę ir visu smarkumu protestuoja prieš lenkų pasikėsinimus uzurpuoti lietuvių teises.

III. Atsižvelgiant į tai, kad lenkai bando paveldėti Didžiosios Lietuvos universitetą Vilniuje, lietuviai ... protestuoja prieš šią uzurpaciją ir pareiškia savo nusistatymą, kad šis universitetas atitektų visos Lietuvos gyventojams.

Kai šios rezoliucijos buvo paskelbtos spaudoje, rusai nebuvo patenkinti, bet neutralios valstybės palankiai sutiko laisvos Lietuvos atstatymo idėją. Labiausiai gi buvo nepatenkinti ir nervinosi lenkai. Minėtam dvarininkų komitete buvo kalbama, kad lietuviai nenusikrato žalingos jiem "litvomanijos" ir savo separatizmu kenkią bendram reikalui. Apie tą "separatizmą" buvo kalbama ir Vilniuje, vokiečiam jį užėmus ir lietuviam besirūpinant savo reikalais. Tai papasakojo kun. J. Žilius, atvykęs iš Lietuvos ir davęs akstiną pirmajai Berno konferencijai bei minėtam pareiškimui.

Antroji Šveicarijos lietuvių konferencija buvo sušaukta 1916 balandžio 25-30, bet ji buvo pavadinta "**Hagos**" konferencija ir nukreipta prieš rusus. Olandijos sostinės vardu prisidengus, norėta sumėtyti pėdas, kad nesektų nei rusai nei šveicarai, atkreipę dėmesį, kad po jų stogu susimetė labai jau "veiklūs" lietuviai politikai. Tai buvo, rodos, J. Gabrio mintis; jis buvo gana išradingas tokiem dalykam, kaip ir vėliau skelbdamas, kad Lietuvos sostą gauna Vokietijos kaizerio sūnus ... "Hagos konferencijos" nutarimuose buvo išvardintos Rusijos padarytos Lietuvai skriaudos:

1) per 120 metų Lietuvą valdydami, jie stengėsi net panaikinti jos vardą, vadindami Šiaurės Vakarų Kraštu;

2) panaikino senąjį ir garsųjį Lietuvos statutą ir įvedė savo įstatymus;

3) uždarė Vilniaus universitetą ir beveik visas mokyklas, steigdami paskui rusiškas;

4) stengėsi primesti provoslaviją, kuriai lietuviai priešinosi net kraujo aukomis (Kražiai);

5) siuntė į Lietuvą savo satrapus, kaip Muravjovą, žmonių pramintą Koriku;

6) keturiasdešimts metų draudė lietuviškąją spaudą;

7) kolonizavo Lietuvoje rusus.

Visos tos skriaudos šaukiasi teisingumo: Lietuva reikalauja gražinti jai visišką nepriklausomybę.

Išspausdinus tą pareiškimą spaudoje, ypač buvo sunerimęs turkiškos kilmės Bibikovas, Rusijos atstovas Šveicarijoje. Jisai žinojo apie Lietuvių Informacijos Biuro veikimą ir jo leidinius, kuriuose tie pareiškimai buvo spausdinami; taip pat paskleidžiami platesnėje šveicarų spaudoje.

Šveicarijoje mūsų akcija už Lietuvos nepriklausomybę jau buvo susidariusi savo bazę ir tam tikrą organizaciją. Tuo tarpu Rusijos lietuviai, kurių veiklos centras telkėsi Petrapilyje, buvo manę lietuviškai akcijai atramos ieškoti artimesnėje Švedijoje. Švedija taip pat buvo kare neutrali ir lengviau iš Petrapilio pasiekiama. Nuo 1915 metų Stockholme jau dirbo Ignas Jurkūnas ir nuo 1916 — Jonas Aukštuolis. Abu jie buvo įgalioti Rusijoje veikusio komiteto nukentėjusiem nuo karo šelpti.

Centrinis komitetas buvo sudarytas dar karo pradžioje Vilniuje 1914 gruodžio 4. Pirmininku buvo išrinktas dūmos atstovas M. Yčas, vicepirmininkais A. Smetona ir kun. J. Kukta, sekretoriais St. Šilingas ir kun. P. Dogelis, ižd. adv. J. Kymantas, nariais — adv. P. Leonas, kun. Vl. Jezukevičius, dr. A. Vileišis, Em. Vileišienė, kun. K. Olšauskis, D. Malinauskas, J. Balčikonis, dr. J. Basanavičius ir dail. A. Žmuidzinavičius. Lėšų buvo gaunama ir iš rusų valdžios, ypač caro dukters Tatjanos komiteto, su kuriuo turėjo artimą ryšį M. Yčas. Rusam besitraukiant iš Vilniaus, dalis komiteto liko Viliuje, o kita nusikėlė **Petrapilin.** Vokiečių okupuotoje Lietuvoje komiteto pirmininku liko A. Smetona, sekr. kun. P. Dogelis. Rusijoje centrinį komitetą sudarė pirm. M. Yčas, vicepirm.

P. Leonas, sekr. St. Šilingas, ižd. J. Kubilius, nariai — kun. K. Olšauskis, J. Balčikonis, A. Tumėnas, T. Naruševičius, reikalų vedėjas kun. J. Tumas. Lietuvių bėglių buvo arti 200,000. Komitetas laikė daug prieglaudų ir mokyklų, lėšų gaudavo iš rusų valdžios (1915 m. apie 1,5 mil. rub.) ir surinkdavo aukomis. Buvo gautas taip pat leidimas savo įgaliotinius siųsti į užsienį. Komiteto pirmininkas M. Yčas važinėjo į Vakarų Europą. Būdamas Londone 1916 gegužės mėn., išsikvietė mane pasitarimui ir informacijai. Tyrė sąlygas, kur galėtų susidaryti užsieninės lietuvių veiklos židinys. Kai jam nupasakojau, kas ligi šiol lietuvių padaryta Šveicarijoje, nusprendė pats atsilankyti ir susipažinti, prakeliaudamas į Italiją.

Lausanne 1916 gegužės 30 — birželio 4 įvyko pirmoji platesnė konferencija. Pirmininkavo M. Yčas. Be Šveicarijos lietuvių — J. Gabrio, Vl. Daumanto, J. Purickio, St. Šalkauskio, J. Tumėno, A. Viskantos ir manęs, dalyvavo dar Amerikos lietuvių atstovai — dr. Jonas J. Bielskis (Lietuvių tautos tarybos, katalikų) ir Romanas Karuža (Lietuvių autonomijos fondo, tautinės sandaros). Buvo svarstyti lietuvių šalpos ir Lietuvos ateities reikalai. Pagrindiniai nutarimai buvo tokie:

1. Vokietijos atžvilgiu: "Paaiškėjus, jog kariškoji vokiečių valdžia žiauriai elgiasi su Lietuvos gyventojais, naikina turtus, vargina žmones rekvizicijomis, mokesčiais etc... konferencija protestuoja prieš šitokį valdžios režimą ir apeliuoja į kultūringąjį pasaulį su prašymu užstoti humanitarines, ekonomines ir politines lietuvių teises".

2. Amerikos lietuvių atžvilgiu: "Išklausius Amerikos lietuvių atstovų pranešimą, (iš kurio paaiškėjo), jog per 22 karo mėnesius dėl partinių ginčų Amerikos lietuviai negalėjo stipriau prisidėti prie Lietuvos šelpimo ir atstatymo darbo, konferencija tai apgailestauja ir pageidauja, kad būtų sudaryta vyriausia Amerikos lietuvių taryba, kuri suvienytų visus Amerikos lietuvius bendram tautiniam darbui ... Konferencija pritaria Amerikos prekybos ir pramonės bendrovės sumanymui įsteigti Lietuvoje centralinį banką, palaikomą pačių lietuvių kapitalais ... (Konferencija pritarė M. Yčo siūlymui) gabenti iš Amerikos lietuvius darbininkus į Prancūziją, kad karui pasibaigus jie galėtų grįžti Lietuvon".

3. Vilniaus klausimu: "Reikia parūpinti tinkamą memorialą ir įteikti jį Šv. Sostui, kur tarp kitų reikalų būtų pažymėta reikalingumas steigti Lietuvos arkivyskupiją su sostu Vilniuje".

4. Informacijos reikalu: "Šiuo metu platus informavimas pasaulio apie Lietuvos reikalus yra svarbesnis, negu kitados; konferencija nutarė: lietuvių reikalam suorganizuoti kolegijinę tarnybą, į kurią įeitų dar trys atstovai iš Lietuvos ir du iš Amerikos, (gi) į informacijos biurą įeitų dar vienas atstovas iš Lietuvos ir vienas iš Amerikos".

5. Šalpos reikalu: "Konferencija reiškia pageidavimą, kad lietuviai nuo šiol dosniau aprūpintų pinigais įstaigas, tarnaujančias belaisvių šelpimui".

Šios konferencijos nutarimuose sąmoningai išvengta klausimų, susijusių su Rusijos ir Lietuvos santykiais, kad nebūtų tai panaudota prieš M. Yčą, kuris turėjo grįžti ir rūpintis toliau lietuvių bėglių šalpa Rusijoje. Po konferencijos jis išvyko į Romą. Tuo tarpu artėjo pavergtųjų tautų III konferencija, kurią organizavo J. Gabrys. Iš Lietuvos atvyko A. Smetona (Surgauto slapyvardžiu), Stepas Kairys ir Jurgis Šaulys — vilniškio nuo karo nukentėjusiem šelpti komiteto nariai. Konferencija Lausanne įvyko 1916 birželio 27 - 30; joje dalyvavo 28 tautų atstovai. (Apie šią konferenciją plačiau rašo V. Bartuška, Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais 67 - 69 ir J. Bielskis, Delegatų kelionė Lietuvon 78 - 83).

Atvykus Lietuvos atstovam ir kun. dr. Vincui Bartuškai, Amerikos lietuvių katalikų atstovui, kuris lankėsi Lietuvoje, bet buvo vokiečių sutrukdytas, buvo susirinkta Lausanne antrajai konferencijai 1916 birželio 30 — liepos 4. Dalyvavo tie keturi nauji svečiai ir visi pirmos konferencijos dalyviai, išskyrus M. Yčą. Buvo persvarstyti, priimti ir kai kur papildyti pirmosios konferencijos nutarimai. Šį kartą buvo pabrėžtas Lietuvos **nepriklausomybės** reikalavimas:

"Siekti politinės nepriklausomybės atgavimo; tačiau statant nepriklausomybės obalsį kaip aukščiausią idealą, konferencija mato ir kitokių politinio Lietuvos egzistavimo galimumų, dėl to ragina tuos galimumus svarstyti ir prie jų ruoštis, kad taip virtus, jog karas atneštų ir negeistinas politi-

nės būties sąlygas, Lietuva ir medžiagiškai ir dvasiškai būtų stipri ir pasiruošusi visada saugoti ir kovoti už savo individualinę tautybę ir kultūrą".

Pritarta kolegijinei tarybai ir jos būstine numatyta Šveicarija: "Visas politikos veikimas koncentruojamas Šveicarijoje, čia laikomas Tarybos žinioje ir visas politinis fondas". Paskatinta, kad "Rusijos, Lietuvos ir Amerikos lietuviai kuo veikiausiai siųstų į sumanytąją Tarybą savo atstovus", išlaikomus tos srovės, kuriai jie atstovauja. Taryba turinti būti slapta, veikianti Informacijos biuro vardu.

Tokios tarybos, kokia buvo numatyta abejose konferencijose Lausanne nepavyko sudaryti, nes ne visos grupės ėmėsi pastangų patelkti lėšų savo atstovui atsiųsti ir išlaikyti. Iš Lietuvos vokiečiai nieko ilgesniam laikui į Šveicariją neišleido. Atvyko tiktai iš Rusijos nukentėjusiem nuo karo remti komiteto atstovas kun. K. Olšauskis. Amerikiečiam lietuviam katalikam atstovavo kun. dr. V. Bartuška, po konferencijos Lausanne grįžęs į JAV ir vėl atvykęs. Jis buvo išlaikomas Amerikos lietuvių katalikų sutelkto Tautos Fondo lėšom. Tasai fondas parėmė ir Informacijos biurą ir kitus kovos už Lietuvos laisvę darbus. Sumanytoji taryba vis dėlto buvo sudaryta, bet ne sroviniu pagrindu, o asmeniniu: iš žmonių, kurie tom sąlygom galėjo dirbti. Ją sudarė: V. Bartuška, Vl. Daumantas, J. Gabrys, K. Olšauskis ir J. Purickis. Ji veikė kaip lietuvių tautos tarybos delegacija. Tuo vardu buvo pasirašomi įvairūs memorandumai. Praktiškai dirbo minėtas Informacijos biuras, kuriam ir man teko talkinti.

LIETUVOS nebuvau matęs jau trejetą metų. Per pastaruosius dvejus karo metus, be abejo, daug kas buvo pasikeitę, kaip pasakojo iš Lietuvos atvykusieji. Pasikeitę Lietuvos gyventojų nelabui. Jie kentė sunkią vokiečių okupaciją, o paimtieji nelaisvėn — vargą ir beteisio žmogaus likimą. Lietuvių šalpos komitetui Šveicarijoje besirūpinant tais nelaimingais belaisviais, man pavyko gauti leidimą aplankyti Vokietijoje jų stovyklas. Iš Vokietijos patekau ir į Lietuvą.

Per Vokietiją vieną kartą teko važiuoti drauge su A. Smetona, Step. Kairiu ir J. Šauliu. Jie buvo gavę leidimą iš Lietuvos išvažiuoti Šveicarijon tik dėl to, kad vyko pavergtų-

jų tautų konferencijon, kur atstovais buvo daugiausia santarvininkų (rusų, prancūzų, anglų) pavergtieji. Vokiečiam toks judėjimas buvo pakeliui. Grįžtant jiem iš Šveicarijos ir man prie tos kelionės pritapus, vadovu mums davė karininką dr. Steputaitį (Steputat), dvarininką iš Mažosios Lietuvos, Prūsijos seimo atstovą. Priskirtas prie karinės valdžios, jis pasirašinėjo atsakomuoju redaktorium "Dabarties", vokiečių karinės valdžios leidžiamojo laikraščio, kuris pradžioje ėjo Tilžėje, o paskui Kaune. Ir dr. V. Steputaitis buvo kilęs nuo Tilžės. Stengėsi mums būti malonus, šnekus, nusiteikęs blaivinti mūsų apniukusią nuotaiką. Žinojome, kad nėra taip šviesu, kaip jis norėjo, kad mes matytume.

Iš Berlyno važiavome Lietuvon per Karaliaučių, Krantą, Klaipėdą, Tilžę. Buvome užsukę į **Rambyną**, tą legendarinį kalną dešiniame Nemuno krante, iš kurio vėrėsi nepaprastas aplinkos grožis su blizgančia Nemuno vaga ir lietuviškom žalumom. Čia P. Šlekis, mažlietuvis, pasveikino mus eiliuotu žodžiu, tartum įkvėptas žilosios lietuviškos Rambyno praeities ir vasaros grožio. Buvo gi pats viduvasaris — liepos antroji pusė. Lietuvos mieloje žemėje atsiradęs ir jos pasiilgęs, atsakiau taip pat jausmingu žodžiu apie Lietuvą, jos laisvę, ateitį ... Kai susigriebiau per toli nušnekėjęs, kada čia pat buvo vokiečių, nusukau į bendrybes ir tautų taikų sugyvenimą.

Iš Rambyno pro Tilžę, Pilkalnį ir Stalupėnus pasiekėme **Kybartus.** Mūsų palydovas V. Steputaitis iš Tilžės patraukė į savo dvarą. Dr. J. Šaulys iš Kybartų grįžo į Berlyną, o A. Smetona ir Step. Kairys išvyko į Vilnių. Kaune jiem neleista sustoti. Kaunas tada buvo karinės vokiečių valdžios būstinė, kurią čia įkurdino feldmaršalas Heinrich von Hindenburgas, vėliau Vokietijos prezidentas. Jei Lietuvoje būtų ir palikęs, jam buvo numatyta dovanoti Raudondvario dvarą prie Kauno. Kaizeris Vilhelmas II jį buvo paskyręs Rytų fronto vadu dar 1914 lapkričio 14. Jis jau puošėsi garsiais karo laimėjimais prie Mozūrijos ežerų (1914 - 1915), bet Rytų fronto, kai jis 1915 metų pabaigoje sustojo už Vilniaus, toliau išjudinti nebegalėjo. Jo pareigos, vokiškai vadintos "Oberbefehlshaber Ost" arba sutrumpintai "Ob Ost", davė vardą visai Lietuvai. Ir vėl ji vadinta ne tuo, kuo buvo, kaip

ir rusų laikais "Šiaurės Vakarų Kraštu". Tam "Obostui" priklausė Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gubernijos. Buvo įvesta griežta militarinė vokiečių valdžia, tartum kokioje autonominėje valstybėje. Kaip vėliau teko patirti, toji "Obosto valstybė" pati save išlaikė — maitino ir rengė vokiečių armiją ir administraciją, didžiai prislėgusi Lietuvos žmones. Kybartai, kad ir pakliuvę po ta vokiečių valdžia, tebebuvo "valstybinė siena", kuri Lietuvą skyrė nuo Vokietijos.

Kybartuose teko pralaukti 6 valandas, kol atėjo traukinys, kuris stojo Vilkaviškyje. Tą trumpą ruožą važiavau jau vienas, dairydamasis į mielas Sūduvos lygumas. Širdis nerimo, ką rasiu tėviškėje. Man tebuvo leista trumpai ją aplankyti. Iš Vilkaviškio patekau tiesiai į šv. Onos atlaidus Marijampolėje. Buvo trečiadienis — liepos 26. Žmonių atlaiduose nedaug, bet teko išsikalbėti ir su žmonėmis ir su kunigais. Su kun. A. Šmulkščiu ir kun. A. Petrausku kalbėjome apie 4 valandas. Suprantama, padėtį galėjome aptarti labai bendrai, bet žinių susirinkau nemažai. Jiem savo ruožtu buvo įdomus užsienio lietuvių gyvenimas ir veikla. Kiek suspėjau, papasakojau, besiskubindamas pasiekti gimtąją sodybą.

Marijampolės apylinkė buvo smarkiai karo išdeginta. Vykdamas tėviškės linkui, orientavausi tiktai pagal sodų medžius. Trobų nesimatė — jos buvo sudegusios. Savo tėvukus radau begyvenančius iš lentų susikaltoje būdelėje. Ji buvo neapsakomai skurdi ir varginga, tik sodai žaliavo ir buvo apkarę vaisiais. Neradau namie brolio Jurgio ir abiejų seserų — Ievutės ir Onutės. Visi trys buvo atsidūrę Rusijoje su evakuotom mokyklom. Nemažai buvo evakuota ir ūkininkų. Rusai traukdamiesi buvo užsimoję užleisti vokiečiam tik plyną žemę — išvaryti ūkininkus su visu pavežamu turtu ir gyvuliais. Vieni klausė, kiti priešinosi arba išvaryti grįžo. Petras Klimas, sūduvis nuo Kalvarijos, Vasario 16 signataras ir ilgametis Lietuvos diplomatas, teisingai yra pastebėjęs: "Pamesti savo žemę ir namus, ardyti taip rūpestingai ir kruopščiai dirbamą ūkį ir bėgti nežinia kur, — jiems reiškė pačios jų gyvybės pabaigą ... Dauguma pasiryžo nesijudinti iš vietos, ir, jei žūti, tai savo gimtinėje, savo sodybose" (Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, II leidimas, Lon-

don 1955, 7 p.). Mano tėvai buvo likę apdegusioje sodyboje. Mažai beturėjau laiko pasidžiaugti senai nematytais tėveliais ir broliais, nes leidimas greitai baigėsi: reikėjo grįžti į Vokietiją lankyti belaisvių stovyklų.

BELAISVIŲ stovyklosna buvau trumpam užsukęs dar bevažiuodamas Lietuvon 1916 liepos viduryje. Pirmutinė, kurią tada aplankiau, buvo Gueterslah - Stendal, Westfalijoje. Stovykla buvo pastatyta smiltėtoje vietoje — daug barakų, sukaltų iš lentų ir aptvertų spygliuotomis vielomis. Buvo kelios dešimtys belaisvių įvairių tautų: anglų, prancūzų, rusų, lenkų ir k. Lietuvių radau nedaug. Kitoje stovykloje, Hammersteino, buvo apie 60,000 belaisvių; buvo ir lietuvių. Grįždamas iš Lietuvos, aplankiau dar trečią stovyklą Holzmindene, Žemutinėje Saksonijoje (Niedersachsen). Čia radau lietuvius geriausiai susiorganizavusius. Buvo internuotų ir su šeimomis. Buvo 2 mokyklos, mokyt. Velykis, kapelionas kun. Astasevičius, komitetas, kuris skirstė pašalpas. Vaikučiai padainavo, padeklamavo. Visi prašė išrūpinti leidimą grįžti namo. Ypač graudų įspūdį darė 109 metų senukė. Kuo ji buvo pavojinga Ob Osto militaristam?

Visos belaisvių ir internuotųjų stovyklos buvo labai panašios savo įrengimais. Kur nors nuošalesnėje, smėlėtoje vietoje buvo statomi mediniai barakai ir juose apgyvendinami keli arba kelios dešimtys tūkstančių belaisvių. Tie barakai atrodė tartum kokie ilgi kluonai, mažai pertverti. Pasieniais, o kartais ir viduryje, buvo sukalti trijų aukštų narai su šiaudiniais čiužiniais. Mažos pagalvėlės buvo taip pat šiaudų kūlio, užsiklojimui — lengvos vilnonės antklodės. Šildoma buvo geležiniais pečiais, bet žiemą patalpa būdavo vėsi, beveik šalta. Virtuvės, maudyklės, dezinfekcijos patalpos buvo įrengtos atskirai. Būdavo ir dirbtuvių: stalių, kurpių, kalvių ir k. Kai kuriose stovyklose veikė mokyklos suaugusiem ir vaikam.

Savijauta tų nelaimingų žmonių buvo prasta: trūko maisto, slėgė nelaisvė, kankino sielojimasis suardyta šeima, nežinojimas savųjų likimo. Jokie šalpos komitetai negalėjo tiek padėti, kad visus aprūpintų, apramintų ir paguostų. Vis dėlto ir nedidelė pašalpa, rūpinimasis jų likimu ir klabenimas vokiškųjų įstaigų jiem buvo didelis suraminimas.

Grįždamas iš Lietuvos, aplankęs dar tik pirmąsias dvi stovyklas, **Berlyne** buvau užėjęs į karo ministeriją ir kalbėjau su pulk. Luebbers. Jis pažadėjo parūpinti lietuviam belaisviam kapelionus ir vertėjus, koncentruoti lietuvius į mažesnį skaičių stovyklų didesnėmis grupėmis, padėti jiem organizuoti lavinimosi kursus, vakarus, koncertus. Dalis tų pažadų buvo vykdoma, bet ne tiek, kiek prižadėta. Berlyne taip pat buvau užėjęs į redakciją laikraščio "Germania", kurį leido vokiečių centras (Das deutsche Zentrum) — katalikų demokratų partija reichstage (parlamente). Papasakojau, ką esu girdėjęs bei matęs trumpai Lietuvoje; prašiau paslaugos skelbti žinias, kurios bus siunčiamos iš mūsų Informacijos Biuro. Pasikalbėjimas buvo sklandus ir gana nuoširdus. Vokiečių katalikų centro žmonės buvo gana jautrūs lietuviškiem reikalam. Nuvykau dar į Paderborną, šiaurinėje Westfalijoje, pakalbėti su vietos vyskupu, nes toje srityje kaip tik buvo nemažai belaisvių. Stuttgarte, Badeno Wurttembergo provincijoje, aplankiau "Vokiečių taikos sąjūdį" (Deutsche Friedensgesellschaft), kuris tarpininkavo persiųsdamas Lietuvon mūsų laiškus.

Grįžęs Šveicarijon, padariau pranešimą apie savo kelionę Lietuvon ir pokalbius Vokietijoje. Turėjome kiek vilties, kad pagerės padėtis ne tiktai belaisvių stovyklose, bet ir Lietuvoje. Iš ten gavome pranešimų, kad Vilniaus komitetas, grįžus A. Smetonai ir Stp. Kairiui, darė žygių savo ruožtu. Dr. J. Šaulys, kaip minėjau, dar iš Kybartų buvo grįžęs į Berlyną. Ten buvo aiškinama sunki okupacinė Lietuvos padėtis ir prašoma veikti karinę "Ober Osto" administraciją, kad ji švelniau elgtųsi su žmonėmis. Tačiau pažadai taip ir liko pažadais. Iš Lietuvos mus siekė žinios, kad vokiečiai darosi dar šiurkštesni ir negailestingesni, užuot ką pagerinę. Vis labiau aiškėjo ir jų kolonizaciniai planai. Iš vienos pusės siekė Lietuvą iščiulpti, o iš antros — vokietinti ir sodinti savo žmones didesniuose dvaruose. Man dar esant Berlyne, 1916 rugpiūčio 6 okupuotuose rytų kraštuose buvo įvesta nieku nepadengta nauja valiuta, vadinamas "ostrublis", kuris vėliau buvo pakeistas tokia pat "ostmarke" (1918).

Šveicarijoje mus dar sujaudino žinia, kai 1916 lapkričio 15 buvo pažadėta Lenkijai duoti nepriklausomybė. Lenkai

reiškė pretenzijų į Suvalkų ir Vilniaus gubernijas. Jie grundė vokiečius savo pažadais sutelkti nemažą kariuomenę ir stoti Vokietijai talkon prieš rusus, jeigu bus užtikrinta atstatyti didelė Lenkija — tose sienose, kurias ji turėjo drauge su Lietuva prieš padalinimus. Lietuvių tautos delegacijos vardu J. Gabrys kreipėsi į rusų ir prancūzų atstovus Šveicarijoje, bet jie nieko nesakė, ar lietuviam padėtų gintis nuo lenkų pretenzijų į etnografines Lietuvos žemes. Tuomet griebėmės dviejų priemonių: memorialų ir propagandos prieš vokiečių žiaurumus Lietuvoje.

Memorialais siekta užbėgti lenkam už akių. 1916 metų pabaigoje buvo paruošti memorandumai ir įteikti Britanijos ministeriui pirmininkui David Lloyd George, Prancūzijos — Aristide Briand, Rusijos — Trepovui. Tie raštai, kuriuose buvo dėstomas Lietuvos nepriklausomybės reikalas ir atmetamos lenkų pretenzijos, buvo gana ilgi (apie 14 pusl.). Buvo nušviesta dabartinė situacija, praeitis, lenkų kėslai. Pridėti 3 žemėlapiai, kurie rodė istorinę Lietuvą XV, XVI - XVIII amž. ir naujų laikų.

Prieš vokiečius paskleistos spaudoje žinios sukėlė jų susirūpinimą. Buvo pasiūlyta atsiųsti iš Šveicarijos lietuvių atstovą reikalui aiškinti ir taisyti. Tas siūlymas daug kieno buvo priimtas skeptiškai: vis tiek nieko gero nebus. Tačiau 1916 gruodžio 26 susirinkime po ilgų ginčų apsispręsta atstovą siųsti. Man jau buvus Vokietijoje belaisvių reikalais, teko prisiimti ta pareiga. Vokiečių atstovybėje Berne išsiėmiau pasą ir gruodžio 28 jau buvau Berlyne.

Berlyne teko kalbėtis su gen. Eisenhardt-Rothe (iš Ob Osto), ritmeisteriu Steputat, ritmeisteriu Borchardt (iš karo ministerijos), ministeriu von Trautmann (iš užs. reikalų ministerijos) ir sekr. Wesendonk. Tartasi apie paramą belaisviam ir Lietuvai javais, drabužiais, mašinomis. Paso formalumai sulaikė Berlyne dar dviem dienom. Tik gruodžio 30 d. 10 val. vakare su karininku Steputaičiu antrą kartą išvažiavau Lietuvon.

KAUNE teko apsigyventi viešbutyje, mažam kambarėlyje. Visi viešbučiai buvo konfiskuoti karo rekalam. Buvo tai 1917

— Naujais Metais. Vakarienę valgiau pas karin. Steputaitį; drauge buvo ir p. Liūdžius. Man buvo aiškinama, kad Ob Osto valdžia nepatenkinta lietuviais, nes jie nepasitiki vokiečiais, šnipinėją rusam. Aš pareiškiau nusistebėjimą: negi gali lietuviai šnipinėti rusam, kai tie taip ilgai lietuvius spaudė, ar nekęsti vokiečių, apie kuriuos iki karo buvo geros nuomonės? Po to pasišnekėjimo karin. Steputaitis gana uoliai mane sekiojo, nenorėdamas leisti susitikti su žmonėmis be liudininkų. Sausio 2 nuvykau į Karmelitų bažnyčią mišių, nors Steputaitis ir rodė nepasitenkinimą. Čia, kad ir trumpai, kalbėjaus su kun. K. Šova. Popiet apie 1 val. su karin. Steputaičiu išvykome į Marijampolę ir Triobiškius. Buvo žiema, medžiai ir namai apsnigti, tai taip ir pasiklydome: vakaro sūtemoje nuvažiavome pro šalį mano tėviškės du kartus toliau...

Marijampolėje patyriau, kad vokiečiai krauna žmonėm dar didesnes ir sunkesnes rekvizicijas. Gyvulius jau seniai atėmė, palikdami žiemai tik po vieną karvę. Bet ir vieną karvę turint, reikėjo atiduoti sviesto duoklę. Kiaušinių reikalavo iš visų, ar kas turėjo vištų ar ne. Netikėjo, kad jų neturėtų. Arkliai buvo palikti nesveiki, mažai kam tikę. Maisto kainos buvo žymiai pašokusios, o spekuliacinės — apie 20 kartų didesnės. Visa prekyba maisto produktais buvo vokiečių žinioje. Žmonės buvo varomi prievartos darbam. Miškai kertami be atodairos ir vežami Vokietijon. Apskričių viršininkai šeimininkavo kaip absoliutūs viešpačiai. Žmonėse buvo didelio nepastenkinimo ir kalbų, kad reikia vokiečiam jėga priešintis arba sukilti, kas karo metu buvo labai pavojinga. Galimas daiktas, jog karin. Steputaitis ir turėjo galvoje šias žmonių nuotaikas, kai man aiškino, esą lietuviai linkę daugiau paremti rusus negu vokiečius.

Kaunan su tuo p. Staputaičiu grįžome sausio 3 ir nuvykome tiesiai pas vysk. **Pranciškų Karevičių.** Žemaičių vyskupu jis buvo paskirtas po vysk. Gasparo Cirtauto mirties (1913 rugsėjo 4). Buvo tuomet Petrapilyje. Kauno katedroje atliko ingresą tiktai 1914 gegužės 30 ir netrukus išvyko į Romą prisistatyti popiežiui Pijui X. Karas jį užklupo besigydant Vokietijoje. Grįžo aplinkiniu keliu per Šveicariją, Turkiją ir Odesą. Antrą kartą išvykęs gydytis į Kaukazą, vėl

buvo fronto atkirstas, kai vokiečiai užėmė Lietuvą (1915). Grįžo per Švediją, dideliu vargu gavęs vokiečių leidimą į Kauną. Vokiečių karinė valdžia norėjo palenkti jį savo tikslam: kad ragintų žmones būti klusniais ir vykdyti visus jų įsakymus. Vokiečiai negalėjo suprasti, kaip aukštesnės valdžios, ypač karinės, įsakymai galėtų būti kieno nors nevykdomi. Vokiečių spaudžiamas vysk. Pr. Karevičius jiems atsakęs: "Galite mane ištremti, galite sušaudyti, bet negalite priversti elgtis prieš sąžinę". Kiek ir kur galėjo, labai kietai spyrėsi vokiečių represijom.

Pas vysk. Pr. Karevičių radome tada dar kan. Kazimierą Šaulį, kun. Antaną Alekną, Saliamoną Banaitį ir iš Vilniaus atvykusį Antaną Smetoną. Buvo daug kalbėta apie centrinio komiteto atgaivinimą. Centriniu komitetu buvo vadinamas jau minėtas Vilniaus komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti. Vokiečiam Lietuvą užimant, jis turėjo visoje Lietuvoje virš 120 skyrių. Tačiau vokiečiai jo veikimą suvaržė, ryšiai su skyriais nutrūko, jie nebeveikė. Pas vysk. Pr. Karevičių buvo svarstoma, kaip gauti komitetui daugiau laisvės, jį sustiprinti, atkurti skyrius, užmegzti su jais ryšius. Visa veikla turėtų būti lietuvių rankose, o vokiečiam teliktų teisė kontroliuoti. Po posėdžio visi nuvykome pas gen. Eisenhardt-Rothe, su kuriuo aš jau kalbėjau Berlyne. Iškėlėm tą svarstytą klausimą ir palietėme taip pat lietuvių belaisvių padėtį. Gen. Eisenhardt - Rothe mus gana maloniai priėmė ir mūsų siūlymam pritarė. Nežinia, gal už tą savo jautrumą, parodytą lietuviškam reikalui, netrukus buvo atleistas iš pareigų, kurias ėjo Ob Osto valdžioje. A. Smetonai besiskubinant grįžti Vilniun, nulydėjau į geležinkelio stotį, kad gaučiau dar pasikalbėti; bet ir čia Steputaitis nuo mūsų neatstojo.

Sausio 4 vėl lankiausi Karmelituose. Po mišių klebonijoje radau Joną Kriaučiūną, tuojau atėjo dar Saliamonas Banaitis ir Pranas Dovydaitis. Pranas Dovydaitis, perėmęs iš A. Smetonos Vilniuje "Viltį" ir pavertęs jį dienraščiu (1913 gruodžio 1), išbuvo redaktorium iki 1915 rugsėjo 19, kai išėjo paskutinis "Vilties" numeris, vokiečiam jau esant Vilniuje. Nuvykęs į Sūduvą, iš kur buvo kilęs (Runkių km., Višakio Rūdos v.), rinko žinias apie karo padarytus nuostolius, kad informuotų Vilniaus komitetą. Begrįžtant į Vilnių, buvo pri-

kalbintas vadovauti "Saulės" dr-jos steigiamajai lietuvių gimnazijai Kaune. Čia ir paliko tom pareigom nuo 1916 metų pradžios, nors vokiečiai darė daug kliūčių. Mūsų pokalbyje Karmelitų klebonijoje Pr. Dovydaitis kalbėjo apie vokiečių pastangas germanizuoti Lietuvą per mokyklas, kuriom mokytojais ir vedėjais skirią daug žydų. Jie mokėjo geriau vokiškai ir palaikė su okupantu gana artimus ir draugiškus ryšius. Buvo taip pat aptartas labai žalingas Lietuvos miškų naikinimas. Mums taip bekalbant, atbėgo vaikas ir šūktelėjo "šnipai!". Dalis likome laisvai kalbėtis, o kiti išsiskirstė į gretimus kambarius. Pasirodė, tebuvo užėjęs kažkoks žmogus į kleboniją tik savo asmeniškais reikalais.

Tą pačią sausio 4, ketvirtadienį, buvome pakviesti pietų pas gen. Eisenhardt-Rothe. Viso buvome apie 16 asmenų su vysk. Pr. Karevičium. Turėjome progos išsikalbėti švietimo ir tikybos reikalais. Buvo iškeltas Marijampolės gimnazijos klausimas. Senoji Marijampolės berniukų gimnazija, steigta dar rusų laikais, buvo evakuota į Jaroslavlį. "Žiburio" dr-ja 1915 metais, vos tik praėjus karo audrai, įsteigė naują, bet vokiečiai tuojau uždarė ir jos direktorių klieriką Dailidę išvežė Vokietijon, kur jisai internuotųjų stovykloje mirė. Marijampolėj vokiečiai buvo suorganizavę kursus ruošti pradžios mokyklom mokytojus; ypač juos mokė vokiečių kalbos. Pietų metu pas generolą, kai čia pat buvo ir atstovas švietimo reikalam, įrodinėjome, kad Marijampolėje lietuvių gimnazija labai reikalinga. Vargu tai ką padėjo, nes leidimas gimnazijai steigti gautas tiktai 1917 metų pabaigoje, kai vokiečiai jau turėjo sunkumų fronte.

Kaune bebūnant dar paaiškėjo, kad daug lietuvių inteligentų buvo suimta ir išvežta, kaip J. Vileišis (1916 liepos 18), Augustinas Janulaitis (lapkričio 18, buvo laikomas Buetow stovykloje), areštuoti dr. J. Basanavičius ir Em. Vileišienė (gruodžio 3), taip pat keli kunigai.

Sausio 5 jau buvau Berlyne, sausio 8 — Kopenhagoje ir sausio 9 — Stockholme. Kopenhagoje lietuvių komiteto Rusijoje įgaliotiniu buvo Jurgis Savickis, Stockholme — Ignas Jurkūnas - Šeinius ir Jonas Aukštuolis. Visi trys vėliau yra buvę nepriklausomos Lietuvos diplomatai; pirmieji du dar žinomi kaip rašytojai. Ignas Šeinius Stockholme vadovavo to-

kiam pat informacijos biurui, kaip J. Gabrys Šveicarijoje. Kalbėjomės tais pačiais reikalais: belaisvių šelpimo, laiškų siuntimo, pagalbos Lietuvai ir k.

Sausio 16 jau buvau vėl Fribourge. Kelionėje išbuvau apie tris savaites. Susirinkusiem lietuviam darant pranešimą, kuris truko daugiau trijų valandų, nevienam nubiro ašara. Graudu pasidarė, patyrus Lietuvos žmonių kančias. Visi pripažino, kad kelionė buvusi naudinga, net ir tie, kurie jai anksčiau nepritarė. Nutarta mano pranešimą paskleisti spaudoje ir paruošti informacinę propagandinę brošiūrą. Taip pat visi sutarėme imtis priemonių padėti tėvynei.

LITHUANIA draugijos posėdyje buvo nutarta jos sudarytą 1915 metais šalpos komitetą praplėsti ir pavadinti "Lithuania Comité de secours aux victimes de la guerre en Lithuanie" (Centrinis komitetas Lietuvos karo aukom šelpti). Praplėsto komiteto sudaryta tokia valdyba: pirm. Antanas Steponaitis, vicepirm. Juozas Gabrys, ižd. Vladas Daumantas-Dzimidavičius, gen. sekr. Juozas Purickis. Nutarta paruošti atsišaukimai, nurodant komiteto uždavinius ir nušviečiant vokiečių okupacijos suvargintą Lietuvą. Kreiptis anglų, vokiečių, prancūzų, italų, ispanų, olandų ir švedų kalbomis. Buvo taip pat nutarta pasiųsti atitinkamus raštus Šv. Tėvui, Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui ir kitiem.

Šelpimo reikalai kiek pagerėjo, kai 1917 metų pirmoje pusėje iš įvairių **Amerikos** lietuvių organizacijų gauta 210,861.75 frankai, iš kurių 25,918 buvo nuskirta pasiųsti Lietuvon. Gaila, kad tada jau atsirado kitų kliūčių šalpos siuntiniam: Šveicarijos valdžia pradėjo varžyti leidimus išvežti maistą ir prekes, nes jų kiekis mažėjo pačioje Šveicarijoje.

1917 metų pradžioje iš Romos į Šveicariją dar atvyko kan. Konstantinas Olšauskis. Rusijos lietuvių komiteto jam buvo pavestas uždavinys išrūpinti popiežiaus Benedikto XV leidimą **Lietuvių dienai** — rinkti aukas visose pasaulio katalikų bažnyčiose. Tokias aukas jau buvo rinkę Lenkijos ir Belgijos vyskupai, gavę Šv. Sosto leidimą ir paraginimą. Lenkija surinko apie 15 milijonų šveicarų frankų. Lenkija buvo ir didžiausia kliūtimi, kad lietuviam ligi tol neduota Šv. Sosto leidimo. Pirmasis bandė prieiti J. Gabrys 1915 metais. Kitais

(1916) metais pas popiežių Benediktą XV lankėsi M. Yčas, kai išvyko iš Šveicarijos, ir kun. dr. V. Bartuška iš Amerikos. Prof. kun. Pr. Būčys, Petrapilio dvasinės akademijos profesorius, nebuvo net priimtas, kai iš Rusijos vyko į Ameriką. Kliudė Vatikane turėję įtakos lenkai, ypač lietuviškos kilmės Msgr. Skirmuntas. Lenkai nenorėjo, kad lietuvių vardas garsėtų pasaulyje; ir jie dar nurodinėjo, kad pasaulinė Lenkijos rinkliava apėmusi ir Lietuvą. Vatikane buvo pageidaujama, kad kreiptųsi vysk. Pr. Karevičius, kuris vienintelis tebuvo Lietuvoje. Seinų vysk. Antanas Karosas buvo užkliuvęs Petrapilyje ir jam neleido grįžti. Vilniaus vyskupiją nuo 1908 metų tebevaldė prel. K. Michalkevičius. Bet vysk. Pr. Karevičius buvo gerokai vokiečių militarinės valdžios suvaržytas, ir reikėjo laiko su juo susisiekti. Lietuviam rupėjo laiko negaišti ne tik dėl pašalpos, bet ir dėl propagandos visame pasaulyje. Bado argumentus iškėlė kan. K. Olšauskis, kuriam pagaliau pavyko gauti pop. Benedikto XV pritarimą 1916 vasario 10. Jis gavo iš Vatikano laiškus vysk. Pr. Karevičiui ir viso pasaulio katalikų vyskupam ir dar 20,000 itališkų lyrų. Rinkti lietuviam aukas visame pasaulyje buvo nuskirta 1917 gegužės 10 — paskutinis sekmadienis prieš Sekmines.

Su tom gerom žiniom kan. K. Olšauskis Šveicarijoje atsirado 1917 vasario 28. Jam atvykus, buvo sudarytas lietuvių dienai pravesti vykdomasis komitetas: pirm. kan. K. Olšauskis, vicepirm. kun. dr. V. Bartuška, sekr. kun. J. Purickis, ižd. kun. Vl. Daumantas, nariai — J. Gabrys ir kun. A. Steponaitis. Komitetą laukė didelis darbas: įvairiom kalbom atspausdinti atitinkamą skaičių Šv. Tėvo, vysk. Pr. Karevičiaus ir komiteto laiškų. Į tą darbą buvo pakviesta apie 20 asmenų, tarp jų 5 mašininkės ir vertėjai į šešias kalbas. Spaustuvė dirbo dieną naktį. Komiteto rašte buvo prašoma pinigus siųsti tiesiai Šv. Sostui arba į Šveicariją, Lausanne, Banque Federale, Vykdomojo Komiteto vardu. Laiškuos buvo nušviesta Lietuvos okupacija, karo padaryti nuostoliai ir žmonių vargai.

Tuos visus laiškus reikėjo išsiuntinėti. Tai sudarė irgi problemą norint, kad jie greičiau ir tikriau pasiektų tolimus kraštus. Dalis buvo siunčiama tiesiai iš Šveicarijos, kita —

iš Prancūzijos, Portugalijos, Vokietijos ir kitų valstybių. Komiteto gen. sekr. kun. J. Purickis dideles siuntas išleido iš Prancūzijos, Marseille uosto, kur atplaukdavo laivai iš užjūrio. Italijoje ir Anglijoje tų laiškų siuntinėjimas buvo trukdomas. Prancūzijoje prieštaravo kai kurie vyskupai, nurodinėdami, kad tam pačiam tikslui buvo renkama Lenkijos dieną. Dar sunkiau buvo pinigus gauti, ypač iš santarvininkų bloko (Anglijos, Prancūzijos, Italijos). Iš Anglijos visai nepersiųsti. Iš Belgijos ir Vokietijos pasiųsti tiesiai vysk. Pr. Karevičiui. Vokiečiai katalikai pasirodė ypač jautrūs ir dosnūs. Jie sudėjo beveik pusę visos sumos — apie pusantro milijono markių. Rusijos dvejose katalikų vyskupijose surinkta apie 70,000 rublių ir įteikta Petrapilyje lietuviam kunigam (B. Čėsniui, J. Vailokaičiui, K. Rėklaičiui), kad persiųstų vysk. Pr. Karevičiui. Čia daug pasitarnavo vysk. Jonas Cieplikas, Mohilevo arkivyskupijos administratorius, kuris 1926 buvo paskirtas Vilniaus vyskupu, bet mirė Vilniaus nepasiekęs. Tie pinigai nespėjo pasiekti ir vysk. Pr. Karevičiaus, prasidėjus Rusijoje revoliucijai: buvo panaudoti bėglių grąžinimui į Lietuvą.

Vykdomajame komitete visas lietuvių dienos aukas buvo nutarta sutvarkyti pagal vyskupijas ir paskelbti Vatikano oficioze "Osservatore Romano". Nutarimas buvo padarytas 1918 lapkričio 21, bet jis neįvykdytas, ižd. kun. V.l Daumantui jam pavesto darbo neatlikus. Komiteto apyskaitoje buvo užregistruota 467,836.90 šveicariškų frankų įeigų. Stambesnės aukos buvo vyskupų — 355,592.64 fr., atskirų asmenų — 51,996,18 fr.; Lithuanijos komiteto surinkta 53,418 fr. Lietuvon pasiųsta 382,518.95 fr., Informacijos biuro išlaidos už visą akciją — 28,790.45 fr. Kadangi aukos ėjo ir per Vatikaną ir tiesiai į Lietuvą, tai visų aukų pilnos apyskaitos taip ir nesuvesta. Bet ne tiktai piniginė parama, bet ir pati akcija, išgarsinusi Lietuvos vardą tuo metu, kai buvo sprendžiamas nepriklausomybės klausimas, Lietuvai buvo labai naudinga.

LAISVĖS PROŠVAISTĖJE

VOKIETIJAI karas pasunkėjo, kai 1917 balandžio 6 prie santarvininkų prisidėjo Jungtinės Amerikos Valstybės. Kiekvienas nepalankus vokiečiam veiksmas dabar buvo jiem dar opesnis. Šveicarijos lietuviai pagrasino, kad bus viešai ir plačiai skelbiama, ką jie daro Lietuvos žmonėm, jei nepagerins padėties. Vokiečiai tada siuntė pas mus baroną Friedrich von der Ropp, dvarininką nuo Panevėžio. Jis buvo atvykęs net du kartus. Jam buvo pareikšta, kad jokių bergždžių pasitarimų daugiau nenorime. Jei Vokietija nori su lietuviais tikrai susitarti, tai privalo pašalinti iš Lietuvos nekenčiamą kungaikštį Isenburg - Birstein, leisti išrinkti **Lietuvos tarybą,** paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, perleisti civilinę valdžią lietuviam. Tokie reikalavimai, savaime aišku, vokiečiam tegalėjo atrodyti per stiprūs. Tačiau, kaip J. Purickis pastebi, "Šveicarijos lietuviai daugiausia prisidėjo prie Lietuvos konferencijos 1917 m. sušaukimo. Jie statė vokiečiam šį reikalavimą kelis kartus. Vokiečiai ilgai svyravo. Pagaliau 1917 m. konferencija sušaukta" (Pirmas dešimtmetis, 71 p.).

Šiam reikalui, tenka pripažinti, nemažai bus pasitarnavęs **Matthias Erzberger** (1875 - 1921), vokiečių katalikų centro partijos atstovas, kuris buvo taip pat atvykęs į Šveicariją 1915 rugpiūčio 4 ir 22. Jis buvo studijavęs Fribourge istoriją, turėjo čia pažinčių. Dabar jis buvo reichstago atstovas, taikos šalininkas, pravedęs taikos rezoliuciją (Friedensresoliution), prie kurios prisidėjo socialdemokratai ir laisvieji socialistai (liberalai). Erzbergeris jau tada matė, kad Vokietija militariškai karo laimėti nepajėgs; geriau iš anksto ieškoti palankios taikos. Jisai buvo taip pat priešininkas griežtos militarinės valdžios Lietuvoje, reikalavo ją švelninti ir kunigaikštį Isen-

burg - Birstein atleisti, ko pagaliau pasiekė (1918). Ob Osto militaristam Erzbergeris, be abejo, patikti negalėjo. Gen. Max Hoffmannas, tarnavęs Ob Osto štabe, taip atsiliepia apie Erzbergerio pasitarimus su Šveicarijos lietuviais: "Po ilgos pertraukos vėl gavau (1917 VIII 15) Erzbergerio laišką. Tasai žmogus darosi pavojingas. Jis rašo, kad buvo Šveicarijoje ir ten tarėsi su lietuvių vadais. Jis jiems pažadėjo tai, kas visai nesutinka su mūsų pažiūrom, ir iš dalies dargi neįvykdoma. Jis, antai, pažadėjo jiems savarankišką valstybę ... Nenoriu su juo pyktis, nors jo betvarkiška taiki revoliucija pakankamai teikia tam pagrindo" (ž. M. Hoffmann (Gofman), Zapiski i dnevniki, 1929, 234 p.).

Karinė vokiečių valdžia Lietuvoje nenorėjo leisti to savarankumo, bet jai ir rūpėjo savo siekimus pridengti lietuvių vardu. Dar 1917 gegužės 30 buvo pasiūliusi sudaryti "Pasitikėjimo Tarybą" (Vertrauensrat), kuri bendradarbiautų su Ob Osto administracija. Tokias tarybas turėjo kituose kraštuose. Dr. Jonas Basanavičius savo užrašuose paliko tokį liudijimą:

"Birželio 2 d. (1917) turėjau pasikalbėjimą su dr. Zechlinu (— jis buvo vėliau Vokietijos atstovu Lietuvai) ir su dr. Šauliu. Zechlinas pranešė, kad iš Bielostoko (— Balstogės) gauta paliepimas įtaisyti ir Vilniuje, kaip ir Varšuvoje, tarybą Lietuvai iš kokių 24 žmonių, todėlei, prieš išvažiuojant sekančią dieną į vyriausiojo vado Rytuose stovyklą Bielostoke, jisai atėjęs pas mane, kad sužinotų mano nuomonę šiame klausime. Dr. Šauliui išdėsčiau, kad prieš suorganizavimą tarybos reikalinga būtų susižinoti su provincijos gyventojais ir su užsienio lietuviais tarybos reikalais, ir aš pripažinau, tokios konferencijos, sušaukiamos Vilniun, reikalingumą ir naudingumą". (J. Basanavičius, Autobiografija, Vilnius 1936, 147 p.)

Pagaliau karinė valdžia sutiko leisti šaukti konferenciją, vildamosi, kad bus išrinkta tokia lietuvių atstovybė, kurios balsu galės pasiremti derybose su Rusija. Rusijoje gi dar vasario mėn. buvo įvykusi revoliucija, caras Nikalojus II atsistatydinęs (1817 III 2 sen. kal.), fronte jautėsi pakrikimas. Vokiečiai galvojo apie separatinę taiką su Rusija, ir tam reikėjo jiem okupuotų kraštų žodžio, kad nuo Rusijos atsiskiria. Bet jie nenorėjo duoti visiško savarankumo, ypač Lietuvai, kaip reichstage siūlė M. Erzbergeris.

Tokiomis aplinkybėmis man teko Lietuvą išvysti trečią kartą. Į šaukiamąją **Vilniaus konferenciją** iš Šveicarijos buvo pasiųsti trys atstovai: kan. K. Olšauskis (slapyvardžiu von Oldenburg), kun. J. Purickis (Pietaris) ir kun. A. Steponaitis (Giedraitis). Gavę pasus iš Vokietijos ambasadoriaus Berne, rugsėjo 12 jau buvome Berlyne. Čia ilgokai nenorėjo duoti leidimo į Vilnių. Lūkuriuodami aplankėme užsienio reikalų ministerijoj Nadotny, baroną von der Roppą, reichstago atstovą M. Erzbergerį ir krašto apsaugos ministerijoje Borchardtą. Leidimą gavome, bet turėjome važiuoti aplinkiniu keliu — per Varšuvą į Balstogę. Neaišku, kam tai buvo daroma. Gal tam, kad nesuspėtume į konferenciją? Į ją iš tikrųjų pavėlavome. Konferencija buvo prasidėjusi rugsėjo 17, o mes Vilnių pasiekėme tik rugsėjo 20. Buvo jau pavakarys. Privačiai susitikome su kai kuriais asmenimis, iš kurių patyrėme, kad konferencijos nuotaikos labai priešvokiškos, ypač dėl žiaurios okupacijos, rekvizicijų, prievartos darbų, miškų kirtimo, neteisingo elgesio su žmonėmis. Vėliau M. Erzbergeris savo prisiminimuose teisingai rašė, kad vokiečiai Lietuvoje darė "legijoną klaidų".

Vilniaus konferencijoje Šveicarijos lietuvių vardu pranešimą darė **J. Purickis.** Jisai nurodė, kad santarvininkai vakaruose užimti savo rūpesčiais, ypač kai susilpo rytų frontas, nuvertus Rusijoje carą ir pasireiškus rusų kariuomenėje desorganizacijai. Mūsų vargai ir likimas jiem nerūpi. Kažin ko negalima tikėtis ir iš pakrikusios Rusijos. Lieka skaitytis su centrinėmis Europos valstybėmis, ypač vokiečiais, kurie stipriai tebesilaiko ir nežinia, kurion pusėn karas gali pakrypti. Daugiausia mums galėtų padėti Jungtinės Amerikos Valstybės, jeigu jos karą nulemtų. O jeigu palinktų į taiką, už kurią reichstage jau buvo pasisakyta, bet santarvininkų bent viešai dar nesileidžiama į derybas, tai JAV vis tiek turėtų svarų žodį. Reikia mums veikti ir tuo ir kitu frontu — ir su vokiečiais derėtis ir santarvininkų laikytis, nes karo pabaiga gali dar duoti visokių staigmenų. Jis čia reiškiąs ne vien savo, bet ir kitų Šveicarijos lietuvių nuomonę.

Šveicarijos lietuvių atstovo tokia kalba Vilniaus konferencijoje, kurioje dalyvavo 214 atstovų, buvo lyg šaltas vanduo įkaitusiom prieš vokiečius nuotaikom. Mums buvo supranta-

ma, kad vokiečių okupacija buvo įkyrėjusi visiem ir sukėlusi didelį nepasitenkinimą, bet svarstant realiai politinę padėtį ir nežinant dar tikrai, kas gali būti, netiko vadovautis tiktai priešo neapykanta. Reikėjo ieškoti išeities jo siūlomose galimybėse. Iš dalies tai atsispindėjo pagrindiniame Vilniaus konferencijos nutarime:

1. Laisvam Lietuvos vystymuisi reikalinga sukurti nepriklausomą, demokratiniais pagrindais sutvarkytą valstybę etnografinėse Lietuvos ribose su ūkinėmis konvencijomis.

2. Jeigu vokiečių reichas dar prieš taikos konferenciją paskelbtų Lietuvos valstybę ir taikos konferencijoje paremtų Lietuvos reikalus, tai konferencija, atsižvelgdama į tai, kad normaliu laiku Lietuvos interesai labiau linksta į vakarus, negu į rytus ar pietus, mato galimybę, jog būsimoji Lietuvos valstybė sueis į dar nustatytinus santykius su Vokietija, kiek tai nekenks Lietuvos nepriklausomybei". (Mano atsiminimai, 126 p.).

Su tokiu Vilniaus konferencijos nutarimu derinosi Lietuvos tarybos vėliau priimta garsioji gruodžio 11 dekliaracija, dėl kurios buvo daug svyravimų ir ginčų. Ji skelbė nepriklausomą Lietuvą, tačiau tam tikrais ryšiais susieta su Vokietija, būtent:

"Lietuvos Taryba stoja už amžiną, tvirtą sąjungos ryšį su Vokietijos Valstybe, kuris turi būti įvykintas ypač militarinės bei susisiekimo konvencijos ir muitų bei pinigų sistemos bendrumo pamatais" (ž. Z. Ivinskis, Lietuva 1917 m. ir Vasario 16 aktas. Židinys, Kaunas 1938, Nr. 5-6, 634 p.).

Vokiečiai, be abejo, daugiau išspaudė iš Lietuvos tarybos, negu konferencija galvojo, bet jie tada dar turėjo jėgą. Tik prieš tris savaites vakarų fronte masiškai pasirodę anglų tankai, prie Cambrai, Prancūzijoje, karo persvaros dar nelėmė. Tuo tarpu rytų frontas prieš vokiečius visai pairo, kai Rusijoje įvyko bolševikinė spalio revoliucija. Vokiečiai ruošėsi su bolševikais Lietuvos Brastos derybom. Buvo reikalingas Lietuvos tarybos nutarimas, bet tiktai antroji jo dalis: apie amžiną ryšį su Vokietija ... Lietuvos nepriklausomybės skelbimas pirmoje dalyje buvo nepriimtinas. Ta pirmoji dalis vėliau virto **Vasario 16 aktu.**

Vasario 16 nepriklausomybės aktą paskelbusi Lietuvos

taryba buvo išrinkta Vilniaus konferencijoje, dalyvaujant ir Šveicarijos lietuvių atstovam. Rinkimai įvyko antrąją dieną mums Vilniuje beesant — rugsėjo 21. Slaptu balsavimu buvo išrinkti: Saliamonas Banaitis, Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Kazys Bizauskas, Pranas Dovydaitis, Steponas Kairys, Petras Klimas, Donatas Malinauskas, kun. Vladas Mironas kun. Alfonsas Petrulis, Antanas Smetona, Jonas Smilgevičius, kun. Juozas Stankevičius, kun. Justinas Staugaitis, Aleksandras Stulginskis, Jurgis Šaulys, kun. Kazimieras Šaulys, Jokūbas Šernas, kun. Pranciškus Urbanavičius ir Jonas Vailokaitis. Kai kuriuos iš jų pažinau anksčiau, su kitais užsimezgė ryšys Šveicarijoje ir pirmos bei antros kelionės į Lietuvą metu. Tarp išrinktųjų buvo arti trečdalio kunigų. Socialdemokratam pareiškus, kad jie iš tarybos išeis, nes jų esą tik du žmonės (Biržiška, Kairys), susidarė nejauki padėtis. Tada savo valia išėjo kun. Pr. Urbanavičius ir kun. J. Stankevičius, nors nevisi tam nuolaidumui pritarė; jų vieton atėjo Stanislovas Narutavičius, dvarininkas iš Žemaitijos, ir Jonas Vileišis. Tokios sudėties taryba po penkių mėnesių prieš vokiečių valią paskelbė Lietuvos nepriklausomybės aktą.

Vokiečiai gi norėjo tarybą sau palenkti. Tuojau po konferencijos, man dar esant Vilniuje, išrinktieji buvo pakviesti pas kunig. Isenburg - Birsteiną. Vysk. Justinas Staugaitis, vienas iš tarybos narių, apie tą priėmimą taip prisimena:

"Rytojaus dieną, jei neklystu, visi Tarybos nariai iš kunigaikščio Isenburgo, vyriausio Rytų fronto vado, gavo kvietimą vakarienei. Priėmimas buvo paruoštas karininkų klube (casino). Didžiulės salės gale buvo paruoštas tronas. Jame atsistojo Isenburgas pilnoje savo uniformoje su visais ordinais ir žvaigždėmis. Šalimais sustojo pusračiu karininkai sulig rango. Mus sustatė gana atstu nuo trono priešakyje. Vienas karininkas paeiliui šaukė mus pavardėmis. Mes, prieidami prie Isenburgo, iš jo rankų gavome po diplomą, ant gražios didelės popieros rašytą.

"Po šitos ceremonijos buvome paprašyti į valgomąjį kambarį ir susėdome vakarieniauti. Tebuvo tik vieni vokiečiai karininkai ir mes. Civilių tebuvo tik vienintelis baronas von der Ropp. Baronas Roppas buvo gimęs Panevėžio apskrityje, kame turėjo dvarą, bet išauklėtas buvo Berlyne, kame ir

gyveno. Lietuviškai Roppas nemokėjo. Kaip tik su šituo ponu per vakarienę man teko sėdėti. Malonus kaimynas tuoj pradėjo giedoti man lapės giesmę. Jis, girdi, jaučiąsi esąs lietuvis. Labai apgailestaująs, kad ligšiol nemokąs lietuviškai, bet išmoksiąs. Jam visada rūpėjęs Lietuvos kraštas, ypač rūpįs dabar, kada jau užtekanti geresnės ateities aušra. Visi Lietuvos sūnūs, be kalbų ir pažiūrų skirtumų, dabar turį susitelkti bendram darbui savo Tėvynei atstatyti ...

"Konferencija buvo įgaliojusi Tarybą kooptuoti, jei reikės, naujus narius. Baronas Roppas tai žinojo, todėl jis labai gudriai pradėjo pirštis į Tarybos narius. Kai kurie mūsiškių baronu jau buvo patikėję ir mielai būtų priėmę į Tarybą, bet jos narių dauguma suprato, kad tai vilkas avies kailyje, ir jo kandidatūrai stipriai pasipriešino" (Vysk. Just. Staugaitis, Lietuvos nepriklausomybės aušra. Naujoji Romuva, Kaunas 1937, Nr. 10, 225 p.). Bet tas baronas taip lengvai nuo Lietuvos tarybos narių neatstojo, juos sekiodamas ir lydėdamas kelionėse į Vokietiją ir Šveicariją.

Mūsų šveicariška trijulė dar paliko Vilniuje po konferencijos. Kiekvienas iš mūsų turėjome savo atskirą uždavinį. Man rūpėjo šalpos reikalai, tad Vilniuje lankiausi nukentėjusiem nuo karo šelpti komitete: kalbėjau su pirmininku A. Smetona ir sekr. kun. Povilu Dogeliu. Jisai prieš karą buvo Kauno katedros vikaras. Karui prasidėjus, rusai ištrėmė iš Kauno kaip nepatikimą asmenį, nes Kaunas buvo tvirtovė, kur koncentravosi daugiau rusų kariuomenės. Vokiečiai taip pat varžė Kaune gyventi. Kun. P. Dogelis, be to, buvo stipriai įsijungęs į Vilniaus komiteto darbus. Tie darbai apėmė ne tiktai šalpą, bet ir švietimą. Vilniuje išlaikė kelias prieglaudas, kurių didžiausia buvo Subačiaus gatvėje, bendrabučius, kelias liaudies valgyklas, amatų mokyklas, pradžios mokytojų kursus ir k. Kalbėjomės apie paramą ir ryšį su provincija. Aš kaip tik ruošiausi aplankyti Sūduvą. Vokiečiai tą ryšį kliudė. Pažadėjau susirišti su Marijampole ir Seinais.

Tuo metu kun. K. Olšauskis ir kun. J. Purickis turėjo pasitarimus su atskirais Lietuvos tarybos nariais. Plačiau painformavo apie Šveicarijos lietuvių daromus žygius Lietuvos nepriklausomybei pasiekti. Tuos pasitarimus prisimindamas, vysk. Justinas Staugaitis vėliau rašė:

"Iš Alšausko (— Olšauskio) ir Purickio patyrėme, kad Rusijoje esą lietuviai — ypač kai ten kilo revoliucija — taip pat galvoją apie Lietuvos nepriklausomybę. Amerikos lietuviai tam reikalui skirią gana daug pinigų. Visų tų mūsų patrijotų darbus reikėtų subendrinti, suvienodinti; reiktų nustatyti aiškios politinės gairės, kurių visi veikėjai turėtų laikytis, ar jiems šen ar ten teks dirbti. Pagalios turėtų būti vienas politinis centras, į kurį sueitų visos žinios, iš kurio eitų instrukcijos. Tokiu centru, mūsų supratimu, tegalėtų būti Valstybės Taryba, kaip mes ėmėme ją vadinti, nes jinai yra etnografinėje Lietuvoje ir iš tikro atstovauja lietuvių daugumai.

"Šitiems reikalams aptarti ir galutinam planui nustatyti reiktų susisiekti mums su Amerikos ir Rusijos lietuviais ... Reiktų sušaukti šitų trijų rūšių lietuvių konferenciją. Tokiai konferencijai vieta buvo numatyta Šveicarija, kurioje jau buvo susitvėręs lietuvių komitetas. Alšauskas ir Purickis buvo įgalioti pasikviesti Amerikos ir, jei bus galima, Rusijos lietuvių atstovus. Mes vėl pradėjome klabenti vokiečių okupacijos duris, kad išleistų mūsų delegaciją į Šveicariją.

"Nelengvas tai buvo dalykas. Mat, mūsų Oberostas, vokiečių reichstago daugumos spaudžiamas, neva leido sudaryti Krašto Tarybą (— Lietuvos), bet buvo nusistatęs nieko neduoti jai veikti. Mūsų nuvykimas į Berlyną Oberostui buvo nepageidaujamas, o ką bekalbėti apie Šveicariją. Tačiau mūsų draugai, pravažiuodami pro Berlyną, jau buvo padarę tam tikrų žygių" (Naujoji Romuva, 1937, 225 p.).

Šveicariją mes ne tuojau pasiekėme. Visi trys iš Vilniaus išvykome į **Kauną** rugsėjo 27. Kaune žmonių nuotaikos buvo labai prislėgtos — vaikščiojo tarytum pusgyviai. J. Purickis ir čia rūpinosi politikos reikalais, o kun. K. Olšauskis — lietuvių dienos. Aš išvykau į Sūduvą per Garliavą, J. Gabrio tėviškę, netoli Kauno. Garliavoje užtaikiau į šv. Mykolo atlaidus rugsėjo 29. Bažnyčia buvo be bokštų, vargonų, gerokai apgriauta. Žmonių buvo susirinkę nemaža. Visi skundėsi sunkiom duoklėm. Iš Garliavos patraukiau į Sūduvos "dratus" — taip žmonės vadino **Kazlų Rūdos** pamiškėje įrengtą priverčiamojo darbo stovyklą, aptvertą vielomis (dratais). Darbam suvežti žmonės gyveno požemiuose. Juos supo spygliuotos

Šalpos reikalus besvarstant rasta, kad darbas gerai organizuotas, rūpestingai vedamas, daug lėšų sutelkęs ir sąžiningai jas paskirstęs. Lėšų trūkumas konstatuotas politinei veiklai. Numatyta, kad Šveicarijoje reikės tam tikslui išleisti mėnesiui nuo 10 iki 15 tūkstančių frankų, o Berlyne — apie 10,000 markių. Nutarta užtraukti paskolą iš pašalpos organizacijų iki 530,000 frankų. Tą sumą apsiėmė išmokėti Lietuvos taryba. Popiežiui Benediktui XV išreikšta padėka už lietuviam paskirtą aukų dieną.

Lietuvos tarybos nariai pranešė, kad pirmuoju jų darbu buvo siekimas švelninti vokiečių okupacinį krašte kietumą. Tuo reikalu Rytų fronto vadui kunigaikščiui Isenburg-Bisteinui įteiktas memorandumas (1917 X 7), atremtas į surinktus krašte duomenis. Reikalauta mažinti rekvizicijas ir mokesčius, neimti žmonių prievartos darbam, panaikinti priverstinų darbų batalionus, nekirsti be apdairos miškų, kovoti su pasireiškiančiu banditizmu ir vagystėmis, suvaldyti valsčių ir apskričių viršininkų savivaliavimą ir k. (Memorandumas išspausdintas P. Klimo knygoje "Der Werdegang des Litauischen Staates 1919). Tačiau į tą memorandumą visai neatsižvelgta. Ob Osto karinė valdžia darė, kaip ji norėjo, nes turėjo stiprią atramą militariniuose Berlyno sluoksniuose. Kiek palankiau į Lietuvos reikalus žiūrėjo Vokietijos civilinė valdžia, ypač kai kurie reichstago atstovai, kaip katalikų M. Erzbergeris ir socialdemokratų E. Davidas.

Lietuvos tarybos delegatus iš Šveicarijos iki Berlyno vėl parlydėjo baronas von der Ropp. Negalėjo jis Berlyne painformuoti, ką lietuviai Berne tarė, bet Vokietijos vyriausybei nebuvo nė svarbu. Jos politikai Lietuvos nepriklausomybės mintis buvo svetima. Tarybos atstovai tai karčiai pajuto, užtrukę Berlyne apie dvi savaites, besiaiškindami Lietuvos padėtį. Antanas Smetona, Lietuvos tarybos pirmininkas, 1917 lapkričio 13 Adlono viešbutyje skaitė paskaitą, pabrėždamas Lietuvos nepriklausomumą ir suverenumą. Nustebo, kai priėjo mažlietuvis dr. Vilius Gaigalaitis, karštas lietuvis patriotas ir uolus veikėjas, reichstago atstovas, ir pastebėjo: "Nei vienam prūsų lietuvių nė į galvą neateinanti mintis atsiskirti nuo Prūsijos ir prisiglausti prie naujos Lietuvos" (Karo Archyvas, Kaunas 1937, Nr. 8, 83 p.). Nepraslinko nė poros

metų, ir dr. Vilius Gaigalaitis jau kovojo už Mažosios ir Didžiosios Lietuvos sujungimą. Bet 1917 metų pabaigoje ir jam dar atrodė, kad nuo Vokietijos atsiskirti neįmanoma.

Dar labiau neįmanoma buvo susikalbėti su Vokietijos kancleriu. Naujasis kancleris Georg von Hertling, katalikų centro žmogus, reichstage 1917 lapkričio 29 dieną pareiškė, kad Kuršo ir Lenkijos gyventojai turėtų teisę laisvai apsispręsti. Reichstage dėl to kilo smarkūs debatai. Kanclerio nusistatymą ypač gynė M. Erzbergeris ir E. Davidas. Žinios pateko plačiai į spaudą. Rodėsi, kad Lietuvos reikalui tai turėjo padėti. Padėjo gal tik tiek, kad Lietuvos tarybos narių viešėjimas Berlyne baigėsi. Užsienio reikalų ministerijoje paaiškėjo, ką vokiečiai iš tikrųjų galvoja. Buvo pasiūlytas susitarimo projektas, kurį taryba Vilniuje skubiai turėjo priimti. Projekte buvo numatytas amžinas ir tvirtas Lietuvos ir Vokietijos ryšys. Jį turi sudaryti militarinė, transporto, muitų ir valiutos konvencijos. Vadinas, Lietuva gauna tik savivaldą, o ne nepriklausomybę. Susitarimas pasirašytas 1917 gruodžio 1. Lietuvos tarybos atstovai grįžo į Vilnių.

Vilniuje ir Kaune su vokiečiais derėtasi iki gruodžio 10. Kai kurie tarybos nariai buvo labai priešingi susitarimui. Gi vokiečių karinė vadovybė buvo dar priešingesnė: nenorėjo sutikti nė su tuo, kas buvo sutarta Berlyne. Tarybos nariai siekė, kad būtų skelbiama Lietuvos nepriklausomybė su sostine Vilniuje, kad būtų savaranki Lietuvos kariuomenė, kad ryšius su Vokietija nuspręstų steigiamasis seimas. Viskas buvo atmesta. Tebuvo reikalaujama pareiškimo, kad atsiskiriama nuo Rusijos ir dedamasi su Vokietija. Suprasdama, kad reikia derėtis ir tokiom sąlygom, kol aplinkybės pasikeis, taryba po ilgų ginčų priėmė nutarimą dviejų punktų: vienu pabrėžė Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymą, o kitu — ryšį su Vokietija. Šis nutarimas vadinamas 1917 gruodžio 11 deklaracija.

Vokiečių nenuolaidumas buvo padidėjęs dėl bolševikų pasiūlytų karo paliaubų. Tai rodė jų silpnumą. Vokiečiai negalvojo dabar su rusais derėtis dėl kraštų, kuriuos buvo užėmę. Kai susiėjo su bolševikais kalbėtis **Lietuvos Brastoje** 1917 gruodžio 22, vokiečių delegacija pareiškė, kad Lietuva, Latvija ir Lenkija nuo Rusijos atsiskyrusios; jų klausimas derybo-

se negali būti nė keliamas. Bolševikų delegacija tada derybas nutraukė ligi 1918 metų pradžios.

AŠTUONIOLIKTIEJI metai buvo patys lemtingieji Didžiajame kare ir patys reikšmingiausi Lietuvai. Vokietija karą pralaimėjo, Lietuva ir kitos valstybės gavo laisvę, Rusijoje įsigalėjo bolševizmas. Įvykiai rutuliojosi staigiomis permainomis.

Bolševikam buvo staigmena, sulaukus Vokietijos ultimatumo, kuris juos gražino Lietuvos Brastos derybom 1918 sausio 9. Buvo sutarę anksčiau grįžti, bet delsė manydami, kad Vokietija nesiryš griežtam sprendimui. Priversti atsirasti, ir bolševikai dabar atsigabeno Lenkijos ir Pabaltijo tautų "atstovus". Lietuviam atstovauti buvo pasiimtas patarėju Vincas Kapsukas, senas varpininkas ir socialdemokratas, susidėjęs su rusais bolševikais, kurie dar 1917 gruodžio 21 Petrapilyje buvo padarę jį "komisaru Lietuvos reikalam". Bet tie "atstovai" nieko savo šeimininkam padėti negalėjo. Vokiečiai ir austrai bolševikus paspaudė: 1918 vasario 9 su Ukraina sudarė atskirą taiką. Ukrainos delegacijoje dalyvavo lietuvis — prof. **Augustinas Voldemaras**, vėliau pirmasis Lietuvos ministeris pirmininkas (1918). Toji separatinė taika bolševikų delegaciją pribloškė. Jos pirmininkas Leo Trockis - Beršteinas, pareiškęs, kad dabar "nei taika, nei karas" (ni myr, ni vojna), išvyko, o vokiečių armija 1918 vasario 18 plačiu ruožu ir giliai išstūmė rusus iš Latvijos (už Dauguvos), Estijos, Gudijos, Ukrainos, kur užėmė Kijevą, Charkovą ir Odesą prie Juodųjų marių. Rytų frontas lūžo. Dar kiek paspaudę, vokiečiai galėjo užimti Petrapilį ir Maskvą. Bolševikai griebėsi gelbėti ne savo kraštą, o savo revoliuciją. Jie grįžo į Lietuvos Brastą ir 1918 kovo 3 priėmė visas taikos sąlygas. Atsisakė nuo bet kokių Rusijos teisių į Lenkiją, Lietuvą, Latviją, Estiją; turėjo pasitraukti iš Ukrainos ir Suomijos (savo nepriklausomybę buvo paskelbusi dar 1917 gruodžio 6); užleisti Turkijai kai kurias žemes Kaukaze; sumokėti milijardus karo išlaidų. Vokiečiai pasilaikė teisę palikti Gudijoje ligi karo pabaigos Vakaruose. Ten jie sutelkė savo karines pajėgas.

Bolševikai visom jėgom šoko stiprintis Rusijoje, pradėję žiauriausį terorą. Jiem rūpėjo išsilaikyti valdžioje ir susidaryti atramą pasaulinei revoliucijai bent nedideliam plote. Kai Le-

ninui buvo prikišta, kad jis žudo rusų tautą, atsakė: "Man nusispiauti į Rusiją" (Eugene Lyons, Our Secret Allies, New York 1954, 96 p.). Kruviniausiu žudiku buvo lenkas Feliksas Dzierzynski, bajoras nuo Ašmenos, veikęs tarp socialdemokratų Vilniuje ir Kaune, paskui Lenkijoje ir Rusijoje.

Rusijos lietuviai pirmieji susidūrė su kruvinuoju bolševizmu. Tuo metu Rusijoje buvo apie 200,000 lietuvių. Tarp jų labai daug buvo bėglių, evakuotų moksleivių, išvarytų ūkininkų karo pradžioje iš Sūduvos ir kitų Lietuvos vietų. Vargo buvo nemaža ir ligi bolševikų revoliucijos. Apie tai mus Šveicarijoje informavo M. Yčas ir kan. K. Olšauskis. Viename tik Petrapilyje buvę apie 20,000 pabėgėlių, iš kurių pusę reikėję nuolat šelpti; daugiausia tuo rūpinęsis kun. Juozas Laukaitis ir paskui kun. Jurgis Narjauskas. Bendram lietuvių šalpos komitetui vadovavo M. Yčas. Tas komitetas taip pat rūpinosi lietuvių jaunuomenės ir suaugusiųjų švietimu. Veikė 254 mokyklos; iš jų 4 gimnazijos, 1 progimnazija ir mokytojų kursai. Mokiniam buvo išlaikomi bendrabučiai; juose gyveno ir mano brolis Jurgis ir dvi seserys — Onutė ir Ievutė. Brolis Jurgis gyveno Voroneže, kur buvo per pusantro tūkstančio mokinių. Voroneže susikoncentravo ir visuomeninė bei politinė lietuvių veikla, kai Petrapilyje labiau įsigalėjo bolševikai. Rusijos lietuviai taip pat siekė Lietuvos nepriklausomybės.

Įvykus 1917 metų vasario revoliucijai, **Petrapilyje** buvo sušauktas vadinamas mažasis seimas (1917 vasario 11 s. k.), kuriame sutarta sudaryti Rusijos lietuvių taryba iš visų politinių srovių. Ji buvo sudaryta 1917 kovo 13. Į prezidiumą įėjo pirm. Stasys Šilingas, vicepirm. Vaclovas Bielskis ir kun. Kazimieras Rėklaitis, sekr. Liudas Noreika ir Antanas Tumėnas, ižd. Gabrielis Liutkevičius. Į tarybą dar įėjo IV dūmos atstovai: Martynas Yčas, Mikalojus Januškevičius, kun. Juozas Laukaitis ir Pranas Keinys. Rusijos lietuvių taryba pasisakė už tai, kad "Lietuva turėtų savąją valdžią savame krašte". Buvo sudarytas 12 asmenų Lietuvos vykdomasis komitetas, kuris kreipėsi į Rusijos vyriausybę (ministerį pirmininką kunig. Lvovą), kad leistų administruoti Lietuvos žemes, kurių vokiečiai dar nebuvo užėmę. Kai tas prašymas nepatenkintas, tai buvo sušauktas **Petrapilio didysis seimas** 1917 gegužės 27

— birželio 3. Atstovai rinkti iš visų lietuvių kolonijų; jų susirinko apie 336. Po didelių ginčų tame seime buvo priimta rezoliucija, kuri reikalavo Lietuvai nepriklausomybės:

"Visa etnografinė Lietuva privalo tapti nepriklausoma valstybė ... Valdymo būdą ir vidaus tvarką turi nustatyti sukviestas visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas" (Vaižgantas, Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei, Kaunas 1919, 35 p.).

Toks nutarimas buvo priimtas krikščionių demokratų ir tautos pažangos (deš. tautininkų) balsų persvara prieš socialistus ir santarininkus (kair. tautininkus). Jie išėjo iš seimo ir priėmė savąją rezoliuciją, kuria reikalavo Lietuvai laisvo apsisprendimo teisės. Skirtumas buvo tas, kad dėl Lietuvos nepriklausomybės palikta pasisakyti pačiai lietuvių tautai. Toks nusistatymas derinosi su Rusijos socialistų ir bolševikų įsitikinimu, kad, leidus žmonėm balsuoti, jie pasisakytų už socialistinę revoliuciją ir ryšius su Rusija. Tokios pačios minties buvo ir bolševikų delegacija Lietuvos Brastos derybose, kai ji reikalavo vokiečius atsitraukti iš okupuotų kraštų ir leisti žmonėm balsuoti. Jie tikėjosi, kad žmonės paseks bolševikų šūkiais. Bolševikai dar nebuvo spėję parodyti kruvinų savo nagų. Kai Rusijoje lietuviai juos išvydo, pradėjo galvoti kitaip net ir tie, kurie Petrapilio seime susilaikė tuojau reikalauti Lietuvai nepriklausomybės.

Petrapilio seime suardyta lietuvių vienybė buvo vėl atstatyta **Voroneže.** Ten 1917 gruodžio 1 pradėjo veikti naujai sudaryta aukščiausia Rusijos lietuvių taryba: pirm. Pr. Mašiotas, nariai — J. Bagdonas, K. Grinius, J. Jablonskis, kun. J. Jasienskis, M. Yčas, J. Kriščiūnas, L. Noreika, kun. Em. Paukštys, kun. Pr. Penkauskas, Vyt. Petrulis, R. Skipitis, M. Šleževičius, St. Šilingas, kun. J. Vailokaitis, kandidatai — J. Alekna, E. Draugelis, J. Vokietaitis, Z. Žemaitis. Socialdemokratai savo atstovų tarybai nedavė: jie dėjosi su lietuviais bolševikais, kurie netrukus likvidavo visas lietuviškas organizacijas, buvo suėmę ir tos aukščiausios tarybos narius. Rusijos bolševikų komisarų taryba 1918 sausio 10 (n. k.) įsakė vadinamam "Lietuvos reikalų komisariatui" perimti iš Lietuvos evakuotas įstaigas, taigi ir mokyklas. Perėmimą vykdė Vincas Mickevičius - Kapsukas, prižiūrėjo "tautų reikalam" liaudies

komisaras Stalinas. Rusijos lietuvių aukščiausia taryba buvo likviduota 1918 kovo 19, nors ji daugiausia rūpinosi lietuvių pabėgėlių gražinimu tėvynėn.

Lietuvoje tuo metu jau buvo paskelbtas **Vasario 16 aktas** prieš vokiečių valią. Lietuvos tarybai jau buvo paaiškėję, kad vokiečiai nepriklausomybės Lietuvai duoti nesirengia. Neleido tarybos atstovam dalyvauti nė Lietuvos Brastos taikos pasitarimuose, kaip buvo tikėtasi. Gen. M. Hoffmanas 1918 sausio 12 tepareiškė, kad Lietuva yra nutraukusi ryšius su Rusija ir jos klausimas derybose nesvarstytinas. Tam buvo atsikirsta bolševikine V. Mickevičiaus - Kapsuko "dekliaracija" (1918 vasario 10), kurioje buvo reikalaujama Lietuvai laisvo apsisprendimo, kaip ir Petrapilio seime kairiųjų grupių, būtent, "laisvės garantija darbo minioms" (Tiesa, Maskva 1918, kovo 29, Nr. 19). Taigi, ir vokiečiai ir bolševikai rusai tebetykojo Lietuvos žemių.

Lietuvos tarybai buvo nelengva spirtis vokiečiam. Vieni tarybos nariai buvo griežtai nusistatę prieš vokiečius, kiti buvo linkę derėtis. Kai kurie nariai (M. Biržiška, S. Kairys, St. Narutavičius ir J. Vileišis) iš tarybos išėjo, o pirmininkas A. Smetona, gynęs 1917 gruodžio 11 nutarimą, atsistatydino: "Tegul dauguma pastato priešakin savo žmones" (Z. Ivinskis, Lietuvos politinė būklė 1918. Židinys, Kaunas 1939, Nr. 2, 199 p.). Pagaliau 1918 vasario 15 visų, ir pasitraukusių iš tarybos, susitarta dėl tokio teksto, kuris buvo paskelbtas 1918 vasario 16, šeštadienį, ir kuris tapo Lietuvos **nepriklausomybės** aktu.

Vokiečių sluoksniuose tatai sukėlė nepasitenkinimą, nors po dviejų dienų (vasario 18) prasidėjo didžioji ofenzyva rytuose, Lietuvos Brastos derybom nutrūkus, ir Vokietijos vyriausybei nebuvo parankus konfliktas su lietuviais. Jis rodytų pasauliui, kad vokiečiai tebegrobia svetimus kraštus. Parankiau buvo remtis Lietuvos tarybos nutarimu. kad nuo Rusijos atsiskiriama ir dedamasi su Vokietija.

Atsiskyrimas Vasario 16 akte buvo aiškiai išreikštas: **"skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis"**. Bet šis atsiskyrimas apėmė ir Vokietiją. Apie jokias konvencijas su Vokietija neužsiminta. Vokiečiam

dabar parūpo gruodžio 11 nutarimas. Anuomet karinė vokiečių valdžia nė su juo nenorėjo sutikti. Dabar Vokietijos vyriausybė spaudė, kad gruodžio 11 nutarimo būtų laikomasi. Bet jo besilaikant, reikėjo skelbti Lietuvos nepriklausomybė, ko vokiečiai nebuvo dar padarę.

Naujose derybose rastas "kompromisas": Lietuvos taryba pareiškė, kad gruodžio 11 ir vasario 16 aktai derinasi (vadinasi, sutinkama sudaryti "amžiną ir tvirtą ryšį su Vokietija"), o Vokietijos kaizeris Vilhelmas II 1918 kovo 23 pripažino Lietuvą nepriklausoma valstybe.

Vokietijos kaizerio Vilhelmo II rašte buvo pabrėžtas Lietuvos tarybos gruodžio 11 nutarimas ir, juo pasiremiant, taip pasakyta: "Vokiečių valstybės vardu pripažįstame Lietuvą laisva nepriklausoma valstybe ir pasižadame Lietuvos valstybei atsistatant pateikti jai prašytos apsaugos ir pagalbos. Mes vadovaujamės čia tuo supratimu, kad tos sutartys, kurios yra darytinos, tiks tiek Vokiečių valstybės, tiek ir Lietuvos reikalam ir kad Lietuva prisiims dalį Vokietijos karo sunkenybių, per kurias ir jinai įgyja laisvę".

Vokietijos kancleriui grafui von Hertlingui buvo pavesta "rasti reikiamų savarankios Lietuvos valstybės atstatymui priemonių", nustatyti tvirtą sąjungos ryšį su Vokietija ir sudaryti numatytas sutartis.

Lietuvos tarybos delegacija, kuri tada buvo Berlyne, kaizeriui Vilhelmui II padėkojo telegrama: "Lietuvos Tarybos pirmininkas ir delegacija, kuriai šiandien Valstybės kancleris pareiškė Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą, teikiasi Jūsų Didenybei išreikšti gilią ir neišdildomą padėką, kad stipri Vokiečių valstybė suteikė ilgus amžius kentėjusiai Lietuvių Tautai laisvės ir kaipo pirmoji valstybė pripažino jos nepriklausomybę. Mes esame džiugūs tikėdamiesi, kad Vokietija ir Lietuva, kaip geros kaimynės, lygiai darbuosis garbingajame atstatomajame taikos darbe". Pasirašė A. Smetona, kun. J. Staugaitis, J. Šaulys ir J. Vileišis.

Kaizeris Vilhelmas II atsakė: "Į nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimo proga pasiųstą man telegramą aš išreiškiu Jums, Pone Pirmininke, ir Lietuvių Delegacijos nariams savo padėką. Man džiugu, kad narsūs mano kariuomenės žygiai išlaisvino Lietuvą iš rusų jungo ir man davė

galimybės atstatyti Lietuvą kaip laisvą, nepriklausomą valstybę. Tuo būdu po ilgų skaudžių metų tautinio jos plėtojimosi stelbimas susilaukė galo. Aš tvirtai tikiu, kad Lietuva kaip valstybė greitai pražydės ir kad artimi santykiai, kurie privalės rišti toliau su Vokietijos valstybe, rems ir užtikrins jų klestėjimą" (Visi trys raštai buvo paskelbti "Lietuvos Aide" Vilniuje 1918 kovo 29 ir gegužės 9).

Bet ir toliau liko tik oficialus Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas. Nei gražūs žodžiai ir linkėjimai nei tos "reikiamos Lietuvos valstybei atstatyti priemonės", apie kurias užsiminė kaizeris Vilhelmas II, nebuvo gyvenime vykdomos. Vokiečių karinė vadovybė neleido tarybai laisvai veikti. Nešvelnėjo nė sunki operacija, nes vokiečiai negavo iš Ukrainos tiek žemės gėrybių, kiek tikėjosi. Vakaruose tebespaudė prancūzai, anglai ir amerikiečiai. Vokietija telkė paskutines jėgas karui laimėti, drauge nenorėdama iš rankų išleisti, ką jau buvo užėmusi. Lietuva buvo manoma jungti su Saksonija ar Prūsija; būtų pasidariusi tik atskira Vokietijos provincija.

Kad galima būtų nuo tų planų atsiginti, M. Erzbergeris, nuoširdus lietuvių draugas, dar 1917 metais kėlė mintį rinkti Lietuvos **karalium** vokiečių kunigaikštį, kataliką. Prūsija ir Saksonija buvo protestantiškos ir arti Lietuvos; Prūsijos sienos lietėsi su Sūduva. Be to, savarankus vokiečių kilmės kunigaikštis, paėmęs Lietuvos sostą, kovotų, kad Lietuvą sau išlaikytų. Tuo būdu ir kilo Lietuvos taryboje projektas įsteigti karaliaus sostą ir Mindaugo II vardu pakviesti jį užimti Wuerttembergo kunigaikštį **Wilhelmą von Urachą.** Buvo jam surašytas 12 straipsnių pasiūlymas, kurį kunigaikštis priėmė 1918 liepos 1 Fribourge i. Breisgau. Lietuvos taryboje Uracho rinkimai karalium Mindaugu II įvyko liepos 13. Dar tą pačią dieną buvo pranešta Vokietijos vyriausybei ir okupacinei valdžiai Lietuvoje.

Vokietijos kancleris von Hertlingas karaliaus rinkimus atmetė. Be to, neleido tarybai vadintis Lietuvos valstybės taryba. Esą dar nesudarytos su Vokietija sutartys. Tatai rodė, kad tos sutartys turėtų Lietuvą taip supančioti, jog iš nepriklausomybės mažai kas bepaliktų. Tarybai teliko raštais ir memorandumais kovoti dėl savo teisių, Lietuvos administracijos, valstybės sienų, okupacijos kietumo, bet viskas buvo be tei-

giamų pasekmių, kol naujo Vokietijos kanclerio Max von Badeno 1918 spalio 5 buvo leista užimtiem kraštam kurti savo valstybes ir vyriausybes. Vokietijos pralaimėjimo galas jau artėjo. Prieš tai dar įvyko viena žymi lietuvių konferencija Šveicarijoje.

Lausanne trečioji konferencija įvyko 1918 rugsėjo 5-16. Iš Lietuvos buvo atvykęs valstybės tarybos pirmininkas A. Smetona, kuris konferencijai pirmininkavo, ir tarybos nariai — kun. A. Petrulis, M. Yčas ir A. Voldemaras. Abu pastarieji į tarybą kooptuoti, kai grįžo iš Rusijos Augustinas Voldemaras, kaip jau minėjau, buvo įsispraudęs į ukrainiečių delegaciją ir dalyvavo Lietuvos Brastos derybose, bet žodžio negavo; informavo apie Lietuvą privačiai. Iš Jungtinių Amerikos Valstybių dalyvavo kun. V. Bartuška, kun. J. Dabužis, adv. B. Mastauskas ir K. Pakštas. Paskutinieji trys atvyko konferencijai jau besibaigiant. Iš Šveicarijos dalyvavo J. Gabrys, Vl. Daumantas, J. Purickis, K. Olšauskis ir A. Steponaitis. Konferencijos pradžioje A. Voldemaras pareiškė, kad Lietuvos valstybės taryba yra suvereni institucija, tad konferencijos nutarimai tegali būti patariamieji — tarybos nesaistantieji. J. Gabrys gana griežtai pasisakė prieš tokią A. Voldemaro nuomone: Lietuvos valstybė dar neegzistuoja, tai nėra nė suverenaus organo; taryba turinti veikti pagal valią daugumos lietuvių, kuriem čia atstovaujama. Toliau buvo nustatyta gana plati darbotvarkė. Pradėta nuo pranešimų.

A. Smetona pranešinėjo apie padėtį Lietuvoje. Vokiečiai tebetrukdo tarybai veikti. Lietuvos lenkai taip pat stoja skersai kelio. Jie kuria daug savų mokyklų, kuriom lėšų gauna iš Varšuvos. Lietuvių gimnazijų yra jau 19; vien tik Sūduvoje 6. Rudenį (1918) manome atidaryti Vilniaus universitetą. Daug rūpesčio sudaro lietuvių gražinimas iš Rusijos: daro kliūčių ir rusai ir vokiečiai. Rusai prie sienos visa atima, ilgai pralaiko, maistu neaprūpina. Polocke 1,500 vaikų nuo 5 iki 12 metų išlaikė apie 4-5 savaites. Rusijoje bolševikai konfiskavo lietuvių turto už kelis milijonus rublių, visas įstaigas likvidavo, išvaikė lietuvių kariuomenės pulkus Minske, Vitebske ir kitur. Lietuvai priklausytų iš Rusijos gauti senoji Lietuvos metrika, lietuvių knygynai bei archyvai, Petrapilio dvasinės akademijos turtai ir k. Geri santykiai yra su ukrai-

niečiais ir Kaukazo gruzinais. Jie taip pat išsilaisvina nuo Rusijos. Lietuvos taryboje svarstomi pagrindai konstitucijai; ruošiamasi iš vokiečių perimti valdžią.

. Gabrys nušvietė Šveicarijos lietuvių tarybos veiklą. Buvo užsienyje reaguojama į lenkų skleidžiamas prasimanytas žinias apie Lietuvos tarybą Vilniuje. Lenkai stengėsi jos reikšmę sumažinti, diskredituoti santarvininkų akyse. Skelbė, kad ji parsidavusi vokiečiam, kad tarybon susimetęs išsišokėliu separatistų gaivalas, neturįs tautoje pasitikėjimo. Tie pikti prasimanųymai buvo atitaisinėjami užsienio spaudoje ir Informacijos biuro leidiniuose "Pro Lithuania" ir "Litauen". Buvo įduoti laiškai, dokumentai ir žemėlapiai įvairiom kitų kraštų atstovybėm Šveicarijoje. Apie vokiečių okupacinį slėgimą Lietuvoje išleistas stambokas leidinys "Lietuva po vokiečių jungu" (La Lithuanie sous la Jong Allemand). Vasario 9 įduoti raštai Berne neutralių valstybių ambasadom; išdėstytas Lietuvos nepriklausomybės klausimas. Gražiai atsiliepė olandai, švedai, danai, norvegai, šveicarai. Vokietijos kaizeriui paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, buvo atkreiptas užsienio spaudos dėmesys, kad Lietuvai dedamos reparacijos. "Pro Lithuania" leidinyje buvo dėstomi faktai, kaip vokiečiai tebedelsia savo pasižadėjimus vykdyti, Lietuvą tebeišnaudoja, siekia ją padaryti savo provincija. Užbaigdamas savo pranešimą, . Gabrys pasakė: "Jeigu ne užsienio spauda ir veikla, tai vargiai būtų turėta tiek konferencijų Šveicarijoje (— viso jų buvo 6), vargiai būtų įvykusi ir Vilniaus konferencija, nebūtų iškovota nei tiek laisvės Lietuvoje, kiek dabar jau yra".

V. Bartuška referavo apie pastangas gauti Vilniui lietuvių vyskupą. Keturis kartus buvo kreiptasi į Šv. Sosto nuncijų Eug. Pacelli (Muenchene), į Romą ir į Msgr. Maglione (Berne), bet kolkas jokių rezultatų nesulaukta. Vatikanas nesiskubina lūkuriuodamas, kaip toliau vystisis padėtis rytinėje Europoje.

V. Bartuška toliau informavo apie Amerikos lietuvių veiklą. Jį papildė į konferencijos pabaigą (rugsėjo 12) atvykęs **K. Pakštas.** Bartuška nurodė, kad lietuvių dieną JAV surinkta 127.000 dolerių, kurie tebeguli Amerikos Raudonajame Kryžiuje. Washingtone nuo 1917 vasaros veikia informacijos biuras.

Jame dirba dr. J. Bielskis, B. Mastauskas ir stud. K. Ščesnulevičius. Pakštas apibudino 1918 balandžio 13-14 New Yorke įvykusį lietuvių seimą, kuris sutraukė arti 2,000 atstovų; dalyvavo katalikai ir tautininkai, socialistai nesidėjo. Tarta, kad Lietuvai geriausiai tinka demokratinė respublika. Išrinktas vykdomasis komitetas rūpintis Lietuvos reikalais. Jo žinion perimtas informacijos biuras. Gausi delegacija buvo priimta JAV prezidento Woodrow Wilsono, kuris 1919 sausio 8 paskelbė 14 taikos principų. Tarp jų yra ir tautų laisvės principas. Amerika apskritai esanti palanki Lietuvos nepriklausomybei.

Po pranešimų plačiai svarstyta Lietuvos valdžios, seimo, kariuomenės, sienų, Katalikų Bažnyčios Lietuvoje ir kiti reikalai. Pabaigoje kalbėta apie taikos konferenciją. A. Smetona padėkojo Šveicarijos lietuviam už konferencijos suorganizavimą ir pabrėžė būtiną reikalą visų pastangas derinti.

Tai buvo paskutinė konferencija Šveicarijoje. Mūsų sudarytoji taryba, kuri buvo pradėjusi vadintis aukščiausia (Counseil Nationale Supreme) nebeteko pirmykštės reikšmės, pradėjus laisviau veikti Lietuvos tarybai Vilniuje. Tik J. Gabrys liko prieš ją nusiteikęs ir ėmęsis priešiškos spaudoje akcijos. Gal buvo užgautas jo asmuo ir veiklumas, kai atsikuriančioje Lietuvos valstybėje nebuvo patelktas aukštom pareigom? Ankstyvesne savo veikla, reikia pripažinti, jis yra daug padaręs Lietuvai išgarsinti ir jos nepriklausomybei siekti.

Nepriklausomybei kelias pasidarė laisvas, kai Vokietijos kancleris Max von Badenas 1918 spalio 20 leido Lietuvos tarybai organizuoti valdžios aparatą ir perimti krašto valdymą iš civilinės vokiečių administracijos, telkti savo kariuomenę ir policiją. Lapkričio 2 buvo priimti laikini **konstitucijos** nuostatai, kurie Uracho kvietimą į karalius paliko steigiamojo seimo nuožiūrai. Bet tas klausimas visai atkrito, kai kaizeris Vilhelmas lapkričio 10 pabėgo į Olandiją, o lapkričio 11 Vokietja kapituliavo: Compiegne, Prancūzijoje, pasirašytos taikos paliaubos. Vokietijos vyriausybės vardu pasirašė M. Erzbergeris, ėjęs tada valstybės sekretoriaus pareigas. Jisai palaikė taip pat Versalio (1919) taikos pasirašymą; už tai buvo dviejų vokiečių karininkų nužudytas (1921), tesulaukęs 46 metų, Lietuvai daug pasitarnavęs.

Lietuvos pirmoji vyriausybė buvo sudaryta aną taikos pa-

liaubų dieną — lapkričio 11 Vilniuje. Prezidento funkcijas ėjęs tarybos prezidiumas (A. Smetona, J. Staugaitis, J. Šaulys) ministeriu pirmininku parinko A. Voldemarą lapkričio 4, o jo pasiūlytą kabinetą patvirtino lapkričio 11 tokios sudėties: pirmininkas ir užsienių reikalų ministeris A. Voldemaras, vidaus reikalų — Vladas Stašinskas, teisingumo — Petras Leonas, finansų — Martynas Yčas, švietimo (laikinai kaip valdytojas) — Jonas Yčas, ūkio ir valstybės turto — Juozas Tūbelis. Liko dar nepaskirti trys ministeriai, kurių pareigas laikinai prisiėmė: A. Voldemaras — karo ministerio, M. Yčas — susisiekimo, Vl. Stašinskas — viešųjų darbų ir maitinimo.

Lietuvos nepriklausoma valstybė gimė. Bet reikėjo ginti ir vyriausybę ir žemę, kad viena galėtų valdyti, o antra būtų laisva. Kai vokiečiai pradėjo iš užimtų kraštų trauktis, įkandin sekė **bolševikai**. Dar 1918 lapkričio 13, vos dviem dienom praėjus po karo paliaubų, Rusijos bolševikinė vyriausybė paskelbė, kad Lietuvos Brastos sutartį naikina. Tuo būdu savo pareiškimą, jog visam laikui **atsisako** nuo Lenkijos ir Pabaltijo kraštų, tuojau sulaužė. Pabaltijo tautom sudarė iškamšines "vyriausybes". Gruodžio 24 paskelbė, kad pripažįsta tik "tarybines" Lietuvos, Latvijos, Estijos respublikas. Lietuvai skirtoji Vinco Kapsuko "vyriausybė", iškelta ant raudonosios armijos durklo, 1919 sausio 5-6 užėmė Vilnių. Lietuvos vyriausybė pasitraukė į Kauną. Prasidėjo kruvinos kovos už Lietuvos laisvę.

ŠVEICARIJOJE tuo metu JAV atstovu buvo A. Stovall. Lietuviai jį painformavo, kas darosi Lietuvoje, ir jis padėtį gerai suprato. Savo rašte JAV valstybės sekretoriui Robertui Lansing rašė:

"JAV ir kitos santarvininkų vyriausybės prašomos rimtai atkreipti dėmesį į Vokietijos okupacinę kariuomenę, kuri šiuo metu ruošiasi pasitraukti iš Lietuvos teritorijos, kaip ji skandalingai pažeidžia karo paliaubų nuostatus. Ta kariuomenė yra dalimi pakrikusi, lyg sukilimo padėtyje ... Užuot ją sudraudę, tiek karinės, tiek civilinės valdžios įstaigos išsišokimus toleruoja ... Be jokios teisės grobiamas ne tiktai maistas, bet ir geležinkelių įrengimai ... Toliau naikinami miškai, vienas iš pagrindinių krašto turto šaltinių. Visi

garlaiviai ir kiti laivai Nemune ... išplukdomi į Prūsiją. Jei šis grobimas ir naikinimas nebus tuojau sulaikytas, pradings ir tie krašto ištekliai, kurie dar liko po paskutinių trejų metų sąmoningo plėšimo.

"Gen. Pershingas prašomas duoti karinę pagalbą iš 10,000 JAV lietuvių karių. Jiem pervežti į Liepoją kelias yra laisvas. Taip pat norima iš gen. Pershingo gauti ginklų, karinės amunicijos ir kitų reikmenų vietinėm 20,000 vyrų pajėgom. Žinia, kad tokia jėga yra, suteiks drąsos žmonėm, kurie krašte palaiko tvarką, ir suvaldys išdavikiškai besielgiančius. Tie kariai atstatytų ramybę, padėtų palaikyti tvarką ir užgniaužtų suirutę, kol Lietuvos vyriausybė susitvarkys ir bus pajėgi perimti pareigas" (Papers Relating to the Foreign Relation of United States 1919. Washington 1942, 24-25).

Bet tokia išganinga parama iš JAV neatėjo. Amerikos lietuvių noras sudaryti savo legioną ir padėti Lietuvai sunkioje kovoje, JAV vyriausybės buvo sulaikytas. Santarvininkai laikė karą baigtu, dairėsi, kaip čia savus interesus toliau ginti. Karas visus buvo prislėgęs, išvarginęs. Reiškėsi pailsimas ir nuovargis. Kiekvienas tesidairė, kaip savo gyvybę gelbėti, o apie kitus mažai galvojo.

Tokios nuotaikos reiškėsi dar 1918 metų pradžioje ir prasitęsė į visus metus — ligi karo pabaigos. Sunku buvo dirbti net ir **šalpos** darbą. "Lithuanijos" šalpos komiteto posėdyje 1918 sausio 9 buvo svarstoma, kaip nupirkti 1,000 porų batų iš Italijos ir maisto iš Prancūzijos. Buvo taip pat nutarta 10,000 frankų pasiųsti Jurgiui Savickiui į Kopenhagą, kad iš tenai siuntinėtų belaisviam į Vokietiją. Kovo mėn. dar pavyko nupirkti 4,670 kg maisto iš rusų atstovybės Berne. Jurgiui Savickiui anų pinigų pasirodė per maža: nutarta skirti kas mėnuo po 5,000 frankų. Kan. K. Olšauskis, lankęs Berlyną ir lietuvius belaisvius Vokietijoje, 1918 liepos 8 posėdyje pranešė, kad belaisvių padėtis pasibaisėtina, tiesiog badas žiūri į akis tiem, kurie dirbti negali arba darbui nepaimami. Kan. K. Olšauskis pasiųstas atgal į stovyklas su pinigais, pavedus jam dar aplankyti lietuvius belaisvius Austrijoje. Grįžo tiktai lapkričio 22, bet ir su žiniom iš Lietuvos: reikalinga bent 25,000 frankų ligoninėm Vilniuje ir Kaune. Tai buvo paskutinė didesnė suma, gauta iš "Lithuanijos".

Šalpos veiklą nustumia suaktualėjusi **politika:** gelbėjimas viso krašto. Purickis 1918 metų pabaigoje išvyko į Berlyną, o V. Bartuška ir Vl. Daumantas — Lietuvon. "Lithuanijos" posėdžiai nutrūko geram pusmečiui. Tuo metu jau pradėjo veikti karo paliaubos. Belaisviai iš stovyklų pakriko ir daugumas pėsti patraukė Lietuvon.

Paskutinis **"Lithuanijos"** šalpos komiteto posėdis įvyko 1919 rugpiūčio 25 Sūduvoje, Sasnavos miestelyje. Dalyvavo kan. K. Olšauskis, kun. V. Bartuška ir kun. A. Steponaitis. Buvo nutarta šalpos darbą baigti, o belaisvių gražinimu rūpintis per Raudonąjį Kryžių. Per visą savo veiklą "Lithuania" pajamų turėjo 243,326.47 frankus (subsidijos 191,990.05, aukos 16,075.10 ir kita). Žymesnės išlaidos pinigais 123,676,58 frankai, maistu — 46,941.24 fr.

Informacijos biuras pajamų turėjo 201,530.05 fr. (stambesnės iš JAV lietuvių fondo 54,836.45 fr., vykdomojo lietuvių komiteto 49,762.70 fr., Lietuvių tautos tarybos 91,436.40). Išleista spausdiniam (3 žemėlapiai, laikraščiai ir k.) 105,237.55 fr., atlyginimam (autoriam, vertėjam, perrašinėtojam) 29,243.00 fr. ir kitos išlaidos. Įvairių brošiūrų išleista 47. Jų gausumas turėjo plačiai pasklisti ir paskleisti daug žinių apie Lietuvą.

Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje turėjo pajamų 297, 440.60 fr. (žymesnės iš Lietuvos valstybės tarybos 256,082.01 fr. ir JAV lietuvių tautos tarybos 30,627.00 fr.). Išleista informacijos biurui Šveicarijoje 66,990.10 fr., akcijai Berlyne 98,270.20 fr., kelionėm ir reprezentacijom 20,496.65 fr. ir k.

Visos šios apyskaitos, kurios čia pateikiamos labai sutrumpintai, buvo paruoštos kun. dr. V. Bartuškos ir kun. A. Steponaičio ir patvirtintos A. Gindrat'o, atstovo "Le Bureau de L'Export-Comptable".

Pasibaigus darbui organizacijose, grįžau į **Fribourgą** tęsti nutraukto mokslo. Tačiau ir tuo metu teko būti Lietuvos Raudono Kryžiaus įgaliotiniu. Lietuvos Raudonasis Kryžius buvo įsteigtas 1919 sausio mėn., valdžios patvirtintas vasario 10. Organizatorium ir pirmininku buvo dr. J. Alekna. Pradžia buvo sunki, nes nebuvo nei vaistų nei medicinos įrankių. 1919 metais gauta medikamentų iš JAV. Man teko užmegzti pažintį su Msgr. Maglione, Šv. Sosto nuncijum Berne, nes jis turėjo artimą ryšį su Tarptautiniu Raudonuoju Kryžium ir

labdaros organizacijom. Tuo būdu buvo gauta 1919 vasario 21 visas vagonas dezinfekcijos priemonių ir drabužių, kurie pasiųsti Lietuvon, tarpininkaujant Berlyne Lietuvos atstovui kun. dr. J. Purickiui. Žemaičių vysk. Pr. Karevičiui persiųsta 426.707 vokiškų markių, gautų iš Vatikano per Msgr. Achilles Ratti, būsimąjį pop. Pijų XI. Pinigai persiųsti 1920 lapkričio 26.

Šveicarijoje būdavo dar Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus konferencijos įvairiais pagalbos klausimais. Vaikų šelpimo kongrese 1920 vasario 25-27 Genevoje dalyvavo apie 150 atstovų iš viso pasaulio. Man teko atstovauti Lietuvai. Buvo proga painformuoti apie Lietuvą ir kitas dvi naujas Pabaltijos valstybes. Daug kas nė jų vardų nebuvo girdėjęs. Norvegai pažadėjo nusiųsti į Lietuvą savo misiją ir 250,000 kronų. Pažadėjo dar pagalbą olandai ir kitos valstybės. Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus dešimtoje konferencijoje 1921 kovo 30 buvome jau dviese: iš Lietuvos buvo atvykęs dr. Rokas Šliupas. Jis padėkojo už teikiamą pagalbą ir nupasakojo Lietuvos padėtį po karo.

Baigėsi ir tas mano darbas bei studijos. Reikėjo sutvarkyti ir kam nors perduoti dokumentai. Vis nesitaikė progos ir galimybės juos pasiųsti Lietuvon. Perdaviau Lietuvos atstovybei Berne; priėmė Vaclovas Sidzikauskas. Surašėm smulkų deponuotų dokumentų sąrašą ir perdavimo bei priėmimo protokolą.

Mano veikla Šveicarijoje baigėsi. Su Fribourgo universiteto licenciatu 1921 metais grįžau **Lietuvon.**

NEPRIKLAUSOMYBĖS DIENOMIS

NEPRIKLAUSOMON Lietuvon grįžau 1921 metų vasarą. Nuo nepriklausomybės paskelbimo buvo jau praėję treji metai. Jie pareikalavo daug rūpesčio ir aukų. Tiktai savanorių krauju buvo apginta Lietuvos laisvė. Ir žemės buvo apginta tiktai tiek, kiek galėjo pasiekti Lietuvos kariuomenės kalavijas. Niekas daugiau jos nepridėjo. Dar atėmė grynai lietuviškas žemes.

Nepriklausomybės kovos pirmiausia prasidėjo su **bolševikais**. Lietuvą jie užpuolė dar 1919 metų pradžioje. Nors buvo paskelbę, kad tautom pripažįsta apsisprendimo teisę, bet darė visa, kad patys jas "apspręstų". Jų siekimas buvo primesti komunistinę ideologiją ir vadinamąją tarybinę — sovietinę santvarką. To siekė ne tiktai agitacija, kuri visų žmonių paveikti negalėjo, bet ir jėga. Ginklo griebėsi pirmiausia prieš tas tautas, kurios kitados buvo Rusijos imperijos sienose, bet 1918 metais pasiskelbė nepriklausomos, nenorėjo priimti jokios svetimos valdžios ar "globos".

Senosios Rusijos imperijos paribiuose savo apsisprendimą būti nepriklausomais jau buvo paskelbę suomiai, estai, latviai, lietuviai, gudai, lenkai, ukrainiečiai, gruzinai, armėnai. Tam buvo priešinga tiek demokratinė Rusijos vyriausybė, kuriai po caro Nikalojaus II atsistatydinimo 1917 metais pradžioje vadovavo kunig. Lvovas, o paskui Kerenskis, tiek ir bolševikinė. Kerenskis buvo grasinęs suomiam, primindamas, kad turįs pakankamai patrankų priversti suomius neišsiskirti iš Rusijos. Bolševikai, nuvertę Kerenskį 1917 metų pabaigoje, griebėsi tų patrankų prieš savo tautą, kuri kilo prieš bolševikus baltagvardiečių kovomis ir prieš nepriklausomas valstybes, kurios susikūrė prie Baltijos marių ir Kaukaze. Pirmiausia buvo

užgniaužtos gudų ir ukrainų pastangos susikurti nepriklausomas valstybes, paskiausia Armenijos ir Gruzijos laisvos respublikos. Atsilaikė tiktai Suomija, Pabaltijo valstybės ir Lenkija. Bolševizmo veržimasis į vakarų Europą buvo sulaikytas trisdešimčiai metų. Lietuva tam sudėjo nemažą savo kraujo auką.

Lietuvoje kovos su bolševikais prasidėjo 1919 metų pradžioje, kai paskui besitraukiančius vokiečius slinko raudonoji rusų armija, užėmusi 1919 sausio 5-6 Vilnių ir čia įkurdinusi **Vinco Kapsuko** bolševikinę "vyriausybę". Bolševikai iš Vilniaus ir Švenčionių prasiveržė į šiaurės Lietuvą, siekdami Žemaitijos, nusitrenkė iki Kėdainių, Kaišiadorių, Jėzno, Alytaus. Lietuvos padėtis buvo gana kritiška. Krašte buvo pasklidę nemažai bolševikų agitatorių. Pasitraukusiai į Kauną Lietuvos vyriausybei trūko kariuomenės ir ginklų. Vokiečiai nebuvo dar visai iš krašto išėję; vienu atveju jie kiek gelbėjo, kitais — kliudė.

Lietuvos laisvę apgynė spontaniškas tautos sukilimas prieš rusus. Pakilo savanoriais kaimas, apleido savo suolus vyresnioji moksleivija, stojo kovon iš Rusijos grįžę Lietuvos kariai ir karininkai. Pirmas savanoris **Povilas Lukšys** krito prie Kėdainių, Taučiūnų kaimo lauke, 1919 vasario 8. Pirmas karininkas **Antanas Juozapavičius** paguldė savo galvą už tėvynę ant Alytaus tilto 1919 vasario 13. Tos pirmosios kraujo aukos aplaistė Vasario 16 metines.

Ligi 1919 metų rugpiūčio galo karas su bolševikais jau buvo baigtas: iš Lietuvos juos išvijo Lietuvos kariuomenė, vadovaujama gen. **Silvestro Žukausko,** 1919 rugpiūčio 30 pasiekė Dauguvą ties Kalkuoniais, priešais Daugpilį, ir čia sustojo. Buvo dar išlaisvinta žymi Kuršo gubernijos dalis — gausiai lietuvių gyvenama Alūksnės (Ilūkštos) sritis. Su bolševikais Maskvoje prasidėjo taikos derybos, kurios užsibaigė 1920 liepos 12 sutartimi.

Bolševikus iš Lietuvos dar bevejant, Žemaitijoje atsirado naujas priešas — **bermontininkai.** Jie pasirodė Kuršėnuose 1919 liepos 26. Tai buvo rusų ir vokiečių kariniai daliniai, palikę Pabaltijo kraštuose. Vokiečių gen. Rudiger von der Goltz, kovojęs su bolševikais Suomijoje ir paskui atsikėlęs į Kuršą (Liepoją), dėjosi ir čia noręs Pabaltijo kraštus ginti

nuo bolševikų. Bet už tų veiksmų slėpėsi noras Pabaltę išsaugoti Vokietijai. Gen. von der Goltzo žinioje buvo ir avantiuristas karininkas Bermondt - Avalovas, Sibiro vokietis, kurio daliniai užėmė šiaurinę Lietuvą ir čia plėšikavo.

Lietuvių kariuomenė, vadovaujama gen. **Kazio Ladigos,** 1919 lapkričio 21-22 ties **Radviliškiu** bermontininkus sukūlė ir paėmė didelį karo grobį. Įsikišo ir santarvininkai, vertę vokiečius trauktis. Evakuaciją prižiūrėjo prancūzų gen. A. Nieselis. Lietuviam nebuvo leista bermontininkų vyti iš Mažosios Lietuvos ir vaduoti bent Klaipėdos kraštą. Ta sritis Versalio taikos sutartimi buvo atskirta nuo Vokietijos ir laikinai palikta administruoti prancūzam. Klaipėdos kraštas išvaduotas 1923 sausio 15 sukilimu su Lietuvos parama, kai buvo baimės, kad Klaipėdos uostas gali būti perleistas lenkam.

Lenkai buvo tretysis nepriklausomos Lietuvos priešas. Kur tik galėdami ir prieidami, niekino Lietuvos nepriklausomybę, varė piktą propagandą, kliudė patekti į tarptautines konferencijas. Pagaliau griebėsi ginklo. Lietuviam vejant iš Lietuvos bolševikus, lenkai puolė iš pietų ir užėmė didelę Lietuvos dalį su Vilniumi. 1920 metų pavasarį savo rankose jau laikė Molėtus, Širvintus, Žiežmarius, Stakliškes, Daugus, Punską, Seinus. Reikalavo jungtis su Lenkija "nauja unija". Maršalas Juozapas Pilsudskis (1867 - 1935), kilęs iš Žemaitijos bajorų, mojosi kurti bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę 1772 metų sienose (po pirmojo padalijimo).

Bet tuo metu bolševikai Rusijoje persvėrė prieš baltagvardiečius. Buvo sustoję jų kovos su Estija, Latvija ir Lietuva. Savo raudonąją armiją nukreipė prieš lenkus, ir tie neatlaikė: bolševikai atsidūrė prie **Varšuvos.** Traukdamiesi iš Vilniaus, lenkai neleido lietuviam miesto užimti ir jis antrą kartą pateko bolševikam. Vargu būtų pasitraukę, nors 1920 liepos 12 jau buvo pasirašyta Maskvoje taikos sutartis ir nustatytos sienos toli už Vilniaus. Bolševikus nuo Varšuvos atmušė lenkam suteikta prancūzų pagalba. Lietuviai stengėsi užimti 1920 VII 12 nustatytas sienas, nesikišdami į lenkų ir bolševikų karą, bet lenkai vis tiek puolė, negalėdami sutikti, kad Lietuvai tektų Vilniaus ir Suvalkų lietuviškos sritys. Santarvininkam tarpininkaujant, buvo sudaryta **Suvalkuose** paliaubų sutartis 1920 spalio 7, Vilnius paliktas Lietuvai. Spalio 9

lenkai tą susitarimą sulaužė, **užgrobė Vilnių** ir veržėsi toliau į Lietuvą. Tik Lietuvos kariuomenė ties Širvintais ir Giedraičiais 1920 lapkričio 19-21 lenkus sumušė. Jie ruošėsi kraustytis ir iš Vilniaus, kurį buvo užėmęs gen. **Lucijus Želigowskis,** bet santarvininkų misija kovas sulaikė, pažadėjusi Lietuvos sostinės klausimą išspręsti teisingai taikos keliu. To teisingo sprendimo Lietuva nesulaukė. Protestuodama atsiskyrė nuo Lenkijos **akla siena** — nepalaikė jokių diplomatinių, kultūrinių, prekybinių ir susisiekimo ryšių.

Lietuva neturėjo laimės pasiekti etnografinių sienų, apie kurias Šveicarijoje buvome kalbėję ir žemėlapiais užsieniui aiškinę. Tuo klausimu beveik niekas Lietuvos neparėmė. Kas buvo apginta, tai tik pačios Lietuvos ginklu. Lenkai užvaldė didelius Lietuvos rytų ir pietų plotus su Vilniumi, Gardinu, Suvalkais.

Vedant sieną su nepriklausomąja **Latvija,** ir čia Lietuva buvo priversta atiduoti lietuviškąją Aluksnės sritį, kur lietuvių vietomis buvo iki 75 procentų (Latvijos gyventojų statistika 1920). Esą už tai gauta Palanga, kurią latviai buvo užėmę. Latviai norėjo griežtai laikytis sienų Kuršo gubernijos, kuriai priklausė ir Palanga. Jie visai nežiūrėjo, kad gubernijos siena neatitiko gyventojų tautybei.

Siena su Vokietija nuo Vištyčio iki Smalininkų paliko sena, dar vytautinė (1420), nors už jos tebegyveno daug lietuvių apie Gumbinę, Stalupėnus, Įsrutę, Pilkalnį, Skaisgirį, Tilžę, Gąstus ir k. Atgautas tik **Klaipėdos kraštas** (1923), bet santarvininkai jam primetė "autonomijos statutą", kuris kliudė Lietuvai tvarkytis su vokietininkais, kurstomais iš Berlyno.

Nepriklausomoji Lietuva po visų karų apėmė tiktai 55,670 kv. km. Daugiau kaip trečdalį etnografinių Lietuvos žemių, kurios priklausė caro laikais Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gubernijom, buvo užvaldę lenkai (32,256 kv. km). Bet ir nedideliame plote 1920 - 1940 metais nepriklausomoji Lietuvos valstybė gražiai tvarkėsi, kilo ir augo savo medžiagine ir dvasine pažanga. Nevienam užsieniečiui buvo nuostabu, kaip tokiam nedideliam plote, be ypatingų žemės turtų, po didelių karo nelaimių ir po ilgos caristinės vergijos, galėjo rastis, laikytis ir greitai stieptis tokia

didelė ir gaji mažos tautos dvasia. Ji tikrai buvo stipri ir kūrybinga.

Man begrįžtant iš Šveicarijos, Kybartuose jau pasitiko Lietuvos pasienio policija ir muitininkai. Čia jau buvo nauja valstybė, atgimusi Lietuva, mūsų siekta Didžiojo karo vėtroje, savanorių krauju iškovota. Ji buvo tik pradėjusi tvarkytis, kai grįžau 1921 metų vasarą. Buvo praėję tik vieneri metai nuo Nepriklausomybės karų pabaigos.

Dar tebeinant karui su lenkais ir tebevedant taikos derybas su bolševikais, dar nė Klaipėdos krašto neatgavus, buvo išrinktas **steigiamasis seimas**, apie kurį visi kalbėjo, pradedant Petrapilio lietuvių seimu ir baigiant Vasario 16 aktu: "santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas". Jis buvo išrinktas 1920 balandžio 14-15 visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu. Lietuviai surinko 91,1 procentą balsų. Tai rodė, kad valstybės plotas buvo grynai lietuviškas, nes balsavo 90 proc. turėjusių teisę balsuoti. Rinkimus boikotavo tiktai kai kurie lenkai. Jie tebelaukė, kad Lenkija užimtų Lietuvą.

Daugumą balsų surinko krikščioniškasis blokas: krikščionys demokratai, ūkininkų sąjunga ir darbo federacija — viso gavo 59 atstovus. Valstiečių sąjunga ir socialistai liaudininkai, vėliau sutapę į vieną valstiečių liaudininkų partiją, pravedė 28 atstovus. Socialdemokratai turėjo 12 atstovų, žydai — 7, lenkai — 3, vokiečiai — 1, nepartiniai — 2. Viso buvo išrinkta 112.

Steigiamasis seimas posėdžius pradėjo 1920 gegužės 15, baigė 1922 spalio 6. Viso buvo 257 plenumo posėdtiai, priimta apie 300 įstatymų. Paruošta ir priimta pirmoji nepriklausomos Lietuvos konstitucija, išleistas žemės reformos įstatyįstatymas, įvesta Lietuvos valiuta (litas), įsteigtas Lietuvos universitetas.

Ligi susirenkant steigiamajam seimui, visus reikalus tvarkė valstybės taryba ir jos pirmininkas — laikinasis prezidentas **Antanas Smetona.** Taip buvo susitvarkyta dar 1919 balandžio 4. Steigiamajame seime prezidento pareigos pavestos eiti jo pirmininkui Aleksandrui Stulginskiui. Ministeriais pirmininkais buvo Kazys Girnius ir Ernestas Galvanauskas, už-

sienio reikalų ministeriai — J. Purickis ir Vl. Jurgutis, krašto apsaugos — K. Žukas ir B. Šližys. Tie reikalai tuo metu buvo patys aktualiausi: megzti ryšius su kitom valstybėm ir ginti kraštą.

Pirmosios iš užsienio valstybių Lietuvą de iure pripažino Jungtinės Amerikos Valstybės 1922 liepos 27. Kitos vis dar nebetikėjo Lietuvos išlikimu. Užsienio reikalų ministeris J. Purickis, vienas iš Šveicarijos veiklių lietuvių, iš anglų lordo George N. Curzono (jo vardu yra žinoma linija Lietuvos pietuose) išgirdo tokius žodžius: "Negi tokia maža tautelė kaip lietuviai gali svajoti būti nepriklausoma tarp tokių didelių imperialistų, kaip rusai ir vokiečiai". Gal tie žodžiai tiko tolimesnei ateičiai, kurios niekas pramatyt negalėjo, bet tuo metu (1920 lapkričio mėn.) kovota tik su lenkais; vokiečiai ir rusai į Lietuvą tuo tarpu nesikėsino. Steigiamasis seimas laikinai posėdžiavo mažesnio sąstato ("mažasis seimas"). Daug seimo atstovų buvo išėję tėvynės ginti. Tad nė imperialistai lenkai neįstengė lietuvių priveikti.

Lietuvos **konstituciją** priimant, jos įžangoje buvo pabrėžta: "Vardan Dievo Visagalio, Lietuvių Tauta, dėkingai minėdama savo sūnų pastangas ir kilnias aukas, Tėvynei išvaduoti padarytas, atstačius nepriklausomą savo valstybę, ir norėdama nutiesti tvirtus demokratingus jos nepriklausomam gyvenimui pagrindus, sudaryti sąlygas teisingumui ir teisėtumui tarpti ir patikrinti visų piliečių lygybę, laisvę ir gerovę, per savo įgaliotus atstovus, susirinkusius į Steigiamąjį Seimą, 1922 metų rugpiūčio 1 dieną priėmė šią Lietuvos Valstybės Konstituciją". Ji turėjo 15 skyrių su 108 paragrafais, buvo aiškiai demokratinė, kaip jos įžanga ir skelbė. Karalių rinkimai nuėjo praeitin, nes Europoje po karo griuvinėjo monarchų sostai. Jų vietoje kilo diktatūriniai ir autoritetiniai režimai.

Po 1926 gruodžio 17 perversmo ir Lietuva trylikai metų susilaukė diktatūrinio režimo, tautininkų, kurių nė vieno atstovo nebuvo steigiamajame seime. Tautininkų valdymo metu konstitucija buvo du kartus (1928 ir 1938) taisyta.

Pasiremiant pirmąja konstitucija (1922), seimai turėjo būti renkami kas treji metai. Tokiam pat laikotarpiui seimo buvo renkamas prezidentas. Viso buvo išrinkti trys seimai:

pirmasis 1922 spalio 10-11, antrasis 1923 gegužės 12-13 ir tretysis 1926 gegužės 8-9. Tiktai antrasis seimas išbuvo pilną savo kadenciją. Pirmasis seimas buvo paleistas 1923 kovo 13, o tretysis paleistas 1927 vasario 14 po perversmo. Seimų metu Lietuvos prezidentais buvo: **Aleksandras Stulginskis,** ėjęs prezidento pareigas steigiamojo seimo metu nuo 1920 metų, išrinktas prezidentu pirmojo seimo 1922 gruodžio 21 ir perrinktas antrame seime; **Kazys Grinius,** išrinktas trečiojo seimo 1926 birželio 7, bet 1926 gruodžio 17 perversmo priverstas atsistatydinti; prezidentu išrinktas **Antanas Smetona,** ėjęs laikinojo prezidento pareigas prieš steigiamąjį seimą. Antanas Smetona prezidento pareigose išbuvo ligi Lietuvos nepriklausomybės pabaigos — 1940 birželio 15.

Gruodžio 17 perversmo metu pažadėti nauji demokratiniai seimo rinkimai daugiau nebebuvo vykdomi. Pradžioje visai apsieita be seimo, vėliau buvo patelktas nebe demokratiniu būdu ir tikrojo parlamento vaidmens neturėjo. Prezidentas A. Smetona imtas vadinti tautos vadu. Jis tik formaliai buvo perrenkamas "ypatingų tautos atstovų", kurių visa lietuvių tauta neberinko, nors **Tautos** vardu buvo pakeistas **Dievo** vardas trečioje konstitucijoje (1938).

Demokratinis Lietuvos valdymas truko tiktai keletą metų. Bet jisai atnešė Lietuvai pačias didžiąsias reformas ir išgyveno pačius sunkiausius Lietuvos valstybės atkūrimo laikus. Daugiausia čia nusipelnė steigiamasis ir antrasis seimai, kuriuose krikščionių demokratų blokas sudarė daugumą. "Steigiamasis seimas padėjo Lietuvai svarbiausius pagrindus, antrasis seimas ant tų pagrindų statė Lietuvos valstybės rūmus" (Dr. Vl. Vilimas, Lietuvos seimai ir jų grupinė diferenciacija. Tėvynės Sargas, 1956, Nr. 1, 52 p.).

Lietuvos valstybės naujiem rūmam atrama buvo **žemė.** Senos valstybės netekus, ir žemė buvo iš lietuvių atimta arba ją valdė nuo lietuvių tautos jau nutrūkusioji sena bajorija. Dvarininkų dauguma buvo arba nelietuviai arba nulietuvėję. Gi tiem Lietuvos kaimo žmonėm, kurie išlaikė lietuvybę ir stojo savanoriais Lietuvos žemę ginti, jos trūko. Nepriklausomybė jiem reiškė ne tiktai tautinę ir politinę laisvę, bet ir socialinę. Kai vieniem žemės buvo per daug, kitiem neturėjo jos trūkti. To reikalavo socialinis teisingumas. Stei-

giamasis seimas priėmė **žemės reformos** įstatymą, kad būtų vykdomas teisingumas, pabrėžtas konstitucijos įžangoje. Dvarininkam buvo palikta žemės su centru ir trobėsiais 80 ha (tautininkai pakėlė iki 150). Savanoriam, bežemiam ir mažažemiam duota nuo 8 iki 20 ha ir parama statyti trobėsius ir įgyti ūkio padargus. Už nusavintą žemę atlyginta daugiausia mišku. Už gautą žemę, išskyrus savanorius, reikėjo išmokėti per 36 metus.

Žemės reformos įstatymu daugiausia rūpinosi krikščionių demokratų frakcijos vadovas kun. M. Krupavičius ir socialistų liaudininkų atstovas Albinas Rimka. Įstatymą priimant, socialistai liaudininkai susilaikė balsuoti, o socialdemokratai balsavo prieš įstatymą. Pirmieji siūlė palikti dvarininkam mažesnes normas ir neatlyginti; antrieji rėmė visišką žemės nusavinimą.

Žemės reformą bevykdant, susikūrė nauji gražūs ir stiprūs viensėdžiai. Žemės ūkio kultūra kilo ir visame krašte. Racionaliau buvo įdirbama žemė, geresni užsėjami pasėliai, veista daug galvijų ir paukščių. Kūrėsi žemės ūkio kooperatyvai, ūkininkų rateliai, teikė pagalbą agronomai. Lietuvos ūkio produktų buvo pakankamai. Užsienyje turėjo gerą vardą.

Statėsi taip pat nauji ir patogesni trobesiai, buvo sausinamos pelkės, pravedami keliai. Augo didesni ir mažesni miesteliai; negalima buvo jų ir lyginti su prieškariniais caro vergijos laikais. Kaunas išaugo į dailią laikinąją sostinę, išlindęs iš "tvirtovės miesto", kuriuo rusai jį buvo pavertę, neleisdami statydinti triaukščių namų. Dabar kilo dideli ir gražūs valdiniai ir privatūs pastatai. Miestuose augo prekyba ir pramonė, kurios ligi tol beveik nebuvo. Miestai lietuvėjo.

Tam naujam vyksmui įtakos turėjo laisvė ir **švietimas**. Jis taip pat kilo dideliais šuoliais. Mokyklų įstatymas buvo priimtas dar steigiamajame seime, paskui taisomas, keičiamas, papildomas, bet pagrindai liko. Jie buvo padėti 1922 spalio 6 paskutiniu steigiamojo seimo įstatymu. Tasai klausimas buvo jautrus, tad vis atidėliotas, kad nesuirtų krikščionių demokratų ir socialistų liaudininkų koalicija. Ji buvo neišvengiama pirmaisiais nepriklausomybės metais ir visom pastangom išlaikyta: ministerių kabinetas pasikeitė tik vieną kartą.

Mokyklų įstatymas buvo siejamas su sąžinės laisve. Tos

laisvės vardan, kairiosios grupės spyrėsi, kad tikėjimas mokyklose nebūtų dėstomas; esą mokykla nebūsianti laisva. Steigiamojo seimo atstovas K. Jokantas, švietimo komisijos pirmininkas ir vėliau švietimo ministeris, krikščionių demokratų vardu pareiškė: "Jie sako: jei tėvai katalikai nori vaikus mokyti ir tikėjimo, tai tokia mokykla nelaisva; bet jei paims mokyklas valstybė ir išmes iš jų tikybą, tada bus mokykla laisva; nėra logikos". Bet tada ne tiek buvo paisoma logikos, kiek skirtingos pasaulėžiūros. Tai išreiškė socialistų grupės vardu Jeronimas Plečkaitis tokia alternatyva: "Jeigu laimės socializmas, pralaimės bažnyčia, arba jeigu bažnyčia laimės, turės pralaimėti socializmas".

Mokyklų įstatyme laimėjo tikėjimo dėstymas, pravestas krikščionių demokratų bloko balsais. Tiktai vėliau, tautininkam konstituciją keičiant 1938 metais, tikėjimo dėstymas mokyklose 27 straipsniu buvo padarytas priklausomas nuo mokytojo: "Tikyba mokiniams ... nedėstoma, kada negalima parūpinti mokytojo". Apie kitus mokomuosius dalykus taip nepasakyta; čia taip pat, sakytume, stigo logikos ...

Vis dėlto teko pasidžiaugti, kad nei tikybos dėstymas nei pasaulėžiūriniai skirtumai, nors tautininkų vyriausybė ir buvo ėmusis drausti mokyklose pasaulėžiūrines organizacijas (ateitininkų moksleivių organizaciją uždarė 1930), bet nepriklausomos Lietuvos mokyklos rimtai laikėsi, gražiai dirbo savo darbą, auklėdamos jaunuomenę krikščioniškoje ir patriotiškoje dvasioje. Aukštesnėm mokyklom ypač daug gerų mokytojų ir direktorių davė Lietuvos universiteto **teologijos - filosofijos fakultetas**, kurį buvo baigęs ir mano brolis Jurgis. Pradžioje duotas brolio paveikslas tiko daugeliui tą fakultetą baigusių jaunuolių, kurie išėjo dirbti auklėjimo darbo. Mokytojų atlyginimas, ypač pradinėse mokyklose, buvo gana menkas. Mokytojų pastatai taip pat buvo skurdūs. Pradėta jų daugiau ir labai moderniškų statyti kiek vėlesniu laiku, kai Lietuva apsitvarkė.

Mokyklų buvo gausu. Štai palyginimas. Prieš pirmąjį Didįjį karą (1913) nepriklausomos Lietuvos plote, be Klaipėdos, buvo 875 pradinės mokyklos su 1022 mokytojais ir 51,221 mokiniu; vidurinių mokyklų buvo 37 su 435 mokytojais. Gi prieš antrąjį pasaulinį karą, po 20 metų nepriklausomo Lietuvos

gyvenimo, buvo jau 2319 pradinių mokyklų, 5110 mokytojų ir 283,773 mokiniai. Visuotinis mokymas buvo pradėtas vykdyti 1928, galutinai įvestas 1930. Vidurinių mokyklų 1937 metais buvo 89 su 18,838 mokiniais. Daug buvo amatų, namų ruošos, žemės ūkio ir kitokių specialių mokyklų bei kursų. Buvo keletas aukštųjų mokyklų (universitetas, žemės ūkio akademija, veterinarijos akademija, pedagogikos ir prekybos institutai, muzikos konservatorija, meno aukštoji mokykla ir k.). Stipriai išsiplėtė spauda, knygų leidimas, teatrai, dailė, literatūra. (Žr. "Lietuva 1918 - 1938". Redagavo V. Kemėžys. Kaunas 1938).

Krašto švietimui nemažai padarė **kariuomenė**, pramokydama ir pralavindama kaimo vyrukus, kurie pradžioje nebuvo dar ėję jokių mokslų. Kariuomenė buvo nedidelė, brangiai atsiėjusi, bet atlikusi reikšmingą drausminimo darbą ir budėjusi taikos metu: ji išsaugojo Lietuvą nepaliestą iki antrojo karo, kada neatlaikė nevienas kraštas, žymiai didesnis ir labiau ginkluotas. Neginkluota Lietuva būtų buvusi užimta ar vieno ar kito didesnio kaimyno, nesukeliant pasaulinio konflikto, kol jis nebuvo dar pribrendęs.

Visą laiką Lietuva turėjo dvi tarptautines problemas, kurios kitiem kliuvo, nors mūsų kraštas buvo taikus ir ramus, niekam jokios skriaudos nedaręs, tik siekęs, kad būtų atitaisytos jam padarytos skriaudos. Viena iš tų skriaudų buvo Vilniaus ir Suvalkų sričių užgrobimas, antroji — neteisingas Lietuvai spaudimas Klaipėdos krašte. Abu tie klausimai pradžioje kliudė užsimegzti normalius diplomatinius santykius su kitais kraštais.

Dar buvau Šveicarijoje, kai po pirmojo karo 1919 vasario 23 buvo Genevoje įsteigta ir pradėjo veikti **Tautų Sąjunga.** Jos steigimo mintį iškėlė JAV prezidentas Woodrow Wilsonas, kad viso pasaulio valstybės tolimesnius savo reikalus tvarkytų taikiai ir teisingai. Bet Jungtinės Amerikos Valstybės, kurios nebuvo užinteresuotos kitus kraštus savo įtakai palenkti, tad geriausiai galėjo prisidėti prie taikių ir teisingų sprendimų, į Tautų Sąjungą neįstojo. Tautų Sąjungoje įsivyravo karą laimėjusieji santarvininkai, ypač Prancūzija ir Anglija. Prancūzijai labai rūpėjo, kad po Versalio taikos, pasirašytos 1919 birželio 28, Vokietija neatsistatytų, nesiginkluotų

ir nebūtų jai pavojinga. Vakaruose ji pati buvo susitvarkiusi Vokietiją prižiūrėti ir demilitarizavusi Ruhro pramonės kraštą. Rytuose prancūzam rūpėjo sukurti didelė ir galinga Lenkija. Prancūzija ir Lenkija buvo labiausiai nusiteikusios prieš nepriklausomą Lietuvą.

Kai 1920 lapkričio 15 — gruodžio 18 įvyko pirmoji Tautų Sąjungos sesija, Pabaltijo valstybės nebuvo dar priimtos, ir čia daugiausia kliuvo Lietuva. Vėlesnėse sesijose įsileidus Estiją ir Latviją, Lietuvos priėmimas buvo atidėtas ligi 1921 rugsėjo 22. Teigiamai paveikė JAV — pirmoji didžioji valstybė, pripažinusi Lietuvą de iure 1922 liepos 27. Tik po to pripažino ir kitos. Bet atidavimas Lietuvai Klaipėdos uosto ir krašto, kas buvo nutarta Versalio taikoje, atskyrus jį nuo Vokietijos, vis buvo atidėliojamas. Priežastis ir susidariusią Lietuvai grėsmingą padėtį pavaizduoja J. Purickis, pirmasis steigiamojo seimo užsienio reikalų ministeris, tokiais žodžiais:

"Klaipėdiečiai lietuviai stovėjo už susidėjimą su Lietuva. Trys jų atstovai buvo kooptuoti Tarybos nariais 1920 m. kovo mėnesį. St. seimas 1921 m. lapkričio mėn. priėmė rezoliuciją, kuria reikalavo sujungti Klaipėdos kraštą su Lietuva, žadėdamas jam plačią ūkišką ir kultūrinę autonomiją. Vyriausybė iš savo pusės darė ką galėjo, ypač diplomatijos srityje, kad Klaipėdos kraštas būtų prijungtas Lietuvai. Bet visas pastangas paversdavo niekais prancūzų lenkų kontraveikimas. Vieni ir kiti pradėjo remti "freištato" sumanymą. Jie tikėjosi tą freištatą paimti į savo globą. Prancūzams, turint tokios didelės įtakos Tautų Sąjungoj, nesunku buvo tai pravesti (— juo labiau, kad Klaipėdos kraštas buvo pavestas prancūzų administracijai ir jie čia turėjo savo karinę įgulą). Prancūzai ir lenkai manė čia sukurti savo politinę, ekonminę, o gal ir karo laivyno bazę. Ypač svarbi buvo lenkams Klaipėda. Mat, tvirtai čia atsistoję, jie tikėjosi suimti iš dviejų pusių, kaip replėmis Rytprūsius" (J. Purickis, Seimų laikai. Pirmas dešimtmetis 139 p.

Lietuvai buvo gyvybinis reikalas vaduotis iš to apsupimo ir savo žemių daugiau niekam neužleisti. Klaipėdos krašte, nesulaukiant jo prijungimo prie Lietuvos, 1923 sausio 15 įvyko **sukilimas** prieš prancūzus. Pirmajame seime 1923 sausio 23 ministeris pirmininkas E. Galvanauskas pranešė,

kad yra gauta Klaipėdos krašte sušaukto seimo deklaracija, kuria jungiamasi su Lietuva. Po ovacijų, tą deklaraciją paskaičius, seimo rezoliucijoje tarp kitko pasakyta:

"Lietuvos Seimas, išklausęs Ministerio Pirmininko ir Užsienio Reikalų Ministerio pranešimo dėl Vyriausiojo Mažosios Lietuvos Gelbėjimo Komiteto skyrių narių ir krašto politinių bei ekonominių organizacijų atstovų Visuotinio Seimo, įvykusio Šilutėje 1923 m. sausio 19 dieną, nutarimo prisijungti prie Lietuvos Respublikos autonominės dalies teisėmis ... sveikina Mažosios Lietuvos gyventojus, pareiškusius visam pasauliui stiprią savo valią amžinai susijungti su Lietuvos Respublika" (žr. Vl. Viliamas, Lietuvos seimai, Tėv. Sargas 1956, Nr. 2, 62 p.).

Klaipėdos kraštą prijungus, dar ėjo kieta diplomatinė kova su santarvininkais, kol buvo sutarta dėl autonomijos statuto, paskui davusio progos tame krašte pasireikšti priešlietuviškai akcijai vokietininkų, kuriuos rėmė ir kurstė Hitlerio (nuo 1933) nacinė Vokietija, nors prieš tai buvo pasirašyta sienos sutartis (1928) ir pačios Vokietijos atsisakyta nuo dalies **Mažosios Lietuvos** žemių. Gera dalis už Nemuno dar liko vokiečių valdžioje. Naciai buvo bandę Klaipėdos krašte suorganizuoti hitlerinį sukilimą, bet jie atsidūrė Lietuvos teisme (1934). Mažoji Lietuva turėjo drąsos prieš visą pasaulį teisti nusikaltėlius, kuriuos rėmė galingas ir pavojingas kaimynas Vokietija. Ji atplėšė Klaipėdos kraštą 1939 kovo 22 ultimatumu. Niekas Lietuvos neužsistojo, nes jau rodėsi antrojo karo pašvaistės.

Metais anksčiau, — taip pat kovo, karo dievaičio Marso, mėnesį — lenkai ultimatumu privertė Lietuvą užmegzti diplomatinius ryšius. Ligi to laiko jie nieko nepešė nei diplomatinėje kovoje Tautų Sąjungoje nei tarptautiniame **Haagos teisme,** Lietuvos nusistatymas dėl Vilniaus buvo pripažintas teisingas. Tačiau niekas nepajudino rankos tam teisingumui įvykdyti. Lenkai pasinaudojo tuo, kad hitlerininkai 1938 m. sprogdino iš vidaus Čekoslovakiją, gi didžiosios Europos valstybės tai toleravo, bijodamos karo. Lenkai apskaitė, kad ir dėl Lietuvos karo niekas nepradės, ypač kai reikalaujama tik diplomatinių santykių. Naujas pasaulinis karas prasidėjo. 1938 rugsėjo 1, Hitleriui puolus Lenkiją. Taigi ginklas pirmiausia

buvo nugręžtas prieš lenkus, kurie buvo grasinę juo Lietuvai.

Tarp tų dvejų didžiųjų karų Lietuva gyveno ramų ir taikų laikotarpį, megzdama plačius diplomatinius, kultūrinius ir ekonominius ryšius su visu pasauliu. Savo diplomatines ir konsuliarines atstovybes turėjo apie 35 valstybėse. Iš daug kam nežinomo krašto, kurį rusai dengė "Šiaurės Vakarų Kraštu", vokiečiai "Ob Ostu", o lenkai laikė savo "Rzeczpospolita", pasidarė plačiai žinoma **Lietuva.**

Nepriklausomoje Lietuvoje aš turėjau laimės gyventi, dirbti ir džiaugtis jos kilimu, kai 1921 metų vasarą grįžau iš Šveicarijos, baigęs aukštuosius mokslus.

KATALIKIŠKOJE AKCIJOJE

SEINŲ vyskupija, man grįžus iš Šveicarijos, jau buvo perskelta į dvi dalis: pietinė sritis liko Lenkijoje, šiaurinė — Lietuvoje. Toks padalijimas užsiliko nuo 1920 rudens, kai lenkai staigiu puolimu išstūmė lietuvius iš Augustavo, Suvalkų ir Gardino sričių. Suvalkuose 1920 spalio 7 buvo nustatyta laikinė siena, demarklinija, kuri nuo Nemuno prie Varviškės ėjo į šiaurės vakarus pro Lazdijų, Sangrūdos, Liubavo ir Gražiškių apylinkes, palikdama tuos miestelius Lietuvos pusėje. Mažąją Lietuvą, Vokietijos pusėje, siekė prie Vižainio upelio, įtekančio į Vištyčio ežerą. Lenkų užimtoje dalyje netoli demarklinijos liko Vižainis, Punskas, Smalėnai, Seinai, Gibai ir kitos grynai lietuviškos vietovės. Siena turėjo būti išlyginta kiek vėliau, bet lenkam 1920 spalio 9 sulaužius Suvalkų sutartį ir užėmus dar Vilnių su plačiomis apylinkėmis, Lietuva nutraukė diplomatinius santykius. Demarkacinė linija, atskyrusi nemažus lietuviškų žemių plotus Suvalkų krašte, pasiliko ir toliau. Liko padalyta ir Seinų vyskupija.

Šios vyskupijos skilimas iš tikrųjų buvo įvykęs dar pora metų anksčiau. Kai 1917 metų rudenį Seinų **vysk. Antanas Karosas** ir kan. Romualdas Jalbrzykowskis grįžo iš Rusijos per Švediją, — Rusijoje jie buvo atsiradę 1915 metais dėl kilusio su vokiečiais karo — tai vokiečiai kan. R. Jalbrzykowskiui nedavė leidimo apsigyventi Seinuose. Jis turėjo išvykti į Mozūrus, kurie priklausė vokiškajai Lenkijos administracijai. Seinai ir Suvalkai įėjo į vokiškąją Lietuvos administraciją, vadinamą Ober Ostu. Vokiečiai buvo patyrę, kad būdamas Rusijoje **kan. R. Jalbrzykowskis** uoliai dirbo lenkų organizacijose. Ten jis buvo atsidūręs su evakuota Seinų seminarija, apie 50 klierikų, kaip tos kunigų seminarijos regentas ir profesorius. Seminarijos auklėtiniai pradžioje buvo

prisiglaudę Mohileve, o paskui persikėlė į Petrapilį, kur veikė dvasinė akademija ir seminarija. Kan. R. Jalbrzykowskis tada nebeteko savo pareigų ir įsijungė į patriotinį bei politinį lenkų darbą Rusijoje. Kai grįžo į Seinus ir iš čia vokiečių buvo iškeldintas į Lomžos guberniją, vysk. A. Karosas padarė jį savo generaliniu vikaru ir pavedė tvarkyti lenkiškąją Seinų vyskupijoe dalį, kuri apėmė mozūriškas parapijas. Be to, pavedė jam Tikocine atkurti lenkų klierikam kunigų seminariją. Seinuose vysk. A. Karosas 1918 rudenį atgaivino **kunigų seminariją** lietuviam klierikam.

Lenkija tuo metu, 1918 vasarą, buvo pradėjusi vaduotis iš karinės vokiečių okupacijos ir kurti nepriklausomą valstybę. Lenkijos vyskupam prašant, popiežius Benediktas XV kan. R. Jalbrzykowskį paskyrė vyskupu ir Seinų diecezijos sufraganu. Konsekruotas Lomžoje 1918 lapkričio 30. Po poros metų iš Švento Sosto dar išsirūpino apaštališkojo delegato teises ir pietinėje Seinų vyskupijos dalyje pradėjo tvarkytis visai savarankiškai. Kai 1925 su Lenkija buvo daroma konkordatas, tai iš lenkų užimtos Seinų vyskupijos dalies ir lietuviškųjų žemių sudaryta nauja **Lomžos vyskupija.** Pirmuoju ordinaru buvo paskirtas vysk. R. Jalbrzykowkis.

Vysk. A. Karosas 1918 - 1920 metais gyveno dar Seinuose, kur veikė ir lietuvių kunigų seminarija. Lenkai, užpuolę Seinus 1919 metais, išvaikė lietuvius klierikus ir kunigus profesorius. Vysk. A. Karosas iš Seinų taip pat buvo išvytas, jis apsigyveno Punske. Seinai buvo atgauti 1920 metų vasarą, bet rudenį lenkai ir vėl juos užėmė, prasiskverbdami ligi minėtos demarklinijos. Vysk. A. Karosas tada buvo ištremtas ir iš Punsko. Laikinai apsigyveno Marijampolėje, marijonų vienuolyne.

Seinų kunigų seminarija, lenkam ją išvaikius, 1919 rudenį prisiglaudė Zypliuose; 1921 metais buvo perkelta į Gižus, vidukelėje tarp Vilkaviškio ir Marijampolės. Dar prieš Didįjį karą Marijampolės žemės ūkio draugija Gižų dvare buvo pastatydinus žemės ūkio mokyklai rūmus. Karas sukliudė tą mokyklą atidaryti. Tuose rūmuose kunigų seminarija veikė apie dešimtį metų. Vilkaviškin perkelta 1930 metais, kai pastatyti kunigų seminarijai rūmai. Vilkaviškis pasidarė ir naujos vyskupijos būstinė.

VILKAVIŠKIO vyskupija, kuri apėmė Lietuvai palikusią Seinų vyskupijos didesnę dalį, įkurta 1926 metais. Tais metais balandžio 4 popiežiaus Pijaus XI bula "Lituanorum gente" įsteigė **bažnytinę Lietuvos provinciją,** kurią sudarė Kauno arkivyskupija, Telšių vyskupija su Klaipėdos prelatūra, Panevėžio vyskupija, Kaišiadorių vyskupija (Vilniaus vyskupijos dalis) ir Vilkaviškio vyskupija (Seinų vyskupijos dalis). Vatikanas, nespręsdamas politinių sienų ginčo, prisiderino prie tokios padėties, kokia ji nusistojo po Lietuvos nepriklausomybės karų. Lietuvoje buvo kilę nepasitenkinimo, ypač Vilniaus klausimu. Tačiau Vatikano potvarkių laikinumas matėsi iš to, kad naujom Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijom buvo paliktos tik tos parapijos, kurios anksčiau priklausė Vilniaus ir Seinų vyskupijom. Tuo būdu, pavyzdžiui, Kaišiadorių vyskupija administraciniu atžvilgiu pasidarė labai neparanki: ilgas nutysęs ruožas nuo Kirdeikių šiaurėje iki Merkinės pietuose. Vilkaviškio vyskupijos centras taip pat labai atitolo nuo pietinės diecezijos dalies prie Nemuno.

Vysk. Antaną Karosą aš radau **Marijampolėje,** kai grįžau iš Šveicarijos ir jam prisistačiau. Buvo 1921 m. vasara. Mane paskyrė į Kudirkos Naumiestį dėstyti tikybos ir prancūzų kalbos progimnazijoje. Bet 1922 metų pradžioje buvau parkviestas į Marijampolę vyskupijos kurijon sekretoriaus, o vėliau ir kanclerio pareigom, kai tas pareigas ėjęs prel. J. Laukaitis buvo paskirtas oficiolu. Padėtis buvo dar neaiški, kaip toliau bus vyskupija tvarkoma.

Tautų Sąjungoje dar tebeėjo Lietuvos ir Lenkijos ginčas dėl sienų. Buvo tikėtasi Lietuvai palankaus sprendimo: Suvalkų sutarties atstatymo. Tokiu atveju gal būtų išlygintos sienos ir Suvalkijoje, grąžinant grynai lietuviškas sritis su Seinais. Tačiau 1923 kovo 15 ambasadorių konferencija paskelbė, kad laikinoji demarklinija toliau paliekanti administracine Lietuvos ir Lenkijos siena. Nors Lietuva protestavo, bet tai nieko nepadėjo. Kai 1925 metais iš lenkų užimtos dalies buvo sudaryta Lomžos vyskupija, galutinai paaiškėjo, kad lietuviškoji Seinų vyskupijos dalis Sūduvoje lieka atskirtu vienetu, kuriam reikėjo pastovesnio centro. Tam reikalui parinktas Vilkaviškis. **Vilkaviškio** vardu pavadinta ir nauja vyskupija.

Vyskupijos katedrai parinkta parapinė Marijos Aplankymo bažnyčia, statyta 1881, konsekruota 1884. Vysk. A. Karoso ingresas atliktas 1926 birželio 20. Man tose iškilmėse neteko dalyvauti, nes dar nebuvau grįžęs iš Amerikos, kur 1925 rudenį vyskupas išsiuntė rinkti aukų statyti kunigų seminarijos rūmam Vilkaviškyje.

AMERIKON nuvykau 1925 metų rudenį pirmąjį kartą. Tos šalies už Atlanto, kur tiek daug buvo iškeliavę mūsų tautiečių, nebuvau dar matęs, bet ir negalėčiau pasakyti, kad man būtų buvę visa svetima. Dar studijuodamas Šveicarijoje, turėjau progos daug ką išgirsti iš prof. K. Pakšto, kun. V. Bartuškos, J. Bielskio ir kitų, kai jie čia atvažinėjo rūpintis Lietuvos nepriklausomybės atstatymu ir kai dirbome drauge Informacijos biure. Angliškąjį pasaulį, be to, teko kiek pažinti besilankant porą kartų Londone ir išsikalbant su kun. Kazimieru Matulaičiu, lietuvių parapijos klebonu, kuris dar prieš Didįjį karą buvo Amerikoje ir klebonavo Scrantone, Pennsylvanijoje, ir Brocktone, šv. Roko parapijoje. Pagaliau, 1922 - 25 gyvenant Marijampolėje, tekdavo susitikti ir išsikalbėti su lietuviais amerikiečiais, iš kurių vienas kitas buvo grįžę kurtis Nepriklausomoje Lietuvoje. Tos informacijos, suprantama, buvo man labai naudingos, bet dar naudingiau buvo savo akimis pamatyti vadinamąjį "Naująjį Pasaulį". Negalėjo tada ateiti nė mintis, kad senatvėje teks čia vėl grįžti ir dar netekus Lietuvai laisvės.

Laisvės šalyje, Amerikoje, pasiekus **New Yorko** uostą, pirmiausia krito į akį dangum nusistiebę dangorėžiai. Kiekvienam jie sudaro stiprų įspūdį, kas pirmąjį kartą išlipa Amerikos krantan. Tuo pačiu metu į Ameriką važinėjęs Antanas Tylenis su kun. St. Kiškiu rinkti aukų Ateitininkų namam statyti, savo pirmąjį įspūdį visai teisingai išreiškė: "Mūsų žvilgsnis įsmigo ten, kur milžiniški statiniai jungė dangų ir žemę ... Jie visi tartum atsistoję, nuo žemės stiebėsi į dangaus skliautus. Tie milžiniški dviejų, trijų ir keturių dešimtų aukštų namai, — tos kolosališkos iš akmenų, uolos ir geležies statybos dėžės darė kažkokio neapsakomo įspūdžio" (Ateitis, 1926, 2 Nr., 110 p.). Gi tuo metu dar nebuvo paties aukščiausio — 102 aukštų dangorėžio, pastatyto tiktai po

penkerių metų (Empire State Building, 1931). Europiečio akis, nemačiusi aukštesnių namų, kaip dešimties aukštų, tada apstulbdavo ir priešais Woolworth dangoręžį, kuris teišsikišo per 55 aukštus.

Palyginus su tais Amerikos milžinais, Europos miestai atrodė, lyg būtų prie žemės priglūdę. Ir judėjimas nebuvo toks dinamiškas. Amerikoje iš karto atsidurdavai tarsi kokiame sūkuryje. Antanas Tylenis tai išreiškė tokiu stipriu vaizdu: "Vaikščiojant didžiulėmis ... gatvėmis, apkursta tavo ausys nuo baisaus dundėjimo ir triukšmo, raibsta akys nuo technikos stebuklų prašmatnybių, svaigsta protas ir širdis nuo didžių turtų ... Visur minios žmonių, kaip didžios bangos kyla, atslūgsta, sudūžta ir lašais subyra". Dabar ir Europos miestuose to triukšmo ir automobilių tvano pakanka, bet anuomet ir man buvo įspūdis didelis. Tikrai pasijutau, lyg lašas žmonių mariose. Sūduvos lygumom ir ramybei buvo didelis kontrastas.

Važinėjant po gausias lietuvių kolonijas, pirmųjų įspūdžių stiprumas kiek silpo. Didelių miestų pakraščiuose ir mažesniuose miesteliuose buvo ir mažiau triukšmo, ir daugiau erdvės, ir namai europinio didumo. Tiktai europiniuose miestuose daugiau paisoma išviršinio miestų grožio, namų stiliaus suderinimo, tvarkos ir švaros. Amerikoje pastebėjau daugiau laisvumo, individualumo ir praktiškumo. Fabrikai, dirbtuvės, įmonės čia pat prie gatvės, tarp gyvenamųjų namų, nes tai patogiau, bet dėl to sunkiau išlaikyti dailesnį ir tvarkingesnį miesto vaizdą. Rasdavau ir gražiai aptvarkytų miestų, gatvių ir aikščių.

Lietuviai gyveno labai įvairiai; tai priklausė nuo didesnio ar mažesnio miesto. Didesniuose miestuose, kaip Brooklyne, So. Bostone, Philadelphijoje, Detroite, Chicagoje, lietuviai tada gyveno beveik tų miestų centruose arba artimoje jų pašonėje, tokiuose rajonuose, kurie šiandien, palyginus su nauja statyba ir išsiplėtimu į užmiesčius, atrodo gana skurdūs. Tada jie atrodė daug dailiau, o svarbiausia — buvo susitelkę apie savo parapijos bažnyčią. Mažesniuose miesteliuose rasdavau grynai lietuviškų sodybų. Nors namai būdavo standartinio amerikoniško stiliaus, bet aplink juos buvo nemaži sklypai su lietuviškais sodais ir darželiais: tokios pat

išsišakojusios obelys, kriaušės, jurginai, rūtos. Žmonės buvo pasiilgę Lietuvoje paliktos gamtos.

Iš kalbos galima buvo lengvai pasakyti, kas iš kokios "gubernijos" buvo atvykęs, nes kalbėjo savo tėvų kalba. Daugumas buvo paprasti darbininkai; kai kurie ūkininkavo. "Profesionalų", kaip jie vadino mokslus išėjusius gydytojus, advokatus, buvo nedaug. Daugiau buvo smulkių biznierių — krautuvininkų, saliūnininkų, graborių, vadinamų "realesteitininkų" ir k. Kai kurie vertėsi ir amatu: stalių, šaltkalvių, kepėjų.

Mano maršrutas po lietuvių parapijas prasidėjo nuo Maspetho, Long Island, prie Brooklyno. Viešpaties Atsimainymo lietuvių parapijoje nuo 1914 metų klebonavo **kun. Antanas Milukas**, pasižymėjęs visuomenės veikėjas, įvairių lietuviškųjų knygų autorius ir leidėjas. Skaitoma, kad yra išleidęs apie 180 leidinių. Dar spaudos draudimo laikais slaptai Lietuvą pasiekdavo jo redaguoti žurnalai, kaip Dirva, Žinynas. Yra išleidęs Vinco Pietario "Algimantą", pirmąjį istorinį lietuvių romaną. Amerikon buvo atvykęs dar 1892 metais, pašalintas iš Seinų kunigų seminarijos už lietuviškąją veiklą. Kaip Sūduvos krašto kunigą, mane jis nuoširdžiai priėmė, padarė bažnyčioje rinkliavą ir sudarė tolimesnės kelionės maršrutą

Kelionė buvo maloni ir perdaug nevarginanti. Iš vienos lietuviškos parapijos klebonas ar vikaras mielai pavėžėdavo į artimiausią kitą parapiją. Rinkliavos dažniausiai būdavo daromos bažnyčioje, kartais susirinkime parapijos salėje. Bažnyčiose reikėdavo sakyti pamokslą ir nušviesti religinį Lietuvos gyvenimą, vyskupijų ir parapijų atsikūrimą po Didžiojo karo. Salėje tekdavo žmonėm papasakoti apie Nepriklausomą Lietuvą, atsikūrimo darbą, lenkų padarytas Lietuvai skriaudas. Bet nemažai žmonių Lietuvos padėtį jau žinojo. Amerikos lietuviai, ypač katalikai, buvo gyvai įsijungę į Lietuvos laisvės atgavimo kovą; daug aukojo Lietuvai paremti. Amerikon taip pat keliavo iš Lietuvos įvairių draugijų ir organizacijų atstovai rinkti aukų. Kai kur aš jau rasdavau juos buvus ir pasakojus apie Lietuvą. Susidarydavo ir nejauki padėtis: girdi, visi tik prašo ir prašo ... Klebonam taip pat būdavo apsunkinimas.

Aš vis dėlto rasdavau malonios paslaugos ir žmonių dosnumo. Vilkaviškio vyskupijos prašymas padėti pastatydinti seminarijos rūmus buvo sutiktas su nuoširdžiu pritarimu. Ypačiai didelio palankumo parodė iš Suvalkijos kilę arba net Seinų seminarijoje mokęsi lietuviai klebonai.

Dar ir dabar prisimenu labai malonų priėmimą Shenandoah, Pa., šv. Jurgio parapijoje, kur tada klebonu buvo **kun. Jonas Dumčius,** po mano išvažiavimo netrukus pargrįžęs Lietuvon, vysk. A. Karoso buvo pakeltas į garbės kanauninkus. Jis asmeniškai paaukojo 1500 dol., parapijoje buvo surinkta arti 700 dol. Gražiai priėmė Scrantone, Pennsylvanijoje, šv. Juozapo parapijoje klebonas **kun. Jonas Kuras,** kilęs iš Griškabūdžio (Galinių km.), baigęs Seinų kunigų seminariją ir penkeris metus Sūduvoje vikaravęs prieš atvykdamas į Ameriką (1892). Parapiją stengėsi išlaikyti grynai lietuvišką, buvo labai dosnus lietuviškiem reikalam ir labdarai; mano rinkliavai sutelkė per 1700 dol. Philadelphijoje, šv. Kazimiero parapijoje, mielai parėmė klebonas **kun. Juozas Kaulakis,** žemaitis nuo Gargždų, baigęs Petrapilio kunigų seminariją, studijavęs Austrijoje (Krokuvoje) ir Belgijoje (Louvaine), laisvai kalbėjęs aštuoniom kalbom. Philadelphijoje įkūrė dvi parapijas, pastatė mokyklą, daug dirbo Amerikos lietuvių organizacijose ir spaudoje, rašė knygas ir straipsnius, vertė iš kitų kalbų (vokiečių, prancūzų), leido žurnalus. Šv. Kazimiero parapijoje tada surinkome 800 dolerių.

Naujojon Anglijon pasukęs, Waterbury, Conn., šv. Juozapo lietuvių parapijoje, klebonu radau **kun. Juozą Valantiejų,** žemaitį nuo Vadžgirio (Butkaičių km.). Pažįstami buvome iš Šveicarijos laikų. Fribourge studijavo teologiją, diakonu grįžo į Ameriką 1914 metų pabaigoje ir čia įšventintas kunigu. Waterburyje pakeitęs kun. Petrą Saurusaitį, grįžusį į Lietuvą, kleb. kun. J. Valantiejus uoliai ėmėsi darbo parapijoje ir lietuvių visuomenėje, pastatydino mokyklą, gausiai rėmė aukomis Amerikos ir Lietuvos organizacijas, vienuolynus, mokslo įstaigas. Jo nuopelnai Lietuvai vėliau buvo atžymėti Gedimino ordinu.

Tokiu pat žymeniu buvo pagerbtas **kun. Kazimieras Urbonavičius,** ilgametis šv. Petro lietuvių parapijos klebonas So. Bostone, marijampoliškis (iš Kidolių km.), rašytojas, poetas

ir publicistas, pasirašinėjęs Jono Kmito slapyvardžiu. Apie jį buvau girdėjęs dar besimokydamas Seinų seminarijoje, kurią jisai baigė 11 metų anksčiau už mane. Tebebuvo likę pasakojimai apie lietuvių klierikų — literatų būrelį, leidusį slaptą laikraštuką "Knapt" (1891); klierikas K. Urbonavičius buvo vienas iš bendradarbių. Vikaravo Sūduvoje (Kaimely) ir Mozūruose, iš kur išvyko į Ameriką (1905). Buvo malonu susitikti ir išsikalbėti apie Seinų seminarijos laikus, Marijampolę, Lietuvą. Aktyviai tada dirbo visuomeninį darbą ir redagavo Bostono leidžiamąjį "Darbininką", kuriam rašinėjo gausiai įžanginių, poleminių ir k. straipsnių, buvo labai gerai informuotas apie atsikuriančios Lietuvos gyvenimą. Stebėjausi, kaip jis žinojo visas smulkmenas. Jo paraginti žmonės Vilkaviškio seminarijos rūmam statyti sudėjo apie 1200 dolerių.

Gretimoje Nekalto Prasidėjimo parapijoje Cambridge, kuris su garsiuoju Harvardo universitetu sudaro Bostono miesto dalį, bet valdosi savarankiškai, radau taip pat suvalkietį — zanavyką kleboną **kun. Pranciškų Juškaitį** nuo Ilguvos (Gegužių km.), ėjusį mokslus Amerikoje ir čia įšventintą į kunigus. Buvo jau vyresnio amžiaus, apie 40 su viršum metų, bet klebono pareigas ėjo tik trečius metus, anksčiau keletą metų toje pačioje parapijoje vikaravo. Parapija nebuvo didelė, bet maro rinkliavai sudėjo apie 800 dol. Pasakojo, kad jo svarbiausias rūpestis, išmokėjus užsilikusias parapijos skolas, įsteigti lietuvišką mokyklą. Antrą kartą į Ameriką atvykęs (1950), laikraščiuose skaičiau, kad toji parapinė mokykla minėjo 25 metų sukaktį; buvo rašoma, jog Bostono vyskupijoje buvo įkurta pirmoji; mokytojauja Nurkyžiuotojo Jėzaus seserys lietuvaitės. Prel. Pr. Juškaitis mirė 1961 gruodžio 1.

Už kelių dešimtų mylių nuo Bostono, į pietvakarius, sustojau Worcesteryje pas **kun. Konstantiną Vasį - Vasiliauską**, taip pat zanavyką nuo Gelgaudiškio (Narkūnų km.). Mudu buvome pažįstami iš Seinu seminarijos, į kurią jisai įstojo dvejais metais vėliau už mane (1905). Man į kunigus įsišventinus Kaune (1908), jis priėmė mažuosius šventimus Varšuvoje iš vysk. Ruškio - Ruškevičiaus, marijampoliškio. Seinų vyskupo nuo 1902 ligi 1910 pradžios nebuvo. Klierikas

K. Vasys tada pakrypo į Amerką; kunigu buvo įšventintas Montrealyje, Kanadoje, 1913. Buvo jau dvejus metus vikaravęs (Worcesteryje) ir dešimtį metų klebonavęs (Westfield, Mass.). Aš jį radau šv. Kazimiero parapijoje Worcesteryje pavaduojant kleb. kun. Joną Jakaitį, išsiprašiusį vyskupą leisti aplankyti Lietuvą ir pataisyt sveikatos. Apie tai su klebonu kun. K. Vasiu ir sušnekome: vieni važiuoja Lietuvon, kiti atvyksta iš Lietuvos, bet doleriai keliauja tik už marių: čia uždirbami ar surenkami, Lietuvoje išleidžiami ... Kun. K. Vasys aukomis parėmė ne tiktai Vilkaviškio, bet ir Telšių kunigų seminarijos statybą. Aktyviai reiškėsi visuomeniniame lietuvių darbe — organizacijose ir spaudoje. Man tada dar esant Amerikoje, buvo išrinktas Kunigų Vienybės pirmininku. Anksčiau organizavo lietuvius katalikus moksleivius (Amerikos ateitininkus) ir redagavo jų laikraštį "Moksleivį". Yra redagavęs ir dabartinį laikraštį "Draugą", leidžiamą Chicagoje.

Toje vadinamoje Amerikos lietuvių "sostinėje", Chicagoje, mielą prieglobstį radau pas **kun. Igną Albavičių**, Dievo Apvaizdos lietuvių parapijos kleboną, dzūką iš Lazdijų. Mudu tik vienerius metus buvome susitikę Seinų seminarijoje, kurioje jis mokėsi 1907-12. Kunigu įšventintas, išvyko metais anksčiau už mane (1912) studijų tęsti į užsienį — mokėsi Grigaliaus universitete Romoje, kur gavo licenciato laipsnį (1914). Į Lietuvą dėl kilusio karo negalėjo grįžti, tad pasuko į Ameriką. Aš tuo tarpu pasilikau Europoje. Vėl susitikome beveik po 20 metų. Radau klebonaujant Dievo Apvaizdos parapijoje jau aštuntus metus, veikliai įsijungusį ir į lietuvių organizacinį darbą. Buvo pradėjęs statyti parapijos bažnyčią; po metų darbus užbaigė. Ir tokiu laiku aš buvau atvykęs su Vilkaviškio seminarijos statybos rūpesčiu. Kun. Ig. Albavičius jį gerai suprato, atjautė ir parėmė. Supažindino su kitais Chicagos lietuvių parapijų klebonais, kurie taip pat daug padėjo. Dabar prel. I. Albavičius klebonauja šv. Antano parapijoje Cicero, Ill.

Daugelio klebonų čia nesuminėjau, nors liet. parapijų ir gautų aukų sąrašus ir dabar turiu atsivežęs. Mažai buvo tokių, iš kurių išvykdavau tik su keliolika ar keliomis dešimtimis dolerių. Nors daug kas aukas rinko, bet konkre-

čiam ir kilniam tikslui — kunigų seminarijai žmonės aukojo. Viso labo esu surinkęs apie 20,000 dolerių. Anuo metu tai buvo stambi suma ir didelė parama Vilkaviškio vyskupijai. Pavertus Lietuvos valiuta, litais, susidarė 198,547.80 suma. Tai buvo truputį didesnė negu dešimtoji dalis visos statybos.

Seminarijos statyba atsiėjo 1,191,636.93 litų. Iš tos sumos ligi 1930 metų liepos mėn. Vilkaviškio vyskupijos kunigai sudėjo savo asmeniškų aukų 355,539.74 litus. Parapijų rinkliavos davė 290,524.71 lt. Kitų įvairių aukų buvo surinkta 31,555.60 lt. Iš valstybės gauta beprocentinės paskolos 250,000.00 lt. Šios apyskaitos metu dar trūko 65,468.93 lt., kurie surinkti iš kunigų ir parapijų. Bet liko nemokėtos skolos: valstybės paskola ir 141,468.75 lt. už žemę, arba viso 391.488.75 litų. (Duomenys imti iš protokolo kunigų konferencijos, įvykusios Gižuose 1930 liepos 22. Tiesos Kelias, 1930 nr. 9).

Seminarijos rūmų statyba rūpinosi ir ją prižiūrėjo prof. Mykolas Ražaitis, kuris 1935 - 1937 metais taip pat lankėsi Amerikoje. Amerikoje 1959 metais ir mirė, antrą kartą čia atvykęs, beolševikam užėmus Lietuvą. Seminarijos rūmai bolševikų buvo nusavinti. Jie buvo baigti statyti 1930 rudenį. Tada ir kunigų seminarija iš Gižų perkelta į Vilkaviškį. Aš jau seniai buvau grįžęs iš Amerikos.

Amerikoje man buvo naudinga arčiau pažinti ir **lietuvių gyvenimą.** Nors išbuvau tiktai metus laiko (1925-26), bet turėjau progos apvažiuoti kone visas didesnes lietuvių kolonijas, aplankyti lietuvių katalikų organizacijų centrus, dalyvauti susirinkimuose ir suvažiavimuose, būti pamaldose ir jas laikyti įvairiose lietuvių bažnyčiose. Jau tada mane žavėjo didelis lietuvių atliktas ir atliekamas darbas: buvo daug pristatyta bažnyčių ir mokyklų, organizacijų namų, klubų, vienuolynų. Organizacinis gyvenimas buvo gana judrus, ypačiai apie parapijas — lietuvių susitelkimo židinius. Tose vietose, kur lietuvių parapijų nebuvo, man pasakojo ir aš pats vėliau įsitikinau, kad ir lietuvių bendruomeninis gyvenimas buvo pakrikęs, ir nutautimas ryškesnis. Tiesa, jau tada jaunesnė karta vis daugiau nusigriebdavo anglų kalbos, bet aš neišsivežiau tokio įspūdžio, kaip kiti, kad lietuvybė Amerikoje miršta. Tik jai palaikyti reikėjo artimesnio ryšio su Lietuva. Ir tie ryšiai pamažu stiprėjo.

GRĮŽĘS Lietuvon, be einamųjų Vilkaviškio vyskupijos kurijoje kitų pareigų, buvau dar paskirtas **katalikiškos akcijos direktorium.** Oficialiai tos pareigos buvo vadinamos "Secretarius generalis pro actione catholica". Tai reiškė, kad mano važinėjimai nesibaigia. Besimokydamas ir gyvendamas Šveicarijoje, lietuvių belaisvių reikalais aplankiau kone visą Vakarų Europą. Amerikoje ištisus metus be pertraukos keliavau iš vienos lietuvių kolonijos į kitą. Dabar man buvo skirta važinėti po visos Sūduvos parapijas ir gana dažnai į Kauną, kur buvo įsteigtas visai Lietuvai Katalikų Veikimo Centras. Man tekdavo atstovauti Vilkaviškio vyskupijai.

Katalikiškoji akcija, popiežių aptarimu, "yra pasauliečių dalyvavimas hierarchiškame apaštalavime, ginti religijos ir doros principus, išplėsti šalia ir aukščiau politinių partijų sveiką ir naudingą katalikišką gyvenimą šeimoje ir visuomenėje" (Tiesos Kelias, 1930, 680 p.). Tai yra akcija, skiriama visiems katalikams be išimties. "Reikia, kad visi būtų apaštalai, kad pasaulis neliktų neveiklus" (Pijus XI). Toks veiklumas yra platesnis už atskirų bažnytinių brolijų, kongregacijų ir organizacijų apimtį. "Įsirašyti į draugijas yra girtina, patartina ir naudinga; dalyvauti katalikiškoje akcijoje yra pareiga" (kard. Gasparri, 1923 spalio 2).

"Nors seniausiais Bažnyčios laikais jau buvo katalikiškoji akcija, bet mūsų laikais įgijo naują pobūdį dėl dviejų faktų: 1. dvasininkų negalėjimo patenkinti laiko reikalavimų, ir 2. visuomenės supasaulėjimo, žymiai susilpninusio krikščioniškąjį gyvenimą" (Ibd.). Gyvenimui ir veikimui sukrikščioninti imta patelkti pasauliečiai, vadovaujami bažnytinio autoriteto. Iškilo reikalas "turėti ir savo ypatingą organizaciją, vieną, disciplinuotą ir derinančią visas katalikų jėgas taip, kad visi kartu veiktų viena kryptimi ir harmoningai, teisingoje priklausomybėje nuo bažnytinio autoriteto" — yra rašęs popiežius Pijus XI, kuris įkūrė ir bažnytinę Lietuvos provinciją (1926). Joje buvo sudarytas ir Katalikų Veikimo Centras Kaune, o atskirose vyskupijose paskirti katalikiškos akcijos direktoriai. Tai organizuotos katalikiškos akcijos pradžia Lietuvoje.

Pačios katalikiškos akcijos judėjimas Lietuvoje, be abejo, yra ankstyvesnis. Turiu čia galvoje ne tai, kad Katalikų

Bažnyčia veikė Lietuvoje jau nuo XIV amžiaus, kai visuotinai priimtas krikštas, ir dar kiek anksčiau — siekė net karaliaus Mindaugo laikus. Turima galvoje XIX amžiaus pabaigą, kai Lietuvoje pradėjo daugiau įsivyrauti antikrikščioniškos ir liberalinės idėjos. Štai, tautinio atgimimo metu jau matome lietuvių kunigų susirūpinimą nukrikščionėjimo reiškiniais. Tai sijosi dar su socialinėm reformom. Pažangiausiais jų nešėjais dėjosi socialistai, pradėję neigti krikščioniškos moralės ir tikėjimo principus. Suprantama, negalėjo nekilti toms klaidingoms idėjoms pasipriešinimo, ypač popiežiui Leonui XIII paskelbus savo socialines enciklikas (pav. Rerum Novarum 1891). Lietuvoje tai sukėlė disputus spaudoje ir visuomenėje. Kadangi daugumas lietuvių inteligentų, ėjusių mokslus Rusijoje, buvo paveikti materialistinės pasaulėžiūros, tai pirmoje vietoje kunigam teko atremti ateistinę akciją. Bet pamažu didėjo ir katalikų inteligentų, ėmusių talkinti kunigam.

Po 1905 metų revoliucijos leidus laisviau kurti draugijas, įsisteigė visa eilė katalikiškųjų organizacijų. Katalikiškajai akcijai buvo reikšmingiausi ateitininkai, susiorganizavę 1910 metais. Bet kadangi tai buvo mokslus einančio jaunimo organizacija, o tokių rusų valdžia privengė, tai ateitininkai tegalėjo veikti slaptai iki pat Didžiojo karo. Jų šūkis "Visa atnaujinti Kristuje" buvo imtas iš popiežiaus Pijaus X enciklikos (1903), kuri laikoma moderniosios katalikiškos akcijos pranokėja.

Nepriklausomai Lietuvai atsikūrus, katalikiškoji akcija buvo organizuojama vyskupų. Toji akcija pirmiausia rėmėsi parapijomis ir organizacijomis. Mano parega buvo lankyti Vilkaviškio vyskupijos parapijas, palaikyti ryšius su organizacijomis, dalyvauti posėdžiuose bei suvažiavimuose; žodžiu, rūpintis skatinti ir jungti katalikiškojo veikimo jėgas, kad "pagal savo ypatingą tikslą prisidėtų prie Kristaus viešpatystės laimėjimo" (Tiesos Kelias, 1930, 685 p.).

Kone kiekvieną sekmadienį tekdavo vykti vis į kitą parapiją, sakyti pamokslus bažnyčioje arba laikyti paskaitas susirinkimuose. Būdavo taip pat pasitarimai su veikiančiomis parapijoje organizacijomis. Stengdavausi joms pateikti žinių iš katalikų veikimo užsienyje, ypačiai iš Šveicarijos, Vokie-

tijos ir Prancūzijos, nes tie kraštai man buvo geriau pažįstami. Esu taip pat parašęs nedidelę brošiūrą apie katalikiškąją akciją (Katalikų Veikimo Centras, 1928, 20 pusl.); ji buvo išversta taip pat į lenkų kalbą (Centrum akcji Katolickiej). Kai kuriose Lietuvos srityse dar buvo aplenkėjusių lietuvių.

Vilkaviškio vyskupijoje tuo metu turėjome 89 parapijas, 205 kunigus ir 351,403 tikinčiųjų (Elenchus, 1934). Tokie duomenys buvo surinkti Vilkaviškio vyskupijos kurijos. Tikinčiųjų skaičius galėjo būti ir ne visai tikslus, nes lankydamas parapijas turėjau progos patirti, kad parapiečių sąrašai nebuvo visai tiksliai sudaromi. Antra vertus, netaip jau buvo paprasta sudaryti tikslų sąrašą — išskirti, kas parapijai priklausė ir kas jos šalinosi.

Parapijos buvo suskirstytos į 12 dekanatų: Bartininkų, Garliavos, Kalvarijos, Leipalingio, Marijampolės, Naumiesčio, Panemunės, Prienų, Seirijų, Simno, Šakių ir Vilkaviškio. Tekdavo dalyvauti dekanato kunigų pasitarimuose katalikiškos akcijos ir organizacijų reikalais bei rajoniniuose suvažiavimuose.

Didesniuose suvažiavimuose gana dažnai dalyvaudavo **vysk. Mečislovas Reinys,** mėgęs visuomeninį organizacinį darbą. Vilkaviškio vyskupijos koadjutorium buvo nominuotas 1926 balandžio 5, įšventintas Kauno bazilikoje gegužės 16, ingresą Vilkaviškio katedroje atliko birželio 20. Buvo labai judrus, daug rūpinosi katalikiškąja akcija, ypač pavasarininkais ir ateitininkais, kuriuos globojo ir gynė net ir tada, kai moksleiviam ateitininkam tautininkų valdžios buvo džaudiama veikti. Draudimas buvo išleistas švietimo ministerijos 1930 — Vytauto Didžiojo — metais rugpiūčio 30.

Dar prieš mėnesį, 1930 liepos 19-20, Šakiuose labai gražiai ir įspūdingai praėjo pirmasis **Zanavykijos katalikiškojo jaunimo kongresas.** Jį surengė katalikiškos akcijos komitetas, kurį sudarė studentai ateitininkai ir pavasarininkai. Ypačiai veikli buvo Šakių pavasarininkų rajono valdyba. Rajoninės konferencijos tiek pavasarininkų, tiek ir ateitininkų buvo jau įvykusios ir anksčiau tuose pat Šakiuose, Marijampolėje, Alytuje, Lazdijuose. Marijampolėje 1925 buvo sušauktas pirmasis

pavasarininkų kapsų kongresas. Tada dar ir man teko nemažai talkinti. Po penkerių metų jau buvo priaugusių naujų inteligentinių pajėgų, baigusių Nepriklausomos Lietuvos gimnazijas ir besimokiusių toliau Lietuvos universitete Kaune. Jie jau savo pastangomis surengė tikrai didingą Zanavikijos katalikiškojo jaunimo kongresą.

Kongreso garbės komitetą sudarė Telšių vysk. Justinas Staugaitis, pirmasis zanavykas vyskupas; Vilkaviškio vysk. koadjutorius Mečislovas Reinys, "Pavasario" sąjungos protektorius; kan. Pranas Kuraitis, Lietuvos universiteto profesorius ir Ateitininkų Federacijos dvasios vadas, vienas iš pirmųjų ateitininkų organizatorių, kaip ir prof. Pranas Dovydaitis, pirmasis ateitininkų vadas; prof. Juozas Eretas, mano pažįstamas ir bendradarbis iš Šveicarijos, "Pavasario" Sąjungos ilgametis vadas ir garbės pirmininkas, ir Domininka Čėsaitytė - Vailokaitienė, gimnazijos mokytoja, dzūkė iš Balbieriškio. Taigi už jaunimo pečių stovėjo iškilūs ir veiklūs, garbingi ir autoritetingi asmens.

Kongresą pagerbė **arkivysk. Riccardo Bartoloni,** pirmasis Šv. Sosto nuncijus Nepriklausomai Lietuvai. Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai įteikdamas kredencialų raštus (1928 liepos 30), labai jausmingai ir nuoširdžiai atsiliepė apie Lietuvą, pareikšdamas "susižavėjimo kilnioms didvyriškumo tradicijoms, kurios supa ir teikia tiek puikaus blizgesio praeičiai prakilnios tautos, skubėjusios prieš 500 metų sunkiu ir audringu krikščionybei istorijos periodu būti vakarų civilizacijos tvirtove ir užtvara, kurią sudarė krūtinės karžygiškų jos sūnų, vadovaujamų jų vadų genijaus". Tai buvo maloni liaupsė Lietuvai, jos praeičiai ir žmonėm. Maloni dar ir dėl to, kad nuncijus Riccardo Bartoloni parodė didelio ir nuoširdaus susidomėjimo Lietuvos kultūriniu bei religiniu gyvenimu. Zanavikijos kongrese aukojo mišias atvirame ore ir tarė šiltą sveikinimo žodį.

Kongreso eisenoje, lankant Vinco Kudirkos, Lietuvos himno autoriaus namelį, kalbą pasakė Vilkaviškio kunigų seminarijos prof. Pijus Dambrauskas, o prie Nepriklausomybės kryžiaus — dr. Juozas Leimonas, "Pavasario" Sąjungos vadas. Pasiesartyje buvo suvaidinta keturių paveikslų misterija "Kruvinais keliais". Ji vaizdavo Vilniaus ir Suvalkų krašte

pavergtų lietuvių kančias ir kovą už laisvę. Misterijoje dalyvavo apie 200 vaidilų — pavasarininkų ir ateitininkų. Dainų šventėje, pirmoje Zanavikijoje, dalyvavo dešimts chorų; dirigavo kun. Juozas Skirkevičius. Sporto olimpiadoje buvo lengvoji atletika ir arklių lenktynės. Tarpais buvo plenumo posėdžiai. Buvo pagerbti žuvę už Lietuvos laisvę ateitininkai ir pavasarininkai, kaip leit. Jurgis Sidaravičius, šaulys Vincas Dovydaitis, lakūnas Vytautas Rauba ir k. Kongrese dalyvių tarpe buvo nemažai pavasarininkų, kurių krūtines puošė Vyties Kryžiai, gauti už narsumą Lietuvos nepriklausomybės kovose. Tai buvo jaunimas kaitrios patriotinės dvasios, bet kartu ir tvirtų religinių principų. Lietuvių tauta tegalėjo tik pageidauti daugiau tokio idealistinio jaunimo.

Sustojau prie to pirmojo Zanavikijos kongreso kiek ilgėliau, nes norėjosi duoti vieną paveikslą, koks buvo tada Lietuvoje katalikiškojo jaunimo judėjimas ir kaip jis viešai reiškėsi, jungdamasis į katalikiškąją akciją. Ji buvo labai reikalinga akivaizdoje didėjančių nemoralumo ir nukrikščionėjimo reiškinių net ir kaimuose. Vilkaviškio vyskupijos kunigų konferencijoje buvo konstuota gana nesmagi padėtis;

"Mūsų visuomenės dorovinis gyvenimas yra atsilikęs nuo kitų jos gyvenimo sričių. Jei per nepriklausomo gyvenimo dešimtmetį yra visur pastebima žymi visuomenės pažanga, tai to nematyti dorovingumo srityje ... Laisvamanių, indiferentų skaičiaus žymus padidėjimas, net ir kaimiečių tarpe, žmogžudysčių, vagysčių, šeimų iširimų gausingumas, jaunuomenės ištvirkimas, venerinių ligų įsiveržimas į kaimus ir kiti įvairūs nedorumai — visa tai yra pernelig aiškūs dorovinės dekadencijos simptomai, palyginus su prieškariniais laikais. Raminti save tuo, kad tai yra tik laikini karo padariniai, kurie ilgainiui patys savaime sumažės, būtų visiškai klaidinga. Dorovinio gyvenimo blogumams pašalinti reikia imtis radikalių priemonių ... Tas uždavinys atlikti pirmoje eilėje tenka kunigijai, kaip einąs iš tiesiognės jos pašaukimo pareigos" (Protokolas 1930 liepos 22. Tiesos Kelias, 1930, nr. 9).

Ši kunigų konferencija, įvykusi antrą dieną po Zanavikijos kongreso, savo nutarimuose pabrėžė "šventą kunigo pareigą" katalikiškas jaunimo "organizacijas visomis jėgomis

remti, joms padėti, jų naudingumą kuo dažniau aiškinti". Tokios pat instrukcijos ėjo ir iš Lietuvos vyskupų.

Bet 1930 — Vytauto Didžiojo — metai, sakytume, buvo **kryžkelė**, kurioje ėmė išsiskirti Lietuvos vyriausybės ir Bažnyčios siekimai. Jei Lietuvos vyskupam ir kunigam rūpėjo katalikiškąją akciją stiprinti, tai tautininkų vyriausybei labai parūpo ją prilaikyti, apšaukiant, kad tai esąs "politinis bei partinis darbas", kliudąs tautiniam vieningumui. Iš tikrųjų priežastis buvo ta, kad Lietuvos jaunimas užsimota organizuoti ir palenkti kaip tiktai vienos partijos siekimam, argumentuojant, kad tuo siekiama tautos vienybės. Visai suprantama, kad valdžioje būdami ir savo rankose turėdami jėgą, išteklius ir cenzūrą, tautininkai negalėjo atsispirti pagundai panaudoti šias priemones tam, kad susidarytų tvirtesnę ir pastovesnę sau atramą. Kadangi tokiai atspirčiai prieinamesnis buvo daugiau liberališkai nusiteikęs jaunimas, bet patriotinis, tai tuo patriotizmu ir pasiremta, paliekant nuošalyje griežtesnį ir tvirtesnį religinių principų pabrėžimą. Tuo pačiu atsistota prieš tas katalikiškas jaunimo organizacijas, kurios buvo globojamos Lietuvos vyskupų ir kunigų.

Skirtumą ir prasidėjusį trynimąsi labai teisingai apibudino "Jaunoji Lietuva", mėnesinis tautiškosios moksleivijos žurnalas. Jis dar 1929 metų pradžioje rašė: "Jaunoji Lietuva (tokiu vardu buvo vadinama ir pati organizacija) ... ne taip griežtai akcentuoja religinį principą ... daugiau akcentuoja tautiškumo, tautinio vieningumo idėją ... Tautiškumo akcentavimas "J. L." organizacijai duoda tautininkų vardą ir pagrindo gretinti su to paties vardo politine grupe. Čia, tur būt, ir yra svarbiausias šnairavimų ir trynimosi šaltinis ... Ateitininkai su tautininkais gal nebus visuose klausimuose vienodos nuomonės, gal nebus visai artimi bendradarbiai, bet būti aršiais priešais nėra jokio pagrindo, jokio reikalo, jokio tikslo. Jei kas į kovą būtų jau karštai įsileidęs, tepila ant galvos šalto vandens, t. y. šaltai tepagalvoja ir supras, kad verčiau yra eikvoti energiją pozityviam darbui, o ne tarpusaviems erzinimams" (Jaunoji Lietuva, 1929, nr. 3-4, 38 p.).

Deja, kam iš tikrųjų reikėjo to šalto vandens ir kas savo rankose turėjo galią pilstyti šaltą arba karštą vandenį,

pasirinko erzinimą ir trynimąsi, uždraudžiant veikti moksleiviam ateitininkam, kad jie būtų nustelbti, o katalikiškoji Lietuva pristigtų savo organizacijoje besilavinusių katalikų inteligentų. Tas kirtis, kad ir ateičiai skirtas, taikė į katalikiškąją akciją Lietuvoje. Lietuvos vyskupai dėl to labai griežtai reagavo.

LIETUVOS vyskupai, susirinkę Kaune į konferenciją 1930 spalio 23, savo ganytojiškame laiške, kuris perskaitytas visose Lietuvos bažnyčiose, pareiškė:

"Šv. Tėvas, sudarydamas sutartį su mūsų Valstybės Valdžia, apsaugojo Bažnyčios teises mokyklų srityje. Jei todėl bet kas pas mus šioje srityje daroma aiškiai prieš Bažnyčios nusistatymą, ar bent jos nežiūrint, tai įžeidžiamos ne tik Dievo teisės, kuriomis naudojasi Bažnyčia, bet ir elgiamasi prieš iškilmingą sutartį, su Apaštalų Sostu padarytą.

"Visi gerai žinome, kaip svarbus yra dalykas jaunimo organizacijos. Tikybinis jaunuomenės auklėjimas vykdomas ne vien per pamaldas, ne tik per pamokslus, ne tik per sakramentus, bet ir per mokyklas, draugijas, skirtas jaunuomenei auklėti drauge su mokslo įsigijimu ir kūno kultūra ...

"Draugijų mes katalikai šiandien turime vaikams "Angelo Sargo" sąjungą, kaimo jaunimui "Pavasario" sąjungą, mokslus einančiam jaunimui "Ateitininkų" federaciją. Bažnyčia tas organizacijas yra paėmusi savo globon, nes kaip visos katalikų draugijos, taip ir jaunimo organizacijos yra Katalikų Veikimo Centro nariai ir Lietuvos Vyskupų priežiūroje.

Bet štai katalikų moksleivių steitininkų organizacijai mokyklose neleidžiama veikti kaip ateitininkams. **Yra tai Bažnyčios teisių varžymas, yra tai laužymas iškilmingos sutarties, Apaštalų Sosto su mūsų Vyriausybe padarytos. Mes katalikai prieš tokius darbus turime kelti savo balsą,** kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų laisvė" (Tiesos Kelias, 1930, nr. 11).

Pabraukimai padėti vyskupų. Pasirašė Kauno arkivyskupas Juozapas (Skvireckas), Vilkaviškio vysk. Antanas (Karosas), Telšių vysk. Justinas (Staugaitis), Panevėžio vysk. Kazimieras (Paltarokas), Kaišiadorių vysk. Juozapas (Kukta),

Vilkaviškio vysk. koadjutorius Mečislovas (Reinys). Vyskupai dar turėjo tiek laisvės, kad galėjo savo žodį atspausdinti žurnale. Skelbti bažnyčiose jiem negalėjo uždrausti, nebent būtų suėmę. Bet ligi to dar nebuvo prieita. Tačiau Lietuvos vyskupų protestas nieko nepadėjo; su jais tuo klausimu nesiskaityta.

Šv. Sosto nuncijus arkivysk. Riccardo Bartoloni, parėmęs Lietuvos vyskupų nusistatymą, buvo apkaltintas, kad kišasi į Lietuvos vidaus reikalus, apskelbtas nepageidaujamu asmeniu (persona non grata) ir paprašyta jį atšaukti. Iš Lietuvos išvyko 1931 birželio 6. Užsienio spaudoje tas įvykis buvo komentuojamas Lietuvai nepalankiai. Nuncijus Riccardo Bartolini iš tikrųjų stengėsi Lietuvą nuoširdžiai suprasti ir padėti. Jau minėjome gražius jo žodžius, pasakytus įteikiant kredencialus. Sveikindamas tretįjį ateitininkų kongresą Kaune 1931 birželio 21, perdavė ir tokius popiežiaus Pijaus XI linkėjimus:

"Šventasis Tėvas linki Lietuvos katalikams studentams ir moksleiviams atnaujinti per savo tikėjimą ir pamaldumą savo uolumą, kad jūsų tėvynė spindėtų atgimimo aušra, kaip ji klestėjo ir švietė, įsigijusi šviečiančios garbės Vytauto laikais" (Tiesos Kelias 1930, nr. 7-8).

Nebuvo šviesios garbės pradėti nesantaiką su Šv. Sostu, juoba, kai tai atsitiko jau antrąjį kartą ir per trumpą laikotarpį. Pirmąjį kartą, 1925 metų pradžioje, man besiruošiant vykti į Ameriką, išgyvenome nemalonius incidentus, kai Kaune buvo suruoštos demonstracijos prieš Šv. Sosto nunciatūros namus Duonelaičio gatvėje. Pabaltijo valstybėm bendras delegatas **arkivysk. Antonijus Zechini**, kuris rezidavo Rygoje, Lietuvon nebuvo įsileistas. Normalūs diplomatiniai santykiai su Vatikanu nutrūko. Incidentai kilo dėl Vatikano pasirašyto su Lenkija konkordato 1925 vasario 10. Tuo konkordatu buvo sutvarkyti bažnytiniai reikalai ir Vilniaus bei Suvalkų srityse. Kaip jau anksčiau minėjome, Vatikanas ta bažnytine sutartimi netvarkė politinių reikalų bei sienų, bet buvo suprantamas ir lietuvių nepasitenkinimas, kai jie niekur negalėjo rasti teisybės. Tokiu atveju santūrus laikymasis ir išmintis užleidžia vietą jausmų prasiveržimams. Be to, arkivysk. A. Zechiniui lietuviai turėjo kai ką prikišti iš praei-

ties, kai jisai vizitavo Lietuvą 1921 metais. Prof. Z. Ivinskis apie tai vėliau rašė:

"Vizitatorius Antonio Zechini neapčiuopė lietuvių tautos gyvojo pulso bei siekimų ir neslepiamai reiškė nuomonę, kad Nepriklausomoji Lietuva negalėsianti savarankiškai gyventi. Jam buvo skaudu matyti, kad du katalikiški kraštai tarp savęs nesutinka. Jis buvo aiškiai atsistojęs pusėje lenkų, kurių istoriją gerai pažino. Ta istorija dengdamiesi, lenkai Lietuvą skriaudė ir vienos valstybės siekė. Zechini taip pat ragino lietuvius susijungti su lenkais, kaip tai buvo senovėje. Šališkų savo pažiūrų jis neatsisakė nei tapęs arkivyskupu ir paskirtas pilnateisiu delegatu visoms trims Baltijos valstybėms ... (Kai) 1925 gegužės mėn. arkivysk. Zechini išvyko Rygon, (jau) nebegavo leidimo sugrįžti. Jo vietoje paliko sekretorius monsgr. Aloyzas Faidutti — šviesus ir labai apdairus vyras" (Z. Ivinskis, Lietuvos Bažnyčios keliu, Beooklyn, 1951, 13-14 p.).

Norėdamas tuos nesklandumus išlyginti ir parodyti, kad Šv. Sostas kitaip žiūri į lietuvių tautą ir valstybę, negu arkivysk. A. Zechini, Vatikanas Lietuvos bažnytinei provincijai steigti ir konkordatui paruošti paskyrė ne ką kitą, o iš Vilniaus lenkų ištremtąjį **arkivysk. Jurgį Matulaitį**, lietuvį. Lenkam tai negalėjo būti malonu, o Vatikano diplomatinių santykių istorijoje nėra dažna, kad vizitatorium skirtų tos pačios tautos asmenį. Konkordatą pasirašius, nuncijum buvo paskirtas **arkivysk. Riccardo Bartoloni**, kuriam nebuvo galima prikišti, kad jis Lietuvos istorijos nežinojo ar lietuvių tautos negerbė. Ir Lietuvos vyriausybė jį pagerbė pirmojo laipsnio Gedimino ordinu, kuris buvo teikiamas už nuopelnus Lietuvai. Konflikto priežastis buvo visai ne ta, kaip su arkivysk. A. Zechini. Anuomet ji lietė užsienio reikalus, o dabar — vidaus, katalikiškąją akciją, dėl kurios Šv. Sostas yra autoritetingas tarti savo žodį ir vadovauti. Tam yra daromi konkordatai. Tik prieš dvejis metus sudaryto konkordato, kaip matėme iš Lietuvos vyskupų laiško, Lietuvos vyriausybė nesilaikė, savaip patvarkiusi moksleivių organizacijų reikalus. Nuncijus R. Bartolini negalėjo neginti katalikiškos akcijos principų, kuriuos buvo aiškiai aptarę nebe vienas iš popiežių.

Man važinėjant į Kauną, Katalikų Veikimo Centrą, teko patirti, kad nuncijus arkivysk. R. Bartoloni buvo labai judrus, pilnas energijos, gerų norų lietuviam padėti, domėjosi mūsų religiniu ir kultūriniu darbu, bet buvo ir tvirto nusistatymo, kiek tai lietė katalikiškąją akciją. Savo mintis pereiškė ir viešai, sveikindamas ateitininkų kongresą Kaune (1930). Nuncijus tada kalbėjo:

"Toji akcija rūpinasi įspausti gaivinančios savo dvasios žymes visiems žmonėms; padaryti, kad katalikiškos sąžinės svoris būtų jaučiamas visuose žmonių gyvenimo reiškiniuose, ir reformuoti visuomenę pilnai krikščioniškoje dvasioje: visa atnaujinti Kristuje ... Katalikų akcija (tad) nėra vien dvasinis ir religinis veikimas, bet ypatingai, ir tai pilnoje žodžio prasmėje, yra socialinis veikimas, kuris rūpinasi visuomenės aukščiausiu gėriu ir jos pagrindiniais reikalais, net ir tais, kurie turi politinių bruožų, jei jie tiesiogniu būdu paliečia dorovę ir religiją" (Tiesos Kelias, 1930, nr. 7-8, 131 p.).

Tuose nuncijaus R. Bartolini žodžiuose buvo jausti atgarsis popiežiaus Benedikto XV pareiškimo: "Pakanka, kad šioje srityje (politinėje) sielų gerovė būtų pavojuje". "Kai politika paliečia altorių, tada ... popiežius, dvasininkai pasauliečiai, katalikai atrodo varą politiką; iš tikrųjų jie tesirūpina religija" (kard. Bertram). Tad yra neteisinga pulti katalikiškąją akciją, kad ji "kišasi" politikon, kada yra visai priešingai — politika įsiveržia į tikėjimo ir katalikiškos akcijos sritį.

Suprantama, tos dvi sritys yra labai arti susijusios, nes paliečia veiksmus to paties žmogaus,, kuris priklauso ir Valstybei ir Bažnyčiai. Abi jos turi savo aukščiausią galią, savo teises, kompetencijas ir uždavinius. Popiežius Leonas XIII enciklikoje Immortale Dei (1885) yra aiškiai aptaręs tų abiejų aukščiausių institucijų tarpusavio santykius ir teises tuo metu, kada liberalinė ir ateistinė pasaulėžiūra, besiskverbdamos į valstybių konstitucijas ir veikdamos politines partijas, ėmė varžyti ir siaurinti Bažnyčios teises. Praktiškai Valstybės ir Bažnyčios santykiai sutvarkomi konkordatu, kaip buvo padaryta ir Lietuvoje.

Pasiremdami konkordatu ir Šv. Sosto nurodymais kata-

likiškajai akcijai tvarkyti ir globoti, Lietuvos vyskupai savo konferencijoje Kaune 1930 spalio 23 priėmė "**direktyvas katalikų akcijai Lietuvoje**". Verta pacituoti kai kurie tų direktyvų paragrafai, kurie taip pat aptarė politikos susilietimą su katalikiškąja akcija.

"**Vardas:** 1. Katalikų pasaulyje žinomoji Katalikiškoji Akcija Lietuvoje yra vadinama Katalikų Veikimo Centru; 2. Katalikų Veikimo Centras — tai katalikų, ypač pasaulionių ir katalikiškųjų organizacijų sąjunga, siekianti tikybinio apaštalavimo asmenyse ir visuomenėje.

"**Šventė:** 3. Katalikų Veikimo Centro šventė švenčiama Kristaus Karaliaus dieną.

"**Tikslas:** 4. Katalikų Veikimo Centras turi bendrą tikslą siekti Dievo garbės ir sielų išganymo krikščioninant asmenų ir visuomenės gyvenimą; 5. Specifiniai Katalikų Veikimo Centro tikslai yra 'krikščioninti šeima, mokykla, spauda; ginti viešoji dorovė; ginti Bažnyčios teisė ir laisvė; spręsti krikščioniškoje dvasioje socialines problemas; įkvėpti krikščioniškoji dvasia įstatymams ir įstaigoms' (Sac. Prof. L. Civardi: Manuale di Azione Catolica, 1927).

"**Pagrindas:** 6. Katalikiškoji akcija yra ypatingu būdu Šv. Tėvo Pijaus XI iškelta aikštėn kaipo reagavimas prieš moralinį, socialinį ir juridinį modernizmą, pasmerktą enciklikoje 'Urbi arcano Dei' (gruodžio 2, 1922), kilusį gi iš moderniojo liberalizmo, arba laicizmo, kuris religiją laiko privačiu dalyku; 7. Katalikų Veikimo Centras dirba Lietuvos Episkopato vadovaujamas ir savo veikime laikosi Katalikų Bažnyčios mokslo ir Apaštalų Sosto nurodymų; 8. Tvirčiausias Katalikiškajai Akcijai pagrindas yra amžinai teisingas, visą žmonių gyvenimą apimąs Kristaus mokslas, kaip matyti iš šių Šv. Tėvo Pijaus XI žodžių: 'ne tik žmonių veiksmai privatiniai ir asmeniniai, bet ir vieši bei kolektyviniai tur būti suderinti su amžinuoju Devo įstatymu'.

"**Sudėtis:** 9. Katalikų Veikimo Centras yra sąjunga, vienijanti lietuvius katalikus ir katalikiškas organizacijas, kad sustiprintų, praplatintų ir apgintų katalikybės dėsnius šeimos, mokyklų ir visuomenės gyvenime; 10. K. V. C. yra religinis veikimas, tačiau ne vien tik reilginis, todėl ir skiriasi nuo grynai religinio veikimo: a. **tikslu:** grynai religinia-

me veikime yra tik religinis tikslas (Dievo garbė, sielų išganymas), katalikų gi veikime yra religinis ir socialinis (organizacijos, spauda, mokyklos, visuomenė) tikslas; b. **priemonėmis:** grynai religiniame — sakramentai, sakramentalijos, malda, apeigos, brolijos, katalikų gi veikime — be čia minėtų priemonių, dar spauda, mokyklos, organizacijos, paskaitos, manifestacijos, prašymai, memorandumai, protestai, atsišaukimai į visuomenę; c. **vadais:** grynai religiniame — kunigai, katalikų veikime — pasaulionys (normaliai taip turi būti); d. **vieta:** grynai religiniame veikime — bažnyčia, katalikų veikime — už bažnyčios sienų ... 16. K. V. Centras dirba savo darbą nepareinamai nuo politinių galybių, kaip tai yra konkordato XXV str. laiduojama; 17. 'Dalykų logika ir patyrimas jau parodė, kad neutralumas religijos dalykuose yra gryna svajonė' (Civardi).

"**Prievolė:** 18. K. V. Centro darbas yra būtinai reikalingas, nes yra Šv. Tėvo Pijaus XI vadinamas darbu nieku būdu neatidėliotinu (labor urgentissimus), brangiu kaip akies lėlelė (carus sicut pupilla oculi), dalyku šventu (res sacra) ... 20. K. V. Centro darbas privalomas ne tik veikėjams, uoliesiems, tretininkams, bet ir kiekvienam paprastam katalikui; 21. Kas turi daugiau mokslo ar aukščiau stovi visuomenės gyvenime, tam didesnė prievolė dalyvauti katalikų veikime.

"**Priemonės:** 22. K. V. Centro vartojamos priemonės yra nukreiptos į tai, ką yra Šv. Tėvas Leonas XIII pasakes: "Yra reikalingiausia, kad tokiame svarbiame reikale, kaip katalikiškoji akcija, katalikų tarpe viešpatautų nuomonių vienybė, valios vienybė, veikimo vienybės (Graves de communi); 23. Pirmon galvon K. V. Centras stengiasi formuoti asmenų sąmonę ir sąžinę religiniu, doroviniu ir visuomeniniu atžvilgiu, kad jų širdyse degtų Dievo meilė, ir propaguoti krikščionybės dėsnius asmens, šeimos ir visuomenės gyvenime ... 25. Be asmenų sąmonės formavimo, K. V. Centras vartoja ir kitų priemonių, kaip antai: auklėjimą, paskaitas, memorandumus, ekonominius ir kultūrinius veiksmus, sportą, pramogas ir tt.

"**Spauda:** 26. Yra gyvas reikalas kiekvienam susipratusiam katalikui žinoti, kurie laikraščiai yra katalikų, kurie

— ne, t. y., kurie laikosi Katalikų Bažnyčios mokslo ir drausmės, kurie — ne ... 28. K. V. Centro Vyriausioji Valdyba turi ypatingai budėti ir stengtis sėkmingai reaguoti į modernųjį, spaudos skleidžiamą liberalizmą, kuris krikdo net ir katalikų sąmonę ir sąžinę ...

"**Organizacijos:** 39. Katalikams neleistina dėtis į organizacijas, kurios eina prieš Katalikų Veikimo Centrą ... 32. "Tikintieji yra verti pagirti, jeigu įsirašo į draugijas, Bažnyčios įsteigtas arba bent jos patariamas, bet turi saugotis draugijų, kurios yra slaptos, pasmerktos, maištą keliančios, įtariamos, arba kurios stengiasi išsiveržti iš Bažnyčios teisėtos priežiūros (kan. 684).

"**Mokyklos:** 33. Geriausias mokyklos tipas katalikams yra konfesinė mokykla, ypač kongregacijų vedama ... 34. Mokinių gilesniam religiniam įsisąmoninimui ir religinės bei dorovinės santvarkos įgyvendinimui daug patarnauja Katalikų Bažnyčios priežiūroje ir globoje esančios mokinių kuopelės ir organizacijos, kuriose mokiniai gali pareikšti daug gražios iniciatyvos ir savarankumo ...

"**Santykis su politika:** 38. Katalikiškoji Akcija, neužsiimdama partijos politika, stengiasi parengti vesti gerą politiką; stengiasi politiškai parengti piliečių sąmonę ir ją suformuoti net ir šiuose dalykuose krikščioniškai ir katalikiškai (Pijus XI, lapkričio 30, 1928). 39. Lietuvos katalikams privalu rūpintis politika, nes 'politikos reikalai, tai krašto ir gyvybės reikalai' (Pijus XI, sausio 27, 1925) ... (bet) 41. K. V. Centras neturi teisės kištis į dalykus, grynai politinius, jei jie neliečia dorovės ir religijos klausimų. 42. K. V. Centras turi teisės kištis į dalykus, kurie yra mišri, t. y. rūpi Bažnyčiai ir Valstybei (pav., jaunimo auklėjimas, spauda, organizacijos, mokyklos); 43. K. V. Centras yra jokios politinės partijos nepriklausomas; 44. K. V. Centras neskiepija savo nariams politinio indeferentizmo, bet ragina juos atlikti sąžiningai visas savo pilietines pareigas; 45 ... K. V. Centro ar jo organizacijų gali būti svarstomi visi politiškai ir religiškai mišrūs klausimai, visi dorovės filosofijos klausimai (asmuo, šeima, valstybė), krikščioniškosios sociologijos klausimai ir tolygūs, bet nevalia vesti agitacijos tos ar kitos politinės partijos naudai; 46. K. V. Centro atskiri asme-

nys, veikdami vien savo vardu, turi teisės priklausyti prie politinės partijos. Kat. Veik. Centro valdybų nariai negali būti politinių organizacijų valdybose ir atvirkščiai. 47. K. V. Centro atskiri asmenys, rinkdamiesi politinę partiją, privalo pasirinkti tą, kuri geriau atitinka krikščioniškuosius įsitikinimus, atstovaujamus K. V. Centro ... 'Mes leidžiame, kad katalikai veiktų iš sąžinės, kai jie renkasi politinę grupę, į kurią įsirašo, turėdami tikslo pasirinkti tokią partiją, kurios programa geriau atitinka jų pažiūras ir yra tikresnė priemonė, kad valstybės veikimas eitų katalikiškos minties kryptimi" (Bolletino Officiale del'Azione Cattolica Italiana, Gennaio 1923" (Tiesos Kelias, 1930, nr. 11, 192-198 p.).

Šiomis Lietuvos vyskupų direktyvomis teko man vadovautis, besirūpinant dar ketveris metus katalikiškąja akcija Vilkaviškio vyskupijoje. Lygiai ketveris metus jau buvau atidirbęs. Aiškiai pastebėjau, kad tas darbas darėsi vis sunkesnis. Tautininkų vyriausybė nebuvo tokio pat nusistatymo, kaip Lietuvos episkopatas, kad Lietuvos valstybės veikimą reikia lenkti katalikiškos minties kryptimi. Vyriausybei buvo artimesnė liberalinė kryptis ir dėl to organizuotas katalikų veikimas, dažnai apšaukiamas "partiniu", tapdant su krikščionių demokratų partija, buvo vis labiau varžomas, sekamas ir kontroliuojamas. Susirinkimuose atsirado "sekretoriai" — policininkai, kurie sekė susirinkimo eigą, kalbas, nutarimus ir protokolavo pranešimam, iš kurių būdavo sudaromos ir bylos. Labai nemalonios buvo bylos kunigam už pamokslus bažnyčiose. Tai reiškė, kad valdžios politika jau siekė altorių.

Suprantama, vienas kitas kunigas bažnyčioje ar pasaulietis paskaitininkas parapijos salėje pasikarščiuodavo; bet turėjo ir pagrindo. Vyriausybė, kuri savo rankose turėjo galią ir rėmėsi tiktai viena partija, daugiau turėjo pareigos ne tiktai valdyti, bet ir **valdytis** — neiššaukti susierzinimo ir už tai neskubinti bausti. Pavyzdžiui, Marijampolėje praėjus labai įspūdingam pavasarininkų kongresui 1932 metų vasarą, visuomenę labai nustebino, kai buvo areštuoti ir kalėjimu nubausti prof. Pr. Dovydaitis, Vasario 16 signataras, prof. J. Eretas ir dr. J. Leimonas — savanoriai kūrėjai. Niekas nebūtų galėjęs liudyti, kad jiem nerūpėjo Lietuva ir lietuvių tautos gerovė, kad jie nebebuvo patriotai ar tauti-

ninkai (ne partine prasme). Girdėjau panašias kalbas Šveicarijoje, Anglijoje, Amerikoje, bet ten buvo laikoma asmenine nuomone, laisvai pareiškiama demokratinėje santvarkoje, kuri ir Lietuvos konstitucijos buvo pabrėžiama.

Taigi, katalikiškajai akcijai nebuvo tokios laisvės, kokios siekė Katalikų Bažnyčia ir Lietuvos episkopatas. Buvo religinė laisvė bažnyčiom, kunigam, tikintiesiem, religinėm brolijom, bet katalikiškoji akcija, kaip matėme, yra daugiau negu tik religinis veikimas, religinė praktika ar tikėjimo išpažinimas. Katalikiškąją akciją besistengiant nustelbti, ir Lietuvos valstybės santykiai su Šv. Sostu apiro.

Nuncijų arkivysk. R. Bartoloni išprašius iš Lietuvos, 1935 birželio pradžioje, tiktai lapkričio antroje pusėje į Kauną atvyko **monsgr. Antoninas Arata,** bet tiktai kaip reikalų vedėjas (chargė d'affaires). Nepavykus jam su Lietuvos vyriausybe susitarti, 1935 metais buvo iškviestas Romon, ten pakonsekruotas vyskupu ir paskirtas nuncijumi Latvijai ir Estijai. Abu tie kraštai buvo daugiau protestantiški, ypač Estija. Kadangi tris Pabaltijo valstybes užsienyje daug kas laikė vienu regionu ir drauge apie jas rašė, tai Lietuvos santykių su Vatikanu skirtingumas buvo mums nemaloniai pabrėžiamas ir nesuprantamas, kada Lietuva buvo ištisai katalikiškas kraštas.

Nuncijus vysk. A. Arata atvažiuodavo į Kauną tartis. Vedė derybas ir Kauno metropolitas arkivysk. Juozapas Skvireckas. Bet tautininkų vyriausybė nebuvo sukalbama. Jai būtų tekę daryti nuolaidų dėl teologijos - filosofijos fakulteto, kurį vis karpė ir stengėsi paversti tik teologijos fakultetu, visai išjungiant humanitarinius mokslus, ir taip pat dėl katalikiškųjų organizacijų laisvesnio veikimo. Gi to nenorėjo daryti.

Tuo metu, nuo 1934 metų vidurio, gyvenau jau **Kaune,** eidamas sunkiųjų darbų kalėjimo kapeliono pareigas. Po aštuonerių metų darbo tiesioginėje katalikiškoje akcijoje buvau gerokai nuvargintas dažnų važinėjimų po parapijas ir susirinkimus. Įsiprašiau vysk. A. Karosą, kad mane iš katalikiškos akcijos direktorių atleistų ir skirtų pareigom, nereikalaujančiom tiek judėjimo. Susitarus su Kauno arkivyskupijos kurija, buvau paskirtas minėtom kalėjimo kapeliono pa-

reigom. Lėmė tai, kad buvau kitados rūpinęsis nelaisvėn patekusiais žmonėmis, belaisviais, ir tai, kad galėjau dar būti naudingas Katalikų Veikimo Centrui Kaune.

Kaune kunigų ir pasauliečių katalikų pokalbiuose dažnai sustodavome prie nenormalių Lietuvos santykių su Apaštalų Sostu. Jautėmės nesmagiai, ypač prieš užsieniečius katalikus ir prieš laikinius Vatikano atstovus, kuriais 1938 - 1940 metais buvo monsgr. J. Bruzio ir monsgr. V. Peroni (attachė). Kai 1938 kovo mėn. Lietuva susilaukė Lenkijos ultimatumo ir buvo priversta užmegzti diplomatinius santykius, Lietuvos vyriausybės sąstate įvyko pakitimų — atėjo ir kitų politinių grupių žmonės. Kraštui grėsė toks pavojus, kad visus vidaus nesutarimus reikėjo primiršti.

Po metų užsižiebė naujas pasaulinis karas. Sovietų Rusija įgrūdo į Lietuvą savo raudonąsias bazes. Tiktai tada Lietuvos vyriausybė pasiuntė savo pasiuntinį prie Vatikano — ministerį St. Girdvainį, o Lietuvai 1940 vasario 12 nuncijum buvo paskirtas **arkivysk. Aloyzas Centoso.** Bet tai buvo jau Lietuvos laisvės sutemos. Vatikano paskutinis nuncijus Lietuvai tegalėjo išbūti keturis mėnesius. Jį išvijo Lietuvą okupavę bolševikai. Jie mane užklupo kalėjimo kapeliono pareigose Kaune.

ANT KALĖJIMO SLENKSČIO

KALĖJIMO kapeliono pareigom paskirtas, atsidūriau tartum tarpduryje, lyg ant kokio slenksčio. Turėjau laisvę ateiti ir išeiti — ne taip, kaip kalinys; bet ir jaučiausi surištas su belaisviais žmonėmis, kurių dvasiniais rekalais man teko rūpintis. Nors buvo praėję apie 20 metų, kai Vokietijoje rūpinaus lietuviais karo belaisviais, tačiau iš atminties nebuvo išdilę nykūs vaizdai, o širdyje visam gyvenimui paliko gailėjimasis nelaisvų žmonių.

Yra, be abejo, skirtumas tarp kalėjimų ir belaisvių stovyklų. Kalinys yra laikomas nusikaltėliu. Belaisvis nėra nusikaltęs, tik suimtas ir izoliuotas, ligi karas pasibaigs. Tačiau abiem atvejais žmonės palenkiami kitų valiai bei drausmei, iš skiriami iš visuomenės, kenčia ilgėjimąsi normalaus gyvenimo ir laisvės. Tasai ilgesys yra toks stiprus, kad kaliniai pabėga ir iš tokių kalėjimų, kuriuose tvarka yra žmoniška ir aprūpinimas visai geras.

Man šešeris metus (1934 - 1940) teko kapelionauti tokiam sunkiųjų darbų kalėjime, kuris nuo pažangos buvo atsilikęs bent šimtu metų. Tai buvo dar caristinės Rusijos palikimas, išsilaikęs su nežymiais pakitimais visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. Gerokai apsipažinęs su tuo kalėjimu, jo tvarka ir kaliniais, buvai pakviestas **Naujos Romuvos** klube padaryti pranešimą. "Naujoji Romuva", iliustruotas savaitinis kultūros gyvenimo žurnalas, redaguojamas Juozo Keliuočio, tame klube judino daug aktualių klausimų; taigi, nepraėjo tylomis nė pro Lietuvos kalėjimus. Norėčiau tuo pranešimu dabar pasiremti dviem tikslam: priminti, kokia kalėjimų reforma anuomet mums rūpėjo, ir parodyti, kad tas rūpestis suprantamas buvo ir vyriausybei, kuri savo rankose turėjo

spaudos cenzūrą, tačiau jos nepritaikė net ir aštrokom mano pranešimo pastabom.

"KAUNO S. D. kalėjimas — rašoma minėtoje "Naujoje Romuvoje" (1937 balandžio 18, nr. 16) — yra statytas 1858 - 1861 metais 500 kalinių. Dabar jame yra per 1.200 (1937 kovo 1 buvo 1281). Kalėjimo langai maži, vėdinimas menkas. Apie vėdinimą sunku ir kalbėti, nes kalėjimo kieme yra daugybė dirbtuvių, iš kurių nuolat rūksta dūmai ir veržiasi pro langus į kameras. Pačios patalpos nehigieniškos, apirusios, kai kurios dalys grėsia išgriūti.

"Galima suprasti, kaip tokios patalpos naikina kalinių sveikatą. Kalėjime yra dvi ligoninės: vyrų su 80 lovų ir moterų su 10. Bet jos nepajėgia išgydyti visų susirgusių. Tų ligonių gydymas atrodo kažkokiu paradoksu: patalpomis kalinių sveikata naikinama, o ligoninėse gydoma, ir gana uoliai. Gydytojams, vaistams etc. per metus išeina 64.977 litai.

"Patalpų ankštumas turi taip pat blogos įtakos dvasinei kalinių sveikatai. Jis verčia niekais visą progresinę sistemą... suteikia gerų progų ištvirkimams ir agitacijoms plisti. Nėra galimybės kalinius suklasifikuoti. izoliuoti, apsergėti nuo blogos įtakos; agitacija eina dieną ir naktį. Mažesnių nusikaltimų autoriai čia sužino apie didelius nusikaltimus, susipažįsta su būsimais bendradarbiais ir sudaro ateities planus.

"Gyvenimas kamerose tokiomis sąlygomis duoda progos įsikurti tam tikriems kolektyvams su geležine drausme. Čia vyrauja blogesni elementai; kiti visi kaliniai turi jiems pasiduoti. Jei kas bando priešintis, tai tokiam nakčia užmetama ant galvos antklodė ir smarkiai išpliekiamas kailis. Pasiskųsti nėra galimybės, nes negalima pastebėti, kas muše, o kiti kaliniai mušeikų neišduos; jeigu gi ir pasakytų, tai kitą naktį sulauktų stipresnės pirties.

"Jeigu toks persekiojimasis ir nori atitaisyti savo vardą kolektyvo akyse, jis turi padaryti kokį šlykštų darbą ir įrodyti, kad nuo administracijos ir jos auklėjimo pastangų visai atsisako. Su šiuo kolektyvu kovoti neįmanoma, ir visos pastangos eina niekais. Jei kalėjime nebūtų taip ankšta ir nebūtų talpinama į kameras po tokį didelį kalinių skaičių, tai toki kolektyvai negalėtų susikurti visai. Dabar geresni kali-

niai turi slapstytis su savo įsitikinimais, su religine praktika ir su visais gerais užsimojimais.

"Man atrodo, kad iš kalėjimo neišeina nė vienas kalinys, negirdėjęs ir neišmokęs ko nors blogo, kitaip sakant, nepablogėjęs. Jeigu yra išimčių, tai jų labai nedaug. O Kauno kalėjimas su skyriais (IX Fortas, Palemonas, Pravieniškės) turi apie 1,500 kalinių. Iš viso Lietuvoje yra apie 5,000 kalinių. Kokia tai gausi nusikaltėlių gamykla!

"Laužoma galva, iš kur Lietuvoje tiek nusikaltimų, tiek blogo? Norint tai atspėti, reikia pažiūrėti į kalėjimus. Man atrodo, kad kalėjimai yra dinamito sandėlis, kuris sprogdina Lietuvą iš vidaus. Jeigu kasmet dedami 75 milijonai litų krašto apsaugai iš oro, tai kodėl gailėtis išlaidų apsaugai iš vidaus?

"Kyla klausimas, ką veikia kalėjimų administracija, jeigu tokius dalykus leidžia? ... Ji susideda (Kaune) iš 12 valdininkų, 48 raštinės ir buhalterijos darbuotojų ir 218 prižiūrėtojų. Administracijos uždavinys yra painus ir sunkus. Jis yra sunkesnis ir atsakingesnis, negu kitų valdininkų. O vis dėlto per 19 laisvo Lietuvos gyvenimo metų administracija ne tik nebuvo paruošiama tam tikrose įstaigose, bet net jokių kursų nebuvo jai surengta ... Be to, administracijos atlyginimas labai elgetiškas; pav. prižiūrėtojas, tegaudamas 150 litų mėnesinio atlyginimo, turi dairytis, kur surasti daugiau lėšų, reikalingų savo egzistencijai palaikyti. Kaliniai, tai žinodami, pasiūlo šį tą už vieną kitą patarpininkavimą. Čia ir prasideda nukrypimai nuo deramos tvarkos. Administracijos etatų peržiūrėjimas yra dalykas šaukiantis dangaus.

"Kauno kalėjimo išmėtymas yra nuostolingas ir išlaidų atžvilgiu, nes reikalauja per didelio personalo. Pas mus dabar yra 218 prižiūrėtojų 1500 kalinių. Tuo tarpu San Queentino (ties San Francisco) kalėjime 200 prižiūrėtojų 5.600 kalinių. Kokia ekonomija pasidarytų, jeigu Kaune būtų pastatytas naujas kalėjimas".

Tas klausimas buvo pačios vyriausybės svarstomas. Mano žiniomis, net du kartus buvo nutarta skirti statybai 600.000 litų, bet nutarimas taip ir liko neįvykdytas. Pastatyti du kalėjimai jauniems nusikaltėliams nuo 18 iki 25 metų amžiaus — Alytuje ir Raseiniuose. Nauji kalėjimai buvo taip pat įrengti Marijampolėje ir Ukmergėje. Kalnaberžėje ir Jur-

gaičiuose įkurti dveji auklėjimo namai nepilnamečiam. Išskyrimo sistema buvo įvesta, išleidus 1932 liepos 1 (Vyr. Žinios 396) naują kalėjimų tvarkos įstatymą, kuris kiek pakeitė ir papildė 1919 gegužės 22 išleistus įstatymus (Vyr. Žinios 7). Anie nurodė tik bendrus kalėjimų tvarkos dėsnius. Naujuoju buvo bandoma įvesti vadinamoji **progresinė sistema** ir sudaryti jai tinkamas sąlygas.

"Svarbiausi progresinės sistemos bruožai: 1. sugrupuoti kalinius taip, kad blogesni nedarytų įtakos geresniems; 2. auklėti geras kalinio ypatybes, kad jos nustelbtų blogąsias, kad jis įsigytų atsparumo ir išėjęs laisvėn pajėgtų atsispirti viliojimams; 3. praplėsti kalinių žiniją ir išmokyti juos amatų, kad išėję laisvėn galėtų sau duoną pelnytis; 4. skatinti kalinius tobulėti, suteikiant jiems lengvatų už gerus darbus, keliant į aukštesnes grupes, dovanojant bausmės trečdalį ir t. t.".

Bausmės trečdalio dovanojimas Lietuvos įstatymų buvo numatytas ir vykdomas, bet anos sąlygos, apie kurias kalbėjome, geros valios kaliniam nebuvo palankios ir dėl to jie negalėdavo parodyti tokio elgesio, už kurį būtų verti pasigailėti. Net ir atkalėję savo laiką, išeidavo laisvėn nepasitaisę ir vėl pargrįždavo atkritėliais arba recidivistais. Žinoma, visur yra sunkiai pataisomų nusikaltėlių, tad "tokiem reikalinga būtų įstaiga, kurioje jie paliktų tol, kol visai pasitaisys, arba net iki mirties. Pats tokios įstaigos buvimas daug ką sulaikytų nuo recidivizmo. O tuo tarpu nepataisomų recidivistų dėmę jie užtraukia visiems kaliniams ir visuomenėje sukelia nepasitikėjimą, nepalankią nuomonę apie visus kalinius. Ta recidivistų baimė daug prisideda ir prie to, kad išėjęs iš kalėjimo kalinys neturi pasitikėjimo, negauna darbo; dažnai badas vėl priverčia jį nusikalsti. Tai tikrai užburtas ratas, iš kurio išeiti vis tik reikėtų".

Toji išeitis anuomet man rodėsi galima tiktai šiomis trimis sąlygomis:

"1. Reikia pastatyti naują centrinį kalėjimą Kauno apylinkėje. Jau keli metai, kaip kalbama apie tokį kalėjimą, bet pradėtas statyti jis bus negreit. Bet pirma, negu jis statyti, reikėtų išleisti kalėjimų įstatymas (kaip tai yra padarę latviai), kuris apimtų visą kalėjimų sutvarkymą; jis turėtų pa-

liesti visas kalinių rūšis, jų drausmę ir auklėjimą; jis turėtų nurodyti kalėjimo administracijos uždavinius ir jos paruošimą; jis turėtų taip pat išdirbti ir patalpų sutvarkymą. Tada bus aišku, koks kalėjimas ar kalėjimai reikės statyti.

"2. Kalinių bausmių sutrumpinimo klausimas turėtų priklausyti kalinių administracijai. Ligšiol administracija čia tarpininkavo, o bausmes trumpino tam tikras teismas. Geriau būtų, kad tą galią turėtų administracija, nes ji stovi arčiau kalinių ir geriau juos pažįsta .... Teismas nuteisia, ir jo uždaviniai čia pasibaigia; kalinys pereina kalėjimų administracijos žinion; čia jis auklėjamas ir stebimas; jei kalinys padarė pažangą geron pusėn ir pasitaisė, tai administracija, susitarus su teisingumo ministeriu, jam bausmę sutrumpina ir paleidžia laisvėn. Malonės prašymą rekomenduoja prezidentui taip pat administracija.

"3. Žemesniam personalui reikėtų įsteigti atitinkami kursai, kuriuose jis galėtų pasiruošti tam atsakingam darbui. Aukštesnysis personalas turėtų pasisemti žinių iš atitinkamų universiteto šakų (psichologijos, jurisprudencijos, medicinos, pedagogikos ir t. t.)".

Tuos siūlymus rėmiau ne tiktai savo patirtimi, bet ir pokalbiais su kalėjimų administratoriais. Gi "Naujosios Romuvos" klubo pokalbyje, kuriame dalyvavo prof. St. Kolupaila, prel. J. Laukaitis, dr. P. Mičiulis, P. Babickas, A. Pabedinskas, E. Reisonienė, A. Valaitis, J. Keliuotis ir k., buvo pareikšta dar tokių minčių:

"**Prof. St. Kolupaila.** Kalėjime yra ir daug gerų žmonių... Reikia rūpintis, kad į kalėjimą nepatektų nekaltų žmonių ar nusikaltusių tik dėl reliatyvinės teisybės ... paskelbti plati amnestija ... daugiau rūpintis ne tiek kalinių baudimu, kiek žmonių apsaugojimu nuo nusikaltimų.

"**Prel. J. Laukaitis.** Kalėjimas turi būti auklėjamąja ir taisomąja įstaiga, o ne baudžiamąja ar gadinamąja. Reikalinga kuo plačiausia amnestija ūkininkam ... Seimas turėtų daug gero padaryti ir į visas gyvenimo sritis įnešti daugiau žmoniškumo ir teisingumo.

"**Dr. P. Mačiulis.** Tenka labai apgailestauti, kad mes dar neturime savų įstatymų, o remiamės pasenusiais, nei mūsų

kraštui, nei mūsų laikotarpiui, nei mūsų žmonėms nepritaikintais rusų įstatymais. Reikia baudžiant daugiau atsižvelgti į nusikaltėlio asmenybę ir jo psichologiją, o ne į paragrafus.

"**P. Babickas.** Kalėjimo prižiūrėtojais reikia skirti tik geri, išmokslinti ir specialiai tam reikalui parengti pedagogai, kurie sugebėtų kalinius auklėti ir juos grąžinti normaliam gyvenimui.

"**E. Reisonienė.** Reikia pasirinkti studentų, jiems suteikti stipendijų ir išsiųsti užsienin specialiai pasrengti kalėjimų vadovais, jo pedagogais ... Reikia daugiau susirūpinti ir kalinių šeimomis. Pažįstu kalinio žmoną su šešiais vaikais, gaunančią per mėnesį po 15 litų pašalpos.

"**A. Pabedinskas.** Iškeliama, kad yra daug degtindarių, kad daug jų suimama ir kad per žiauriai jie baudžiami. Ar ne geriau būtų su jais kovoti, valstybinę degtinę atpiginus? O kad sumažėtų išeikvojimai, reikalinga visuotinė ir griežtesnė kontrolė.

"**A. Valaitis.** Ar nepabandyti įsteigti ūkių, kur būtų apgyvendinta ne daugiau, kaip šimtas kalinių, kol negalima pastatyti naujų visiems kaliniams patalpų?

"**J. Keliuotis.** Pageidautina, kad kalėjimai būtų tvarkomi ir nusikaltėliai baudžiami pagal humanizmo dvasią".

HUMANIZMO dvasios iš tikrųjų nėra trūkę. Lietuvos kalėjimai nebuvo kokia speciali kankinimo įstaiga, o tiktai bausmės atlikimo vieta. Kas nusikalsta, turi prisiimti ir įstatymų nustatytą bausmę. Ji darėsi sunkesnė tik dėl to, kad nebuvo tinkamų pastatų, naujoviškai ir nuosekliai sutvarkytos perauklėjimo sistemos, paruošto specialaus kalėjimo administracijos personalo. Būtų reikėję dar pagrindinai peržiūrėti ir persvarstyti baudžiamojo kodekso nuostatai, valdžios išleistieji įstatymai ir administraciniai potvarkiai, kad mažiau žmonių atsirastų už kalėjimo grotų.

Kalėjimai visų pirma yra kriminaliniam nusikaltėliam. Kai kalėjimus pripildo politiniai kaliniai, jau reikia kalbėti ne apie kalėjimų sistemos negerovę, o apie valstybinę santvarką ir valdžią, kuri nesugeba žmoniškai valdyti arba jau valdo mažumos diktatūra. Bet ir normaliausiom aplinkybėm nė viena valstybė negali visai išsiversti be kalėji-

mų, kad ir kokia demokratiška bei humaniška būtų valdžia, nes kalėjimus kuria pati visuomenė savo nusikaltimais. Ligi šiol dar neturime tokios idealios visuomenės, kad joje nesirastų nusikaltėlių ir nereikėtų teismų nei kalėjimų.

Visuomenė, antra vertus, yra ir negailestinga kaliniam, ypač kriminaliniam. Tuo būdu ji ginasi pikto, kuris randasi žmonių tarpe, bet visuomenės opinija ir daro piktą, kada smerkia be atodairos, kada laisvėn išėjusį kalinį laiko tartum raupsuotuoju, nors jis parodo geros valios ir ryžto daugiau nenusikalsti. Jam lieka nenutrinama dėmė. Tai juo skaudžiau tais atvejais, kada asmuo nekaltas ar bent ne tiek kaltas, kiek buvo nubaustas ir pažemintas. Kalėdamas jisai skaudžiai kenčia, krinta nusiminiman ir krūvoje kitų kalinių paslysta nusikalsti tuo, ko jisai laisvėje niekada nebūtų daręs. Man teko kalėjime sutikti nebe vieną tokio tragiško likimo nelaimingąjį, ir nebuvo kaip jam padėti, susipainiojus jo bylai teisme, liudininkų parodymuose ir įstatymų paragrafuose. Teismas gali suklysti ir būti suklaidintas, o visuomenė gana dažnai tariasi neklystanti, smerkdama, jei teismo žodis yra tartas. Yra reikalas ir visuomenę atitinkamai nuteikti, kad kaliniam būtų galima padėti.

Man aiškinant susirinkimuose apie prastas kalinių gyvenimo sąlygas, apie kurias anksčiau minėjau, ir kaip būtų galima jas pagerinti, pasigirsdavo ir nepalankių balsų. Vieni sakydavo, kad mūsų krašte yra reikalinga dar daugelio patobulinimų, tai nereikia manyti, kad pirmiausia turėtų būti tobuli kalėjimai, lyg kokie rūmai. Atsakydavau, kad norima ne rūmų, o tiktai kiek daugiau erdvumo, kad būtų bent pakenčiamos sąlygos naujoviškam ir pedagoginiam kalinių auklėjimui. Kiti pastebėdavo, kad gerai įrengtas ir aprūpintas kalėjimas jau nebebus kalėjimu, o vieta, kur daug kas norės patekti. Pasiūlydavau pasirinkti tokį gerą kalėjimą ir išbandyti — praktiškai patirti, ką reiškia neturėti laisvės, nustoti šeimyninio ir visuomeninio gyvenimo.

Lietuvos kalėjimų administracija stengėsi tą išskyrimą iš šeimos ir laisvos bendruomenės lengvinti. Kaliniam buvo leidžiama susirašinėti, gauti spaudos ir knygų, siuntinių, pasimatyti su savais ir pažįstamais. Tai buvo ne tiktai humaniška, bet ir turėjo tikslą palaikyti ryšį su žmonėm, kurių jie

neteko savo nusikaltimu, bet į kurių tarpą turėjo vilties grįžti, kad būtų sustiprinti noro daugiau nebeišsiskirti ir būti padoriu visuomenės nariu. Buvo taip pat ruošiami koncertai, vaidinimai, paskaitos, literatūros vakarai.

Kaune tais kultūriniais parengimais daug rūpinosi **Kalinių Globos Draugija,** įsteigta 1921 metais. Mano laikais ji persiorganizavo į Patronato Draugiją, nes jos veikla daugiau nukrypo į globojimą kalinio šeimos ir iš kalėjimo išėjusio, stengdamosi jam padėti grįžti į normalų gyvenimą. Tos draugijos valdybos posėdžiuose ir man teko dalyvauti.

Sušaukus 1937 metų pradžioje Kalinių Globos Draugijos suvažiavimą Kaune, iškilo mintis persiorganizuoti ir pakeisti vardą dvejopu pagrindu: viena, senasis vardas priminė tik kalinį, kai draugijos veikla buvo apėmusi ir iš kalėjimo paleistuosius bei kalinių šeimas; antra, tasai vardas rėžė ausį tiem, kurie tolinosi kalinių, manydami, jog jie tokie laimingi, kad niekada neteks patirti lietuviškojo priežodžio tiesos: "Kalėjimo ir tarbos neišsižadėk". Patronato Dr-ja, kuriai pradžioje vadovavo E. Reisonienė, o vėliau gen. J. Kubilius, rūpinosi ir kalėjime esančiais ir iš jo išėjusiais. Pirmiesiem rengė minėtas kultūrines programas, teikė teisinių patarimų, pasirūpindavo sušelpti giminių neturinčius, stengėsi padėti kalinių šeimom, ypač jų vaikam. Iš kalėjimo paleistiem rūpinosi surasti darbą arba tarpininkaudavo jį gauti. Turėjo artimą ryšį su teisingumo ministerija, kurios žinioje buvo kalėjimai ir mažamečių nusikaltėlių pataisos namai. Prieš paleidžiant tuos paauglius, iš anksto buvo pasirūpinama jų globėjais ir gyvenamąja vietove. Čia daug padėdavo draugijos skyriai tose vietose, kur buvo kalėjimai. Narių buvo pora šimtų; jie mokėjo nario mokesčius, rinko aukas, rengė vakarus, loterijas. Tuo būdu buvo ir kaliniam pagelbstima ir visuomenėje populiarinamas vienas iš septynių gerųjų darbų: kalinį sušelpk!

Šiuo labdaringu darbu gyvai dar domėjosi **ateitininkai,** kurių vienas iš steigėjų ir pirmųjų vadų prof. Pranas Dovydaitis ir adv. J. Katilius aktyviai veikė Patronato Draugijoje, o studentai ateitininkai turėjo savo specialų būrelį kaliniam globoti — "Soteriją". To būrelio siela buvo K. Aksomaitytė, praminta "kalinių motina", kuri dažnai kreipėsi į

mane tai vienu, tai kitu reikalu, o dar dažniau galėjai sutikti kalėjimo administracijoje, vis ko nors prašant arba kalinį užtariant.

Tas ateitininkų darbas jau turėjo savo tradicijas, prieš perimant man kapeliono pareigas. Leisiu sau pacituoti, kas rašoma "Ateitininkų Vadove", kurio autorius kun. St. Yla buvo kalinių globos darbui taip pat artimas. Jis rašo:

"Kaliniams buvo skaitomos paskaitos, ruošiamos agapės, meno pramogos, išrašomi laikraščiai ir žurnalai, šelpiami materiališkai ir rūpinamasi jų dvasiniais reikalais. Kas sekmadienis 4 eucharistininkų nariai lankydavo kalinius; kiti būreliai (Birutės, Giedros) kviesdavo prelegentus ir parengdavo literatūrinę ar muzikinę programą. Būreliai rūpinosi pakviesti kunigą specialiai konferencijai ar kalinių išpažinčiai ... Ši darbo sritis nebuvo lengva: reikėjo kiekvieną kartą gauti kalėjimo administracijos leidimą, susitarti su kalėjimo kapelionu. Kartais būdavo sunkumų, tačiau pasišventimas viską nugalėdavo" (Ateitininkų Vadovas, 1960, 200 pusl.).

Ateitininkai, kaip ir Kalinių Globos bei Patronato draugijos, rūpinosi apskritai kaliniais, nepaisydami, kas jie yra: kriminaliniai ar politiniai. Pirmieji buvo lengviau jų globai prieinami, nes kalėjimo administracija politinių neleisdavo į koncertus ir paskaitas. Antra vertus, ateitininkam daugiau rūpėjo moralinis nusikaltimo pagrindas, ne politinis, nors kalinius lankiusieji vienodai reiškė užuojautą visiem kenčiantiem. Buvo stengiamasi prabilti į kriminalinių nusikaltėlių sąžinę, sužadinti susimąstymą žmogaus atsakomybe, nurodyti jo paskirtį tikėjimo šviesoje. Suprantama, kad reikėjo kalbėti ir veikti iš tolo, užuominomis, apdairiai ir taktiškai. Kiek teko pastebėti, tie jaunuoliai eucharistinnkai mokėdavo prie kalinių jausmų prieiti, kas nėra jau taip lengva. Laisvos visuomenės žmogų kaliniai priima su kažkokia panieka, ly tie laisvieji būtų jų išskyrimo kaltininkai. Tiktai nuoširdi kalba, pagalba, jų padėties supratimas pralauždavo sieną, bet ir tai daugiau individualiai.

Kalėjime, mat, charakterio atžvilgiu yra didelis įvairumas: tipai savotiški, jų vidaus išgyvenimai raizgūs, likimas nebe vieno tragiškas. Dėl to ir buvo labai aktualu, kad erdvesnės patalpos ir racionali ugdomoji sistema būtų įgalinusi

kalinius rūšiuoti ir išskirti iš krūvos, kurioje jie patekdavo į recidivistų bei komunistų įtaką, vertusią niekais geras pastangas kaliniam padėti.

KOMUNISTAI buvo geriausiai susiorganizavę ir aprūpinami. Galima buvo jausti, kad veikė tam tikras pogrindis jiem padėti, bet taip sumaniai, kad nevisada buvo galima jį atidengti. Slapstėsi kalėjime ir už kalėjimo. Tik vėliau, bolševikam jau užėjus ir buvusiem komunistam kaliniam pradėjus rašyti savo prisiminimus, aiškėjo, kokius ryšius su kaliniais turėjo komunistinė Mopro organizacija, Lietuvoje dar besivadinusi Raudonąja pagalba. Per tarpininkus komunistai gaudavo ir laiškų, kurie aplenkdavo kalėjimo administraciją, ir spaudos, ir siuntinių.

Komunistinė agitacija buvo varoma bendrose kamerose ir individualiniu "švietimu". Ne vienas kalinys yra pasidaręs komunistu jau kalėjime tik dėl to, kad nesunku buvo jame sukelti neapykantą laisvajai visuomenei ir Lietuvos valstybinei santvarkai. Nusikaltęs asmuo savo jausmus sutelkia į pagiežą tiem, kurie jį suėmė ir įkalino. Yra žmonėse stiprus polinkis savo kaltę mažinti kaltinant kitus.

Komunistai tuo naudojosi, siekdami piktą valią ir kerštingumą dar pakurstyti, o išėjus laisvėn, paimti kalinį savo žinion ir talkon, ypačiai jeigu buvęs kalinys atsidurdavo varge. Tam tikslui griebdavosi ir teroro. Nepriklausomoje Lietuvoje pasitaikydavo paslaptingų nužudymų. Kai kurios iš tų žmogžudysčių paaiškėjo tiktai žymiai vėliau, komunistam pradėjus atskleisti savo slaptąjį darbą, savo draugus ir vadinamus "išdavikus".

Kai kurie kaliniai komunistai, kuriuos viešai žinojome, laikėsi gana atšakiai ir akiplėšiškai, demonstruodami savo "heroizmą". Tuo būdu stengėsi daryti įtakos kitiem kaliniam ir palaikyti dvasią "savo draugų". Jiem ir nebuvo kito pasirinkimo, patekus į raudonojo voro tinklą ir prisiėmus tam tikrus uždavinius. Kad buvo netekę savo laisvos valios, galima buvo spręsti iš to, jog iškeistieji į lietuvius kalinius Sovietų Rusijoje, vėl slaptai atsirasdavo Lietuvoje ir vėl atsidurdavo kalėjime. Tokios rizikos savo gyvybei gali imtis tiktai užkietėję nusikaltėliai arba svetimos žvalgybos siunčiami agentai.

Man dar prieš atvykstant į Kauną kalėjimo kapeliono pareigom, 1933 rudenį iš Sovietų Rusijos pargrįžo 10 kunigų, iškeistų į 40 suimtų komunistų. Keturgubos kainos buvo pareikalauta ne tiek branginant ar vaduojant savus agentus, kiek siekiant geriau juos paruošti Maskvoje, kad reikiamajai valandai ir darbui būtų instruktuoti geriau vykdyti Maskvos įsakymus. Tarp tokių kalinių, iškeistų ir vėl grįžusių, buvo ir **Antanas Sniečkus,** sėdėjęs sunkiųjų darbų kalėjime mano kapelionavimo metu. Bolševikam Lietuvą užėmus 1940 vasarą, paleistas iš kalėjimo, jisai iš pirmos dienos ėmėsi vadovauti bolševikinio teroro darbui Lietuvoje (žiūr. Darbininkas 1961 kovo 17: "Kur A. Sniečkus išmoko kasti Lietuvai duobes"). Jeigu jis nebūtų išlikęs gyvas, būtų atsiradęs kitas iš tos šimtinės, kurią bolševikai pirmiausia paleido iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo. Anie iškeisti kunigai santūriai prasitardavo, kad bolševikai netaupo nei žmonių nei lėšų griauti kitų valstybių santvarkai.

Man asmeniškai nebuvo galimybės prieiti arčiau prie komunistinių celių, kurias jautėme esant kalėjime. Nuo kalėjimo kapeliono komunistai dar labiau dangstėsi, negu nuo kitų kalėjimo administracijos tarnautojų. Antra vertus, kapeliono pareigos neleido smelktis į kalėjimo kolektyvo gelmes. Kapeliono uždavinys tėra rūpintis dvasiniais bei moraliniais kalinių reikalais vienodai. Ir čia mano pareigos buvo gana ribotos.

Sekmadieniais laikydavau mišias, išklausydavau išpažinties, norintiem parūpindavau maldaknygių bei religinės literatūros. Kameras tegalėjau lankyti tik prižiūrėtojo lydymas. Pokalbiai su kaliniais galėjo būti tik individualūs, toki, kad kitiem kaliniam nebūtų plačiau žinoma. Religiškai nusiteikęs kalinys bendroje kameroje buvo išjuokiamas. Tai suprantama. Religinė nuotaika veda į atgailą, savo kaltės pripažinimą, apgailestavimą. Gali tai būti geru taisomuoju veiksniu, jei kaliniai išskiriami ne tiktai į atskiras kameras, bet ir į atskirus kalėjimus. Kai kalėjimas bendras ir labai mišrus, koks buvo Kaune, tai įsivyrauja kitokios nuotaikos: gyrimasis savo nusikaltimais. vadinamąja "šėtono išpažintim", nes kaliniam knieti išsipasakoti, dar pridedant ko ir nebuvo, kad "karžygis" draugų akyse rodytųsi vertas "pagarbos".

Pasirodyti gi su savo atgailojimu ir tikėjimu — tai susilaukti pašaipos, pasityčiojimo, kumščiavimų ir grasinimų.

Nuodėmė yra pikta ne tiktai tada, kada ji padaroma, bet ir kada norima ja nusikratyti: ji kabinasi visais būdais, kad iš savo rankų aukos nepaleistų. Prastas kalėjimas tuo atžvilgiu yra nuodėmės perykla. Už nusikaltimą žmogus atkenčia, bet sąžinė lieka apsunkinta. Kalinys patenka į tokias sąlygas, kad savo nusikaltime dar užkietėja. Užtat nėra visai be kaltės nė toji visuomenė ir valstybė, kuri nusikaltėlius tiktai izoliuoja ir baudžia kalėjimu, bet nesirūpina, kad kalėjimai padėtų nusikaltusiems atsitiesti.

LIETUVOJE kalėjimai priklausė teisingumo ministerijai, kalėjimų departamentui, o kaliniai — prokuratūrai. Kalinių darbu Kaune buvo pastatydinti Teisingumo Rūmai su užrašu: "Iustitia est fundamentum regnorum" (Teisingumas yra valstybių pamatas). Tas užrašas ryškiom didelėm raidėm ėjo lanku po apvaliu rūmų kupolu. Kas žinojo, kieno rankomis rūmai yra statydinti arba matė kalinius dirbančius bei varomus eilute Kauno gatvėmis, kartais prikišdavo: nėra teisinga varyti kalinius darbam. Bet ir nebuvo teisinga taip pasišaipyti: kalinys už darbą gaudavo atlyginimą, kad nebūtų pažemintas kaip vergas. Tokia pridėtine bauda, kaip vergų stovyklose Sovietų Rusijoje, kaliniai nebuvo baudžiami, nors darbas buvo privalomas ūkiuose, dirbtuvėse, statyboje, pramonės įmonėse ir kitur, kur kalėjimų administracija nuskirdavo. Darbas lengvino ir skaidrino kalinių nuotaiką. Jis tiko ir auklėjimui, pabrėžiant, kad žmogus be darbo negali būti, o išėjęs iš kalėjimo — išsiversti. Į darbą nebuvo varomi tiktai politiniai kaliniai.

Kauno kalėjimo kieme taip pat buvo **dirbtuvių**, kuriose tik kaliniai dirbo. Tik tos dirbtuvės, ne vietoje pastatytos ir užimdamos kaliniam reikalingą erdvę, savo dūmais smilkino pro langus į tvankias kameras. Dirbtuvės kaliniam amatų pramokyti norėta turėti čia pat, bet neapskaičiuota, kad geras dalykas galėjo turėti prastas pasekmes sveikatai.

Amatais ir bendruoju lavinimu rūpinosi tiek pati kalėjimo administracija, tiek ir Kalinių Globos Draugija, o vėliau — Patronato Draugija. Buvo kalėjime dar biblioteka,

mokykla, nedidelė salė paskaitom, koplyčia. Tačiau viskas buvo ankšta, sugrūsta nedideliam plote prie Mickevičiaus gatvės, viduryje miesto, apsupta iš visur kitų pastatų ir gyvenamųjų namų.

Kai rusai tą kalėjimą statė 1858 - 1861 metais, čia buvo dar užmiestis, smiltėtas ir apaugęs pušimis; miestas baigėsi kapinėmis dabartiniame miesto sode su Valstybės Teatru. Tose panaikintose kapinėse dar 1863 metais planuota statydinti katedra ir rūmus vyskupui, atkeltam iš Varnių. Miestas neturėjo daugiau 25.000 gyventojų.

Man atsikėlus į Kauną kapeliono pareigom, miestas jau buvo priaugęs iki 100,000 gyventojų ir į visas šalis išsiskėtęs. Kalėjimas atsidūrė pačiame miesto centre. Būtinai reikėjo iškelti, drauge sprendžiant iš esmės kalėjimų reformą, bet nesiskubinta to daryti ligi pat Lietuvos nepriklausomybės galo. Paskutinieji gi mano kapelionavimo metai buvo jau aptemę tokiais Lietuvos rūpesčiais ir sukilusiu nauju pasauliniu karu, kad nebuvo kaip tų reformų imtis. Vis dėlto Lietuvos vyriausybė kalėjimų reformą svarstė ligi paskutinės dienos, nors šiandien tai priimame su atlaidžiu nusišypsojimu, skaitydami įžanginį straipsnį tautininkų oficioze "Lietuvos Aide". Jisai įvardintas **"Svarbią spragą užtaisant"**, ir atspaustas paskutinę mūsų Nepriklausomybės dieną — 1940 birželio 14. Noriu čia jį pacituoti, kaip atliepą minčių, kurias kėlėme "Naujosios Romuvos" klube prieš trejetą su viršum metų. Tada dar buvo laikas susirūpinti spraga, apie kurią buvo rašoma:

"Ligšiolinės baudžiamosios teisės veikimas nepakankamai tenkino visuomenės reikalavimus, nepakankamai sudarė teisinio tikrumo ir apsaugos nuo nusikaltimų ... Tam tikroms suaugusiųjų nusikaltėlių rūšims turėtų būti, kartu su bausme ar vietoje bausmės, taikomos auklėjamosios gydomosios ar izoliacinės priemonės. Tatai sudarytų galimybę pašalinti nusikaltėlių pavojingumą visuomenei ir jos teisinei tvarkai. Tų priemonių taikymas galėtų būti nutrauktas tik tada, kai nusikaltėlis yra pataisytas ar pagydytas, vadinasi, kai jis yra pasidaręs nepavojingas.

"Nuteistąjį nusikaltėlį, kad jis ateityje nesielgtų nusikalstamai, veikiama taip, jog būtų silpninami skatinantieji nu-

sikalstąmąjį elgesį veiksniai ir stiprinami tie, kurie jį sulaiko nuo nusikalstamo elgesio. Be to, stengiamasi taip paveikti nusikaltėlio dvasią, jausmus bei polinkius, kad jis pats savo jėgomis galėtų atsispirti nusikalstamo elgimosi pagundai. Ir pagaliau taikomos tokios priemonės, kurios jį fiziškai atskirtų nuo aplinkos, kur jis nusikalstų.

"Šiais sumetimais vadovaudamasi, Valstybės Taryba naujojo Baudžiamojo Kodekso projekte be bausmių numato dar ir **saugmes**. Saugmės yra tokios baudžiamųjų įstatymų nustatytos sankcijos, kurių tikslas apsaugoti visuomenę nuo pavojingųjų nusikaltėlių ir įspėti būsimuosius jų nusikaltimus. Jų taikymo pagrindas yra nusikaltėlio pavojingumas, t. y. tikimybė, kad jis nusikals, jei nebus iš anksto imtasi priemonių neleisti jam nusikalsti.

"Saugmė taikoma labai svarbiai pavojingųjų nusikaltėlių rūšiai, kurią sudaro chroniški nepataisomi nusikaltėliai. Šie nusikaltėliai pasižymi tuo, kad bausmė jų nesulaiko nuo nusikaltimo: vos paleisti iš kalėjimo jie daro naujų nusikaltimų, kol vėl patenka į jį. Baigiantis bausmės laikui, neretai galima beveik tikrai numanyti, kad paleidžiamasis laisvėje, pirmai progai pasitaikius, neabejotinai vėl nusikals. Tačiau reaguoti į tokį, dažnai veik tikrą pavojų dabartiniuose mūsų įstatymuose nėra nustatyta priemonių, nes bausti tegalima už padarytą nusikaltimą. Be to, bausmė tokiam nusikaltėlio pavojingumui įspėti toli gražu nevisada tinka. Bausmės pagrindas yra atskiras nusikaltimas ir bausmė turi būti proporcinga to nusikaltimo sunkumui bei kaltės dydžiui. Tokia bausmė paprastai neįstengia atsverti bei pašalinti nusikaltėlio pavojingumo. Todėl saugumui patikrinti ir nusikaltėlio pavojingumui tikrai įspėti šiai nusikaltėlių rūšiai numatomas jų internavimas neribotam laikui. Įvedus saugmių sistemą mūsų baudžiamojon teisėn, valstybė turės priemonių veikti nusikaltėlio dvasią ir jausmus ir sudaryti jam tokią aplinką, kad jis bus skatinamas savo pajėgomis atsispirti nusikalstamo elgesio pagundai". (L. A., 1940 birželio 14).

Šios geros mintys apie saugmes buvo ryžtasi paversti įstatymu paskutinėm mūsų laisvės dienom, kada visa Lietuva atsidūrė nesaugmėje, o valdžion susėdo pavojingi nusikaltėliai. Tai buvo užkietėję, piktavaliai žmonės, svetimos vals-

tybės agentai, rausęsi po Nepriklausomos Lietuvos pamatais, lūkuriuodami savo valandos.

Birželio 15 d. 15 valandą Sovietų Rusijos tankai peržengė Lietuvos sieną ir nuriedėjo visais Lietuvos keliais ir miestais. Lietuva pasidarė it didelis sovietinis kalėjimas, apsuptas spygliuotomis vielomis ir apstatytas bolševikinių sargybų su kulkosvydžiais ir šunimis.

BOLŠEVIKŲ durklu pastačius Lietuvoje komunistinę vyriausybę, pirmasis jos žingsnis buvo teisingumo "ministerio" atsilankymas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Maskvos tarnybai palenkta Lietuvos žinių agentūra Elta stambiom raidėm skelbė visuose laikraščiuose:

"Naujasis teisingumo ministras **Povilas Pakarklis** perėmė ministeriją vakar, birželio 17, 15 val. 15 min. Prieš eidamas pietauti, lydimas kalėjimo direktoriaus, jis nuvyko į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, kur išbuvo apie pusantros valandos, kol perėjo visas politinių kalinių kameras ir apklausinėjo kiekvieną politinį kalinį. Tuojau duotas įsakymas, kad būtų pakeistas visuose Lietuvos kalėjimuose kalėjimo režimas tam tikriems politiniams kaliniams, kurie netrukus numatomi iš kalėjimo paleisti" (Lietuvos Aidas, 1960 birželio 18).

Tie "tam tikri" politiniai kaliniai buvo komunistai nusikaltėliai, nuteisti už šnipinėjimą bei subversinį darbą. Kada viskas galvotrūkščiais keitėsi, privengta viešai tuos kalinius pavadinti tikru vardu, bet ir duota suprasti, kad ne visi politiniai kaliniai bus paleisti. Taip pat kalėjimo režimo "pakeitimas" nieko daugiau nereiškė, kaip įsakymą nedelsiant komunistus išskirti iš kitų politinių kalinių ir paruošti išleisti.

Kauno sunkiųjų darbų kalėjime tam pasiruošimui nereikėjo nei pilnos paros. Komunistų agentai seniai buvo žinomi, sąrašai iš anksto parengti. Reikėjo tik formalaus akto, kad atrodytų, jog viskas daroma teisėtai.

Lietuvos konstitucija numatė, kad amnestiją teikia prezidentas, teisingumo ministeriui pasiūlius. Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, pasitraukęs į užsienį birželio 15, niekam savo pareigų neperdavė; jį pakeitė ministeris pirmininkas Antanas Merkys, kuris buvo priverstas tas pareigas per-

duoti Makvos iškištam Justui Paleckiui. Eidamas "prezidento" pareigas, jisai birželio 18 pasirašė aktą, kuriuo bausmė buvo atleista 104 politiniam kaliniam — komunistam. Viešai tasai aktas nebuvo skelbtas. Tiktai kitą dieną, birželio 19, buvo paskelbtas pranešimas, pasirašytas Justo Paleckio ir einančio "ministerio pirmininko" pareigas Vinco Krėvės - Mickevičiaus, kad "eilė asmenų, laikytų kalėjime, jų tarpe ir pasmerktų kalėti iki gyvos galvos, jau išleista į laisvę" (Rytinis Lietuvos Aidas, 1940 birželio 20).

Iš Kauno sunkių darbų kalėjimo **"tam tikri"** politiniai kaliniai (100) paleisti birželio 18 vidurdienį. Birželio 19 buvo išsiųsti teisingumo ministerijos valdininkai su atitinkamais sąrašais į kitus kalėjimus — Panevėžio, Raseinių, Šiaulių ir Ukmergės; paleistas 141 kalinys. Kokie tie kaliniai buvo, Justas Paleckis pasakė birželio 18 vakare per radiją savo pirmoje kalboje: "Vienu pirmųjų naujos vyriausybės žingsnių buvo ilgai visų laukto reikalavimo grąžinti laisvę kalinamiems kovotojams už liaudies laisvę ir jos teisės patenkinimas" (Lietuvos Žinios, 1940 birželio 19). Šiandien gerai žinoma, kas turima galvoje kalbant apie "liaudies laisvę". Dar tą pačią dieną, prieš "prezidento" Paleckio kalbą, kauniečiai galėjo patirti, kaip toji laisvė suprantama.

Birželio 18 vidurdienyje prie Kauno kalėjimo jau rinkosi marga publika pasitikti paleidžiamų "eilės asmenų". Atvykėliai buvo organizuoti ir nematomos rankos tvarkomi, kaip ir 1926 metų vasarą komunistiniai mitingai ir demonstracijos, ėjusios prie kalėjimo šūkauti ir vidun laužtis. Tada buvo veržlūs, kovingi, brutalūs ir rėksmingi. Dabar buvo pavyzdingai ramūs, su gėlėmis ir ašaromis. Yra suprantamas kiekvieno žmogaus jausmas, sutinkant savo artimąjį, paleidžiamąjį į laisvę, nors ir būtų didžiai nusikaltęs. Yra žmoniška jaudintis. Toje minioje galėjo būti nemaža džiaugsmo ir tiem, kurie ilgai laukė valandos, kada komunistinė santvarka įsilauš į Lietuvą. Bet pats esminis dalykas toje demonstracijoje buvo **rimtis**. Ji buvo pabrėžta ir laikraščių pranešimuose;

"Nors buvo dideli susijaudinimo momentai, bet kaip susirinkusi minia, taip ir politiniai kaliniai išlaikė pavyzdingą rimtį. Kai vienas minios dalyvis pasiūlė gatvėj surengti triukšmingas demonstracijas, tai vienas politinis kalinys, pa-

silipęs ant savo draugo pečių, pareiškė, kad patys politiniai kaliniai esą davę žodį išlaikyti rimtį, išsišokimais galį pasinaudoti liaudies priešai ir provokatoriai" (Lietuvos Žinios, 1940 birželio 19, Nr. 137).

Tai reiškia, kad išėję į laisvę nebesijautė visai laisvi. Laisvom demonstracijom dienos pasibaigė. Viskas toliau buvo rikiuojama vienos geležinės, kietos bolševikų rankos.

Kitą dieną, birželio 19, gražiuose Darbo Rūmuose, pastatytuose Nepriklausomos Lietuvos ir atidarytuose tiktai prieš mėnesį (gegužės 18), buvo surikiuotas masinis mitingas pagerbti paleistiem kaliniam taip, kad "liaudies priešai ir provokatoriai neišsišoktų", kas galėjo nutikti gatvėje. Tasai mitingas, į kurį buvo sukviesti kone visi "liaudies vyriausybės" nariai, buvo pavadintas **"aktu, pradedančiu naują Lietuvos gyvenimą"**. Pr. Šumauskas, irgi amnestuotas kalinys, netrukus paskirtas Darbo Rūmų pirmininku, dar šūkterėjo: "Jeigu reikės ... kovosime drauge su Raudonąja armija" (Darbas, 1940 birželio 23). Tuo aiškiai pasakyta, už ką tie pagerbiamieji buvo pakliuvę į kalėjimą ir kas juos išlaisvino.

Mitingu rūpinosi tiem politiniam kaliniam globoti patelkta draugija, kurios pirmininke buvo M. Navikaitė - Meškauskienė; tarp vicepirmininkų buvo poetas Liudas Gira, viešai gatvėje glėbėsčiavęsis su "eile asmenų". Po mitingo sekė tos draugijos parūpintas spektaklis, kurį suruošė žydų teatras birželio 22 savo salėje Ožeškienės 27. Buvo suvaidinta Korasevo pjesė iš Sovietų Rusijos gyvenimo — "Švyturys". Kad parinktas toks teatras, galima suprasti iš paleistųjų sąrašo. Viešai laikraščiuose buvo paskelbta 100 asmenų, iš kurių 42 pavardės ir vardai toki:

Isakas Aranovičius, Rocha Aranovičiūtė, Gita Aronsovaitė, Hinda Bakaitė, Ida Beilicienė, Šmuelis Bersonas, Seja Bikaitė, Aronas Breneris, Icikas Dembo, Isakas Frankas, Paisakas Frankas, Abraomas Gerbelis, Peisachas Islovičius, Chaimas Kacas, Šema Klapaitė, Ofsėjus Kolas, Fridis Krastinas, Reizė Kreselmanaitė, Adzelikas Laferis, Girša Levinas, Lifmanas Lichtas, Eizikas Lifšicas, Mina Popelytė, Motelis Presas, Vulfas Starobinas, Ida Strubaitė, Girša Strulis, Šmuelis Šagevičius, Nachama Šapajytė, Mejeris Šapira, Meilachas

Šelas, Joselis Šochtas, Judelis Šochtas, Abromas Vaitienka, Laizeris Vaksmanas, Mauša Veineris, Joselis Volfsonas, Leja Zasaitė, Hirša Zauerblatas, Taubė Zelikovičiūtė, Rocha Zelkovičiūtė, Gesė Žnučkaitė. (Lietuvos Žinios 1940 birželio 19).

Kalinių globos komitetan vienu iš vicepirmininkų pradžioje buvo patelktas ir Patronato Dr-jos atstovas, bet netrukus toji draugija, kaip ir daugelis kitų, buvo likviduota. Pamažu nusčiuvo balsas ir kalinių globos komiteto, kuris pavestąjį uždavinį buvo atlikęs: išgarsinęs "tam tikrus" politinius kalinius ir išplūdęs Nepriklausomos Lietuvos režimą, kuris kalėjimuose "pūdęs žmones".

Apie tai darėsi vis nejaukiau kalbėti, kai kalėjimai ėmė pilnėti dar didesniu žmonių skaičiumi, ir šį kartą tauriausiais **politiniais kaliniais** be jokio teismo. Paskeitė ir politinio kalinio sąvoka. Jei anksčiau buvo jam dedama kankinio aureolė, tai dabar jis buvo laikomas "liaudies priešu", kuriam neturėjo būti jokio pasigailėjimo, taigi ir jokios kalbos apie kalinių globą, paramą arba kalėjimo sąlygų pagerinimą. Humaniškumui nebuvo vietos. Buvo graudu, kad kilniem ir tauriem savo žmonėm palikome tokias prastas patalpas. Geresnėse patalpose gal būtų buvę kiek lengviau bent tiem, kurie ištisus metus buvo pralaikyti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime.

Areštus pradėjo vykdyti **Antanas Sniečkus,** išėjęs iš kalėjimo birželio 18 su išvardinta asmenų grupe ir pasidaręs saugumo viršininku. Jis buvo taip uolus tam savo darbui ir pagiežai išlieti, kad iš kalėjimo tiesiai atsirado Saugumo Rūmuose ir ten pirmosiom dienom nei skusdamasis nei persivilkdamas, ten pat ir miegodamas, rausėsi bylose bei sąrašuose sudarinėdamas verbuotinų agentų tinklą ir suimtinų asmenų kartoteką. Laiko buvo nedaug. Už mėnesio turėjo įvykti Maskvos įsakytieji "liaudies seimo" rinkimai. Prieš tai skubėta pravesti vadinamojo "priešvalstybinio elemento" likvidacija. Ligi 1940 liepos 7 A. Sniečkus jau turėjo paruoštą ir patvirtintą sąrašą likvidacijai "tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikšč. demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šiaulių ir k.", kurie buvo įsakyta suimti **"vienu metu visoje Lietuvoje, naktį iš liepos 11 į 12".** Pagal tą "operatyvinės likvidacijos planą", kuris vėliau buvo

rastas, suimta apie pora tūkstančių veikliųjų ir žymiųjų lietuvių patriotų.

Tai buvo pirmas masinis žmonių įkalinimas visoje Lietuvos istorijoje. Niekada vienu metu dar nebuvo taip plačiai atverti kalėjimų vartai. Niekada į kalėjimų kameras dar nebuvo prikišta tiek daug ir visai nekaltų žmonių. Negalėjo būti nė kalbos apie žmogišką kalėjimo sistemą, apie jokią tvarką, apie jokį teisingumą.

IŠ KAPELIONO pareigų buvau atleistas nuo 1940 liepos 1. Povilas Pakarklis, teisingumo "ministras", pasirašė įsakymą dar birželio 25. Buvo atleisti kapelionai visų kalėjimų bei arešto namų. Vieni iš jų buvo etatiniai, kiti — laikinai samdomi. Tarp laikinai samdomųjų kone visi buvo stačiatikių, evangelikų ir žydų dvasiškiai; tiktai vienas antras buvo katalikų kunigas. Povilo Pakarklio įsakymu aš buvau "pagerbtas" pirmasis. Štai koks buvo paskelbtas spaudoje pranešimas:

"Teisingumo ministerio įsakymu nuo šių metų liepos 1 dienos atleidžiami iš einamųjų kapeliono pareigų šių kalėjimų etatiniai kapelionai: 1) Kauno S. D. Kalėjimo — kun. Antanas Steponaitis, 2) Šiaulių S. D. Kalėjimo kun. Jonas Kuzmickas, 3) Marijampolės kalėjimo — kun. Jeronimas Valaitis, 4) Panevėžio kalėjimo — kun. Bronius Jareckas, 5) Telšių kalėjimo — kun. Vincas Velavičius, 6) Ukmergės kalėjimo — kun. Steponas Telksnys, 7) Vilniaus Moterų ir Vilniaus S. D. Kalėjimo — kun. Juozas Skirkevičius, 8) Kalnaberžės Aukl. Įstaigos — kun. Pranciškus Šniukšta.

"Kitu teisingumo ministerio įsakymu nuo šių metų liepos 1 dienos atleidžiami iš einamųjų kapeliono pareigų šių kalėjimų laisvai samdomieji kapelionai: 1) Kauno S. D. Kalėjimo evang. kun. Rudolfas Vimeris, 2) Kauno S. D. Kalėjimo stač. kun. Vasilijus Nedveckis, 3) Kauno S. D. Kalėjimo sentik. kun. Agafenikas Pankratjevas, 4) Kauno S. D. Kalėjimo izrael. Giršas Šneideris, 5) Šiaulių S. D. Kalėjimo stač. kun. Aleksandras Družilauskas, 6) Šiaulių S. D. Kalėjimo sentik. kun. Pankratijus Trimailovas, 7) Šiaulių S. D. Kalėjimo evang. kun. Erikas Lejeris, 8) Raseinių Ar. Nam. R. Katal. kun. Kazimieras Žvirblis, 9 (Utenos Ar. Nam. R.

Katal. kun. Jonas Asminavičius, 10) Tauragės Ar. Nam. R. Katal. kun. Vytautas Dikavičius. Abu įsakymai paskelbti 1940 metų birželio 25 dieną" (Eltos pranešimas, XX Amžius, 1940 birželio 26, 143 nr.).

Nuo 1940 liepos 1 atleisti ir visi mokyklų kapelionai. Tokie "teisingumo ministerio" potvarkiai buvo neteisėti, kol dar galiojo Lietuvos konkordatas su Vatikanu. Konkordatas vienašališkai panaikintas tiktai 1940 liepos 4 arba keturioms dienoms vėliau.

Kalėjimo kapelionų atleidimas paskubintas dar dėl to, kad į kalėjimus ir areštų namus pradėta grūsti nauji kaliniai, žmonės, kurie rodėsi bolševikam pavojingi arba kuriem norėta tuojau atsikeršyti, prasidėjus buvusių politkalinių komunistų įskundimams. Be to, Povilas Pakarklis kalėjimus ruošė naujiem suiminėjimam plačiu mastu. Lietuva atsidūrė bolševikų smurte.

BOLŠEVIZMO SMURTE

SOVIETŲ RUSIJOS grėsmė Lietuvoje buvo jaučiama visą laiką, nors ir neturėta su Rusija tiesioginės sienos. Buvo žinoma, kad bolševikai, ginklu atmušti nuo Baltijos krantų 1919 - 1920 metais, nutaikę naują progą, bandys vėl savo invaziją kartoti. Šiam tikslui jiems buvo svarbu Pabaltijo valstybėse išlaikyti ir stiprinti komunistinį judėjimą.

Kas buvo arčiau Lietuvos saugumo įstaigų, teismų ir kalėjimų žinojo, kad Maskvos agentai knisosi po Nepriklausomos Lietuvos valstybės pamatais, organizavo slaptas komunistų celes, skverbėsi į darbininkus bei ūkininkus, lindo į ligonių kasas ir profesines sąjungas, spraudėsi į socialistinę bei liberalinę šviesuomenę (žiūr. Juozas Daulius, Komunizmas Lietuvoje, Kaunas 1937).

Nors tų Maskvos agentų buvo nedaug — nesiekė nė pilno tūkstanties kompartijos narių, iš kurių du trečdaliai buvo žydai ir rusai, — bet jie nešiojosi viltį pasiekti Lietuvoje komunistinės diktatūros. Apie ginkluotą sukilimą galvojo 1926 metų vasarą, kada po naujų seimo rinkimų susidarė liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė. "Komunistinė Teisa" (Nr. 50) tada rašė: kompartija "kvies darbininkus, valstiečius ir kareivius imtis ginklo", jeigu "klierikalai ir kitos fašistinės grupės imtųsi smurto priemonų, kad grąžntų juodosios reakcijos viešpatavimą".

"Juodąja reakcija", be abejo, būtų apšaukę ir naują Lietuvos vyriausybę, jeigu būtų ilgiau pavaldžiusi, neduodama laisvės komunistam. Galima buvo išprovokuoti kokį nors "smurtą" ir griebtis ginklo. Tačiau 1926 gruodžio 17 perversmu buvo užkirstas kelias bet kokiom komunistų pinklėm. Ir

pati komunistų partija Lietuvoje praskydo. Susikivirčijo, kas kaltas, kad buvo leista ateiti valdžion "fašistinėm grupėm".

Iš tikrųjų ginkluotam komunistų smurtui dar nebuvo pribrendęs laikas. Nebuvo nei galimybės nei vilties susilaukti paramos iš Sovietų Rusijos. Rusai būtų turėję peržengti Latvijos arba Lenkijos sieną. Tokiam karui dar nebuvo atėjęs laikas.

Naujas pasaulinis karas sparčiais žingsniais ėmė artėti tiktai nuo 1933 metų, kada Vokietijoje įsigalėjo nacionalsocialistų partija. Mirus Vokietijos prezidentui Henrichui von Hindenburgui, visą valdžią į savo rankas suėmė Adolfas Hitleris. Pabaltijo kraštai atsidūrė grėsmėje dviejų didžiųjų diktatūrinių valstybių — bolševikinės Rusijos ir nacinės Vokietijos. Baltijos mažom valstybėm abu kaimynai pasidarė labai pavojingi. Hitleris, kaip jau anksčiau matėme, 1939 kovo 22 ultimatumu atplėšė Lietuvai Klaipėdos kraštą, o 1939 rugsėjo 1 puolė Lenkiją, pradėdamas antrąjį pasaulinį karą.

KARUI dar neprasidėjus, 1939 vasarą Anglijos ir Prancūzijos atstovai Maskvoje derėjosi, norėdami sudaryti bendrą gynimosi sutartį ir tuo būdu sulaikyti vokiečius nuo karo. Maskva statė sąlygą, kad jai būtų leista užimti Pabaltijo valstybės; be to, su savo kariuomene žygiuoti laisvai per Lenkiją ir Rumuniją. Vakarų valstybės su tuo nesutiko, gi Lenkijos maršalas Rydz Smigly pareiškė: "Iš vokiečių mums kyla pavojus prarasti laisvę; susidėję su rusais, prarastume savo sielą".

Sovietų Rusija tada susidėjo su nacine Vokietija ir pasidarė taip pat karo kaltininkė. Tiktai keliomis dienomis prieš karą (1939 rugpiūčio 23) Maskvoje buvo sudaryta vadinamoji **Molotovo — Ribbentropo** sutartis. Abi šalys pasižadėjo viena antros nepulti. Be to, slaptu protokolu pasidalino rytinę Europą. Sovietų Rusijos įtakai atiduota Suomija, Estija, Latvija ir rytinės Lenkijos žemės iki Narevo, Vyslos ir Sanos upių. Lietuva palikta Vokietijos įtakos sričiai. (Tasai slaptas susitarimas paaiškėjo tiktai po karo, Nuernbergo teismo metu, 1946 gegužės 21-22. Žiūr. Nazi-Soviet Relations 1939 - 1941, Departament of State, Washington 1948, p. 78).

Vokiečiai laukė, kad Lietuva, kilus karui su Lenkija, stos jų pusėje ir sieks atsiimti lenkų okupuotą (nuo 1920) Vil-

niaus sritį. Nors vokiečiai keletą kartų ragino Lietuvą imtis tokio žygio, Lietuvos vyriausybė nutarė laikytis neutraliai. Nelaimėje lenkų nepuolė ir jiem nekeršijo; dar priglaudė karo bėglius. Daug lenkų civilių ir karių atbėgo Lietuvon, kai Sovietų Rusija 1939 rugsėjo 17 puolė Lenkiją, kuri vokiečiams negalėjo atsispirti. Sovietų Rusija užėmė tas žemes, kurios buvo numatytos slaptu protokolu. Užėmė taip pat ir Vilniaus sritį, dėl kurios slaptame protokole buvo pasakyta: "Abi šalys pripažįsta Lietuvos interesus Vilniaus krašte". Kadangi Lietuva buvo palikta Vokietijos įtakai, tai dabar reikėjo nusatyti, kur eis Vokietijos ir Sovietų Rusijos siena.

Stalinas ir Molotovas 1939 rugsėjo 25 pasiūlė Vokietijos ambasadoriui Maskvoje Hermannui von Schulenburgui: "Vokiečiam užleistume visą Liublino provinciją ir Varšuvos provincijos dalį, kuri siekia Bugą, jei vokiečiai atsisakytų savo pretenzijų į Lietuvą ... Sovietų Sąjunga tuojau pradėtų spręsti Baltijos kraštų klausimą pagal rugpiūčio 23 susitarimą" (Nazi-Soviet Relations, 103 p.). Tuo pasiūlymu bolševikai siekė okupuoti tris Baltijos valstybes.

Kadangi vokiečiam karą jau buvo paskelbusi Anglija ir Prancūzija, tai Vokietijai buvo svarbu palaikyti geri santykiai su Maskva. Maskvoje sudarytas antrasis slaptas protokolas 1939 rugsėjo 28. Molotovas ir Ribbentropas sutarė:

"Lietuvos valstybės teritorija atitenka SSSR įtakos sferai ... (Tačiau) kai SSSR vyriausybė imsis ypatingų priemonių Lietuvos teritorijoje savo interesams apsaugoti, dabartinė Lietuvos — Vokietijos siena bus ištiesta natūraliau ir paprasčiau tokiu būdu, kad Lietuvos teritorija, einanti į pietų vakarus nuo linijos, kuri yra pažymėta žemėlapyje, atiteks Vokietijai" (Nazi-Soviet Relations, 107 p.).

Antruoju slaptu protokolu Lietuva buvo padalinta tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos. Vokietijai turėjo palikti dalis Suvalkijos. Bolševikai norėjo, kad tasai Lietuvos padalijimas dar pasitarnautų jų propagandai. Molotovas 1939 spalio 3 pasikvietė vokiečių ambasadorių Schulenburgą ir jam pareiškė:

"Sovietų vyriausybė ketina Lietuvai perleisti Vilnių ir jo apylinkes, bet drauge nurodysianti Lietuvai, kad ji turinti perleisti Vokietijai atitinkamą savo teritorijos dalį ... Protokolas dėl Vilniaus ir Vokietijos — Lietuvos protokolas dėl per-

leidimo nužymėtos srities turėtų būti pasirašytas vienu metu".

Schulenburgas su tuo nesutiko: "Tai pasaulio akyse mus padarytų Lietuvos teritorijos plėšikais, o Sovietų vyriausybę — geradare". Atsiklausęs Berlyno, gavo Vokietijos užsienio reikalų ministerio Joachimo von Ribbentropo tokią instrukciją:

"Prašykite Molotovo šiuo metu neaptarti su lietuviais tos teritorijos perleidimo ... Sovietų vyriausybė teprisiima Vokietijos atžvilgiu prievolę palikti tą teritorijos juostą neokupuotą ... Palikti Vokietijai nustatyti datą, kada tos teritorijos perleidimas turėtų būti formaliai atliktas". Molotovas 1939 spalio 8 raštu tai pažadėjo. (Nazi - Soviet Relations, 112-119 p.).

Tuo pačiu metu, kada Maskva tarėsi su Berlynu dėl Lietuvos pasidalijimo, Estija ir Latvija buvo jau išprievartautos. Estija dar rugsėjo 28, o Latvija spalio 5 turėjo pasirašyti su Sov. Rusija "savitarpinės pagalbos" sutartis ir įsileisti raudonąją armiją. Tai buvo "tie veiksmai", kuriuos turėjo galvoje Molotovas dar rugsėjo 25, kai jisai kalbėjo Vokietijos ambasadoriui: "Sovietų Sąjunga tuoj pradės spręsti Baltijos kraštų klausimą pagal rugpiūčio 23 protokolą". Kitaip tariant, kas buvo palikta Sovietų Rusijos įtakai, norėjo tai paimti visiškon savo valdžion. Prie tų nelaimingų aukų priklausė ir Lietuva.

Lietuvos užsienio reikalų ministeris Juozas Urbšys buvo iškviestas į Maskvą, kur turėjo pasitarimus su Stalinu ir Molotovu. Važiuodamas Maskvon 1939 spalio 2, nieko nežinojo, kad Lietuva abiejų kaimynų buvo pasidalyta ir kad bolševikai dabar siekia "savo dalies". Tiktai tada, kai jam pranešė, kad Lietuva turinti įsileisti **raudonąsias bazes**, suprato, jog tai yra okupacija. Buvo taip pat pasakyta, kad dalį Lietuvos pasiima Vokietija. Kai vokiečiai prašė, kad apie tai lietuviam nebūtų užsiminta, Stalinas, norėdamas įvaryti lietuviam daugiau baimės, jau buvo pasakęs.

Grįžęs Kaunan, Urbšys išsiaiškino, kad Lietuva yra visų palikta savo likimui: nei Vokietija nei su ja kovojusios Prancūzija ir Anglija nieko nežadėjo daryti. Vokietijos atstovas Zechlinas tepareiškė, kad jo vyriausybė Lietuvos teritorijos

dalimi dabar jau nesuinteresuota, kad tas reikalas seniai jau "pakištas po stalu" (ž. Lietuva tironų pančiuose, t. I, Cleveland 1946, 22 p.). Vadinasi, tik Sovietų Rusija grobia Lietuvą. Tai buvo aišku ir iš to, kad prie Lietuvos sienos buvo sutelkti rusų tankai.

Tokiomis aplinkybėmis grįžus J. Urbšiui vėl į Maskvą, 1939 spalio 10 buvo pasirašyta Sovietų Rusijos ir Lietuvos "draugiškumo ir savitarpinės pagalbos" sutartis ir sutikta į Lietuvą įsileisti 20,000 rusų kariuomenės. Tos kariuomenės pradžioje buvo numatyta 50,000, bet Stalinas "malonėjo" sumažinti iki 20,000 ... Padarė ir dar vieną pataisą: iš pirmojo sutarties projekto išbraukė pastraipą, kad rusų kariuomenė bus tik karo metu. Tai reiškė, kad geruoju iš Lietuvos niekada neišeis.

Lietuvos valstybės žlugdymas buvo susietas su **Vilniaus grąžinimu**, kad dumtų kitiem akis. Vilniaus miestas ir plati jo sritis turėjo būti Lietuvai grąžinta pagal 1920 liepos 12 sutartį su Maskva. Toji sutartis tebegaliojo. Buvo nustatytos ir sienos. Tačiau Stalinas viso to nepaisė. Jis užbrėžė aplink Vilnių juokingai mažą ruožą, atkirsdamas net Švenčionis ir perkirsdamas netūralų susisiekimą geležinkeliais, upėmis ir vieškeliais. Toks "Vilniaus grąžinimas" buvo tik fikcija. Žmonės plačiai ir teisingai nukalbėjo: "Vilnius mūsų, o Lietuva rusų". Nebuvo jokio entuziazmo nei "padėkų" Stalinui. Nebuvo nė panikos. Manyta, kad karo eigoje tokios nelaimės neišvengiamos. Gal būt, įvykiai pasisuks Lietuvos priešų nelabui ir kraštas vėl bus laisvas?

Maskva tuo tarpu stiprino savo pozicijas tuose kraštuose, kurie slaptu susitarimu su Vokietija buvo palikti Sovietų Rusijos įtakai. Raudonom savo bazėm apsėdusi Estiją, Latviją ir Lietuvą, — žmonės tas maskvines bazes vadino "votimis", — Sovietų Rusija norėjo tą patį padaryti ir su **Suomija**. Suomiai nelauktai pasipriešino. Bolševikai 1939 lapkričio 9 jiem paskelbė karą. Didvyriškas mažos tautos pasipriešinimas stebino pasaulį, bet niekas neskubėjo efektyviai padėti. Vieni privengė vokiečių, kurie Suomiją užleido sovietam, o kiti — rusų. Visi norėjo tą naują karo židinį kuo greičiau užgesyti. Po keturių mėnesių (1940 kovo 12) Suomija buvo priversta užleisti bolševikam dalį savo teritorijos

(Kareliją), bet išsaugojo nepriklausomybę. "Suomija išėjo iš šio karo morališkai laimėjusi tokias amžinas vertybes, kurių žmonija neužmirš, iki joje liks bent mažiausia nuovoka, kas yra kilnu" (Židinys, Kaunas 1940, Nr. 3, 385 p.). Gi bolševikai patyrė, kad savo jėgos persvara negali pasiekti viso, ko norėtų.

Maskva iš to karo su suomiais pasidarė išvadą: naudotis reikia tokia padėtimi, kada yra galimybės daugiausia laimėti be karo. Tokia palanki Sovietų Rusijai padėtis susidarė 1940 pavasarį, kai Vokietija pradėjo vakaruose savo didžiąją ofenzyvą. Balandžio 9 vokiečiai užėmė Daniją ir įsiveržė į Norvegiją, kuri birželio 9 kapituliavo. Gegužės 10 buvo užimta Olandija. Gegužės 28 buvo baigtos kovos Belgijoje. Stipriai suspausta Prancūzija pasidavė birželio 22. Vokiečiam užsiėmus tomis kovomis ir okupacijomis, Sovietų Rusija jautėsi galinti laisvai elgtis rytuose.

Bolševikų organas "Izvestijos" 1940 gegužės 16 rašė: "Paskutiniai karo įvykiai (Belgijos, Olandijos, Liuksemburgo užėmimas) dar kartą parodė, kad mažų valstybių neutralumas, kurio negali paremti jėga, tėra tik svajonė ... Tų mažų valstybių visokie samprotavimai, kas yra teisinga ir kas neteisinga santykiuose su didelėm valstybėm ... yra naivūs". Vadinasi, nereikia mažam ieškoti teisybės pas didelį, jeigu to didžiojo apetitas yra taip pat didelis ...

Veltui Baltijos valstybės ieškojo tos teisybės, kai Sovietų Rusija užsimojo panaikinti ne tiktai jų neutralumą, bet ir nepriklausomybę.

MASKVOJE nedraugiškos Baltijos valstybėm nuotaikos pasireiškė tuojau po Suomijos — Sovietų Rusijos karo. Tai pajuto visų trijų valstybių atstovai Maskvoje: Lietuvos L. Natkevičius, Latvijos Fr. Kocinš, Estijos A. Rei. Lietuvos atstovas Ladas Natkevičius (miręs 1945) pranešė, kad "juodoji katė yra perbėgusi Lietuvos — Sovietų Sąjungos santykių kelią". Tik prieš pusę metų pasirašytos "draugiškumo sutartys" Maskvos nebepatenkino. Ji ieškojo priekabių ir provokacijų.

Baltijos valstybių sostinėse — Kaune, Rygoje ir Taline— Sovietų Rusijos atstovybės pasidarė nelegalios akcijos lizdai.

Apie jas buvo telkiami komunistų simpatikai, jiems duodamos instrukcijos. Iš atstovybių glėbiais sklido bolševikinė kurstomoji literatūra. Kai Latvijos policijos organai į tai atkreipė dėmesį, buvo pasakyta, kad netrukdytų, jei nenori susilaukti nemalonumų — tai reikštų "nedraugiškumo mostą". Pasirodė taip pat vis daugiau rusų agentų, atvykstančių į raudonosios armijos bazes "technikų" titulu. (Communist Takeover and Occupation of Latvia. Special Report Nr. 12, Washington 1954, 6 p.).

Lietuvoje komunistų partija kurstė darbininkus kliudyti darbus, kurie buvo reikalingi sovietų karinėm įgulom įkurdinti. Lietuvos saugumo organai buvo priversti kai kuriuos darbininkus suimti ir pasiųsti į koncentracijos stovyklas. Kad tie darbininkai buvo sąmoningai parinkti provokacijai, paaiškėjo iš įvykių eigos, kuri rutuliojosi apie trejetą savaičių — nuo 1940 gegužės 25 iki birželio 15. Tuo metu Maskva puolė Lietuvą ir kitas dvi Baltijos valstybes nepagrįstais kaltinimais, **ieškodama priekabių savo ultimatumam ir karinei okupacijai.** Lietuvai įteiktame ultimatume 1940 birželio 14 Maskvos kaltinimai buvo surašyti tokiais žodžiais:

"Paskutiniais mėnesiais įvyko iš Lietuvos organų pusės keletas pagrobimų karių, priklausančių Sovietų Sąjungos kariuomenės daliniams, įkurdintiems Lietuvos teritorijoje pagal Sovietų Sąjungos — Lietuvos savitarpinę pagalbos sutartį, ir kankinimas tų asmenų su tikslu išgauti Sovietų valstybės karines paslaptis. Be to, buvo nustatyta, kad karys Butajevas buo ne tik pagrobtas, bet ir Lietuvos policijos užmuštas po to, kai Sovietų Sąjungos vyriausybė paprašė jį grąžinti. Dviem pagrobtiem Sovietų kariams, Pisarevui ir Šmavgonecui, pavyko pasprukti iš Lietuvos policijos rankų, kuri buvo juos pagrobusi ir kankino. Karys Šutovas, kuris buvo Lietuvoje pagrobtas, ligi šiol dar nebuvo surastas. Tokiais veiksmais, daromais Lietuvoje įkurdintų Sovietų karių atžvilgiu, Lietuvos valdžios organai nori padaryti neįmanomą Sovietų Sąjungos kariuomenės buvimą Lietuvoje. Tai liudija taip pat kai kurie ypatingai dažnai paskutiniu metu įvykę faktai, kaip gausūs suiminėjimai ir siuntimai į koncentracijos stovyklas Lietuvos piliečių iš tų asmenų, kurie aptarnauja Sovietų kariuomenės dalinius: kantinų personalą, skalbėjų

ir kt., o taip pat masiniai suiminėjimai Lietuvos piliečių iš tų darbininkų ir technikų, kurie dirba pre kareivinių statybos Sovietų Sąjungos kariuomenės daliniams. Tos be jokių motyvų pavartotos ir nepažabotos represijos atžvilgiu tų Lietuvos piliečių, kurie aptarnauja Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinius, turi tikslą ne tik padaryti neįmanomą Sovietų kariuomenės buvimą Lietuvoje, bet ir sukelti priešingą nusistatymą Sovietų karių atžvilgiu ir paruošti jų kariuomenės dalinių užpuolimus. Visi šie faktai rodo, kad Lietuvos vyriausybė grubiai pažeidžia jos sudarytą su Sovietų Sąjunga savitarpinės pagalbos sutartį ir rengia užpuolimą Sovietų įgulų, įkurdintų Lietuvoje pagal tą sutartį.

"Netrukus po savitarpio pagalbos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos sudarymo, Lietuvos vyriausybė sudarė karinę santarvę su Latvija ir Estija, tuo būdu paversdama trijų valstybių karine santarve tai, kas anksčiau buvo vadinama Baltijos Santarve, kurioje anksčiau vien tik Latvija ir Estija buvo sujungtos karine santarve. Sovietų Sąjungos vyriausybė laiko, jog yra nustatyta, kad ta santarvė yra nukreipta prieš Sovietų Sąjungą. Lietuvai prisidėjus prie tos karinės santarvės, ryšiai tarp Latvijos, Lietuvos ir Estijos kariuomenių štabų, sudaryti be Sovietų Sąjungos žinios, buvo sustiprinti. Taip pat yra žinoma, kad nuo 1940 metų tos karinės santarvės spaudos organas "Revue Baltique" yra leidžiamas anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. Visi tie faktai rodo, kad Lietuvos vyriausybė šiurkščiu būdu sulaužė Sovietų Sąjungos — Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį, kuria abiem šalim draudžiama 'sudaryti bet kokią santarvės sutartį ar dalyvauti koalicijose, nukreiptose prieš vieną iš susitariusių šalių' (sutarties 6 str.).

"Visi tie Sovietų Sąjungos — Lietuvos sutarties laužymai ir Lietuvos vyriausybės nedraugiški veiksmai Sovietų Sąjungos atžvilgiu įvyko nepaisant išimtinai palankios ir aiškiai prolietuviškos Sovietų Sąjungos politikos atžvilgiu Lietuvos, kuriai Sovietų Sąjunga, kaip yra žinoma, savo pačios iniciatyva perleido Vilniaus miestą ir sritį. Sovietų Sąjungos vyriausybė mano, kad panaši padėtis ilgiau trukti negali". Toliau seka ultimatumas (Lietuvos Aidas, rytinė laida, Kaunas 1940 birželio 16, Nr. 281).

Lietuvos visuomenė apie tariamus sovietų karių grobimus patyrė 1940 gegužės 28, radijui paskelbus viešą Molotovo pareiškimą. Žmones apėmė nerimas: naujas kėsinimasis į Lietuvą ir jos nepriklausomybę. Per pastaruosius 8 mėnesius buvo lyg ir apsiprasta su tomis bolševikinėmis "votimis" Lietuvoje ir manyta, kad taip truks ligi kokios nors karo pabaigos. "Pabaltijo kraštai, pasibaigus Sovietų Sąjungos — Suomijos konfliktui, atsiduso kiek lengviau, ir čia padėtis turi tendencijos stabilizuotis" (Židinys, 1940, Nr. 4, 501 p.). Ir staiga — tokie pikti ir įžulūs Lietuvos vyriausybės kaltinimai!

Teisybės tuose kaltinimuose būta tiek, kiek "Izvestijos" rašė dar gegužės 16: kas teisinga ir kas neteisinga santykiuose su didelėm valstybėm, sprendžia ne mažieji, o didieji ... Kai Maskva dėl tų "grobiamų karių" įteikė pirmąją notą gegužės 25, Lietuvos vyriausybė gegužės 26 paprašė tikresnių duomenų ir pasiūlė sudaryti bendrą komisiją tokiem reikalam išsiaiškinti. Taip buvo numatyta "draugiškumo" sutartyje. Bet užuot išsiaiškinus, remiantis "išimtinai palankia ir aiškiai prolietuviška Sovietų Sąjungos politika", kaip Maskva gyrėsi, jos radijas ir laikraščiai tuojau prapliupo antilietuviška propaganda ir grasinimais.

Lietuvos saugumo organai tuojau surinko kai kuriuos davinius apie tuos **"sovietų karių grobimus ir kankinimus"**. Puskarininkis Butajevas iš savo dalinio Naujoje Vilnioje buvo dingęs dar kovo 4. Sovietinei karinei vadovybei prašant, Lietuvos policija jo ieškojo ir pagaliau, gegužės 12, aptiko Vilniuje pas vieną moterį. Apsuptas iššoko pro langą, bet negalėdamas paspruktі, gatvėje nusišovė. Gegužės 7 pas vieną ūkininką Grigaičių km. (Mickūnų vls., Vilniaus aps.) atvyko 3 raudonarmiečiai ir paprašė valgyti, atsinešė ir degtinės. Sutemus du išvyko, trečias liko. Po poros dienų jį išsigabeno atvykę 8 raudonarmiečiai; tai buvo Šmavgonecas. Alytuje gegužės 10 restorane girtavo du raudonarmiečiai, kurie paskui keturias dienas praleido pas laisvo elgesio moterį. Jie grįžo į savo dalinį patys; vienas iš jų buvo Pisarevas. Apie karį Šutovą niekas nieko nežinojo.

Iš tų visų išaiškintų įvykių provokacija buvo labai aiški. Maskva nenorėjo tų įvykių aiškinti — sudaryti bendrą komisiją. Sovietų saugumo pulkininkas **Ilja Molinas**, pabėgęs

1953 į vakarus, buvo gerai informuotas apie tuos įvykius. Jis liudija:

"Kai Stalinas 1939 rudenį įtaisė savo karines bazes Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, Malenkovas tuojau pradėjo iš Maskvos savo šaltąjį karą ... Pirmais žiemos mėnesiais jis pasiuntė į Baltijos valstybes Serovą, kuris buvo viršininkas visom prie Stalino sekretoriato saugumo dalinių operacinėm grupėm. Serovas ten naudojosi latvių, estų ir lietuvių komunistų partijų narių pagalba. Pagal Serovo nurodymus, jie vykdė iš anksto gerai aptartus sabotažo aktus prieš sovietines karines bazes" (žiūr. Darbininkas, 1961 gegužės 19).

Lietuvos vyriausybei pasiūlius, kad į Maskvą nuvyktų užsienio reikalų ministeris J. Urbšys priekaištam išaiškinti, tris dienas nesulaukta atsakymo, o paskui atėjo reikalavimas atvykti ministerių pirmininkui **Antanui Merkiui.** Ministerio pirmininko kvietimas rodė, kad Maskva iš savo prasimanymų daro labai rimtas išvadas.

Merkiui nuvykus, pirmajame susitikime su Molotovu 1940 birželio 7 visai nesileista į kalbas dėl tų "pagrobtų karių". Pakišti nauji kaltinimai: Lietuva sulaužiusi "draugiškumo" sutartį, prisidėdama prie bendros Latvijos — Estjios karinės santarvės. Toks pat kaltinimas mestas ir kitom dviem Baltijos valstybėm. Abi tą kaltinimą atmetė.

Amerikos kongreso komisijai tyrinėjant Baltijos kraštų pavergimą, estai 1954 liudijo, kad jokios Baltijos kraštų karinės santarvės nebuvo. Estija ir Latvija turėjo karinę sutartį iš 1923 metų. "Draugiškumo" sutartis besirašant, užklausti Stalinas su Molotovu atsakė: "Mes nieko neturime prieš". Buvo taip pat žinoma, kad dar 1934 rugsėjo 12 Ženevoje, Šveicarijoje, pasirašyta Baltijos kraštų solidarumo sutartis, vadinamoji Baltijos Santarvė, bet ji prieš nieką nebuvo nukreipta. Okupavę Baltijos valstybes ir paėmę į savo rankas jų archyvus, rusai nerado jokio slapto susitarimo ir jo ligi šiol nepaskelbė. Jie tik apsijuokino, kai skelbė, kad "kariniam tikslam" buvo leidžiamas kultūrinis žurnalas "Revue Baltique". Net ir tokių argumentų griebdamosi, Maskva tiktai labiau išdavė savo piktus kėslus (plg. Communist Takeover and Occupation of Estonia. Special Report Nr. 3. Washington 1954, 8-9 p.).

Lietuvos ministerį pirmininką dar apkaltinus, kad jo vadovaujama vyriausybė esanti antisovietinė, jis paprašė, kad Maskvon atvyktų J. Urbšys padėti jam aiškintis ir kad atsivežtų Lietuvos prezidento **Antano Smetonos laišką** Sovietų Rusijos "prezidentui" Kalininui. Užsienio reikalų ministeris J. Urbšys į Maskvą atvyko birželio 11. Lietuvos prezidentas savo laiške rašė:

"Gavau patirti, kad savo pasikalbėjime su Lietuvos Respublikos ministeriu pirmininku p. Merkiu, dabar viešinčiu Maskvoje, Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir liaudies užsienio reikalų komisaras p. Molotovas pareiškė kai kurių abejonių dėl Lietuvos Respublikos viešų ir neviešų įsipareigojimų kai kurių valstybių atžvilgiu, kas galėtų būti nesuderinama su Lietuvos politika, kurią ji veda su SSSR.

"Norėdamas išblaškyti visus galimus abejojimus dėl Lietuvos Respublikos vedamos politikos SSSR atžvilgiu, skubinuosi Tamstai patikrinti, kad jokiems abejojimams Lietuvos Respublikos santykiuose su Sovietų Sąjunga negali būti vietos, nes tie santykiai yra aiškūs, nustatyti sutartimis, pradedant 1920 metų liepos 12 dienos sutartimi, 1926 metų rugsėjo 28 nepuolimo sutartimi ir jau ilgų metų išbandytomis lojalumo ir draugingumo tradicijomis.

"Tikrai, nuo pat 1920 metų liepos 12 dienos sutarties iki 1939 metų spalio 10 dienos sutarties, kuria Lietuvai buvo grąžinta jos amžinoji sostinė Vilnius, Lietuva kiekviena proga bendradarbiavo su SSSR tarptautinėje taikos, saugumo ir sutarčių gerbimo politikoje. 1939 spalio 10 sutartis ypatingai išryškino ir fiksavo senu draugingumu ir pasitikėjimu paremtus santykius tarp abiejų valstybių. Lietuvos Respublikos vyriausybė ir aš pats visuomet dėjome, dedame ir dėsime pastangų, kad ši sutartis būtų kuo lojaliausiai vykdoma.

"Todėl šia proga turiu garbės dar kartą patikrinti SSSR vyriausybę Tamstos asmenyje, kad Lietuvos Respublikos vyriausybė ir aš pats apie jokias viešas sutartis ar slaptus įsipareigojimus bent kuriai kitai valstybei visai negalvojame, nes tai galėtų būti nesuderinama su esamomis sutartimis ir

tikro draugingumo ilgametėmis tradicijomis tarp mūsų kraštų.

"Tvirtai tikėdamas SSSR išbandytu draugingumu Lietuvai, ir ateityje galiu iš savo pusės visos Lietuvos vardu patikrinti, kad už tą draugingumą Lietuva Sovietų Sąjungai mokės atsilyginti" (žiūr. Lietuva tironų pančiuose, I, 62 p.).

Nieko nepadėjo nė tas Lietuvos prezidento laiškas. Ir nieko negalėjo padėti jokia tiesa, nes Maskvos bolševikų buvo seniai užsimota ir suplanuota siekti Baltijos valstybių visiškos okupacijos. Tam tikslui raudonųjų bazių įkurdinimas buvo tiktai pirmasis tarpsnis. Ilija Molinas liudija, kad Baltijos "trijų valstybių nugalėjimas buvo laimėtas jau 1939 rudenį", kai jų teritorijoje atsirado karinės bazės. "Maskvoje 1939 spalio 12 Malenkovas ... painformavo, kad Stalinas jau galutinai nutaręs užimti tris Baltijos kraštus — Lietuvą, Latviją ir Estiją". (Darbininkas, 1961 gegužės 19).

Po aštuonių mėnesių visoms trims Pabaltijo valstybėms buvo įteikti **ultimatumai**: Lietuvai 1940 birželio 14 (10 valandų terminas). Latvijai birželio 16 (6 valandų), Estijai irgi birželio 16 (8 su puse valandų). Dar buvo žodžiu pasakyta, kad raudonoji armija vis tiek įžygiuos, ar ultimatumai bus priimti ar ne.

Okupacijai jau buvo pasiruošta: visu Baltijos valstybių pasieniu sutelkta apie 300,000 karių. Viduje užaliarmuotos raudonosios bazės.

KAUNE ištisą savaitę gyvenome prislėgtoje nuotaikoje ir nerime, kai ministeris pirmininkas A. Merkys 1940 birželio 7 išvyko Maskvon. Visuomenė neturėjo tikrų žinių, kokia yra padėtis. Birželio 12 A. Merkiui iš Maskvos grįžus ir ten likus tiktai užsienio reikalų ministeriui J. Urbšiui, atrodė, lyg įtempimas būtų pradėjęs slūgti. Žmonės samprotavo, kad J. Urbšys tėra palikęs baigti formalumų: abiejų šalių sutarto santykių išlyginimo. Birželio 15 išvakarėse Lietuvos vyriausybės oficiozui "Lietuvos Aidui" buvo dar parašytas toks įžanginis straipsnis: "Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių tarpusavinės pagalbos sutartys su Sovietų Sąjunga dar daugiau konsolidavo mūsų padėtį, sustiprindamos mūsų valstybių nepriklausomybės ir bendros taikos laidą" (Lietuvos Ai-

das, 1940 birželio 15, Nr. 280). Kai tuos žodžius skaitėme birželio 15, jau buvo žinoma, kad jie nič nieko nereiškė: Lietuvos nepriklausomybė jau buvo palaidota ... Birželio 15 naktis buvo viena iš niūriausių Lietuvos istorijoje.

Birželio 15 vidurnaktį, apie 2-3 val., Lietuvos vyriausybę Kaune pasiekė iš Maskvos ministerio J. Urbšio perduotas Sovietų ultimatumas. Pirmoje dalyje buvo išdėti jau anksčiau minėti neteisingi kaltinimai, antroje sekė ultimatyvūs reikalavimai:

"1. Kad tuojau būtų atiduoti teismui vidaus reikalų ministeris Skučas ir valstybės saugumo departamento direktorius Povilaitis, kaip tiesioginiai kaltininkai provokacinių veiksmų prieš Sovietų įgulą Lietuvoje.

2. Kad tuojau būtų sudaryta Lietuvoje tokia vyriausybė, kuri sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus.

3. Kad tuojau būtų laiduotas laisvas praleidimas į Lietutuvos teritoriją Sovietų kariuomenės dalinių jiems išskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose tokiame kiekyje, kurio pakaktų, kad būtų laiduotas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai, nukreipti prieš Sovietų įgulą Lietuvoje.

Sovietų Sąjungos vyriausybė šių reikalavimų įvykdymą laiko pirmaeile sąlyga, be kurios negalima pasiekti to, kad Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpinės pagalbos sutartis būtų vykdoma garbingai ir sąžiningai.

Sovietų Sąjungos vyriausybė laukia Lietuvos vyriausybės atsakymo iki birželio 15 d. 10 val. ryto. Negavimas Lietuvos vyriausybės atsakymo iki to termino bus vertinamas kaip atsisakymas nuo įvykdymo nurodytų Sovietų Sąjungos reikalavimų" (Lietuvos Aidas, 1940 birželio 16, Nr. 281).

Šiuose reikalavimuose nuolat pabrėžiamas "savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas" jau nebeturėjo jokios reikšmės. Pačiu ultimatumu sutartis buvo sulaužyta. Lietuvos šeimininkais norėjo pasidaryti svetima valdžia ir kariuomenė, kuriai tebuvo galima jėga pasipriešinti. Bet Lietuva tokios jėgos neturėjo.

Lietuvos vyriausybei susirinkus posėdžio, kuriam pirmininkavo prezidentas Antanas Smetona, birželio 15 priešaušryje, prezidentas buvo nuomonės, kad **"ultimatumo priimti negalima, reikia priešintis kad ir simboliškai; iš to kraštas turės aukų, bet Lietuvos ateičiai bus geriau".** Prezidentą palaikė krašto apsaugos ministeris gen. Kazys Musteikis ir švietimo ministeris dr. Kazys Jokantas. Finansų ministeris inž. Ernestas Galvanauskas buvo išvykęs į Klaipėdą. Kiti ministeriai ir kariuomenės vadas gen. V. Vitkauskas prezidentui nepritarė: esą "ultimatumo nepriėmus ir pasipriešinus, kraštas bus žiauriai nuteriotas ir politinė nepriklausomybė visiškai palaidota". Prezidentui neliko nieko kito, kaip sutikti "su ministerių tarybos daugumos nuomone, kad Maskvos reikalavimus reikia patenkinti; bet sutiko su ta sąlyga, kad jis sudarys vyriausybę". Bet ir to nebuvo galima pasiekti (Lietuva tironų pančiuose, 66-68). Lietuvos respublikos piliečiam buvo pranešta:

"Posėdyje buvo nutarta visus Sovietų Sąjungos vyriausybės reikalavimus priimti ir apie tai ją per ministerį Urbšį Maskvoje painformuoti. Ministerio pirmininko Merkio vadovaujama vyriausybė tuojau atsistatydino. Naują vyriausybę sudaryti Respublikos Prezidentas pavedė generolui Raštikiui. Generolas Raštikis tuojau ėmėsi vyriausybės sudarymo darbo. Tačiau Maskvoje mūsų ministeriui Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užsienio reikalų komisaras Molotovas pareiškė, kad Raštikis Sovietų Sąjungos vyriausybės nepatenkina ir kad dėl premjero ir kitų vyriausybės narių reikia su Sovietų Sąjungos vyriausybe susitarti" (Lietuvos Aidas, 1940 birželio 16, Nr. 281).

Toks naujas reikalavimas, kurio ultimatume nebuvo, rodė, kad **Lietuvos politinė nepriklausomybė jau panaikinta.** Tai galėjo suprasti ir tie ministeriai, kurie posėdyje pas prezidentą dar galvojo, kad Lietuvos nepriklausomybė išliks. Lietuva jau buvo Maskvos valdoma ir okupuojama. Ministeris J. Urbšys birželio 15 d. 2 val. popiet telegrama pranešė:

"Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užsienio reikalų komisaras Molotovas įteikė tokius reikalavimus:

1. Sovietų Sąjungos kariuomenė birželio 15 d. 3 val. po-

piet pereis Lietuvos sieną šiose vietose — Eišiškėse, Druskininkuose, Gudagojo stotyje, Druskininkėliuose, Dūkšte ir Pabradėje;

2. Lietuvos sieną perėjusios Sovietų Sąjungos kariuomenės atskiros dalys įžengs į Vilnių, Kauną, Raseinius, Panevėžį ir Šiaulius;

3. Kiti Sovietų Sąjungos kariuomenės dalių išskirstymo punktai bus nustatyti susitarus iš Sovietų Sąjungos pusės gen. Pavlovui ir iš Lietuvos pusės — gen. Vitkauskui;

4. Gen. Pavlovas su gen. Vitkausku susitiks Gudagojo stotyje birželio 15 d. 8 val. vakaro.

Nepageidaujamiems nesusipratimams ir konfliktams išvengti Lietuvos valdžios organai tuoj įsako kariuomenei ir gyventojams netrukdyti Sovietų Sąjungos kariuomenės judėjimo Lietuvos teritorijoje" (Liet. Aidas, Nrs. 281).

Tokį įsakymą davė Lietuvos kariuomenės vadas **gen. V. Vitkauskas.** Lietuvos karininkai ir valdininkai buvo jau Maskvos įsakinėjami ir stumdomi.

Kauno gatvėse netrukus jau stūmėsi raudonosios armijos kolonos ir tankai, atriedėję iš Gaižūnų poligono. Ten jie buvo atkelti iš Naujosios Vilnios antroje gegužės mėn. pusėje, kai Maskva pradėjo kaltinimų ir šmeižtų akciją prieš Lietuvą. Jau tada rengėsi "spektakliui", kurį Kaunas išgyveno birželio 15 popietėje. Lietuvos laikinąją sostinę užplūdo priešų voros. Gatvėje žmonės stovėjo it apstulbę, kiti verkė. Šūkavo tiktai nedidelės organizuotų komunistų gaujelės. Žydaitės raudonarmiečiam mėtė gėles. Patamsių gaivalas lindo dienos švieson, kad aptemdytų ramių Lietuvos žmonių gyvenimą.

Apie 5 val. popiet virš Lietuvos prezidento rūmų nuslinko žemyn Lietuvos vėliava. Protesto ženklan prezidentas Antanas Smetona išvyko užsienin — Vokietijon.

SOVIETŲ RUSIJA, ruošdamosi Lietuvą okupuoti ir sukomunistinti, labiausiai privengė **Vokietijos,** bet ir naudojosi tuo laiku, kda vokiečiai dar nebuvo vakaruose priėję iki Atlanto. Tuo metu, kada Maskva puolė Lietuvos vyriausybę, o Molotovas niekino ir koliojo Lietuvos ministerius Maskvoje, buvo vedamos derybos su vokiečiais dėl procedūros tvarkyti

sienos konfliktam ir incidentam. Maskva numatė, kad tokių incidentų gali pasitaikyti, kai užims Lietuvą. Derybos užsibaigė tiktai 1940 birž. 10, ir dėl to tiktai sekančiom dienom pasipylė Mskvos ultimatumai Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Molotovas birželio 17 pasikvietė Vokietijos ambasadorių Maskvoje Hermanną von Schulenburgą ir jam paaiškino:

"Reikėjo padaryti galą visoms intrigoms, kuriomis Anglija ir Prancūzija bandė pasėti Baltijos valstybėse nesutarimą ir nepasitikėjimą tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Į pasitarimus naujoms valstybėms sudaryti Sovietų vyriausybė be ten nuskirtų sovietų pasiuntinių, pasiuntė ir specialius savo emisarus: Lietuvon — užsienio reikalų komisaro pavaduotoją Dekanozovą, Latvijon — ministerių tarybos atstovą Višinskį, Estijon — Leningrado srities partijos vadą Ždanovą. Ryšium su Smetonos pabėgimu ir galimu Lietuvos kariuomenės dalinių sienos peržengimu ... matyt, Lietuvos siena nėra tinkamai saugoma. Dėl to Sovietų vyriausybė padės Lietuvos vyriausybei saugoti savo sienas" (Nazi-Soviet Relations, 154 p.).

Šiame pareiškime Molotovas suminėjo visai ką kitą, negu buvo priekaištavęs Lietuvos vyriausybei. Čia jis prašneko ne apie Lietuvos vyriausybės provokcijas ir intrigas, o apie Vokietijos priešus — Angliją ir Prancūziją. Vadinasi, užimdama Baltijos valstybes, Sovietų Rusija daro "gera" ir savo bendrininkei Vokietijai. Per savo komisarus dar pasirūpins sudaryti Baltijos kraštuose tokias vyriausybes, kad tų "intrigų" daugiau nebūtų ... Po tokių prisimeilinimų Vokietijai toliau buvo užsimintas pagrindinis dalykas — sienos apsauga.

Čia buvo labai rimtas reikalas, dėl kurio Vokietija galėjo pasišiaušti ir pareikalauti iš Sovietų Rusijos "savo" dalies **Suvalkijoje,** kaip buvo susitarta dar 1939 rugsėjo 28. Kad to išvengtų, Molotovas suktai prisidengė Lietuvos vyriausybe, pažadėdamas jai padėti sieną saugoti. Vadinasi, kol yra "Lietuvos vyriausybė", tol Lietuvos teritorija dar nėra išsidalyta tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos, nors raudonoji armija Lietuvon ir įžygiavo, užimdama ir tą Lietuvos teritorijos dalį, kuri buvo skirta Vokietijai. Berlynas tokio Maskvos žingsnio nepalaikė nusikaltimu, tačiau atsižvelgė ne į Molotovo argumentus, o į tai, kad Vokietijai rūpėjo kol kas palaikyti

taikius santykius su Sovietų Rusija ir gauti iš jos daugiau ūkinės paramos karo reikalam.

Užimtos **juostos klausimas** atsistojo kitoje plotmėje, kai Lietuva jau buvo paruošta skelbti "sovietine respublika" ir formaliai įsijungti į Sovietų Sąjungą. Faktiškai Lietuva jau buvo įjungta 1940 birželio 15. Formalaus įjungimo atveju dalis Lietuvos teritorijos turėjo būti užleista Vokietijai Stalinas iš tos padėties sukosi aimanavimu, kurį Molotovas perdavė Vokietijos ambasadoriui Schulenbergui, o šis — Berlynui. Schulenburgas 1940 liepos 13 rašė:

"Molotovas, šiandien mane pasikvietęs, pareiškė, kad Stalinas dar kartą rūpestingai apsvarstė padėtį, kuri susidarė dėl Lietuvos teritorijos juostos. Jis priėjo išvados, kad mūsų (vokiečių) teisė į tą teritoriją ir Sovietų įsipareigojimas ją perleisti yra neginčijami. Tačiau dabartinėmis aplinkybėmis Sovietų vyriausybei būtų labai nepatogu ir sunku tą teritoriją perleisti. Stalinas ir jis pats (Molotovas) rimtai prašo Vokietijos vyriausybę pasvarstyti, ar ji ... nerastų būdo tą teritorijos juostą visam laikui palikti Lietuvai ... Molotovas keletą kartų pabrėžė sunkumus, kurie šiuo metu, perleidžiant tą teritoriją, susidarytų Sovietų Sąjungai, ir pastebėjo, kad jo (Molotovo) ir Stalino prašymas yra labai skubus ... Tas prašymas galėtų būti mūsų panaudotas tam tikriem ūkiniam ir finansiniam reikalavimam Baltijos kraštuose" — pastebėjo Schulenburgas, prašydamas iš Berlyno instrukcijų, kaip daryti. (Nazi-Soviet Relations, 166 p.).

Berlynas į Stalino ir Molotovo prašymą nesiskubino atsakyti, gal būt, norėdamas padilginti nervus Maskvai, kuri Lietuvoje surežisavo "liaudies seimo" rinkimus ir tame seime padiktavo nutarimą (1940 liepos 21) įsijungti į Sovietų Sąjungą. Maskvoje rugpiūčio 1 rinkosi Sovietų aukščiausioji taryba, į kurios posėdžius buvo gabenama ir lietuvių delegacija, įsakyta prašyti, kad Lietuva būtų priimta į Sovietų Sąjungą. Tiktai rugpiūčio 2 Maskvą pasiekė Vokietijos užsienio reikalų ministerio Ribbentropo atsakymas į "skubų" Stalino prašymą. Vokietijos ambasadoriui Schulenburgui buvo rašoma:

"Prašau pranešti p. Molotovui, kad Reicho vyriausybė atkreipė dėmesį į Sovietų vyriausybės norą, kad Vokietija už-

leistų Sovietų Sąjungai tą Lietuvos dalį, kuri pagal susitarimą Maskvoje yra palikta Vokietijai. Tai būtų gana reikšmingas Maskvos sutarties pakeitimas Vokietijos nenaudai. Kol Reicho vyriausybė tą klausimą smulkiau apsvarstys, būtų įdomu žinoti, ką Sovietų vyriausybė už tai siūlo". (Nazi-Soviet Relations, 174 p.).

Iš to atsakymo Maskva suprato, kad Vokietija leidžiasi į derybas. Vadinasi, nesipriešins, jeigu ir visa Lietuva bus įjungta į Sovietų Sąjungą. Tai ir padaryta kitą dieną, 1940 rugpiūčio 3, paskelbus, kad Lietuva tampa Sovietų Sąjungos "14-ta respublika".

Maskvai iš tikrųjų būtų buvę labai "nepatogu ir sunku" — kaip Stalinas dejavo — užleisti Vokietijai dalį Lietuvos, nes būtų viešai atskleistas Maskvos melas, esą raudonoji armija į Lietuvą įvesta Sovietų Sąjungos interesam karo metu saugoti, o ne Lietuvą grobti ir su Vokietija dalytis. Kad Lietuva iš tikrųjų buvo Sovietų Rusijos užgrobta, matėsi iš Ribbentropo rašto, kuriame jis rašė, kad tam tikra Lietuvos teritorijos juosta prašoma "užleisti Sovietų Sąjungai", o ne Lietuvai. **Lietuvos valstybės jau nebuvo.**

Už perleistą Lietuvos teritorijos dalį Vokietija iš Sovietų Sąjungos išsiderėjo 7,500,000 dolerių arba 31,500,000 vokiškų rechsmarkių auksu ir prekėmis. Du didieji kaimynai **Lietuva dalijosi, prekiavo ir ją terorizavo.** Pirmoji terorą pradėjo Sovietų Rusija, kaip tik jos raudonoji kariuomenė peržengė Lietuvos sieną.

BIRŽELIO 15, 1940, praslinkus vos dviem valandom, kai iš Lietuvos pasitraukė prezidentas Antanas Smetona, Kauno aerodrome nusileido sovietinis lėktuvas iš Maskvos. Buvo 7 val. vakaro. Iš lėktuvo išlipo du Lietuvos likvidatoriai — **V. G. Dekanozovas ir N. Pozdniakovas.** Pirmasis buvo Molotovo pavaduotojas, antrasis — Sovietų Sąjungos pasiuntinys Lietuvai. Jis sėdėjo Maskvoje, kai Lietuvai buvo ruošiamas ultimatumas. Drauge su Dekanozovu grįžo nepriklausomos Lietuvos laidoti.

Procedūra buvo nustatyta Maskvoje iš anksto visom trim Baltijos valstybėm. Pirmiausia sudaroma nauja vyriausybė pagal užimtojo krašto įstatymus; paskui toji vyriausybė lei-

džia naujus įstatymus ir keičia visą krašto santvarką taip, kad ji darytųsi bolševikinė — susilygintų su Sovietų Sąjungos tvarka. Bolševikinės tvarkos turi norėti užimtojo krašto žmonės, vadinamoji "liaudis". "Sovietų kariniai užgrobimai turi būti taip pravesti, — kalbėjo Malenkovas patikimiem savo pareigūnam Maskvoje 1940 pavasarį, — kad būtų prašoma broliškos pagalbos iš vidaus to krašto, kurį Sovietų kariuomenė nori užimti". Tai liudija Ilija Molinas, buvęs sovietinio saugumo pulkininkas, girdėjęs tą pranešimą. (Darbininkas, 1960 gegužės 19, Nr. 36).

Vladimiras G. Dekanozovas iš pirmo žingsnio susidūrė su kliūtimi sudaryti Lietuvoje teisėtą vyriausybę. Teisę ją sudaryti pagal Lietuvos konstituciją turėjo Lietuvos prezidentas. Dekanozovas spaudė ministerį pirmininką A. Merkį, kad susižinotų su prezidentu A. Smetona, jau perėjusiu Vokietijos sieną, ir prikalbintų jį sugrįžti. Prezidentui atsisakius tai padaryti, bet ir neatsistatydinus, birželio 16 buvo paskelbtas toksai Eltos pranešimas:

"Vakar, birželio 15 dieną, Respublikos Prezidentas Antanas Smetona išvyko į užsienį. Jo išvykimą susidariusiomis aplinkybėmis Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Respublikos Prezidento pareigas, einant Lietuvos Konstitucijos 72 str., eina Ministro Pirmininko pareigas einąs Antanas Merkys" (Lietuvos Aidas, Nr. 282).

Bet tokiomis nepaprastomis aplinkybėmis prezidentas, išvykdamas iš krašto, **išreiškė sovietiniam smurtui protestą, o ne atsistatydino.** Be to, ir ministeris pirmininkas A. Merkys birželio 15 ryte buvo atsistatydinęs. Prezidentas A. Smetona buvo pavedęs vyriausybę sudaryti gen. St. Raštikiui. Maskva Raštikio nepripažino, o A. Merkį, kuriam Maskvoje buvo išreikštas piktas nepasitikėjimas, dabar padarė "Lietuvos prezidentu". Buvo apsilenkta su Lietuvos įstatymais ir buvo taip pat nesiskaityta nė su A. Merkio valia. Kai jisai Dekanozovui pateikė apie dešimtį pavardžių kandidatam į ministerius pirmininkus, tas rusas nė vieno nepriėmė. Padiktavo savo asmenis. A. Merkys turėjo pasirašyti — ir tuo visa jo "prezidentavimo" galia pasibaigė. Po mėnesio A. Merkys buvo suimtas drauge su buvusiu užsienio reikalų ministeriu J. Urbšiu.

Birželio 17 laikraščiai jau skelbė naują "Lietuvos vyriausybę".

"Einąs Respublikos Prezidento pareigas A. Merkys naują ministerių tarybą pavedė sudaryti Justinui Paleckiui. Birželio 17 d., pirmadienį, buvo paskelbta naujoji vyriausybė tokios sudėties: ministeris pirmininkas J. Paleckis; ministerio pirmininko pavaduotojas, užsienių reikalų ministeris prof. V. Krėvė - Mickevičius; krašto apsaugos ministeris ir kariuomenės vadas gen. V. Vitkauskas; švietimo ministeris A. Venclova; finansų ministeris ir laikinai einąs susisiekimo ministerio pareigas E. Galvanauskas; žemės ūkio ministeris ir laikinai einąs vidaus reikalų ministerio pareigas M. Mickis; teisingumo ministeris P. Pakarklis; sveikatos ministeris L. Koganas" (Mūsų Laikraštis, Nr. 25).

Tai paskelbus, Lietuvos "prezidento" pareigas pradėjo eiti Justas Paleckis. Jis netrukus paskyrė dar kitus ministerius: vidaus reikalų — M. Gedvilą, darbo — Junčą Kačinską, valstybės kontrolės — L. Adomauską. Lietuvos seni valstybininkai ir patriotai buvo tiktai prof. V. Krėvė - Mickevičius ir inž. E. Galvanauskas, buvęs keliais atvejais nepriklausomos Lietuvos ministeris pirmininkas. Gen. V. Vitkauskas, nors ir buvo Lietuvos savanoris ir apdovanotas eile ordinų už nuopelnus, lietuvių visuomenės jau buvo laikomas komunistų simpatiku. Visi kiti buvo komunistai arba labai artimi jiem asmenys.

Lietuvos prezidento garbingos pareigos ypačiai buvo suniekintos, kai joms paskirtas ir prezidentūros rūmuose įkurdintas **Justas Paleckis.** Iš Rygos jis buvo atsiradęs 1926 metais, kai liaudininkų vyriausybė jį pakvietė būti Eltos direktorium, nors buvo tiktai gimnaziją baigęs, 27 metų vyrukas, vertęsis žurnalistika. Po 1926 gruodžio 17 perversmo gyveno Kaune, leido tai vieną tai antrą bulvarinį laikraštuką, sukiodamasis tarp rašytojų ir žurnalistų, nedaręs rimto asmens įspūdžio. Apie vieną iš jo leistų laikraščių, "Laiką", bolševikai rašė: "Laikas ... populiarus darbo žmonių laikraštis, vienintelis iš lietuvių laikraščių rašydavo tiesą apie Sovietų Sąjungą" (LA, 1940 birželio 30, nr. 306). Prisiplakęs prie komunistų, Paleckis 1939 spalio 10, kai Lietuvai buvo primestos raudonos bazės, prezidentūros kieme išlindo iš minios ir išdrožė

prosovietinę kalbą, reikalaudamas Lietuvos vyriausybę keisti "liaudine". Už tai buvo nutremtas į koncentracijos stovyklą, iš kur leista grįžti Latvijon. Iš ten bolševikai jį vėl atitraukė Kaunan ir padarė savo padiktuotos "vyriausybės galva".

Prof. V. Krėvė vieną dieną rado Paleckį visai girtą, kliedintį, apsikrovusį buteliais. Vieną pagriebęs sviedė į veidrodį šaukdamas: "Ar matai, ten Antanas Smetona!". Kaune sklido kalbos, kad tam bolševikiniam "Lietuvos prezidentui" buvo pakrikę nervai. Gal ir jis nelaukė, kokiam išdavimo ir lietuvių tautos žudymo uždaviniui buvo patelktas. Paskui atsitiesė ir klusniai vykdė, kas buvo įsakoma.

Pirmomis dienomis, kol rusai dar tvarkėsi, naujai vyriausybei vadovavo **prof. V. Krėvė - Mickevičius**, ėjęs ministerio pirmininko pareigas, kadangi J. Paleckis buvo padarytas "prezidentu". Birželio 26 d. 7 val. vakare naujoji "liaudies" vyriausybė dalyvavo vėliavos nuleidimo apeigose Karo muzėjaus sodelyje. Susirinkus didelei miniai žmonių, buvo padėtas gyvų gėlių vainikas prie Nežinomojo Kareivio kapo ir sugiedotas Lietuvos himnas. Prof. V. Krėvė - Mickevičius vyriausybės vardu pasakė tokią kalbą:

"Pirmieji mūsų žingsniai yra pagerbti Nežinomojo Kareivio kapą, kuris visai Lietuvai yra simbolis nepriklausomos Lietuvos. Prie šito kapo, kuris kaip ir liudija mums visas tas kovas už Lietuvos liaudies gerovę. Mes duodame pažadą, kad rūpinsimės įvykdyti visa tai, už ką šis kareivis žuvo ir paaukojo savo gyvybę: liaudies gerovę, visos Lietuvos gerovę ir visos Lietuvos gyventojų gerovę. Tai yra mūsų darbo simbolis. Ir už tuos idealus, už kuriuos žuvo pirmieji kovotojai — už Lietuvą, laimingą, nepriklausomą, mes kovosime ir jos naudai dirbsime" (XX Amžius, birželio 27, Nr. 144).

Tokie žodžiai ir tokia demonstracija buvo visai priešinga rusų siekimam. Prof. V. Krėvė - Mickevičius tatai greitai patyrė. Viską tvarkė Dekanozovas, Pozdniakovas ir bolševikinis saugumas (NKVD), kuriam ištikimai tarnavo iš kalėjimo išleistas Antanas Sniečkus. Iš "ministerių" pats uoliausias buvo Mečys Gedvilas, buvęs Telšiuose ligonių kasų direktorius, ir jo padėjėjas Aleksandras Guzevičius, paskirtas vidaus reikalų viceministeriu birželio pabaigoje. Per tą porą savaičių jau buvo visai paaiškėję, kad Lietuva sovietinama.

Prof. V. Krėvė - Mickevičius dar bandė reikalus aiškintis Maskvoje. Jisai įsiprašė, kad priimtų Sovietų komisarų tarybos pirmininkas Molotovas ir liepos 1 jau buvo Maskvoje. Bolševikų jau cenzūruojami laikraščiai, iš kurių tebuvo palikti trys dienraščiai — Lietuvos Aidas (visiškai bolševikų užsėstas), XX Amžius ir Lietuvos Žinios, — skelbė, kad priėmimas pas Molotovą užtruko ilgiau kaip 2 valandas ir kad "visur sutiko malonų priėmimą ir dėmesį" (LA, 1940 liepos 5, Nr. 315).

Kokie iš tikrųjų buvo tie "malonumai", prof. V. Krėvė papasakojo savo prisiminimuose ir liudijo JAV kongreso komisijoje 1954. Molotovas jam pareiškęs, kad mažos valstybės turėsiančios išnykti. Baltijos valstybės ir Suomija būsiančios įjungtos į Sovietų Sąjungą. Komunizmas anksčiau ar vėliau įsigalėsiąs visame pasaulyje (žiūr. Aidai 1953, Nr. 3).

Grįžęs iš Maskvos, rado Lietuvoje paleistą prezidento A. Smetonos laikų seimą. Sudaryta vyriausioji komisija rinkti "liaudies seimui", kuris turėjo nutarti Lietuvą įjungti į Sovietų Sąjungą. Prof. V. Krėvė - Mickevičius atsistatydino iš ministerio pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministerio pareigų, bet apie tai nebuvo skelbta, kol Maskva 1940 rugpiūčio 3 paskelbė Lietuvą "sovietine respublika". Atsistatydinęs finansų ministeris E. Galvanauskas pabėgo į užsienį.

Valdžioje paliko vieni komunistai. Visą laiką buvo atleidinėjami nepriklausomos Lietuvos laikų valdininkai ir keičiami komunistais, prisitaikėliais, rusais ir žydais. Daug kur patelkti buvę kriminalistai, nemokšos, paprasti darbininkai be išsilavinimo. "Tarybų Lietuva" 1940 lapkričio 7 paskelbė tokių "pareigūnų" ilgą sąrašą (76 asmenys), įvardintą "Ką Tarybų santvarka davė Lietuvos darbininkams". Tas sąrašas apėmė tiktai Kauną ir jo priemiesčius. Štai būdingesni paskyrimai:

Simonas Gordonas, "Lietūkio" darbininkas, paskirtas tos įmonės direktorium; Ona Naktinienė, "Varpo" spaustuvės sąskaitininkė — "Varpo" direktore; Antanas Rutkauskas, "Varpo" spaustuvės raidžių rinkėjas — Poligrafijos tresto valdytoju (tas trestas apėmė visą spaudos darbą Lietuvoje); Stasys Lukoševičius, "Žaibo" spaustuvės linotipininkas — tos spaustuvės direktorium; Antanas Sušinskas, "Kauno Audinių" darbininkas — tos įmonės direktorium; Kuoseka, geležinke-

lio dirbtuvių darbininkas — Ligonių Kasų valdytoju (savo metu net ir Mečys Gedvilas buvo už jį menkesnis, nes tebuvo Telšių ligonių kasų direktorius, o Kuoseka — visos Lietuvos); Baradinskas, geležinkelio dirbtuvių darbininkas — Kauno kalėjimo viršininku; Alfonsas Dzikas, gelež. dirbtuvių darbininkas — kalėjimo inspektorium; Tarasevičius, gelež. dirbtuvių darbininkas — milicijos sk. viršininku; Moiziejus Matisas, "Limos" darbininkas — Tekstilės kombinato direktoriaus pavaduotoju; Povilas Malakauskas, "Spindulio" sp. darbininkas — tos spaustuvės direktorium; Benjaminas Preišegalovičius, degtukų fabriko darbininkas — to fabriko direktorium; Iz. Ratneris, "Vilijampolės" fabriko šaltkalvis — "Lino" direktorium (ta bendrovė visoje Lietuvoje supirkinėjo ir pardavinėjo linus); Jankelis Sedavičius, "Vilijampolės" šaltkalvis — "Cotton" fabriko direktorium; V. Pranckūnas, Amerikos Lietuvių Bendrovės šoferis — "Vilijampolės" spižo liejyklos direktorium; Povilas Semionovas, "Tarmito" fab. darbininkas — "Silvos" fabr. direktorium; Rafaelis Lanas, "Dianos" mezgėjas — tos įmonės direktorium; Juzė Žemaitienė, "Elnio" fab. krosnių krovėja — to fabriko direktore; Jurgis Daugėla, "Inkaro" gumos fabriko šoferis — to fabriko direktorium; Juozas Glušauskas, "Gumos" fab. meisteris — Chemijos tresto valdytojas; Vincas Liudvinavičius, "Drobės" sargas — to fabriko direktorium ("Drobė" buvo Amerikos lietuvių lėšom įkurtas ir išlaikomas audinių fabrikas); Povilas Peleckis, "Drobės" siuvėjas — to fabriko siuvyklos vedėju ir t.t.

Tokie "direktoriai" ir "valdytojai" greitai fabrikus nuvaldė, nes apie vadovavimą įmonėm nieko nenusimanė. Kai kur senieji pašalinti direktoriai buvo gražinti, bet viršum jų stovėjo naujas "bosas", kuriam buvo pavesta ne tiek žiūrėti darbo ir produkcijos, kiek komunistinių susirinkimų, mitingų, darbininkų sekimo ir šnipinėjimo.

Netekau ir aš savo pareigų Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, kur administracija taip pat padaryta "darbininkiška" — paskirti komunistai ir ruskiai. Atleistas iš pareigų, išvykau į provinciją.

ŠEŠTOKUOSE buvau jau liepos pradžioje. Čia, suvalkinėje Dzūkijoje, tarp dviejų geležinkelio šakų, iš kurių viena eina iš Marijampolės, o antroji — iš Suvalkų, buvo nedidelė

parapija. Joje klebonavo mano draugas kun. Juozas Inkrata. Pas jį laikinai ir prisiglaudžiau. Prabuvau arti metų, laukdamas Vilkaviškio vysk. Antano Karoso naujo pskyrimo. Kadangi viskas buvo labai netikra, tai ir tasai paskyrimas kiek ilgiau užtruko.

Vieta buvo nuošali, gražioje gamtoje; klebonas buvo man labai malonus, žmonės nuoširdūs. Tačiau nerimas ir čia buvo visus apėmęs, nes žmonės nežinojo, kas toliau bus. Galvas kėlė visokie padaužos, girtuokliai, mušeikos, grasydami, kad dabar "atėjęs galas buržujam". Žmonės baiminosi, kad nebūtų suiminėjami, varomi iš namų, atimama žemė. Sklido visokių kalbų. Greitai pradėjo trūkti prekių, darėsi netvarka. Žmonės gaudė žinias iš radijo ir laikraščių, bet visos žinios jau buvo kontroliuojamos ir iš jų negalima buvo susekti teisybės.

Kaime labiausiai žmonės buvo susirūpinę, kad jiem neatimtų žemės, gyvulių, namų. Ateidavo ir į kleboniją pasiteirauti, kas bus, bet tegalėdavome pasakyti tai, ką laikraščiai arba radijas skelbė.

Štai, "Lietuvos Aide" (1940 birželio 23, Nr. 294) buvo stambiom raidėm paskelbta: "Kiekvienam ūkininkui, kuriam žemė yra pragyvenimo šaltinis, o ne spekuliacijos objektas, garantuojama visiška jos neliečiamybė". Taip kalbėjo ūkininkam žemės ūkio ministeris **agr. Matas Mickis.** Ir toliau dar sakė: "Toji jūsų žemė, kurią jūs esate amžiais persunkę savo prakaitu ir krauju, yra jūsų ir pasiliks jūsų. Nebus daroma jokių pasikėsinimų į bet kokį jūsų turtą, kuris yra sunkaus jūsų darbo vaisius". Tą patį pakartojo po trijų savaičių "liaudies seimo" rinkimų metu dar stipresniais žodžiais: "Tie, kurie žemę dirba savo rankomis, gali būti visiškai ramūs ir su viltimi žiūrėti į ateitį. Niekas nemano tokių ūkininkų žemės nė vienos pėdos paliesti. Niekas nesiruošia versti ūkininkus dėtis į kolchozus. Kas sako, kad Liaudies Vyriausybė imsis priemonių visus ūkininkus suvaryti prie vieno katilo, tas yra neišmanėlis arba piktos valios žmogus, provokatorius" (LA, 1940 liepos 15, Nr. 336).

Tuo tarpu jau buvo ruošiamas naujas **žemės reformos** įstatymas, apie kurį padarė pranešimą Žemės Reformos di-

rektorius **Stasys Elsbergas.** Jisai 1940 liepos 1 Vilniuje matininkų suvažiavime kalbėjo:

"Yra reikalinga griežta žemės reforma. Žemės reformos projektas jau paruoštas ir pirmu skaitymu priimtas ... Nauju projektu ... (numatyta) bažnyčių, vienuolynų, religinių organizacijų ir kitų šiai šakai artimų įstaigų bei organizacijų žemės nusavinimas ir atidavimas bežemiams ir mažažemiams ... Privačių savininkų žemės, pagal naują žemės reformos projektą, paliekamos iki 50 ha, bet numatoma mažiau arba visiškai nepalikti. Bus atsižvelgiama, kiek savininkai yra ir buvo lojalūs darbo žmonėms ir liaudžiai ... Dvarų žemės bus duodamos dvarų darbininkams, smulkiems dvarų žemių nuomininkams, bežemiams, politiniams kaliniams ... Žemės bus imamos be atlyginimo ... Palikta 50 ha norma dėl to, kad nepaliestų daugumos pavyzdinių ūkių esančių Suvalkijoje, bet tai dar nereiškia, kad ši norma bus paliekama dvarininkams ... Vienuolynai, kuriuose dabar gyvena dykaduoniai ... bus panaikinti".

St. Elsbergo pranešimas buvo atspaustas rytinėje "Lietuvos Aido" laidoje (1940 liepos 2, nr. 309), o vakarinėje jau pasirodė tokia žinia: "Žemės Reformos departamento direktoriaus S. Elsbergo pranešimas ... ištisai pramanytas ir provokacinio pobūdžio. Direktorius S. Elsbergas nuo liepos 2 d., žemės ūkio ministro įsakymu, iš einamų pareigų pašalintas" (Lietuvos Aidas, nr. 310).

St. Elsbergas per anksti išsiplepėjo. Dar buvo ruošiamasi "liaudies seimo" rinkimam ir nenorėta žmonių bauginti. Dėl to Matas Mickis dar liepos 15 vadino "provokatoriais" tuos, kurie kalbėjo apie kolchozus. St. Elsbergo pranešime apie kolchozus neužsiminta, bet buvo aišku, kad žemė bus plačiai nusavinta ir ūkiai sumažinti.

"Liaudies seimas" liepos 21 paliko tik 30 ha nenusavinamos žemės, bet įstatymu paskelbė, kad **"visa Lietuvos žemė su jos gelmėmis, visais miškais ir vandenimis yra valstybės nuosavybė".** Tai žemės nacionalizacija. Ūkininkai tėra tik laikini valdytojai, o ne šeimininkai.

Nuo kolchozų tik laikinai atsisakyta skelbiant tokį melą: "Visokie bandymai pasikėsinti į asmeninę valstiečio nuosavybę arba prieš darbo valstiečių valią, primetant jiem kolcho-

zų organizaciją, bus griežtai nubausti, kaip kenkią liaudies ir valstybės interesams" (XX Amžius, 1940 liepos 23, Nr. 166). Kai Lietuva buvo įjungta į Sovietų Sąjungą, žemė buvo pradėta atiminėti, parceliuoti ir dalyti, bet tuo pačiu laiku imta organizuoti ir kolchozai; tik kilęs su vokiečiais karas sukliudė. Po antrojo pasaulinio karo visa Lietuva sukolchozinta. Melas išlindo į viršų.

Melu bei apgaule buvo pagrįsti ir **"liaudies seimo" rinkimai,** kuriuos aš išgyvenau Šeštokuose. Visas dvi pirmąsias 1940 metų liepos mėn. savaites bolševikai varė plačią, įžulią ir šlykščią propagandą, niekindami nepriklausomos Lietuvos laikus bei tvarką, girdami "naujus laikus", prispspyrę ragindami balsuoti. "Lietuvos Aidas", paverstas bolševikų oficiozu, stambiom raudonom raidėm skelbė: "Kas nebalsuos į Seimą, tas balsuos už liaudies priešus!".

Rinkimų taisyklės buvo taip surašytos, kad už nieką kitą ir nebuvo galima balsuoti, kaip tiktai už lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės priešus. Rinkimų įstatymo 19 straipsnis nustatė: "Kandidatų į liaudies atstovus pasiūloma tiek, kiek apygardoje renkama liaudies atstovų". Gi tie kandidatai buvo viešai renkami mitinginiuose susirinkimuose, kuriem vadovavo komunistai. Jie dengėsi **Darbo Sąjungos** vardu, nors dar birželio 25 buvo legalizuota komunistų partija. Ji vienintelė ir tegalėjo statyti kandidatus. Visos kitos partijos ir organizacijos buvo jau likviduotos. Komunistų partiją legalizavus, buvo viešai paskelbta: tai **"vienintelė legali partija. Kitoms partijoms ... nėra daugiau vietos Lietuvoj"** (LA, 1940 birželio 26, Nr. 300).

Buvo išstatyta 79 kandidatai ir tiek išrinkta. Išrinkta tokiu būdu, kaip buvo negudriai pasišaipyta iš tautininkų laikų rinkimų: **"Užčiaupsim visiem burną ir sugrūsime prie urnų. Kas nerinks — tam pagrasinsim, ir taip seimą išsirinksim"** (LA, liepos 10, Nr. 327). Seniau nebuvo bent grasinta, o dabar rinkimų įstatymo 35 straipsnis buvo numatęs "atžymėjimus pase". Žmonės gerai jau žinojo, ką reikštų neturėti pase atžymėjimo, bet ir tai daugumas nebalsavo. Šeštokuose lankėsi kaž kokie informatoriai — agitatoriai ir žmonėm grasino: "Jūs taip nedarykite, kaip Ramanavo kaime, kur balsavo tik penkiolika. Daug kas buo nu-

ėjęs tiktai tą atžymėjimą gauti, bet metė urnon vokus tuščius, su kokia nors išdaiga, protesto sakiniais arba ko nors dvokiančio įdėję.

Rinkimai buvo nuskirti 1940 liepos 14, bet pratęsti į liepos 15. Buvo paskelbta, kad balsavo "95,51 proc. turėjusių teisę balsuoti" (XX Amžius, liepos 18 Nr. 162), bet kai nebuvo rinkikų registracijos, tai ir liko neaišku, iš kur tas skaičius gautas. Dar keisčiau atrodė, kai oficialiai buvo paskelbta, kad Kauno apygardoje balsavę 106,18 proc., o Telšių apygardoje — 104,84 proc. Tai jau bolševikinis rekordas be logikos! Išsikalbėjus su žmonėmis, aiškėjo, kad balsavo mažai, gal ne daugiau kokių 18-20 proc., neskaitant tuščių balsų. Paskelbti skaičiai buvo melagingi. **Be to, jie nerodė Lietuvos žmonių valios jungtis su Sovietų Sąjunga, nes toks klausimas nebuvo nė balsuojamas.**

Lietuvos inkorporaciją atliko "liaudies seimas" 1940 liepos 21. Kaip vėliau pasakojo to seimo atstovai (bolševikam iš Lietuvos pasitraukus), viskas buvo surežisuota ir įsakyta iš Maskvos. Viskas iš anksto parengta. Per kelias dienas formaliai pakeista Lietuvos santvarka, priimta nauja stalininė konstitucija, padarytas įsijungimo nutarimas, apsvarstyta ir žemės nacionalizacija ... Niekada ir joks laisvas seimas nėra buvęs toks "darbingas"! O Lietuvos istorijoje niekada nėra buvęs ir toks gėdingas!

Dar prieš "liaudies seimo" rinkimus, kaip buvo anksčiau minėta, suimta ir įkalinta apie 2000 žymiųjų Lietuvos veikėjų ir patriotų, kurie dirbo, sielojosi ir aukojosi, kad nepriklausomoji Lietuva kiltų, augtų ir šviesėtų. Daugumas tų suimtųjų saulės šviesos jau nebeišvydo.

Tamsa užgulė visą Lietuvą, kai "liaudies seimo" delegacija, važinėjusi pirmomis rugpiūčio dienomis į Maskvą, iš ten parsivežė "Stalino saulę" ... Lietuva buvo susovietinta. Užgęso paskutiniai laisvės žiburėliai.

Šeštokuose nuo 1940 rugpiūčio 1, anai delegacijai vos pasiekus Maskvą, mūsų jau nebepasiekė nei "XX Amžius" nei "Lietuvos Žinios" — du didieji dienraščiai, vienas katalikų, kitas liaudininkų. Abu jie, tiesa, nuo birželio vidurio buvo cenzūruojami, kontroliuojami ir verčiami dėti prisiųstus pranešimus bei straipsnius, tačiau dar įterpdavo laisvesnių savų

straipsnių, ypačiai "XX Amžius". Abu jie buvo likviduoti 1940 rugpiūčio 1.

"XX Amžiaus" redakcija paskutiniame savo žodyje rašė: "Dabar nėra reikalo turėti bet kokius atskirų grupių spaudos organus, nes visa tauta, kaip parodė Liaudies Seimo rinkimai, susijungė bendroje Tarybų valdžios platformoje. Redakcija nemato pagrindo toliau leisti mūsų dienrašti ir, atsisveikindama su savo skaitytojais, linki jiems sėkmingo darbo mūsų Socialistinės Tėvynės naudai" (Nr. 174 - 1225).

"Lietuvos Žinios" pastebėjo: "Šiandien tikrai įvykdyta visos Lietuvos liaudies vienybė ... Redakcija laiko savo uždavinį atlikusi ir nutarė tolimesnį laikraščio leidimą sustabdyti... 'Lietuvos Žinių' kolektyvas, atsisveikindamas su savo skaitytojais, linki jiems atlikti didelius darbus mūsų Tarybų Socialistinės Tėvynės labui" (Nr. 173 - 6333).

Taigi, tos "Tarbų Lietuvos" labui, kaip žmonės ėmė vadinti "Tarybų Lietuvą", abu laikraščiai "nutarė" likviduotis. Jų tekstai rodo, kad buvo įsakyta, kas reikia pasakyti. Niekas laisva valia savęs nežudo, jei turi sveiką protą. Yra nesąmonė, kad krašto naudai bei labui nereikia įvairumo, kad vienybė reikalauja įvairius laikraščius ir grupes užsidaryti. Be to, uždarytų laikraščių prenumeratoriams buvo primesti du bolševikiški, visiškai vienodi laikraščiai — "Darbo Lietuva" ir "Tiesa". Pirmasis skelbėsi, kad esąs "liaudies vyriausybės" organas, o antrasis — kompartijos. "Darbo Lietuva" buvo paverstas tautininkų dienraštis **"Lietuvos Aidas"**, sustabdytas dar 1940 liepos 16 (Nr. 337-5546). Bet jisai jau nuo 1940 birželio 16 buvo grynai komunistinis. Nuo 1940 spalio 1 "Darbo Lietuva" buvo pakrikštyta į "Tarybų Lietuvą".

"Tarybų Lietuvos" arba oficialiai "Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos" (LTSR) priekyje buvo pastatytas tas pats Justas Paleckis, kaip "Aukščiausios Tarybos Prezidiumo" pirmininkas, o Mečys Gedvilas — "Liaudies Komisarų Tarybos" pirmininkas. Juos abu tvarkė "Lietuvos komunistų — bolševikų partijos" sekretorius Antanas Sniečkus, o šį—Maskvos rusai bolševikai. Rusai stovėjo už pečių kiekvieno lietuvio, paskirto bent kiek aukštesnėm pareigom. Lietuva buvo rusinama ir bolševikinama. Pasitvirtino 1939 metų rudens lietuvių populiarus pasakymas: "Vilnius mūsų, o mes rusų".

Pasitvirtino ir Molotovo skelbtasis melas, paskleistas tuo metu, kai Lietuvon buvo įvestos raudonosios bazės. Jisai 1939 spalio 31 kalbėjo Sovietų Sąjungos aukščiausios tarybos posėdyje:

"... Yra klaidinantis aiškinimas, kad tas pagalbos teikimas reiškia Sovietų Sąjungos kišimąsi į Estijos, Latvijos ir Lietuvos vidaus reikalus, kaip bando pavaizduoti kai kurie užsienio laikraščiai. Priešingai, sutartis sudariusių valstybių suverenumo neliečiamumas yra formaliai pripažintas tuose paktuose, o nesikišimo į šių jaunų valstybių vidaus reikalus dėsnis pabrėžtas ... Mes esame už garbingą ir tikslų vykdymą paktų, sudarytų savitarpio susipratimo pagrindu, ir pareiškiame, kad plepalai apie Baltijos valstybių sovietizavimą tėra naudingi tik mūsų bendriems ir panašiems priešsovietiniams provokatoriams" (žiūr. Simas Miglinas, Lietuva sovietinės agresijos dokumentuose, Memmingen 1959, 72 p.).

Tokia veidmainiška kalba negali būti teisinama nė tuo, kad už pusės metų daug kas pasikeitę, kad Baltijos valstybės "sulaužiusios draugiškumo sutartis" ... Dar prieš tą Molotovo kalbą visai kitaip kalbėjo Malenkovas 1939 spalio 12: "Stalinas jau galutinai nutarė užimti tris Baltijos kraštus — Lietuvą, Latviją ir Estiją (Ilija Molino liudijimas, Darbininkas 1961 gegužės 19). Tuo pačiu laiku Maskvoje buvo pasirašyta NKVD slapta instrukcija "likviduoti priešsovietinį elementą Baltijos kraštuose" ir tas darbas pavestas Serovui. Gi tuo "priešsovietiniu elementu" buvo apšaukta ir laikoma visa Lietuvos patriotinė visuomenė, kuri tiek daug aukų buvo sudėjusi savo nepriklausomam gyvenimui kurti.

Buvo užpultas ir sugriautas nepriklausomos Lietuvos politinis, kultūrinis ir religinis darbas drauge su laisve. Bolševikai gyrėsi, kad jie per 20 dienų sugriovę tai, kas buvo kurta per 20 metų (Vilniaus Balsas, 1940 liepos 9). Ir tai yra tiesa, kiek lietė nepriklausomos Lietuvos santvarką ir organizaciją. Buvo nutraukti ryšiai su užsieniu, panaikintos sutartys (pvz. konkordatas su Vatikanu 1940 liepos 4); likviduota Lietuvos kariuomenė ir policija; pakeisti valdininkai, mokytojai, tarnautojai; nusavintos įmonės, bankai, pinigai; uždarytos visos organizacijos ir laikraščiai; sustabdytas lietuviškos kultūros darbas; suvaržytas ir imtas persekioti religi-

nis gyvenimas. Tačiau viso to smurto priemonės nesiekė lietuvių tautos dvasios, kuri laikėsi atspariai ir nenustojo vilties, kad priešo puolimas prieis galą, ir jam priešinosi visais galimais būdais. Dėlto tik po metų laiko, kai rusai bolševikai jau pasijuto iš viršaus apsitvarkę, puolė pačią lietuvių tautą žmonių areštais, kalinimu ir masiniais išvežimais. Jie mane užklupo Kybartuose.

VILKAVIŠKIO vyskupo A. Karoso naują paskyrimą gavau tiktai 1941 metų pradžioje. Mane skyrė vikaru į Sintautus, prie Vokietijos sienos. Vokietijos siena rusų buvo budriai saugoma, nes nemažai žmonių į Vokietiją bėgo. Jei ir to nebūtų buvę, žinome, kad bolševikai nuo pasaulio atsitveria spygliuotomis tvoromis, ginkluotomis sargybomis ir šunimis. Neprileidžia prie sienos per gerą nuotolį. Sintautai buvo patekę į tokią draudžiamąją zoną. Labai sunkiai gavau leidimą. Nuvažiuoti taip pat nebuvo lengva pabiurusiais pavasario keliais. Vieškelis vedė per Kudirkos Naumiestį, o čia vėl reikėjo rusų sutikimo mane praleisti.

Tuos kelionės reikalus betvarkant, mirė Kybartų klebonas kun. St. Čepulis. Vyskupas atšaukė savo skyrimą į Sintautus ir įsakė važiuoti klebonu į Kybartus. Čia vėl nemažai privargau, kol išsirūpinau visus reikiamus leidimus.

ANTROJO KARO SŪKURY

KYBARTUOSE atsiradau 1941 gegužio pabaigoje, kai Lietuvoje iš lūpų į lūpas ėjo kalbos, jog kiekvieną dieną galįs prasidėti Vokietijos ir Rusijos karas. Tokiu metu aš atsidūriau pačiame pasienye. Nuo Vokietijos skyrė tiktai nedidelis, krumokšniais apaugęs Lieponos upeliukas, įtekąs į Širvintą. Už to upelio jau buvo Eitkūnai, Mažosios Lietuvos miestelis Vokietijos pusėje. Iš klebonijos galima buvo matyti, kad Eitkūnuose esama nemažai vokiečių kariuomenės. Girdėjosi ir balsai karinių pratybų metu. Kalbos, kad vokiečiai taikosi pulti bolševikus, atrodė nebuvo be pagrindo. Siena galėjo suliepsnoti kiekvienu metu.

Buvau atvykęs prie labai senos sienos. Ji buvo nustatyta dar Vytauto Didžiojo laikais Melno taikoje (1422) su kryžiuočiais ir dalijo Sūduvą nuo Mažosios Lietuvos. Gyventojai lietuviai abipus tos sienos nelabai jos paisė, tad vėliau būta ir kivirčų tarp Prūsijos kunigaikštystės ir Lietuvos, ypač Zigmanto Augusto (1548 - 1572) laikais. Jo žymusis kancleris Mikalojus Radvilas Juodasis buvo mojęsis sieną nustumti iki Baltijos marių, o ypač atgauti dešinį Nemuno žemupį (vėliau vadinamąjį Klaipėdos kraštą), bet dėl karo su Maskva to nepasiekė ir siena užsiliko. Prūsija tą sieną buvo peržengusi tarp paskutiniojo Lietuvos padalijimo (1795) ir Tilžės taikos (1807), kada buvo užėmusi Sūduvą ligi Nemuno. Po Napoleono karų čia nusistojo caristinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos siena, kuri išliko ir Lietuvos nepriklausomybės laikais, kada Kybartai išaugo į stamboką miestą ir kultūros centrą, nustelbdami gretimą Virbalį.

Abi tos vietovės kitados buvo didžiosios girios pakraštyje. Didesnės gyvenamos sodybos įsisteigė tiktai Zigmanto Augus-

to laikais. Jo žmona karalienė Bonna, italė, apie XVI amžiaus vidurį iškėlė Virbalį, įkurdama čia parapiją ir bažnyčią, nuo kurios priklausė ir Kybartų kaimas. Jisai apie 1561 metus turėjo 26 valakus žemės ir 21 sodybą. Pradžią tas kaimas gavo iš karališkųjų šaulių, kurie turėjo saugoti girią. Vėliau apie pusė kaimo priskirta Virbalio klebonui, kuris apie 1895 metus pastatydino koplyčią su šv. Jurgio altoriumi. Kai Sūduvą užėmė Prūsija (1795), Kybartų kaimą ji atskyrė nuo Virbalio parapijos; jis pasidarė savarankiškas Virbalio valsčiaus kaimas, pradėjęs vis labiau tiestis Vokietijos pasieniu. Bet ypačiai ėmė augti, kai 1862 metais buvo pratiestas geležinkelis, sujungęs Kauną su Karaliaučium, ir pastatydinta didžiausia Lietuvoje geležinkelio stotis, pavadinta Virbaliu. Kybartai ilgainiui sutapo su geležinkelio stotimi. Dar caristinės Rusijos laikais Kybartuose buvo didelis judėjimas (muitinė, sienos kontrolė, geležinkelių dirbtuvės), bet ypač išaugo Lietuvos nepriklausomybės laikais, savo gyventojais dvigubai prašokęs Virbalį: 1939 su gretimu Daugėlaičių kaimu turėjo apie 1700 gyv. Nuo 1924 turėjo atskirą savivaldybę ie vadinosi miestu, kuriame buvo visa eilė valdinių bei privatinių įmonių bei įstaigų, draugijų, mokyklų, veikė aukštesnioji komercijos mokykla, išaugusi iš privatinės "Žiburio" progimnazijos, įkurtos dar 1919 metų pradžioje.

Tais pačiais metais Kybartuose įkurta atskira parapija, kuriai steigti Seinų vyskupo A. Karoso leidimas buvo gautas dar 1914 metais, bet prasidėjęs karas darbus sukliudė. Juos pratęsė **kun. Stanislovas Čepulis,** pirmasis Kybartų parapijos klebonas, atkeltas 1919 metais iš Sintautų. Keistu sutapimu, ir aš buvau skiriamas į Sintautus, o patekau į Kybartus po kun. St. Čepulio mirties (1940). Jis mirė Kaune, tesulaukęs 60 su viršum metų, palaidotas Kybartuose. Buvo kilęs iš Navasodės parapijos, Seinų apskr., baigęs Suvalkų gimnaziją ir Seinų kunigų seminariją (1902). Prieš atkeliant į Kybartus, buvo vikaru Geldgaudiškyje, Lomžoje, Plocke ir Balbieriškyje. Iš Balbieriškio pirmojo pasaulinio karo metu vokiečiai už lietuviškąją veiklą buvo išvežę į Vokietiją ir laikė Zelle-Schloss (Žem. Saksijoje) ir kitose koncentracijos stovyklose tuo metu, kai man, būnant Šveicarijoje, teko rūpintis tų stovyklų lietuviais belaisviais. Paleistas 1918 ir

vienerius metus pabuvęs Sintautuose, buvo paskirtas Kybartų parapiją organizuoti. Pradžioje pamaldas laikė buv. rusų cerkvėje, o 1927 užbaigė statydinti gražią mūrinę su aukštu bokštu bažnyčią, suprojektuotą architekto Vyt. Landsbergio-Žemkalnio. Bažnyčia pavadinta Dieviškojo Išganytojaus vardu; parapija priklausė Vilkaviškio dekanui.

Man atvykus 1941 gegužio pabaigoje, teko apsigyventi dar senoje klebonijoje, kuri buvo atstu per porą varsnų nuo bažnyčios. Naujoji klebonija dar nebuvo pastatyta. Netoli klebonijos stovėjo aukštesnioji komercijos mokykla, gausiai lankoma, nors ir slėgė bolševikų okupacija. Šalia gimnazijos gyveno kapelionas kun. dr. Justinas Dabrila, o klebonijoje — vikaras kun. Venclovas Vaičiūnas. Valgėme visi trys klebonijoje, kuri stovėjo visai netoli Vokietijos sienos. Kartais labai aiškiai ataidėdavo karinių pratimų šūkavimai.

Kybartuose žmonių nuotaika buvo įtempta ir prislėgta. Beveik po metų bolševikų okupacijos, ligi tol gražiai klestėjusi kultūrinė lietuvių veikla ir ūkinės gerovės kilimas buvo apardyti: daug įstaigų likviduota arba bolševikų perimta, visos patriotinės organizacijos suspenduotos, jų nariai persekioti ir areštuoti (pvz. Prapuolenis, Orintas, Tamulionis). Geresni žmonių namai konfiskuoti, gyventojai išvaryti; jų namuose gyveno kariškiai, enkavedistai, partiečiai komunistai ir pasienio saugai. Pasienis buvo budriai saugomas, bet ne tiek, kad būtų žymu, jog ruošiamasi karui; daugiau užtvarai nuo užsienio ir kontrolei, kad pro sieną nebėgtų žmonės. Vis dėlto praeidavo, o vienas kitas ir grįždavo parnešdamas kaskart tikresnių žinių, kad bolševikų siautėjimas Lietuvoje nebeilgas. Birželio 15, 1941, rusai dar atšventė Kybartuose Lietuvos okupacijos metines, o už savaitės jau prasidėjo karas.

PATRANKOS smarkus šūvis mane pabudino birželio 22 priešaušryje. Buvo dar tik ketvirtoji valanda. Po pirmojo dūžio sugriaudė kiti. Girdėjosi, kaip artilerijos salvėmis šaudė visu pasieniu. Skubiai pašokęs ir greitomis apsirengęs, pamačiau, kaip blykčiojo ugnis Lieponos krantuose, čia pat už klebonijos, o sviediniai sproginėjo Kybartuose ir apylinkėse. Iš karto atsiradau zonoje, kurią vokiečiai tuojau užėmė. Tankų ir pėstininkų voros pradėjo žygiuoti Kybartų plentu. Bolše-

vikai, pametę galvas, bėgo; kai kurie tik pusiau apsirengę. Liepsnojo rusų komendantūra ir vieno žydo namas. Matyti, į tuos namus tiesiai taikyta. Vokiečių vienas dalinys iškriko po gatves ir kiemus bei namus. Ieškojo užsilikusių bolševikų. Kai kurie iš jų tesuspėjo pasiekti pamiesčio krūmus, iš kurių pradėjo šaudyti. Girdėjosi šūvių ir mieste. Keliolika vokiečių buvo užmušta. Tada pradėjo žmones iš namų varyti į aikštę prie geležinkelio stoties. Varė ir iš bažnyčios, kur buvo subėgusių žmonių, bet jie nesiskubino paklusti. Vienas kareivis pabaugino šūviu, ir tik tada visi išėjo. Po kratos vėl viskas aprimo. Vokiečiai patruliavo geležinkelio stotyje ir kelių mazguose.

Tasai netikėtas birželio rytas buvo labai gražus. Oras buvo vaiskus, švito saulėtas sekmadienis. Aš stovėjau klebonijos prieangyje jausdamas neapsakomą džiaugsmą, kad žiaurieji bolševikai išsinešdino. Kas bus toliau, tokiais momentais negalvoji, tartum pabūdęs iš kokio slopaus sapno. Po sunkių metų, kurie mirtinai žmones slėgė ir kankino, štai ir permaina: bolševikų nėra . . . Kybartai nuo to siaubo jau laisvi. Bet išlaisvinti buvo ugnimi, kuri niekada neapsieina be aukų.

Netrukus kleboniją pasiekė žinia, kad vienas parapietis yra sunkiai sužeistas, šaukiasi kunigo. Kitas jaunas vyrukas ėjo pro kleboniją verkdamas, kad jo brolį vokiečiai nužudė. Bolševikų jis buvo prievarta pastatytas sargybon. Didesnio būrio žmonių jie nespėjo nei savo apsigynimui patelkti nei kuo nors atsikeršyti. Toliau besitraukdami turėjo daugiau laiko savo žiauriem nusikaltimam.

Dar tą pačią birželio 22 dieną **Lankėliškiuose,** prie Širvintos upės, suėmė ir žiauriai nukankino tris kunigus: nukryžiavo, kaktose ir krūtinėse išdegino kryžius ir dar gyviem išplėšė vidurius. Taip žuvo Būdavonės giraitėje, netoli Bartininkų, prikalti prie medžių: kun. Vaclovas Balsys, 36 metų, Lankėliškių klebonas, baigęs aukštuosius teologijos mokslus Kaune; kun. Jonas Petrika, 56 metų, ilgametis Rygiškių Jono gimnazijos Marijampolėje kapelionas, nuo 1940 m. atostogavęs Lenkėliškiuose; ir kun. dr. Justinas Dabrila, 36 metų baigęs aukštuosius teologijos ir filosofijos mokslus Romoje, buvęs Vilkaviškio kunigų seminarijos profesorius ir dvasios vadovas, atvykęs į Lenkėliškius svečiuosna iš Kybartų, kur prieš

pat karą kapelionavo gimnazijoje ir gyveno priešais kleboniją. Apie tris savaites kasdien susitikdavau su tuo kilnios dvasios ir didelės veiklos kunigu, pažintu dar Kaune, kai jis dirbo Katalikų Veikimo Centre (1935), rūpindamasis ypačiai jaunimu. Jo parengtas jaunimui lietuviškų dainų rinkinėlis "Vai lėkite, dainos!" (1936) Lietuvoje paplito tūkstančiais egzempliorių ir vėliau buvo pakartotas tremtyje. Reikia manyti, kad ir dabar Lietuvoje to rinkinėlio atskirų egzempliorių yra išlikę. Įžangoje yra pasakyti tokie pranašiški žodžiai:

"Nors kartais ir gręstų veikimui pavojai bei sunkumai — daina įstengs iš naujo sukelti jaunimo entuziazmą ir pasiaukojimą kilniems idealams".

Taip buvo rašyta dar 1936 metais, lyg jaučiant, kad Lietuvai gali ateiti sunkios dienos, bet visai nenuvokiant, jog paties kun. J. Dabrilos gyvenimas baigsis tragiška kančia.

Tie trys kunigai buvo nužudyti, sakoma, dėl to, kad kažkas nupjovęs telefono laidą Lankėliškių klebonijos sode. Tikro kaltininko nesiteirauta. Pagieža sadistišku būdu išlieta trim kunigam, kadangi jie buvo kunigai. Tai rodo, kas buvo ir yra bolševizmas. Besitraukiant bolševikam iš Lietuvos, įvykdyta ir daugiau individualių, grupinių ir masinių žudynių tokiu pat žvėrišku būdu (pvz. Rainių miškelyje prie Telšių, Panevėžyje, Pravieniškėse, Červianėje ir k.).

Lietuvių neapykanta raudonajai okupacijai ir siekimas savo kraštui laisvės tuojau prasiveržė sukilimu visoje Lietuvoje. Antrąją karo dieną, birželio 23, iš **Kauno** radijo, kurį sukilėliai užėmė, vokiečiam dar nepasiekus miesto, pasigirdo pranešimas:

"Raudonieji budeliai, žiauriai kankinę mūsų kraštą ... šiuo metu siaubo apimti bėga ... Artėja visų Lietuvos žemių išlaisvinimo valanda ... Broliai lietuviai! Imkitės ginklo ... Tegyvuoja laisva nepriklausoma Lietuva!".

Toliau buvo pranešta, kad sudaryta Lietuvos Laikinoji Vyriausybė: Kazys Škirpa — ministeris pirmininkas, Juozas Ambrazevičius — švietimo ministeris, Adolfas Damušis — pramonės, Vytautas Landsbergis Žemkalnis — komunalinio ūkio, Mečys Mackevičius — teisingumo, Jonas Matulionis — finansų, Antanas Novickis — susisiekimo, Juozas Pajaujis — darbo,

Stasys Raštikis — krašto apsaugos, Rapolas Skipitis — užsienio reikalų, Jonas Šlepetys — vidaus reikalų, Pranas Vainauskas — prekybos ir kontrolės, Ksaveras Vencius — sveikatos, Balys Vitkus — žemės ūkio. Po pranešimo sugrotas Lietuvos himnas, ištisus metus niekur viešai negirdėtas. Klausytojus jisai diegte nudiegė, o pranešimas sukėlė visą Lietuvą. Per radiją tą pranešimą padarė kybartietis Levas Prapuolenis, kilęs iš gretimo Daugėlaičių kaimo. Dar ir antras Laikinos Vyriausybės narys buvo susietas su Kybartais: tai arch. Vyt. Landsbergis - Žemkalnis, suprojektavęs Kybartų bažnyčią. Laikinosios Vyriausybės pirmininko pareigas, neišleidus iš Berlyno išvykti Lietuvos atstovui pulk. K. Škirpai, perėmė ir ėjo marijampoliškis Juozas Ambrazevičius, artimas mano a.a. brolio Jurgio bičiulis, gyvenęs Kaune su juo viename kambaryje. Sukilimą parengė, jį paskelbė ir jam vadovavo Lietuvos Aktyvistų Frontas, veikęs pogrindyje bolševikų okupacijos metu. (Žiūr. Adolfas Damušis, Pasiruošta ir įvykdyta. Į Laisvę Nr. 3, 1954).

"Laisvės žygyje dalyvavo visa tauta; su ginklu, spėjama, 90,000 — rašo vienas iš sukilimo dalyvių ir Laikinosios Vyriausybės ministerių inž. dr. A. Damušis. — Bendras žuvusiųjų skaičius apie 4,000. Ir niekada neišnyks iš širdies ta birželio pavakarė, kada besileidžiančios saulės šiluma krito ant išrikiuotų 85 karstų, prie jų palinkusių raudančių motinų — žmonų ir laisvo Kauno" (9 pusl.). Tai buvo birželio 26 pavakarė ... Kaunas jau buvo išlaisvintas, kai vokiečių kariuomenė jį užėmė. Kauno kapinėse buvo laidojami išvaduotojai sukilėliai, kritę nelygioje, bet laimėtoje kovoje. Laikinosios Vyriausybės vardu kapinėse kalbėjo Juozas Ambrazevičius:

"Ne pirmas kartas šioje vietoje prasiveria duobės, kad priimtų kūnus tų, kurių kraujas reikalingas palaistyti tautos laisvei. Tačiau niekados toji duobė nebuvo tokia didelė, kaip šiandien ... Tai rodo, kokia stipri tėvynės meilė jau yra išaugusi jos vaikų širdyse, kada ištisi jų būriai — šimtai ir tūkstančiai — savo noru ryžtasi mirti, kad tiktai svetimiems nevergautų ... Pajaučiame šių gilių kapų akivaizdoje visos tautos pasiryžimą gyventi per mirtį" (Cit. iš Darbininko Nr. 45, 1961, str. "Ką sako sukilimo ir Laikinosios Vyriausybės faktai").

"Per radiją girdimam tokiam žodžiui visa Lietuva tegalėjo pritarti, nes visoje Lietuvoje gausiai pridygę partizanų kapai skelbė akivaizdų tautos karžygiškumą. Entuziazmas ėjo per kraštą. Įvairūs kolektyvai, įstaigos, įmonės, inteligentai, darbininkai, ūkininkai džiaugėsi išsivadavimu iš vergijos ... Vyriausybės nariai, kol nebuvo jiem atimtos paskutinės susisiekimo priemonės, lankė provinciją ir informavo gyventojus apie padėtį" (Z. Ivinskis, Kovos dėl laisvės šešios savaitės, Į Laisvę Nr. 6, 1955).

Padėtis tačiau darėsi vis sunkesnė, kai vokiečiai nužygiavo toliau į rytus, o Baltijos kraštam ir Gudijai sudaryta Ostlando administracija (1941 VII 28). Lietuvos Laikinosios Vyriausybės ji nepripažino ir neleido iš Berlyno pargrįžti nei ministeriui pirmininkui pulk. K. Škirpai nei užsienių reikalų ministeriui adv. R. Skipičiui. Reikalavo likviduotis arba pasidaryti talkininku — "Patariamąja Taryba". Lietuvių sutikimo negauta jokiam negarbingam žingsniui, bet ir nebuvo įmanoma savarankiškai veikti akivaizdoje vokiečių karinės jėgos ir civilinės administracijos spaudimo. Laikinoji Vyriausybė rugpiūčio 5 paskutiniame posėdyje prieš savo ir visos tautos valią nutarė savo veikimą sustabdyti, atsižvelgdama į vokiečių sudarytą jėgos padėtį. Tasai nutarimas paneigia priekaištus ir kaltinimus, kad Laikinoji Vyriausybė talkininkavo vokiečiam naciam.

Tie priekaištai buvo greitai paskleisti Lietuvos priešų arba nesusivokėlių tikroje padėtyje. Buvo jie pasklidę ir Amerikoje, net kai kurių lietuvių laikraščių pakartoti, dar tebeveikiant Laikinajai Vyriausybei. Labai teisingai ir griežtai prasimanymus bei įtarinėjimus atrėmė Povilas Žadeikis, Lietuvos įgaliotas ministeris Washingtone, tokiu pareiškimu:

"Kauno, Vilniaus ir visos Lietuvos lietuviai sukilo įkvėpti vien Lietuvos nepriklausomybės troškimo ir, žinoma, ne tam, kad tarnautų naujos okupacijos tikslams. Galimas daiktas, kad Sovietų ir jų simpatikų propagandos mašina bandys lietuvių sukilimą peikti ir dergti. Gal būt, prikaišios naciškumą. Tačiau kiekvienas nuoširdus lietuvis, kiekvienas kenčiančios Lietuvos draugas, skaitys savo pareiga priekaištus atremti" (Žiūr. Darbininkas 1941 Nr. 51 ir 1961 Nr. 44 "Sukilimas prieš okupantus Lietuvoje 1941 metais").

Ministerio Pov. Žadeikio spėjimas buvo tikras: bolševikai tą sukilimą ir Laikinąją Vyriausybę juodinte juodina, prikišdami jai ir hitlerininkų ir liaudies nusikaltėlių darbus. Labai nemalonus faktas, kad Lietuva sukilo ir "legendos, kad lietuviai savo noru prisijungė prie Sovietų Sąjungos, per sukilimą išblaškytos" (Darbininkas, 1961 liepos 22, Nr. 55).

VOKIEČIŲ trejų metų okupacija (1941 - 1944) buvo taip pat sunki, bet žmonės vis dėlto turėjo kiek daugiau laisvės ir ramybės. Ypač pirmomis dienomis Kybartuose buvo malonus jausmas, kad galima ramiau atsigulti ir nebūgštauti, jog vidurnaktyje įsibraus enkavedistai, suims ir išveš gyvuliniu vagonu. Baisieji birželio trėmimai paskutiniąją bolševikų siautėjimo savaitę visus buvo mirtinai įgąsdinę ir įbauginę. Nemažai žmonių slapstėsi. Dabar parsirado ir tvarkėsi žinodami bent tiek, kad daugiau neveža. Pro Kybartus buvo vežami į rytus ešalonai kariuomenės ir karo reikmenų. Traukinių judėjimas pro Kybartų geležinkelio stotį pasidarė labai gyvas, palyginus su bolševikų laikais. Plentu į Virbalį ir Vilkaviškį dūzgė automašinos iš Vokietijos ir atgalios. Tačiau siena buvo griežtai kontroliuojama.

Lietuva sudarė vokiečių okupuotąją provinciją, vieną iš keturių dalių vadinamo **Ostlando**, kuriam dar priskirta Latvija, Estija ir Gudija. Tatai apėmė apie 400,000 kv. kilometrų plotą ir apie 11 milijonų gyventojų. Šis visas Pabaltijo kraštas buvo numatytas germanizuoti. Dr. Jurgis Gerulis, kilimo lietuvis iš Klaipėdos krašto, žymus kalbininkas baltistas ir vokiečių profesorius, nuo karo pradžios apsigyvenęs Vilniuje, kur buvo ryšininku tarp vokiečių kariuomenės ir nacių partijos, būdamas jos nariu, kartą prasitarė, kad lietuviai galį būti iškeldinti kur nors prie Volgos arba Krymo. Toks vokiečių planas iš tikrųjų buvo. Jį paruošė Hitlerio pavestas Alfredas Rosenbergas, nacių ideologas ir nuo 1941 metų ministeris Rytų kraštam, nuteistas ir pakartas po karo Nuernberge (1946). Pagal tą planą (1941 IV 2) iš Lietuvos ir kitų Pabaltijo šalių turėjo būti iškelta prie Volgos inteligentija ir sumaišyta su vokiečiais, kurie ten gyveno dar caristinės Rusijos laikais. Lietuvoje gi turėjo būti apgyvendinami vokiečiai. Tam paruošti buvo sudarytas Ostlando komisariatas, padalytas į atskiras generalines sritis. Komisaru buvo paskirtas

(1941 VII 25) R. Lohse, kuris apsigyveno Rygoje, o generaliniu komisaru Lietuvai — dr. A. von Renteln, įsikūręs Kaune, buvusiuose Lietuvos užsienio reikalų ministerijos rūmuose priešais Karo muzėjaus sodelį. Prie generalinio komisaro iš pačių lietuvių parinkti tarėjai arba patikėtiniai. Pirmuoju, generaliniu tarėju buvo gen. Petras Kubiliūnas, bolševikų metu sėdėjęs kalėjime, kuriame atsidūrė dar Nepriklausomos Lietuvos laikais už ruošimą sukilimo grąžinti A. Voldemarui į valdžią (1934), kai buvo vyriausiojo štabo viršininkas. Vokiečiam talkininkaudamas, ieškojo priemonių sušvelninti lietuvių pasipriešinimą vis didėjantiem vokiečių reikalavimam.

Kybartuose išgyvendamas tą antrąją vokiečių okupaciją Lietuvoje ir lygindamas ją su pirmąja 1915 - 1918 metų, kai tekdavo Lietuvą lankyti iš Šveicarijos, mačiau vieną didelį skirtumą administracijoje. Anuomet visą kraštą valdė karinė valdžia, vadinama Ob Ostu, palenkusi sau civilinę administraciją. Kada ėjo ginčai su Lietuvos Taryba dėl Lietuvos nepriklausomumo, karinė valdžia buvo žymiai griežtesnė ir nevisada paisė net Berlyno direktyvų. Antrosios okupacijos metu buvo atvirkščiai: karinės jėgos buvo palenktos nacių partijos direktyvom ir su partija susijusiai slaptajai policijai (Gestapui). Galima buvo tai lengvai pastebėti ir pačiuose Kybartuose, susidūrus su kariškiais ir su partiečiais. Pirmieji buvo žmoniškesni, pasižymį vokiečiam įprastu tvarkingumu ir kultūringumu. Švelniau elgdavosi ir su gyventojais. Antrieji — naciai, kurie savo rankose turėjo civilinę valdžią (Zivilverwaltung), buvo brutalūs ir nežmoniški. Jie beveik nieku nesiskyrė nuo bolševikų enkavedistų, žiauriai vykdydami nacių partijos potvarkius ir egzekucijas. Nuo jų labai daug nukentėjo žmonių, neskaitant jau masėmis išžudytų žydų.

Kai dėl žydų žudymo kartais daromi lietuvių tautai priekaištai, tai jie yra neteisingi. Prel. Mykolas Krupavičius tą priekaištą griežtai atmetė liudydamas Ulmo teisme (1938), kur pačių vokiečių buvo teisiami keletas gestapininkų ir esesininkų, tarp jų Hans Boeme, buvęs Tilžės slaptos policijos (Gestapo) viršininkas, Bernard Fischer - Schweder, buvęs artimas Hitlerio bendradarbis, Warner Herrsmann, buvęs Tilžės SD viršininkas, ir kiti. Hans Boeme savo prisipažinime parodė,

kad įsakymai žudyti Lietuvos gyventojus, ypačiai žydus, ėjo iš Berlyno. Dar labiau tai paaiškėjo iš Adolfo Eichmano, Hitlerio patikėtinio ir vyriausiojo žydų žudymo organizatoriaus bylos (1961), kuri užtruko apie pusę metų Izraelyje, kur jis buvo nugabentas, pagrobus jį iš Argentinos. Ir toje byloje padaryta neteisingų lietuviam priekaištų dėl to, kad pasitaikė vienas kitas iškrypėlis sadistas, dėjęsis prie žydų žudymo, arba aistros apimtas vienas kitas asmuo, nukentėjęs nuo žydų bolševikų okupacijos metu. Yra žinoma, kad nemažai žydų buvo aukštose Lietuvos komunistų partijos viršūnėse, kad kai kurie iš jų vadovavo lietuvių persekiojimui ir suiminėjimam, sudarinėjo išvežamųjų sąrašus, dalyvavo išvežamųjų surankiojime ir k. Nukentėjusių šeimų nariai, savaime suprantama, pirmomis karo dienomis vienur kitur pasireiškė išsišokimais prieš žydus ir komunistus, talkindami vokiečiam, bet tai buvo tik reti atvėjai. Kai vokiečiai pradėjo masiškai žydus žudyti, labai daug lietuvių, kur tik galėjo, žydus gynė, slėpė ir saugojo, gi už tai pateko gestapininkam į nagus, buvo išvežti į koncentracijos stovyklas Vokietijoje ir ten nukankinti. Vokiečių buvo nubausti ištrėmimu buvęs Lietuvos prezidentas Kazys Grinius ir žemės ūkio ministeriai prel. M. Krupavičius ir prof. Jonas Aleksa už tai, kad 1942 metų pabaigoje įteikė vokiečių okupacinei valdžiai Lietuvoje protestą dėl žydų žudymo. Bažnyčiose žmonės buvo griežtai kunigų įspėjami laikytis Dievo įsakymo "Nežudyk!", ir jie klausė net teikdami visokią pagalbą, kur tik galėjo prieiti prie uždarytų getuose žydų. Gi palikto žydų turto savinimasis vokiečių buvo baudžiamas mirtimi, nes tą turtą jie sau grobė. Vilniuje prie katedros po medžiu, kur kryžiuojasi kelios gatvės ir daug žmonių praeina, 1941 liepos mėn. kelias dienas kabojo pakartas lavonas su užrašu: "Žydų turto grobikas" ...

Lietuvos turto vokiečiai nepaleido iš savo rankų. Laikinosios Vyriausybės potvarkiai, kurie siekė panaikinti bolševikų įstatymus, suvalstybinusius daug Lietuvos žmonių turto, vokiečių valdžios nebuvo pripažinti. Buvo paskelbta, kad galioja tokia padėtis, kokia buvo dviem dienom prieš karą, būtent, 1941 VI 20. Tuo būdu vokiečių generalinis komisariatas Lietuvoje perėmė kone visą kilnojamąją ir nekilnojamąją nuosavybę, kurią buvo nusavinę ir bolševikai: žemę, namus,

įmones, kredito įstaigas ir k. Namų buvo perimta dar daugiau, negu bolševikų, ir įkraustyti vokiečiai. Buvo kuriamos vokiečių bendrovės Lietuvos turtui valdyti arba skiriami patikėtiniai. Tarp lietuvių sukėlė didelį nusivylimą ir nepasitenkinimą, kad ir toliau įteisinti bolševikų padaryti turto grobimai. ūkininkai gi buvo apkrauti didelėm duoklėm; rekvizicijos vykdytos žiauriu būdu ir net ūkininkų egzekucijomis. Buvo dar laimė, kad bolševikai nespėjo žmonių suvaryti į kolchozus, kuriuos vokiečiai taip pat būtų palikę. Laisvi ūkininkai sukosi, kaip galėjo, ir bent kaime maisto nestigo. Sunkiau buvo didesniuose miestuose, kur nemažai žmonių, neturėjusių ryšio su kaimu, gyveno pusbadžiai. Milžiniškais kiekiais vokiečiai Lietuvos maistą gabeno savo kariuomenei ir kraštui. Suprantama, kad okupantui tai buvo svarbu, bet jisai pasirodė ir negudriai godus, užsitraukęs viso krašto nepasitenkinimą. Prof. Vladas Jurgutis, žymus Lietuvos ekonomistas, trumpą laiką buvęs generalinio komisaro tarėju 1941, buvo prašęs leisti Lietuvos ūkiui valdytis savarankiškai, atiduodant tam tikrą duoklę, aiškiai sutartą ir apibrėžtą. Būtų pakeltas lietuvių noras daugiau gaminti, kad daugiau ir sau liktų, ir būtų išvengta žiaurios prievartos bei ūkininkų egzekucijų. Generalinis komisaras A. von Renteln nesutiko. Iškritikavęs jo ūkinę prievartinę politiką ir vokiečių civilinę administraciją, prof. Vl. Jurgutis pasitraukė, gi 1943 III 26 buvo areštuotas, išvežtas į Stutthofo stovyklą netoli Dancigo ir ten kankintas. Jo gi memorandumai paplito Lietuvoje ir stiprino lietuvių pasipriešinimą vokiečių okupacijai.

Pasipriešinimui vokiečių okupacijai Lakinoji Vyrausybė buvo palikusi savo paskatas. Jos "sudarytas administracinis aparatas liko toliau veikti ir jo absoliutinė dauguma per visą vokiečių okupacijos laiką liko ištikima ir vykdė lietuvišką liniją", kaip liudija buvęs Laikinosios Vyriausybės pirmininkas (žiūr. Darbininkas Nr. 45, 1961). Tai buvo galima dar ir dėl to, kad vokiečiai sudarė tiktai viršūnes civilinės administracijos, nusileidusios iki apygardos komisarų, bet buvo paliktos vietos savivaldybės (miestų, apskričių, valsčių). Nors joms buvo duodami griežti vokiečių įsakymai ir pasitaikydavo klusnių okupantam pareigūnų, bet buvo taip pat stengiamasi vokiečių potvarkius apeiti ir savo žmonėm padėti. Taip pat lie-

tuvių rankose, kad ir kietoje vokiečių kontrolėje, veikė mokyklos, Kauno ir Vilniaus universitetai, kai kurios kultūrinės įstaigos (pvz. Lietuvos Mokslo Akademija Vilniuje, Vytauto Didžiojo Kultūros Muzėjus Kaune ir k.), nors pastarosios įstaigos buvo laikomos "karui nenašios" ir stipriai spaudžiamos, siekiant jas visai uždaryti. Švietimo komisariato žinioje dirbdami, lietuviai stengėsi visaip suktis, kad mokyklos išsilaikytų ir būtų kuo mažiausiai paliestos nacinių reformų. Man stebint tai iš šalies, pavyzdžiui Kybartuose, Vilkaviškyje, Marijampolėje, matėsi, kad buvo išlaikoma lietuviška ir patriotinė dvasia. Šiuo atžvilgiu, reikia pasakyti, vokiečių nacių partija Lietuvoje nebudo dar griebusis tokių metodų ir priemonių, kaip bolševikai: viską persunkti partine ideologija. Naciai save laikė kilnesne rase, sudarė lyg aukštesnį luomą, išskyrusi save nuo okupuoto krašto žmonių, ir nereikalavo kiekvienam žingsnyje iš kitų žmonių garbinti Adolfą Hitlerį taip, kaip buvo šlovinamas Stalinas, Leninas, Marksas... Nebuvo nei kokių didelių masinių demonstracijų. Sveikinys "Heil Hitler!" buvo tik vokiečių vartojamas. Vokiečiam daugiau rūpėjo visą kraštą ir jo darbo jėgas palenkti karo mašinai, paliekant užbrėžtus germanizacijos planus po karo, kurį tebesitikėjo laimėti.

Rusijoje vokiečių karui užstrigus, Berlyne 1942 metų pavasarį buvo svarstomas projektas pakeisti Ostlando civilinę administraciją Vokietijos protektoratu, koks buvo nuo karo pradžios sudarytas Lenkijoje, ir duoti Pabaltijo kraštam daugiau savivaldos. Ostlando tikrasis kūrėjas Alfredas Rosenbergas tokį planą pateikė Hitleriui, bet šis griežtai jį atmetė, ypač pasipriešinus Ostlando komisarui Rygoje H. Lohse ir Martynui Bormannui, Hitlerio partinės kanceliarijos viršininkui ir įtakingam patarėjui. Kaip aklai buvo padaryta, aišku iš to, kad Hitleris projektą atmetė 1943 II 8, kai jau ištisus metus į karą buvo įsijungusi Amerika ir tiktai prieš keletą dienų (1943 II 3) vokiečius ištiko Stalingrado (Caricino) smūgis, kur buvo apsupta vokiečių 6 amrija su jos vadu feldmaršalu Friedrichu von Paulus, paimtu nelaisvėn. Tai buvo pradžia vokiečių traukimosi iš rytų. Užuot ėmęsi švelnesnės politikos okupuotuose kraštuose, kad jie pasiruoštų ir padėtų ginti savo kraštus nuo bolševikų, vokiečiai Lietuvoje savo

spaudimą dar sugriežtino: jie tenorėjo gauti jaunų vyrų savo kariuomenei, nieko už tai nežadėdami.

Buvo paskelbtas reikalavimas stoti į Lietuvos legioną (SS dalinius). Atsakymas patiem vokiečiam buvo nelauktas. Lietuvos jaunimas to įsakymo nepaklausė. Generalinio komisaro širsmas tada nusigręžė prieš žymesnius Lietuvos veikėjus, universitetų profesorius, mokyklų direktorius. Jie buvo apkaltinti, kad jaunimą nuteikia priešiškai vokiečiam. Abu universitetai — Kauno ir Vilniaus — buvo uždaryti. Vilniaus universiteto rektorius Mykolas Biržiška rašo:

"1943 m. kovo mėn., kai įtempti santykiai su okupantais trūko su dideliu trenksmu, Lietuvių jaunimui 100 procentiškai suboikotavus stojimą į vokiečių paskelbtą Lietuvių legioną, okupantai puolė aukštąsias mokyklas, užėmė universitetines patalpas, sustabdė mokslą, ta proga gerokai jas apiplėšdami ... suėmė ir išvežė į koncentracinę Stutthofo stovyklą keliasdešimts Lietuvos intelektualų" (M. Biržiška, Senasis Vilniaus universitetas, London 1955, 151 pusl.).

Jau anksčiau į koncentracijos stovyklas ir prievartos darbus buvo išvežta daug lietuvių. Ligi vokiečių pasitraukimo iš Lietuvos (1944 rudenį) susidarė tūkstančiai. Antai, tik vienoje Flossenburgo koncentracijos stovykloje (Bavarijoje) tarp 73,296 žuvusiųjų iš 18 tautų lietuvių sąrašas apima 2,480 ir užima aštuntąją vietą tarp kitų tautų. Ten dabar pastatytas miestelyje bendras paminklas, o stovyklos rajone paminklinė koplytėlė su vitražais, iš kurių vienas lietuviškas su įrašu: "Memento 2480 Marthyrum Lituanorum (žiūr. Lietuvių Enciklopedija VI 1955, 316 - 317 p.). Flossenburgo ir kitose koncentracijos stovyklose lietuviai žuvo už pasipriešinimą vokiečių okupacijai.

Toji rezistencija 1943 - 44 metais buvo plačiai apėmusi visą kraštą. Veikė pogrindžio organizacijos, slaptai buvo leidžiami laikraščiai ir atsišaukimai. Įvairių politinių ir kitų grupių sudarytas Vyriausias Lietuvos Išlasvinimo Komitetas (Vlikas), kuris paskui persikėlė į užsienį ir veikia ligi šiol (Amerikoje). Ilgą laiką Vokietijoje jam pirmininkavo prel. Mykolas Krupavičius, vokiečių kalintas Eitkūnų (prieš Kybartus) ir Tilžės kalėjimuose. Lietuvių pogrindinė veikla buvo remiama viltimi, kad Vakarų sąjungininkai, besiremią demo-

kratiniais principais kovoje prieš Hitlerio diktatūrą, laimėję, jais tvarkys pasaulį, pasmerkdami sovietinę Stalino diktatūrą, juo labiau, kad dar 1941 VIII 14 Atlanto chartą JAV prez. D. Rooseveltas ir D. Britanijos premjeras W. Churchillis paskelbė, jog turi būti atstatytos suverenės teisės ir laisvas valdymas tautų, kurios buvo jėga pajungtos, gi būsimoji taika turinti patikrinti kiekvienai tautai saugų gyvenimą jos sienose. Tai buvo Lietuvoje plačiai žinoma, klausant užsienio radijo, nors buvo griežtai draudžiama ir susekus baudžiama. Žmonės netikėjo, kad karas gali baigtis dar įžūlesniu demokratinių principų laužymu ir Atlanto chartos palaidojimu.

BOLŠEVIKAM vis daugiau stumiant vokiečius iš rytų, Lietuvoje kilo didelis nerimas ir baimė pargrįžtančių 1940 - 41 metų žudikų. Vis dar tikėtasi, kad rusai bus atmušti ir kokiu stebuklu įvyks taika, palanki ir Lietuvai, pakankamai jau iškankintai per penkerių metų dvigubą okupaciją. Bet viltys dužo, begriūvant rytuose vokiečių frontui, kuris 1944 vasarą jau ėjo per Lietuvą, čia kiek sustodamas apie trims mėnesiams. Nemaža lietuvių išbėgo Vokietijon, kiti susilaikė vokiečių dar užimtoje Lietuvos dalyje.

Karo frontas apie tris mėnesius išstovėjo ir netoli **Kybartų.** Jie buvo evakuoti net tris kartus. Bolševikam dar neužėjus, žmonės vėl sugrįždavo ir vėl būdavo išvaromi. Man taip pat buvo įsakyta išsikeldinti. Apsistojau pas ūkininką Opanavičių už 2 km nuo Kybartų. Kybartų apylinkėje iki Vištyčio buvo gana daug bėglių, apsistojusių pas ūkininkus. Vokiečiai jų neleido peržengti savo sienos. Dienomis galėjo atvykti į Kybartų bažnyčią pamaldom ir išpažinčiai. Susiradęs vokiečių karo vadovybę, išsiprašiau leidimą, kad dėl tų žmonių man būtų leista būti Kybartuose. Tuo metu naktimis tekdavo būti mieste vienam; klebonijoje buvo vokiečių sargybiniai. Kun. L. Karalevičius, gimnazijos kapelionas, buvo išvykęs, prasidėjus mokyklose vasaros atostogoms, o kun. V. Vaičiūnas — kiek vėliau. Jisai pargrįžo tą naktį, kai įvyko didesnis susišaudymas, rusams pralaužus frontą už 4 km. nuo Kybartų. Buvo manęs, kad frontas yra tvirtai sustojęs. Po dviejų dienų vėl išvyko Austrijon, o aš palikau Kybartuose. Netrukus rusai pradėjo pulti.

Buvo nepaprastai gražus ruduo. Spalio 15, sekmadienį, oras buvo giedras, diena šilta it vasarą. Gamtos ramybė dengė žemę. Ramu buvo ir fronte. Paskutinė ramybė prieš naktį, kai virtinės rusų lėktuvų suburzgė aptemusiose padangėse. Bolševikai sėjo bombas į **Kybartus** ir ypač į **Eitkūnus.** Klebonija liko nepaliesta, kai ta oro ataka praėjo. Išaušo rytas, jau nebe toks skaidrus, kaip dieną prieš tai. Fronte girdėjosi stiprus susišaudymas, visas dangaus pakraštys buvo padūmavęs. Nuėjau į bažnyčią paskutiniam pasitvarkymui. Buvo aišku, kad po naktinės lėktuvų atakos Kybartai ir Eitkūnai bus puolami. Bažnyčioje šį kartą Švenčiausiojo nebepalikau. Buvo graudu. Dievo namai lieka be budinčiojo Dievo. "Viešpatie, — atsidusau, — kodėl mus apleidi?".

Po mišių vos grįžus man į kleboniją, atėjo žmogus prašyti, kad eičiau išklausyti išpažinties: du žmonės ten laukia. Išėjęs pamačiau, kad bažnyčią supa dūmų ir dulkių piramidės, aukštesnės už jos bokštą. Tik ką krito ir sprogo lėktuvų bombos. Tuojau pasipylė ir šūviai. Užsiglaudžiau už didelio storo medžio. Girdėjau, kaip kulkos kapojo šakas, lapai krito žemėn. Šaudė iš kulkosvydžio praskrendąs lėktuvas; jo šūviai strigo įkypai ir manęs nepalietė. Tam lėktuvui nuskridus, nuėjau į kaimyninį Prapuolenių namą, kur buvo vokiečių štabas, ir paklausiau, kokia yra padėtis. Vienas iš kareivių man atsakė: "Dar nieko ypatingo ... Bet jei pamatysite, jog mes traukiamės, tai pasitraukite ir jūs". Supratau, kad yra suskaitytos Kybartų valandos, ne dienos. Apie 10 val. ryto jau liepsnojo vokiečių padegta didžiulė Kybartų stotis.

Bolševikų lėktuvai vis sugrįždavo naujom atakom. Apie pusę pirmos dieną prie klebonijos privažiavo vokiečių kareivis, pasikinkęs į vežimėlį (bričką) du arklius; kiti du buvo pririšti prie vežimo. Iš paskos jojo dar vienas kareivis, vedinąs taip pat du arklius. Priėjau prie lango pasiteirauti, ko jie nori, kai pasigirdo šiurpus trenksmas. Matyti, lėktuvai pastebėjo ir puolė bombom. Nuo trenksmo išbyrėjo klebonijos langai, vietomis nuo sienų nukrito ir padulko tinkas. Instinktyviai atsitraukiau nuo lango, kai trinktelėjo antrą kartą. Po antro smūgio nulėkė pusė stogo, sugriuvo prieangis (gonkos), susisuko ir išvirto visos durys. Apkurtintas

pajutau dešinės rankos plaštakoje šilumą. Žiūriu — ji kruvina. Kraujas nuo delno varva į grindis. Sučiupęs rankšluostį, apvyniojau ranką ir nuėjau į rūsį. Tik dabar pajutau geliantį skausmą, praėjus susijaudinimui. Vėliau paaiškėjo, kad buvo perkirstas dešinės rankos mažasis kaulas tarp alkūnės ir kumščio. Žaizdos pavidalas ir dūrio kryptis rodė, kad turėjo būti ne bombos skeveldra, o įstrižinė lėktuvo kulką. Kritusių bombų prie klebonijos buvo užmuštas vienas vokiečių kareivis ir du arkliai. Man gi rūsyje taip ranka įskaudo, kad jau neberūpėjo, ar dar viena bomba kris ir palaidos, ar ne ... Pasilikau apgriautoje klebonijoje.

Vakare žinia pasiekė ūkininką Opanavičių. Pas jį buvau sunešęs daiktus ir nukraustęs senutę, kuri nuolat gyveno klebonijoje, šeimininkę ir tarnaitę, kurios paprastai ateidavo ryte ir grįždavo pavakare. Tą dieną klebonijos negalėjo pasiekti, bet per kitus žmones jas pasiekė žinia, kad klebonija apgriauta, o aš sužeistas. Buvo tame kieme ir daugiau privažiavusių žmonių. Jie tarėsi, kas daryti. Kybartai degė keliose vietose, Eitkūnai liepsnojo, apmėtyti padegamąja siera. Žmonėms atrodė, kad nėra įmanoma mūsų išgelbėti, bet atsirado du tikrai šaunūs vyrukai: vienas kybartietis lietuvis, o kitas — vokiečių kareivis. Jie pasiryžo bandyti mane pasiekti ir gelbėti. Atvažiavo arkliais nedideliu vežimėliu. Buvo jau 5 valanda vakaro, rankos skaudėjimas kiek aprimęs. Vokietis kareivis man pasiūlė kreiptis į karo felčerį, esantį gretimoje gatvėje, ir dar pamokė: "Kai aš krisiu žemėn, krisk ir Tamsta". Orlaiviai tebesisukaliojo viršum Kybartų, mėtė bombas ir šaudė. Tris ar keturis kartus turėjau priklaupti, nes tiek teleido sužeista ranka, kol pasiekėme felčerio namą. Vos peržengus per slenkstį, kritusi bomba išnešė langus ir viską sumaišė kambaryje, prinešdama žemių. Nė felčerio neradome. Jis buvo nusikėlęs už poros namų. Išėję išgirdome klaikiai bešaukiant "Hilfe, Hilfe!" (Gelbėkit, gelbėkit!). Bomba buvo pataikiusi į besitraukiančius vokiečių kareivius. Pas felčerį radome keletą baisiai sužeistų. Man net ir nepatogu pasidarė besikreipti su savo ranka. Laukiau, kol visus kareivius aptvarstė. Perrištas grįžau su tuo kareiviu vėl į kleboniją. Čia sėdome į vežimėlį ir smarkiai pasileidome pas ūkininką Opanavičių.

Buvo jau 9 val. vakaro. Spalio mėnesį tokiu laiku jau būva visiškai tamsu, o mes važiavome it dieną. Švietė liepsnose paskendę Eitkūnai, keliolikoje vietų degė Kybartai, danguje blėso ir vėl degėsi rusų pakabinti žibintai. Girdėjosi nuolatinis lėktuvų ūžėsys. Važiavome pačiu pasieniu, upeliuko pakrante, apaugusia krūmokšniais, kai staiga išgirdome aplink mus tartum gyvates šnypščiant. Čirškė upelio vanduo ir krūmai, aplieti degančia siera. Priešo akis buvo mus pagavusi klaikioje nakties šviesybėje. Du kartus puolė greitai bėgančius arklius, bet nė vieno karto neužtaikė. Laimingai pasiekėme ūkininką Opanavičių, pas kurį radome daug žmonių, susirūpinusių ir nežinančių, kas daryti, kas toliau bus? Tiktai 12 valandą nakties atėjęs vokiečių kareivis tą slopų klausimą išsprendė: visi turi išvykti už sienos, nes prasideda puolimas ir gali būti pavojinga gyvybei. "Ligi ryto neturi likti nė vieno!" — dar įspėjo.

Žmonės sujudo. Kas pėsti, kas važiuoti, patraukė už sienos. Tai nebuvo toks klausimo sprendimas, kuris būtų palengvinęs širdį. Ašaros riedėjo iš akių, paliekant paskutinį rėžį savo žemės ... "Ir už ką, Viešpatie?" — klausė nebe vienas. "Kas laukia?". Buvo jau bėgusių į Vokietiją ir pargrįžusių. Buvo žinių, kad karo prislėgtoje Vokietijoje daug vargo ir bado. "Kam dar rūpės svetimšaliai? Ar ne geriau savame krašte numirti?".

Ir aš tokį klausimą svarsčiau aną siaubingą naktį. Būčiau palikęs ir su sužeista ranka, jei ne ta viltis, kad tik netoli ir neilgam atsitraukiame. Daug kas galvojo, kad vokiečiai į savo žemę bolševikų neįsileis: atmuš arba susitaikys su anglais - amerikiečiais ir stos drauge prieš bolševizmą. "Kam rizikuoti savo gyvybe?" — kai kurie kalbėjo. "Nereikia pačiam kišti galvos po pjautuvu ir kūju!". Bet tie demoniški ženklai tebeviešpatauja, o bėglių kelias nuvedė į kitą žemės rutulio pusę. Toli, toli nuo brangios tėvynės ...

VOKIETIJOS sieną peržengėm 1944 spalio 17 ryte. Vienu vežimu važiavome penkiese: vežėjas, 3 moterys ir aš. Vos pravažiavę sieną, pastebėjome, kad pasienio gyventojai evakuoti, ūkiai apleisti, keliai užtvenkti besitraukiančios vokiečių kariuomenės. Rusų lėktuvai tebeskraidė ir puldinėjo didesnius kelius. Pasukome į pietvakarius, į mažesnius kelius,

kurie nebuvo bombarduodami iš oro. Po šešių dienų privažiavome **Girdavą**, kuri dar nebuvo evakuota. Ligoninėje man ranką peršvietė. Nuotrauka parodė kulką praėjus pro kaulo vidurį; toje vietoje kaulas buvo perkirstas ir supleišėjęs į keturias dalis. Ranką sutvarstė gipsu nuo alkūnės iki riešo, bet tas gipsas po poros dienų sutrupėjo; matyti, buvo pavartotas koks pakaitalas. Tada kreipiausi į karo ligoninę, kurios tvarstis gerai laikėsi visą mėnesį. Per tą laiką ranka visai susveiko.

Tą mėnesį pagyvenau dar istorinėje lietuvių tautos žemėje, sustojęs pas vieną mokytoją. Frontas taip pat buvo sustojęs. Galėjau pasidairyti po Girdavą, išsistačiusią Ameitos upės ir Gerdavos ežero krantuose, gražioje vietoje. Kitados šioji žemė buvo vadinama Galinda, gyvenama prūsų ir jų kaimynų bei giminaičių sūduvių. Manoma, kad vietovė, kurią vokiečiai vėliau praminė Gerdauen, buvusi pavadinta vardu vieno prūso, priėmusio krikščionybę ir palikusio kunigu. Būta ir prūsų pilies, žinomos iš 1261 metų, vardu Girdaue. Ji sunaikinta lietuvių ir kryžiuočių kovų metu. Kryžiuočiai pastatydino naują pilį (1313) ir įsteigė savo komtūriją. Išliko didingi tos komtūrijos pastatai ir bažnyčia. Man esant, miestas buvo dar visai sveikas ir jame gyveno per 5000 žmonių. Po karo rusai prisijungė Maskvai ir perkrikštijo savuoju griozdu — Železnodorožny, kuris yra dabar prie sienos, pravestos per Mažąją Lietuvą tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos.

Toje senoje Galindoje buvo nemažai atbėgusių lietuvių. Vokiečiai nutarė visus surinkti ir perkelti į Bavariją. Tan būrin pateko ir mūsų draugija. Į vieną traukinį susodino 1006 žmones. Arklius, vežimus ir didesnius daiktus teko parduoti vokiečiam labai žema kaina, bet mažai, turbūt, pasinaudojo, kai vėliau ir jiem teko kraustytis. Mes buvome dar tuo laimingesni už kitus, kad neteko grūstis į traukinį. Kiti pasakojo apie baisias kamšatis, kai bolševikai jau brovėsi į Prūsiją. Traukiniai eidavo retai, būdavo prigrūsti, reikėdavo ištisas dienas laukti, lipti per langus, važiuoti aplamdytuose vagonuose. Nemažai lietuvių žuvo, užklupti orinių atakų arba bolševikų atkirsti. Mes po trijų dienų kelionės laimingai pasiekėme Bavariją. Išlaipino Neumarkte.

NEUMARKT (Freystadt) yra nedidelis Bavarijos miestelis Oberpfalzo provincijoje, apie 28 km. nuo garsaus Nuernbergo, kur 1946 metais buvo nuteisti ir pakarti žymieji Hitlerio bendradarbiai. Čia atvežtuosius apgyvendino miške pastatytuose barakuose — pereinamoje stovykloje, iš kur skirstė pas ūkininkus darbam. Lietuvių užsiliko Neumarkte apie pora šimtų. Aš buvau paskirtas kapelionu. Nors visi Vokietijoje viešbučiai buvo nusavinti karo reikalam, bet man davė nedidelį kambarėlį viename trijų aukštų viešbutyje. Galima buvo nueiti į viešbučio salioną ir pasiklausyti radijo. Dažnai pranešinėjo apie anglų ir amerikiečių lėktuvų užskridas, kurios siekė jau Bavariją.

Neumarktą pasiekėme prieš 1944 metų Kalėdas, gi 1945 metų pradžioje įvyko dideli prasiveržimai rytuose bolševikų, o vakaruose — anglų ir amerikiečių. Vokiečiai buvo išstumti iš Prancūzijos, Belgijos ir Olandijos. Karas persimetė į Vokietijos teritoriją, daug miestų buvo apgriauta, vokiečių ginamoji aviacija sunaikinta. Radijas tiktai pranešinėjo žmonėm, į kuriuos miestus priešas skrenda.

Neumarkto ilgą laiką nelietė. Gyventojam atrodė, kad tokį nedidelį miestą visai paliks ramybėje. Aš ramiai laikydavau pamaldas vokiečių bažnyčioje. Lietuviai susirinkdavo iš Neumarkto ir apylinkių. Sueidavo dažniausiai pėsti. Pasidžiaugdavome, kad nepatekome į didesnį miestą po bombų kruša. Ypač visus jaudino Dresdeno nelaimė 1945 vasario 13-15. Trim atvejais paeiliui buvo sunaikinta apie du trečdaliai miesto, kuris buvo grūste prisigrūdęs bėglių. Skaičiuojama, kad buvo apie 300,000 aukų, tarp jų nemažai lietuvių. Girdėjau pasakojant, kad vienas namas, kuriame gyveno daug lietuvių, lyg kokiu stebuklu išliko bestovįs tarp griuvėsių. Neumarkte tik vieną priešpietį buvo užskridusi grupė lėktuvų ir apmėtė bombomis geležinkelio stotį. Užmušė apie 20 žmonių. Bet vieną dieną ...

Tai buvo 1945 balandžio 11. Radijas pranešė, kad JAV apie dešimtis lėktuvų vienetų skrenda į Bavariją. Nurodė, kad gali būti puolamas Augsburgas, Regensburgas, Muenchenas, Nuernbergas. Sirenos davė įspėjamąjį ženklą, nes Neumarktas tiktai už trejetos dešimčių kilometrų nuo Nuernbergo. Radijas vėl prabilo pranešdamas, kad minėti miestai buvo apmė-

tyti bombomis ir lėktuvai grįžta atgalios. Bet paguoda buvo trumpa. Radijas įspėjo, kad vienas lėktuvų dalinys nuo Regensburgo skrenda tiesiai į Neumarktą. Sukaukė pavojaus sirenos, o aš galvojau, kad tie lėktuvai tiktai praskrenda į vakarus, nes Regensburgas yra į rytus nuo Neumarkto. Kai radijas pradėjo kartoti apie grėsmės pavojų beveik kas pora minučių, pakilau eiti į rūsį, bet dar sumaniau kažko užeiti į kambarį. Staiga taip sutrenkė, kad net sudrebėjo namas. Bėgte pasileidau į rūsį, pro langą išvydęs aukštą žemių ir dūmų stulpą. Paskui mane tuojau įbėgo ir savininkas, lyg nesavas, vos bepratardamas: "Mūsų gyvenamieji kambariai sunaikinti". Aš netikiu: "Negali būti. Aš tik ką iš kambario". Rūsyje buvo ir daugiau žmonių. Visi sukluso ir sužiūro. Vieni ėmė melstis, kiti verkti, treti nerimti. Išeiti nebuvo galima, nes sprogimai tebesikartojo. Ataka truko gana ilgai. Aprimus, savo akim netikėjau: mano kambario siena išvirtus į gatvę, lubos pasikorę ir įdubę, kambaryje viskas sujaukta ... Sveikas nebūčiau išlikęs. Pasirodo, viena bomba krito kiek atokiau nuo viešbučio, kai aš dar buvau kambaryje, o iš paskos antroji, man bebėgant rūsin, susmigo į gatvę prie pat viešbučio. Trijų aukštų viešbutis stovėjo galu į gatvę. Sproginys išrausė duobę, iškėlė viešbučio pamatus ir siena susmuko. Gyvenamieji kambariai atsivėrė, it perskrosti viduriai. Aš netekau buto.

Žinojau, kad už aštuonių kilometrų yra **Hausheimo bei Berg** parapija. Tas miestukas buvo ne tik prie kalno (bei Berg), bet tarp kalnų. Gavau prisiglausti pas kleboną. Atskirtiem nuo pasaulio radijas ir čia buvo vienintelis žinianešys. Išgirdome, kad amerikiečių kariuomenė, gerokai atsistūmusi nuo Reino, eina į Bavariją. Balandžo 18 išgirdome artimuose kalnuose du patrankos šūvius. Bumbtelėjo, ir nutilo. Kas ir kam? — niekas nei teiravosi nei domėjosi. Ramu miestuke ir kalnuose. Tiktai praėjus kuriam laikui, nuo kalnų nusileido kariška amerikiečių mašina (džipas) su dvem kareiviais. Gyventojai pasitiko iškeldami baltas vėliavas. Pirmiausia jie atėjo į mokyklą ir sako: "Čia bus gera vieta mūsų štabui". Atėjo taip pat į kleboniją, apsidairė ir pasakė: "Čia bus gera vieta laikinai ligoninei". Mudu su klebonu turėjome išsinešdinti. Jis apsigyveno rūsyje po bažnyčia, o aš

— zakristijoje. Mane stebino tai, kad tie du amerikiečiai neturėjo su savim šautuvo, o tik kišeninius revolverius, ir tų niekam po nosim nekaišiojo. Visai kitaip atrodė ir elgėsi vokiečiai, kai 1941 birželio 22 įėjo į Kybartus. Jie laikė rankose atkišę šautuvą ir vamzdžiu kone stumdė žmones, davinėdami įsakymus. JAV kariuomenė, tik trumpai užtrukusi, patraukė Neumarkto linkui.

Neumarktas jau po ano bombardavimo buvo iš dalies evakuotas, o prieš ateisiant amerikiečiam — visai ištuštėjo. Nebuvo aplinkui nė vokiečių kariuomenės. Amerikiečiam įėjus į miestą, susirado keturi jauni naciukai, kurie ėmė šaudyti ir nukovė 18 amerikiečių. Amerikiečių kariuomenė tada pasitraukė į kalvas už miesto ir atidengė ugnį. Neumarktas buvo visai sunaikintas. Teliko trys gražios bažnyčios, kurias nuo ugnies apsaugojo šventorių tvoros ir medžiai. Ugnis bažnyčių nesiekė, o amerikiečiai tiesiai į jas netaikė. Taip fanatikai jaunuoliai be jokio reikalo visai pražudė savo miestą. Amerikiečių kariuomenė patraukė toliau į Bavariją.

Vokiečiai karą jau buvo pralaimėję. Adolfas Hitleris, karą sukėlęs, nusižudė rusų užimtam Berlyne 1945 iš balandžio 30 į gegužės 1 naktį. Už savaitės vokiečių karo vadovybė sutiko su sąjungininkų reikalavimu pasiduoti be jokių sąlygų. Karo paliaubos pasirašytos 1945 gegužės 7-8 Reimse, Prancūzijoje, su Vakarų sąjungininkais ir Berlyne su rusais bolševikais. Ir tiktai karo paliaubos ... Tikros taikos nėra nė šiandien. Jos ir negalėjo būti, nes taika parduota anksčiau, **negu laimėtas karas.**

TAIKOS norėjo tiktai tie, kurie labiausiai nenorėjo karo ir nebuvo jo pradėję: tai Jungtinės Amerikos Valstybės ir Didžioji Britanija. Ypač Jungtinės Amerikos Valstybės. Didžioji Britanija bent skelbė Vokietijai karą, kai toji užpuolė Lenkiją. Jungtinės Amerikos Valstybės laikėsi nuo karo atokiai ligi 1941 metų pabaigos. Ameriką užpuolė ir į karą įtraukė japonai. Japonija dar nebuvo nugalėta, kai Europoje karas pasibaigė. Amerikiečiai dėl to nelaikė pasaulinio karo visai baigtu, o baigti jį norėjo greitai ir be didesnių žmonių nuostolių. Tai turėjo reikšmės pokarinei Potsdamo konferencijai, kuri taikos nedavė ir negalėjo jos duoti. Kad tai būtų

aiškiau suprasti, prisimintinos dar dvi ankstesnės konferencijos — Teherane ir Jaltoje.

Teherane, Persijos sostinėje, 1943 lapkričio 22 — gruodžio 2 buvo susitikę Jungtinių Amerikos Valstybių prezidentas Franklin D. Rooseveltas, Didžiosios Britanijos premjeras Winston Churchillis ir Sovietų Rusijos "maršalas" Stalinas. Vokiečiai iš Rusijos buvo jau stumiami, bolševikam pasirėmus didžiule Amerikos medžiagine ir karine pagalba. Amerikiečiam rūpėjo, kad vokiečiai būtų greičiau įveikti ir kad tam reikalui Sovietų Rusija galėtų daugiau patalkinti. Rooseveltas, kuris Teherane pirmąjį kartą susitiko su Stalinu, buvo įsitikinęs ar savo patarėjų įtikintas, kad tasai gruzinas esąs "geras draugas" ir su juo būsią lengva susikalbėti tiek dėl karo užbaigos, tiek ir dėl būsimos taikos. Aptarta tolimesnė karo strategija ir tarptautinė politika. Tačiau tų nutarimų vis nebuvo viešai skelbiama. Tiktai 1961 birželio 17 JAV valstybės departamentas paskelbė užrašus Charles E. Bohleno, Roosevelto patarėjo ir vertėjo Teherano konferencijoje. Iš tų užrašų aiškėja, kad Rooseveltas buvo Stalinui perdaug nuolaidus: Sovietų Rusijai užleido Azijoje Kiniją su Indokinija, o Europoje — Balkanus su Baltijos valstybėmis. Churchillio siūlymas išvalyti Balkanus nuo vokiečių ir pro čia toliau veržtis į žemyną buvo atmestas, nes tada Balkanų nebūtų galėję užimti rusai ir komunistai jugoslavai. Būtų susidariusi bolševikam nepalanki padėtis Bulgarijoje, Rumunijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje ir Baltijos valstybėse.

Baltijos valstybes konferencijoje užkliudžius, Charles E. Bohlenas rašo, kad Rooseveltas sutiko, jog Pabaltijo kraštai seniau ir neseniai dar (1940 - 41) buvo Rusijos dalimi, ir "juokaudamas pridūrė, kad nemanąs su Sovietų Sąjunga kovoti, kai sovietų kariuomenė vėl okupuos tas sritis" (Dirva, 1961 birželio 21). Tačiau Rooseveltas pastebėjęs, kad tautom turi būti leista pareikšti savo valią, jei ir ne tuojau, tai vėlesniu laiku. Stalinas atsakęs, jog jam nesuprantama, kam toks klausimas keliamas, jei to nebuvo daroma, kai Pabaltijo kraštai buvo valdomi carinės Rusijos. Taigi nepripažino Pabaltijo išskyrimo nei caristinės nei bolševikinės Rusijos laikais. Roosevelto galvojimas, kad po karo Stalinas sutiks su

žmonių valios atsiklausimu, buvo arba naivus, arba norėjo sušvelninti Pabaltijo valstybių išdavimą, arba tikėjosi po karo Rusiją neišliksiant tokią stiprią, kad galėtų valdyti pavergtas tautas. Žodžiu, Rooseveltas susilaikė pavergtuosius ginti. Tuo būdu apsilenkė su Atlanto charta (1941), jo paties ir Churchillio paskelbta, kuria buvo žadama nedaryti jokių teritorinių pakeitimų ir siekti pavergtųjų išlaisvinimo. Roosevelto laikysena Teherano konferencijoje nesiderino nė su jo pareiškimu Amerikos Lietuvių Tarybai (1940 lapkričio 15): "Lietuvos nepriklausomybė tiktai laikinai užgniaužta. Ateis laikas, ir Lietuva vėl bus laisva. Tai atsitiks gal greičiau, negu jūs galite tikėti". Gi atsitiko taip, kad tos laisvės nėra nė po 20 metų, nes dar Teherane rusai buvo paskatinti grobti, ką tiktai jie gali.

Dar nykesnė pasirodė **Jaltos** konferencija 1944 vasario 4-11. Praėjus vos dviem mėnesiam, anie "trys didieji" vėl susitiko, bet šį kartą nebe kokioje neutralioje žemėje, o Stalino valdomoje teritorijoje, Kryme. Bolševikinio diktatoriaus viešnagėje, savaime suprantama, negalėjo atsirasti kitokie susitarimai, kaip tiktai paremti neteisingumu. Tuometinis JAV pasekretorius Edward R. Stettinius rašė, kad Jaltos konferencijoje "visiškai nepaisyta teisingumo, patveriančio prieš jėgą ir esančio vienintele tvarkos atrama" (E. R. Stettinius, Roosevelt and Russians, 1949). Nusileisdamas Stalino reikalavimam dėl Lenkijos, Vokietijos suskaldymo ir apgrobimo, Jungtinių Tautų sudėties ir veto saugumo taryboje, didžiųjų valstybių vyravimo, belaisvių ir bėglių išdavimo — Rooseveltas stiprino Sovietų Rusiją: jos bolševikinei diktatūrai bei kraštui atidavė milijonus žmonių ir didžiąją dalį Europos. Su tuo nesiderino Jaltos deklaracija, kuria buvo pabrėžta ryžtis siekti teisingos pasaulyje tvarkos, kad įsivyrautų taika ir laisvė, kad būtų pasitarnauta žmonių saugumui ir gerovei. Dėl to sakoma, jog Jaltos susitarimai yra patys veidmainiškiausi, kokie kada yra buvę istorijoje. Sovietų Rusijos veidmainiavimas gerai žinomas ir suprantamas, bet sunku suprasti, ko tikėjosi Vakarų sąjungininkai, pasikliaudami tiktai Sovietų Rusijos "gera valia" ... Lietuva toje vadinamoje "juodoje konferencijoje" (ji ir posėdžiavo prie Juodųjų marių), tebuvo užsiminta viena proga, kai Stalinas pareikalavo

Jungtinių Tautų sudėtin priimti visas "sovietines respublikas" (16), o tarp jų ir Blatijos valstybes. Tegavo du balsus viršaus — Gudijos ir Ukrainos. Amerika nepripažino Baltijos valstybių įjungimo į Sovietų Sąjungą. Tatai, kaip vėliau matysime, turėjo didelės reikšmės Baltijos kraštų bėgliam: išsaugojo juos nuo mirties ir kančios Sibire.

Kada karas Europoje artėjo prie pabaigos, tai Vakarų sąjungininkai, laikydamiesi Jaltos susitarimų, ne tiktai nesiveržė toliau į rytus, galėdami lengvai užimti Berlyną su didžia dalimi dabartinės Rytų Vokietijos, Čekoslovakiją ir visą Austriją, bet dar atsitraukė ši užimtų sričių. Tokiomis aplinkybėmis įvyko trečioji konferencija Potsdame.

Potsdamo konferencijoje, prie Berlyno, 1945 liepos 17 — rugpiūčio 2, velionį Rooseveltą pakeitė Harry S. Trumanas, tapęs jo vietoje JAV prezidentu. Anglijoje po rinkimų į konservatorių vietą atėjo darbiečiai, tad jau konferencijos metu Churchillį pakeitė naujas premjeras Clement Attlee. Stalinas paliko savo vietoje su senu klastingumu ir bolševikine taktika — griebti, ką tiktai gali, nesiskaitant su jokiomis priemonėmis ir jokiais susitarimais bei pažadais. Amerikiečiai tebenorėjo, kaip ir Jaltoje, kad Sovietų Rusija pažadėtų stoti į karą su Japonija, nors tai buvo nereikalinga, nes atominė bomba buvo sėkmingai išbandyta Potsdamo konferencijai prasidėjus. Nė tokio pranašaus ginklo Vakarų sąjungininkai nepavartojo paspausti Sovietų Rusijai, kad žlugtų ir bolševikinė diktatūra, kaip buvo jau dingusi fašistinė Italijoje ir hitlerinė Vokietijoje. Sovietų Rusija pradėjo karą su Japonija tiktai tada, kai buvo kritusios atominės bombos į Hirošimos (1945 rugpiūčio 6) ir Nagasaki (rugpiūčio 9) miestus. Po penkių dienų Japonija kapituliavo (rugpiūčio 14) be sovietų "pergalingosios armijos" paramos. Bolševikinis frontas Tolimuose Rytuose buvo sukurtas Jaltoje ir Potsdame, rodos, tik tam, kad Sovietų Rusijai tiesiog dovanai būtų sukišta Mandžiūrija, pusė Korėjos, kai kurios Japonijos salos ir Kinija, kurioje įstiprinta komunistinė diktatūra. Europoje komunistinės diktatūros naguose paliko Balkanai, išskyrus Graikiją, Vidurio ir Rytų Europa su rytine dalimi Vokietijos, apsupusios Berlyną. Vakarų sąjungininkai — JAV, Anglija ir Prancūzija — nepasidarė net laisvo sau kelio į Berlyną. Vo-

kietijos sostinė buvo padalyta į keturius sektorius. Sutarta drauge valdyti nugalėtoji Vokietija, taip pat padalyta į keturias zonas — amerikiečių, anglų, prancūzų ir rusų. Rusai bolševikai savo sektorių Berlyne ir rytinę Vokietijos zoną tuojau pavertė komunistine Rytų Vokietijos "respublika", sukomunistino ir kitas užgrobtas žemes — Albanijos, Bulgarijos, Rumunijos, Vengrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, nekalbant jau apie Baltijos valstybes, kurias buvo užėmę dar 1940-41 metais. Potsdame sutartas su Vakarų sąjungininkais bendradarbiavimas, kad būtų atstatyta po karo teisingesnė tvarka ir taika, bolševikų buvo nutrauktas, o laikinis pasidalinimas užimtomis sritimis paverstas pastoviu.

Pastoviu dalyku Maskvos yra laikomos ir tos sienos, kurios tik laikinai pravestos Vokietijos rytinėje dalyje ir Baltijos erdvėje. Lenkijai buvo atimta dalis rytinių žemių, kurias pasiėmė Sovietų Rusija, o pridėta iš Vokietijos lig Neissės ir Oderio upių vakaruose ir dals vadinamų Rytprūsių. Siena pravesta tarp Aismarių, į pietus nuo Karaliaučiaus, ir Goldapės. Komunistinei Lenkijai paliko ir "Suvalkų trikampis" su Seinais, Punsku, Suvalkais ir kitomis grynai lietuviškomis vietovėmis. Kita dalis Rytprūsių, **Mažoji Letuva**, prijungta tiesiog Sovietų Rusijai. Bolševikai tų žemių nepriskyrė nė sovietinei Lietuvos "respublikai". Padarė tiesiog "rusiška žeme", priveždami čia savo kolonistų ir surusindami kone visus vietovardžius, kaip antai: Karaliaučių praminė Kaliningradu, Tilžę — Sovetsk, Gumbinę — Gusev, Eitkūnus — Černyševskoje, Stalupėnus — Nesterov, Įsrutį — Černiachovsk, Lazdynus — Krasnoznamensk, Pilkalnį — Dobrovolsk, Uosos upę — Pramaja, Gilijos — Matrosovo, Piliavą — Baltijsk ir tt. Vietovardžių darkymai rodo, kad Sovietų Rusija, gavusi Potsdamo konferencijoje Mažąją Lietuvą laikinajai administracijai, kol bus susitarta dėl visuotinės taikos, ryžosi tą lietuvišką gintarinį Baltijos pamarį paversti savo rusiška kolonija. Tai senas imperialistinės Rusijos siekimas, likęs nesuvaldytas nė po antrojo pasaulinio karo, kuris pareikalavo tiek daug žmonių aukų. Sovietų Rusijos kolonijos ir kituose kraštuose dar labiau išsiplėtė.

Mažosios Lietuvos lietuviai, atsidūrę vakarinėje Vokietijos dalyje, pamatę, kad Potsdamo konferencijos laikini su-

sitarimai bolševikų daromi pastoviais ir jie kėsinasi į jų gimtąją žemę visam laikui, pareiškė protestą. Mažosios Lietuvos Tarybos buvo išleistas toks memorandumas:

"Mes, Mažosios Lietuvos atstovai, pasirėmę Atlanto Chartos 3 straipsniu, pakartotinai pareiškiame savo tvirtą valią atsiskirti nuo Vokietijos ir susijungti su savo tautos kamienu bendroje Lietuvos valstybėje.

"Mes kreipiamės į demokratines pasaulio vyriausybes prašydami:

1. Paremti teisėtus ir teisingus lietuvių tautos reikalavimus ir padėti jai išsivaduoti iš naujo rytų okupanto jungo, kuris klasta ir smurtu, susitaręs su nacionalsocialistine Vokietijos vyriausybe (1939 rugpiūčio 23 ir rugsėjo 26 sutartimis) išplėšė Lietuvos valstybei jos nepriklausomybę, atstatytą didelėmis visos tautos pastangomis ir aukomis.

2. Atskirti Mažąją Lietuvą tokiose sienose: pradedant nuo Aismarių ties Rudkalniu, toliau einant pro Sipapolį, baigiant Šventainiais ties Suvalkais, kad ji galėtų susijungti su išlaisvinta Didžiąja Lietuva.

"Mes protestuojame prieš Sovietų Rusijos pasikėsinimus į Lietuvos žemes, į kurias jie jokių teisių neturi.

"Mes tvirtai tikime, kad demokratinių valstybių vyriausybės ir tų valstybių visuomenė parems mūsų teisingą kovą, tuo atitaisydamos skriaudas, kurių istorijos eigoje daug kartų teko patirti lietuvių tautai iš germanų ir slavų pusės".

Šį šaukimąsi teisingumo pasirašė Mažosios Lietuvos Taryba 1946 lapkričio 6 Fuldoje, prie pat sovietinės zonos, atitvertos geležine siena, už kurios po karo buvo atsidūrę milijonai bėglių, palikusių be tėvynės. Tie, kurių rusai nespėjo susemti arba kurių neišdavė Vakarų sąjungininkai, rado laikinę prieglaudą už aksominės uždangos.

UŽ AKSOMINĖS UŽDANGOS

KARUI pasibaigus, prie geležinės uždangos, kuri ir toliau paliko, prisidėjo dar dvi naujos — bambukinė ir aksominė. Geležinė uždanga, atsiradusi, kaip žinome, po pirmojo pasaulinio karo bolševikam įsigalėjus Rusijoje, po antrojo karo dar labiau išsiplėtė ir tebesilaiko ligi dabar, skirdama nuo laisvojo pasaulio Sovietų Rusijos naujai pasigrobtus Europoje kraštus — Pabaltijos valstybes, Lenkiją, Rumuniją, Bulgariją, Vengriją, Čekoslovakiją ir Rytinę Vokietiją. Bambukinė uždanga po antrojo karo apjuosė didžiąją Kiniją, kai joje įsigalėjo komunistinė santvarka, likus laisvai tiktai Formozos salai, kurioje įsikūrė nacionalinės Kinijos vyriausybė. Geležinė uždanga išsilaikė ir pasistūmėjo žymiai giliau į Vakarų Europą, o bambukinė naujai atsirado ne be kaltės Vakarų ddžiųjų valstybių, laimėjusių karą, bet savo nuolaidžia komunistinei diktatūrai politika pralaimėjusių taiką. Dėl tokios "taikos" pirmaisiais pokario metais dar susidarė trečioji uždanga — **aksominė**, kaip ją pavadino šveicarų spauda (Die Tat, Zuericho dienraštis, 1949). Apie tą laiką ši uždanga pradėjo plyšti, kai masės bėglių iš Vakarų Europos pradėjo skirstytis į kitus kraštus. Kas buvo toji keista uždanga?

Už aksominės uždangos atsidūrė masės žmonių, kurie buvo karo išginti iš savo krašto arba laisva valia pabėgę nuo bolševikų teroro. Tai vadinamieji "išvietintieji žmonės" (Displaced Persons, sutrumpintai DP, dypukai), kuriuos prancūzai kartais pavadindavo taiklesniu "išrautųjų žmonių" vardu (Deracinees), nes buvo iš savo gimtosios žemės prievarta išrauti ir nublokšti svetur. Lietuviškai, turbūt, geriausiai ir būtų pavadinti "išblokštaisiais" (plg. Dr. Pr. Gaidamavičius. Išblokštasis žmogus, 1951). Vieni iš savo krašto buvo iš-

blokšti fizinės jėgos ir karo audros, kiti — teroro baimės. Niekas laisva valia savo krašto neapleido. Pavyzdžiui, išblokštuosius lietuvius Vokietijoje sudarė paimtieji prievartos darbam, kalintieji kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose, sugaudyti ir įjungti į vokiečių kariuomenę, bėgusieji nuo pirmosios bolševikų okupacijos ir repatrijavusieji, kad išsivaduotų iš bolševikų vergijos, ir pagaliau — didelė masė pasitraukusiųjų nuo karo fronto ir bolševikų antrojo įsiveržimo. Viso tų išblokštųjų lietuvių Vokietijoje susitelkė apie 60,000. Tai buvo tik maža dalis tarp kitų tautų išvietintųjų, kurių su belaisviais buvo priskaitoma arti septynių milijonų. Tuojau po karo apie 6 milijonai grįžo į savo gimtuosius kraštus, o vienas milijonas liko už aksominės uždangos.

Aksomine uždanga minėtas šveicarų laikraštis pavadino tą skurdžią ir beteisę padėtį, kurioje atsidūrė išblokštieji, nesutikę grįžti į savo kraštus, kuriuos apkėtė geležine uždanga. Ne tam jie buvo savo gyvybę ir savo vaikus gelbėję, kad laisva valia kištu galvą po kūju ir priekalu. Sukišti į vokiečių kareivines ir barakus po keliolika žmonių vienon patalpon, atsitverdavo paklodėmis ("aksomu") arba popierinėmis dėžėmis. Buvo simboliška, kad toji masė nalaimingų žmonių atsirado tuščiuose vokiečių kareivinėse, kurios daug kur buvo sudaužytos ir apgriautos. Tai buvo tartum "nauja kariuomenė", **antibolševikinė**, pasiryžusi geriau badauti ir mirti, negu grįžti į bolševikinę vergiją. Už aksominės uždangos buvo pratęsta su bolševizmu kova, kurią sustabdė Vakarų sąjungininkai, nugalėję vokiečius.

Buvo norima bolševikam išduoti ir tuos likusius kovotojus, tarp kurių buvo daug liudininkų, kaip Maskvos diktatūra slėgė, terorizavo ir žudė jų kraštų žmones. Mat, dar Jaltos konferencijoje (1944 vasario 4-11) buvo sutarta repatrijuoti į savo kraštus vokiečių paimtus belaisvius, išvežtuosius darban ar kitaip atsiradusius svetur. Vienas iš nutarimų buvo toks:

"Sovietų Sąjungos visi piliečiai išlaisvinti JAV ar D. Britanijos karinių jėgų, tuojau atskiriami ir, kol bus perduoti sovietų valdžiai ... laikomi specialiose stovyklose ir surinkimo punktuose" (žiūr. U.S. State Department. The Conference of Malta and Jalta, 1945).

Tokį pat pasižadėjimą Sovietų Sąjunga davė iš savo pusės — repatrijuoti belaisvius, bet nesiskubino jų paleisti; ji skubėjo gauti savo ir okupuotų kraštų žmones, ištrūkusius iš bolševizmo nagų. Gi vakariečiai tokiom sovietų užmačiom pradžioje buvo gana paslaugūs.

Pirmiausia visi svetimšaliai atsidūrė karinės valdžios žinioje — amerikiečių, anglų, prancūzų. Kai tik vakariečių kariuomenė užimdavo kurį didesnį miestelį, tuojau per garsintuvus ir atsišaukimais buvo skelbiama, kad visi svetimšaliai turį rinktis į nuskirtą vietą. Tai buvo dažniausiai kareivinės arba laikinai pastatyti už miesto barakai, kuriuose iki tol gyvendavo darbam suvežtieji, daugiausia rusai, ukrainiečiai, lenkai, čekai, slovakai. Prie jų prijungti iš kacetų paleistieji. Dauguma slavų, ypač rusų, lenkų, čekų ir serbų būriavosi grįžti, bet nemažai ir susilaikė, pasidalindami į dvi priešingas grupes. Kitų tautybių žmonės lūkuriavo, nėjo į stovyklas, aiškinosi savo padėtį su karine valdžia. Buvo priversti įsakymų ir grėsmės negauti nei maisto nei pastogės. Tuo būdu dar 1945 gegužyje ir birželyje susidarė ištisas tinklas stovyklų amerikiečių, anglų ir prancūzų užimtose Vokietijos zonose.

Karinei valdžiai svetimšalius į stovyklas telkti padėjo ir jų globą perėmė tarptautinė UNRRA organizacija (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), kuriai pradžią davė anglai, sušaukę Londone 1941 rugsėjo 4 sąjungininkų konferenciją, bet savo darbą pradėjo tiktai už poros metų (1943 lapkričio 8). Tai organizacijai buvo pavesta parūpinti nukentėjusiem nuo karo maistą, rūbus, pastogę, kūrą, medicinos pagalbą, o taip pat rūpintis repatriacija, susižinojus su tais kraštais, iš kurių žmonės buvo išblokšti. Pirmoji UNRRA konferencija įvyko Atlantic City, JAV, 1943 lapkričio mėn., kur buvo sudarytos kelios komisijos ir priimtas 10 milijonų dolerių biudžetas. Pinigai ir administracija viršūnėse buvo beveik išskirtinai amerikiečių. Vyriausiu direktorium kurį laiką (1946) buvo Fiorello H. La Guardia, italų kilmės amerikietis, buvęs New Yorko burmistras ir karo metu civilinės gynybos direktorius, stipriai rėmęs į stovyklas surinktųjų žmonių repatriaciją.

"UNRRA direktorių suvažiavime Genevoje (Šveicarijoje, 1946 vasarą), dalyvaujant vyriausiam direktoriui La Guardia,

buvo nutarta visomis priemonėmis skatinti pabėgėlius repatrijuoti. Po šio suvažiavimo UNRRA sukvietė Heidelberge (Vokietijoje) visų šalpos direktorių pasitarimą ir pareikalavo, kad jos visos savo veiklą derintų su repatriacijos akcija ... Remti ir šelpti tik sutinkančius grįžti ir neteikti jokios pagalbos tiems, kurie atsisako repatrijuoti ... Šalpos organizacijom pagrasinta, kad jų veikimas bus suspenduotas, jei kuri jų skatintų pabėgėlius negrįžti ... Išimtis buvo nurodyta žydų tautybės pabėgėliams ...

Prieš tokius UNRRA nurodymus ir priemones užprotestavo NCWC (National Catholic Welfare Conference, JAV katalikų vyskupų šalpos organizacijos) egzekutyvinis direktorius prel. O'Boyle ir įgaliotinis Vokietijoje Francis J. Mayer, pareikšdami, jog tokiu būdu jie negali raginti baltų ir Lenkijos ukrainiečių grįžti, kur jų laukia vergija arba mirtis" (žiūr. Balfo leidinį "Pirmieji dešimts metų", Brooklyn, New York, 1954, 22 pusl.). Ir toliau Amerikos katalikai, o ypač lietuviai, vadovaujami Bendrojo Lietuvių Šalpos Fondo (Balfo), kuriam pirmininkavo dr. J. Končius, kėlė protestus prieš lietuvių repatriaciją.

Kan. J. Končius dar 1945 rugpiūčio 3 kreipėsi į JAV karo departamento civilinių reikalų viršininką gen. J. H. Hilldringą, iš kurio gavo užtikrinimą (lapkričio 3), "kad į savo kraštus yra repatrijuojami tik tie, kurie patys pareiškė norą grįžti ... Niekas prievarta iš lietuvių nebus repatrijuojamas. Bet generolas nepaneigė buvus stovyklose įvykių, kurių metu sovietų agentai, atėję į stovyklas, ieškojo savo piliečių ... Lietuviai nėra laikomi Sovietų Rusijos piliečiais" (Ibd., 26 p.).

Tas klausimas buvo iškilęs ir tarptautinėse konferencijose. Sovietų užsienio reikalų ministeris Molotovas Londone 1945 vasarą reikalavo, kad Latvijos, Lietuvos ir Estijos bėgliai tuojau būtų gražinti, kaip "sovietų piliečiai". Jam atsakyta neigiamai. JAV nėra pripažinusi tų valstybių inkorporacijos į Sovietų Sąjungą. Tada klausimas keltas Jungtinėse Tautose. Teisių komisijoje bolševikai įrodinėjo, kad nenorintieji repatrijuoti esą "karo nusikaltėliai ir išdavikai", kurie turį būti atiduoti teismam tų kraštų, kuriuose jie "nusikalto"... Sovietai reikalavo, kad "stovyklose būtų įvykdyti areštai ... stovyklų administracija pavesta tokiem asmenim, kurie turi

pasitikėjimą vyriausybių tų kraštų, iš kurių kilę gyvenantieji stovyklose (atseit, sovietam) ... neleisti veikti tautiniams komitetams ... nutraukti išvietintų asmenų keldinimą į kitus kraštus" (Ibd., 27 p.).

Tie sovietų reikalavimai — uždėti savo leteną visiem bėgliam — Jungtinėse Tautose buvo atmesti dauguma balsų 1947 spalio 18.

Stovyklose jau buvo įvykę skaudžių dramų ir pakankamai paaiškėję, kad bolševikai siekia žmones pargabenti už geležinės sienos. Tiktai žmonių aukos sustabdė tuos žmogžudiškus kėslus, kuriems pirmais pokario metais buvo patelkiami ir amerikiečių kariai. Taip buvo apsupta, bolševikam perduota ir išvežta didelė lenkų stovykla netoli Fuldos (Wildfleckene). Ukrainiečiai buvo prievarta gabenami iš Kempteno stovyklos Bavarijoje ir Mannheimo - Wuerttemberge. Čia 1945 rugsėjo 6 pasiliejo kraujas, vieniem besižudant, o į kitus šaudant, kai stengėsi iš stovyklos bėgti. Po tos tragedijos UNRRA vadovybei buvo uždrausta savo "repatriacijai" naudoti JAV kariuomenę.

Lietuvius taip pat buvo apėmęs siaubas, kurį trumpai, bet ryškiai išsakė vienos moters laiškas savo giminėm Amerikoje. Ji rašė: "Pergyvenome bombas, badą, persekiojimus ir visokius kitus vargus. Mums trūksta drabužių, avalynės, na, ir maisto. Bet labiausiai mes prisibijom priverstino grąžinimo į sovietų pusę. Jei mus bandytų siųsti tenai, tai aš nusižudyčiau. Tai padarytų ir tūkstančiai kitų" (1945 liepos 13, Sandara).

Man tuo metu teko būti Ingolstadto stovykloje, į kurią patekau iš Neumarkto apylinkės, kai užėjo amerikiečiai.

INGOLSTADT yra Aukštutinėje Bavarijoje (Oberbayern), kairiajame Dunojaus krante, apie 80 km. į šiaurę nuo Muencheno, 45,000 gyventojų (1956). Miesto praeitis sena, siekianti IX amžių, kada čia buvo tik karališka vila, vadinama Aureatum ir Chrystopolis. Miestas pradėjo augti kiek vėliau, pasidaręs Bavarijos - Ingolstadto kunigaikščio rezidencija, kuriai 1312 suteiktos miesto teisės. Didelė gotikos bažnyčia su dviem aukštais masyviniais bokštais, pastatydinta 1425, dedikuota Dievo Motinai (Liebfrauenmuenster, dabar su stebuklinguoju Švč. Marijos paveikslu). Universitetas įsteigtas

1472, perkeltas paskui į Landshutą (1800) ir Muencheną 1826, nes ir Bavarijos kunigaikščių rezidencija jau buvo pasidaręs Muenchenas. Universitetui pradžioje vadovavo humanistai, o vėliau — jėzuitai, įsikūrę Ingolstadte 1508, gi 1555 įsteigę pirmąją Vokietijoje savo kolegiją. Matyti, turėjo ryšius su Lietuvos jėzuitais ir Vilniaus kolegija, jeigu Ingolstadte nuo XVI amžiaus pabaigos randame nemažai studijavusių Lietuvos didikų.

Pirmasis iš lietuvių studentų buvo Eustachijus Tiškevičius (1577), Smolensko vaivados sūnus. Didelį garsą paliko Slucko kunigaikštis Aleksandras Gediminaitis, įsirašęs (1580) su 15 palydovų. Jam buvo dedikuotas vienas Ingolstadto universiteto kronikos tomas ir atpasakota jo giminės praeitis, siekianti Algirdo laikų. Kiek vėliau dar mokėsi Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos trys sūnus (Mikalojus, Kazimieras ir Kristupas), Vilniaus vysk. Mikalojus Pacas ir k. (Žiūr. A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo. Židinys Nr. 11, 1935). Gal kada Ingolstadto istorija rašys ir tai, kokius čia paliko pėdsakus išblokštieji "iš tolimos Lietuvos žemės", kaip buvo pasakyta apie Slucko kunigaikštį Aleksandrą ("ex longissime remota Lithuaniae terris").

Bavarijos kunigaikščiai dar buvo padarę Ingolstadtą tvirtove (1535), kuri turėjo didelės reikšmės katalikų ir protestantų kovose XVI - XVII amž. Bavarija tada išliko katalikiška. Katalikų apsigynimo lygai vadovavo grafas Johann von Tilly, kuris švedų karaliaus Gustavo Adolfo kariuomenės buvo Ingolstadte apsuptas (1632) ir mirtinai sužeistas; palaidotas Dievo Motinos katedroje. Joje dar silsisi palaikai Jono Ecko, kuris vedė karštus disputus su Martynu Liuteriu (žiūr. L. Gemminger, Das alte Ingolstadt, 1936). Išgyvenęs dar Napoleono laikais trijų mėnesių apsupimą (1800), kada prancūzų gen. Moreau miestą užėmė ir sutvirtinimus sunaikino, Ingolstadtas vėl atsistatė ir XIX amž. pabaigoje pasidarė pirmos eilės tvirtovė. Išliko iki paskutiniųjų laikų, bet naujoje strategijoje jau neturėjo savo reikšmės. Paliko tik žymus mazgas geležinkelių, kurie šakojasi į Augsburgą, Muencheną, Nuernbergą, Wuerzburgą ir Ulmą. Tuose miestuose ir jų apylinkėse buvo nemažai išblokštųjų lietuvių. Artimiausios stovyklos buvo Eichstaette ir Dilingene prie Dunojaus.

Ingolstadte 1945 birželio mėnesyje buvo sutelkta apie 7000 vadinamųjų išvietintųjų. Apgyvendinti kareivinėse, iš kurių geresnės buvo tvirtovės, prastesnės — pionierių. Lietuvių pradžioje dviejose stovyklose buvo apie 900, vėliau padaugėjo arti 1000. 1945 metų pabaigoje antroji lietuvių stovykla, buvusi prastose pionierių kareivinėse, išskirstyta į 3 mažesnes. Didžiojoje paliko apie 600 lietuvių. Visos keturios lietuvių stovyklos tvarkėsi bendrai, turėjo savąjį komitetą. Kiek pamenu, komitete dirbo Pr. Puronas, K. Banys, V. Aleknavičienė, B. Vosylius, J. Ramanauskas ir k. Sunkiausia jiem buvo tvarkyti patalpas. Pradžioje žmonės buvo sugrūsti po keliolika į vieną kambarį, po 2-3 šeimas su mažais vaikais, atsitvėrę paklodėmis ar kuo kitu. Tokia "aksominė uždanga" nebuvo sandari: vieni kitiem kliuvo, kliudė, neturėjo ramybės nei poilsio. Vienam kitam dėl to ir nervai pakriko, ištampyti sunkios bėgties, bombardavimų ir nesibaigiančio nerimo, kas bus toliau.

Tokia padėtis pradžioje buvo daugumoje stovyklų, kuriomis buvo nusėta visa Vakarų Vokietija nuo Badeno ežero ligi Baltijos marių. Laimingesni tebuvo patekę į Wuerttembergo sritį, kur buvo apgyvendinti vokiečių iškraustytuose butuose, bet už tai labiau užsitraukė vietinių gyventojų apmaudą. Prancūzų zonoje buvo leista užimti buvusių nacių butus. Amerikiečiai savo zonoje buvo nuskyrę vienam asmeniui 4 kv. metrus ploto, kai vokiečių įstatymai kaliniam reikalavo 6 kv. metrų ploto. Apgriautose kareivinės lietuviai patys kūrėsi, šiaip taip jas tvarkydami ir didindami gyvenamąjį plotą. (Plg. Vyt. Alseikos išsamų str. "DP", Lietuvių Enciklopedija V 1955).

Ingolstadte patalpų padėtis kiek pagerėjo, kai išsiskirstė į kelias stovyklas. Nuo 1946 metų pradžios, UNRRA vadovybei patvarkius, turėjome administracinį savo komitetą su stovyklos vadovu. Vadovais buvo J. Stebulis, J. Tumas, A. Švažas, A. Mieleška, A. Impulevičius, J. Remys. Šiam teko po penkerių metų stovyklos gyvavimą užbaigti (1950), kai prasidėjo masinė emigracija į užjūrius. Tais metais ir aš išvykau į Ameriką.

Stovykloje per tuos penkeris metus buvome trys kunigai: stovyklos klebonas kun. Juozas Skirkevičius, gimnazijos ka-

pelionas kun. Jonas Mockus ir aš — visi Vilkaviškio diecezijos. Pamaldas ligi 1947 metų viduvasario laikėme buv. universiteto bažnyčioje, o paskui — pranciškonų. Lietuvių susirinkdavo gana gausiai. Ateidavo ir vokiečių pasiklausyti lietuviško giedojimo. Lietuvių dvasinius reikalus ir kunigų skirstymą Vokietijoje ir Austrijoje tvarkė kan. Feliksas Kapočius, buvęs Prisikėlimo parapijos Kaune klebonas ir dekanas, Šv. Sosto paskirtas tautiniu lietuviam delegatu 1946 sausio 18. Prasidėjus didesnei emigracijai, lietuvių pastoraciniai reikalai perėjo vietos ordinaram, tačiau stovyklose, kur jų dar buvo, paliko lietuviai kunigai, o lietuvių sielovados reikalais toliau rūpinosi ir tebesirūpina kun. Alfonsas Bernatonis, kapucinas.

Ingolstadto stovykloje man dar teko kurį laiką dirbti kultūriniam reikalam komisijoje drauge su pulk. J. Tumu ir rašytoju L. Dovydėnu. Turėjau progos stebėti, kaip karo audros išvarginti, išbadėję ir beveik beteisių žmonių padėtyje lietuviai išliko gajūs, veržlūs ir kūrybingi. Tuojau ėmėsi kultūros darbo, kurį buvo dirbę Lietuvoje, atsiremdami nepriklausomos Lietuvos tradicijomis, kurias buvo laužę okupacijų metu bolševikai ir naciai. Stovykloje veikė vaikų darželis, pradžios mokykla, gimnazija (40 mok. ir 13 mokyt.), įvairūs kursai. Kun. J. Skirkevičius buvo suorganizavęs chorą, kad gražiai pagiedotų bažnyčioje; vėliau perėmė vesti P. Vacbergas. Didelio pasitenkinimo teikė dramos sambūris, kuriam vadovavo Zuzana Arlauskaitė - Mikšienė, buvusi valstybinio Lietuvos teatro Kaune aktorė. Buvo suvaidinta V. Mykolaičio-Putino drama "Valdovas", Kazio Binkio "Atžalynas", Petro Vaičiūno "Aušros sūnus" ir k. Dramos sambūris vaidino ir gretimose lietuvių stovyklose. Veikė taip pat tautinių šokių grupė, skautai, ateitininkai, sportininkai, kooperatyvas, studentam remti fondas. Buvo leidžiamas rotatorium biuletenis "Naujos Žinios", gaunami kitose stovyklose leistieji laikraščiai ir knygos. Gyvai atsiliepta į visuomeninius reikalus, renkant aukas Tautos Fondui ir Lietuvos Raudonajam Kryžiui.

Panašiai buvo ir kitose stovyklose. Ypačiai buvo susirūpinta savo jaunuomenės švietimu. Tam buvo sudaryta Vokietijos centrinė švietimo taryba. Yra išlikusios poros mokslo metų statistikos. 1945-46 mokslo metais vaikų darželių buvo 71, vaikų 2143, auklėtojų 110; pradžios mokyklų 112, mokinių

4087, mokytojų 327; progimnazijų 14, mokinių 502, mokytojų 143; gimnazijų 20, mokinių 2442, mokytojų 435. 1948-49 mokslo metais vaikų darželių buvo 61, vaikų 1935, auklėtojų 115; pradinių mokyklų 79, mokinių 3691, mokytojų 296; progimnazijų 11, mokinių 354, mokytojų 128; gimnazijų 26, mokinių 2404, mokytojų 487; specialių mokyklų 5, mokinių 213, mokytojų 60. Gimnazijas 1945-49 metais baigė 908. Studentų 1947 buvo 2184. Apie 200 iš jų studijas baigė daktaro laipsniu. (plg. "Žiburiai" Nr. 49, pranešimą švietimo reikalais Fellbacho konferencijoje 1948 rugsėjo 22-23, ir Liet. Enciklop. V 1955, 154-155 p.). Šiam kultūriniam darbui mažai sulaukta paramos iš stovyklų globėjų. Šiek tiek atlygino mokytojus ir parėmė studentus. Didelis vargas buvo su vadovėliais, kuriem leisti reikėjo gauti leidimą, o 1948 metų vokiečių valiutos reforma apsunkino ir finansiškai. Sunkios buvo ir gyvenimo sąlygos, už kurias UNRRA ir IRO susilaukė pagrįstų priekaištų, ypač dėl maisto ir patalpų.

MAISTAS, nepaisant ankštų patalpų ir susidėvėjusios aprangos, liko opiausiu reikalu ir po karo. Į stovyklas buvo suvaryti gerokai išbadėję, nes Vokietijoje paskutiniais karo metais maisto trūkumas buvo labai skaudžiai jaučiamas: kortelėm saikėtu maistu vos buvo įmanoma palaikyti gyvybę. Pirmom stovyklų dienom, galima sakyti, atėjo "velykos", kaip seniau Lietuvoje buvo sakoma po ilgo gavėnios pasniko. Amerikiečių kariuomenė apdalino savo maistu. Jo dar daugiau liko, kai kariuomenė pradėjo išvažinėti. Bet tai neilgai truko. Perėmus stovyklas UNRRA organizacijai, maisto trūkumas ir vėl buvo pajaustas.

Ingolstadto stovykloje mus kurį laiką maitino griežčių sriuba. Savo dažnumu pasidarė tokia šleikšti, kad nebuvo galima imti burnon. Daug kas ją tiesiog pildavo žemėn. Vieną Suvalkijos ūkininką girdėjau sakant: "Jei kada ir galėsiu, griežčių daugiau neauginsiu, o matydamas pas kitus — išdaužysiu lazda". Atpurtė ne tiktai dėl to, kad organizmas nepakentė besikartojančio vienodo viralo; jis buvo ir netinkamai gaminamas, nemalonaus kvapo. Duonos, mėsos, riebalų ir kito maisto daviniai buvo maži.

Vėliau paaiškėjo, kad didžiuliai maisto kiekiai nuo stovyklų buvo nusukami UNRRA administracijos: į ją prilindusių

savanaudžių ir komunistų. Tuo maistu buvo spekuliuojama arba nukreipiamas į komunistų užvaldytus kraštus. Ten buvo naudojamas ne tiek krašto žmonėm šelpti, kiek komunistinei vyriausybei stiprinti (Jugoslavijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje ir k.).

Be to, bolševikam neprieinant prie stovyklų tiesioginiai, kad negrįžtančius susemtų, jie stengėsi pagiežą išlieti per savo patikėtinius UNRRA administracijoje. Galimas daiktas, kad ir dėl to ši organizacija savo dienas baigė, kada pasibaigė ir tiesioginis jos uždavinys — gražinti bėglius į savo kraštus. Negrįžtančių jau nebegalėjo priversti, o tokių buvo likęs apie milijonas.

Jungtinės Tautos sudarė naują organizaciją, vadinamąjį IRO (International Refugee Organization), kuriai paskyrė uždavinį dar bandyti prikalbinti repatrijuoti arba pasirūpinti įkurdinti kituose kraštuose. IRO pradėjo veikti 1947 liepos 1. Ji dirbo sėkmingiau, bet taip pat ne be priekaištų. Ir čia paliko arba prilindo žmonių, ieškojusių savo naudos. Man pačiam teko nustebti pamačius, kad iš JAV atgabenti rūbai buvo pakeisti vokiečių karių drabužiais. Maistas taip pat negerėjo. Geresnis kiek buvo amerikiečių zonoje, prastesnis anglų ir prancūzų.

Baltų memorandume anglų parlamentui ("Mintis" Nr. 40, 1947 balandžio 16) nurodyta, kad nuo 1946 balandžio mėn. iki 1947 balandžio mėn. maisto davinys sumažėjo dvigubai. Maisto gauna: kūdikiai iki 1 metų — 1139 kalorijas, vaikai iki 3 metų — 1213, iki 6 — 1509, iki 10 — 1775, jaunimas iki 20 — 1940, suaugusieji virš 20 — 1559, vidutiniškai dirbantieji — 1775, sunkiai dirbantieji — 2590, ligonys — 3150. Dienos norma suaugusiam: duonos 383,9 gramai, kavos 4,3 gr., krakmolo miltų 3,2 gr., mėsos 17,9 gr., sūrio 4,5 gr., marmelado 16,1 gr., nugriebto pieno 0,107 litro, kruopų 32,1 gr., bulvių 357,1 gr., žuvies 17,9 gr., riebalų 8,9 gr., cukraus 3,9 gr., daržovių 71,4 gr. Nė viena grupė negaunanti numatytų kalorijų kiekio, o vokiečiai dar skaito, kad 100 gr. duonos duoda tik 170 kalorijų, ne 245. Duona būna susmukus ir nedakepta, mėsa kaulinė. Kalorijų skirtumo susidaro visas ketvirtadalis. Stovyklose žmonės gauna tik pusę to, kas reikalinga. Pastebėta apie 18-20 procentų džiovininkų. Memorandu-

me dar nurodyta, kad amerikiečių zonoje nustatyta 2000 kalorijų, o prancūzų — nuo 1700 iki 1800.

Ingolstadto stovyklos biuletenis "Naujos Žinios" 1946 birželio 2 paskelbė tokias UNRRA vadovybės nustatytas uncijomis maisto normas vienai dienai: 1) **suaugusiem** mėsos, žuvies, sūrio etc. — 3 uncijas, 2) **vaikam** ligi 9 metų — 1,5, 3) **jaunimui** ligi 17 metų — 3; pieno miltelių — 1, 2, 2; kondensuoto pieno — 0, 10, 10; kiaušinių miltelių — po 0,33 visiem; miltų (baltos duonos) — 10, 7, 10; kruopų — 1, 2, 2,; žirnių — 2, 0, 0; sriubos miltelių — po 1 visiem; riebalų, sviesto — po 1; cukraus — po 1; šokolado — 0,5, 1, 1,; marmelado — po 0,5; kavos, arbatos — ę,ž, , ę,ž; druskos — po 0,48; bulvių — 8, 0, 8; daržovių — po 6, sausainių — 2, 0, 2. Viena uncija lygi apie 28,35 gr. Iš tų normų nedirbantieji gauna mažiau. Gi to paties biuletenio 1948 birželio 16 paskelbtas toks vienos **savaitės** dirbančiam suaugusiam davinys: juodų miltų 210 gr., miltinių produktų 1045, makaronų 210, riebalų, sviesto 342, cukraus 139, pieno miltelių 371, kavos 118, druskos 168, daržovių, kukurūzų 420, žirnių 420, mėsos 1080. Iš to matome, kad ankstyvesni amerikoniški produktai buvo keičiami vokiškais. Be to, daviniai dažnai keisdavosi — tai sumažėdavo, tai vėl pagerėdavo.

Buvo žmonių, kurie skaudžiai išgyveno maisto trūkumą. Kiti, tarp jų ir aš, gaunamas cigaretes keisdavome į maistą arba rudenį į vaisius pas vokiečius. Kai kurie pradėjo gauti siuntinių iš Amerikos giminių. Paremdavo Balfas, ypač vaistais, o savo įgaliotiniais, kurie aplankydavo, padėdavo įstaigose, nuo kurių priklausė stovyklų aprūpinimas. Lankėsi ir Balfo pirmininkas kan. J. Končius. Žinios sklido plačiau pasaulyje, kad stovyklose uždaryti žmones, jau praėjus keleriem metam po karo, tebemarinami.

Šveicarų laikraštis "Luzerner Neusten Nachrichten" 1949 rašė: "Mes negalim suprasti, kad IRO valdininkai, gaudami 2-3 kartus didesnį atlyginimą, kaip atitinkami šveicarų tarnautojai, sudarė tokias sąlygas DP stovyklose, jog tiesiog plaukai šiaušiasi. Kol tokia būklė trunka, negalima nuneigti, kad IRO administracijoje netinkami žmonės sėdi ne savo vietoje. Kitaip, generaliniai direktoriai su algomis, siekiančio-

mis 40,000 šveic. frankų, arba jų pavaduotojai su 30,000 fr. būtų skubiai nuvažiavę į stovyklas ir ten įvedę tvarką".

Kitas šveicarų laikraštis, leidžiamas Zueriche, "Die Tat", tais pačiais metais parašė straipsnį, pavadintą "Už aksominės uždangos". "Pasigirdo balsų, — rašė laikraštis, — tiesa, paskirų ir silpnų, kurie nori prasiveržti pro aksominę uždangą. Ji, panašiai kaip ir garsioji geležinė uždanga, nuo civilizuoto pasaulio akių dengia stovyklas, kuriose jau daugiau kaip penkti metai skursta milijonai žmonių, su pasigailėjimu vadinamų "Displaced Persons". Iš tikrųjų, tai nėra "persons" (asmenys) tikra to žodžio prasme, bet tik objektai, kuriuos savavališkai valdo karališkai atlyginami pareigūnai ... Ir nors dalis Europos spaudos pakėlė balsą prieš IRO klaidas, bet nuostabu, kad iki šiol niekas nepasirūpino sužinoti pačių DP nuomonės ... O yra tiesa, kad tie DP maitinami labai skurdžiai ir gyvena labai kukliose patalpose. Vienu kambariu dalijasi kelios šeimos, perskyrusios jį skudurais arba vyniojamuoju popierium. Jau ištisi metai, kaip tose stovyklose sukišti drauge gyvena chaose mokslininkai, menininkai, dvasininkai, ūkininkai ir darbininkai. Kokia nors dvasinė ar kitokia veikla neįmanoma arba smarkiai kliudoma" (cit. iš str. "Šveicarų spauda apie IRO ir DP stovyklas", Lietuvis Nr. 244-45, 1949 gruodžio 23).

Savaime suprantama, kad bendri apibūdinimai niekada netinka ištisai bet kuriom gyvenimo sąlygom. Gerokai skyrėsi atskiros stovyklos, atskiros zonos ir atskiri asmenys bei šeimos. Buvo pakenčiamai apsitvarkiusių savo apsukrumu, buvo geresnių patalpų, net privačių butų kai kuriose vietose, ir geresnio maisto. Be to, reikia pripažinti ir tai, kad be UNRRA ir IRO pagalbos nežinia, kokion padėtin būtų atsidūrę tie milijonai svetimšalių, kurie buvo užplūdę karo nuvargintą ir sunaikintą Vokietiją, į kurią dar bėgo patys vokiečiai iš bolševikų užimtos rytinės Vokietijos. Vienoje tik Bavarijoje vokiečių statistika 1947 metais rodė 6.291.506 vietinių gyventojų ir 2.696.195 bėglių. Tiktai su JAV pagalba galima buvo išvengti didesnio skurdo ir tiesiog bado. Yra žinoma, kad UNRRA tik iki 1946 metų Europos gyventojam išdalino 4,713,799 tonas maisto ir 280,734 aprangos. DP arba, kaip save tie išvietintieji lietuviai praminė, "Dievo Paukšte-

liai", tiesa, lesalo gaudavo nutrupėjusio, bet kada prie milžiniškos, tarptautinės labdaros organizacijos neprisiplaka ir žmonės savanaudžiai?

Jei spaudoje prieš IRO pakilo balsai, tai jie turėjo dar kitą siekinį: paskubinti DP iškeldinimą iš Europos, nes padėtis buvo laikoma nenormali. Karas jau buvo pasibaigęs, — taip jį suprato Vakarų Europos valstybės, — ir reikėjo likviduoti jo pasekmes. Reikėjo bėglius išskirstyti, kad palengvintų Vokietijos padėtį, kad bėgliai susirastų normalų gyvenimą, kad būtų likviduoti antibolševikinės veiklos židiniai, kuriuos sudarė stovyklos. Jos tebebuvo Sovietų Rusijos akyse rakštis. Kai DP nebuvo grąžinti, reikėjo išbarstyti kitur. Tiktai tasai išbarstymas, prasidėjus emigracijai, nebuvo nieku geresnis Sovietų Rusijai. Po pasaulį pasklido liudininkai, kas ligi tol darėsi už geležinės sienos ir koks teroras ten paliko po didelių karo aukų.

Stovyklose susikimšę žmonės buvo taip pat karo aukos, išblokšti iš savo krašto. Viltis, kad jų kraštai bus išlaisvinti, kad pralietas kraujas ir kančios nebus aptemdytos naujos vergijos, vis labiau temo. Laisvo kelio į gimtąjį kraštą nesimatė. Žmonės tikrai pasijuto be vietos, "išvietinti", kaip juos pavadino ne kas kitas, o sąjungininkų karinė vadovybė savo memorandume 1945. Vardas prigijo ir uždengė bėglių tautybę. Dar labiau ji turėjo būti uždengta prasidėjusios emigracijos. Nesavo žemėje ir tarp masės kitų žmonių ji turėjo išnykti. Visi tai jautė. Su sunkia širdimi registravosi kelionėm, bet kitos išeities nebuvo.

EMIGRACIJOS pirmosios kregždės pakilo dar 1946. Anglai pirmieji savo zonoje verbavo jaunas moteris darbam į ligonines. Beveik tuo pačiu metu belgai panoro savo anglies kasyklom gauti jaunų, pajėgių vyrų. Kanada pasiūlė miškų ir aukso kasyklų darbus. Tokios pasiūlos emigracijos klausimo nesprendė, nes tai buvo daugiau panašu į "darbo jėgos prekybą", kaip teisingai pastebėjo Balfas (Pirmieji dešimts metų, 1954, 67 p.), tačiau emigraciją pajudino. Iškėlė klausimą, kas gi ims mažiau pajėgius ir šeimas su mažais vaikais? JAV registravo imigracijos vizoms pagal seniau nustatytas kvotas, kurios karo metu nebuvo išnaudotos. Lietuviai mažai galėjo pasinaudoti tomis kvotomis, nes jos buvo nedi-

delės. Daugiau vilčių buvo išvykti gimusiem Rusijoje, bet eiles greitai užpildė kitos tautybės ir ypač žydai. Reikėdavo laukti eilės, gi paduotieji prašymai kažkur "užsimesdavo". Kai kurie vis dėlto išvyko, pasiremdami Amerikos lietuvių sudarytais afidevitais. Vienos iš pirmųjų, nedarydamos žmonių atrankos, atvėrė savo duris Kolumbija ir Venezuela pietinėje Amerikoje. Tais pačiais metais JAV kongresas priėmė įstatymą (Displaced Persons Acte of 1948), kuris dviejų metų laikotarpyje leido imigruoti 205,000 asmenim iš Vokietijos, Austrijos ir Italijos. Tada ir prasidėjo didžioji lietuvių emigracija į Jungtines Amerikos Valstybes.

Čia nepaprastai daug padėjo Amerikos lietuvių šalpos organizacija Balfas, parūpinęs buto ir darbo garantijas 34.260 asmenim, o atvežęs 23.150, tarpininkaujant JAV katalikų vyskupų labdaros organizacijai NCWC (National Catholic Welfare Organization). "Balfo Centro buvo sudarytas imigracijos ir įkurdinimo komitetas, kurio pirmininke buvo Alena Devenienė ir nariais Juozas P. Ginkus, Juozas B. Laučka ir Bronė Spudienė ... Spaudoje, per parapijas ir organizacijas nuolatos buvo raginama aprūpinti pabėgėlius buto ir darbo garantijomis ... Atvykusieji buvo Balfo pareigūnų sutikti uostuose, ten suteikta patarimų ir pasirūpinta jų nuvežimu pas kvietėjus ... Pirmajame pabėgėlių transporte, kuris atvyko į Ameriką 1948 spalio 30 "General Black" laivu, lietuvių buvo 148 asmenys" (Žiūr. Pirmieji dešimts metų. Balfo leidinys 1955, 68-71 p.).

Kai pasklido žinia išplaukus tą "Juodąjį generolą" su pirmais imigrantais, vienas kitas ir pajuokavo: veža it kitados juodukus iš Afrikos ... Nebuvo jokios abejonės JAV vyriausybės ir to svetingo krašto žmonių nuoširdumu padėti nelaimingiem žmonėm, bet aname juokavime būta ir tiesos: atvykusieji beveik iš pirmos dienos turėjo imtis paprasčiausio ir mažai atlyginamo darbo. Tuojau pasiekė mus pirmųjų išvykusiųjų laiškai ir įspūdžiai spaudoje. Vienas, išvažiavęs su trečiuoju transportu 1948 pabaigoje, rašė:

"Dar kvais tau galva, kaip pagiriojančiam, ir žemė supsis po kojomis, lyg dar būtum ant laivo blikties, o jau turėsi atsakinėti: Aš labai džiaugiuosi čionai atvykęs ... Atvyksti čia gyventi, išsinešęs savo gyvybę, kaip žvakę rankose,

per audras ir vėtras. Užpūsti ją galėjai ir namie arba speiguotam Sibire. Mirti visur tas pats. O gyventi — ne. Nei čia nėra visiem lengva, o ypač tau, naujam "grinoriui". Gerai, jei pataikysi nutūpti į darbingą vietą ar turėsi praktišką profesiją, kuri pati ieško darbininkų. Greičiausiai turėsi pradėti iš pradžios, kaip Adomas ir Ieva. Juk tu antrą kartą išvytas iš rojaus, savo tėvynės, ir niekas tau jos nepakeis. Bet nenusimink — rojaus ant žemės niekur nerasi. Visur žemė įmirkusi žmonių prakaitu. Tu čia nemažai jo išliesi, kaip kraujo ir ašarų, kurios byrėjo visu tavo keliu. Būk pasiryžęs viską ištverti, kaip iki šiol ištvėrei ... O gal tau ir labai seksis ir labai patiks šiame laisvės ir demokratijos krašte? Juk nuo nelaisvės bėgai ir laisvės ieškojai" (Žiburiai Nr. 31, 1949 III 24).

Kitu atveju tas pats autorius informavo apie sunkumus gauti butą šeimom su mažais ar gausiais vaikais: "Nesava pastogė vaikam, kaip pamotė. Bet ir tokią sunku rasti, jei šeima prašoka trijulę arba tas trečias dar laksto su žinduku. Kai skaitau sąrašus atvykstančių tremtinių, vis žiūriu, kiek šeimos. Juo daugiau vaikų, juo geresni žmonės, kurie priima. Tokiam kvietėjui reikia ordiną duoti, nes jis turi nugalėti vaikų baimę, kaip siaubą, ir ryžtis atsisakyti patogumų. Patogumas čia yra gyvenimo dėsnis. O vaikai dažnai yra 'nepatogūs', kaip ir Dievo įsakymai" (Žiburiai Nr. 64, 1949 VIII 13).

Jau anuomet iš laiškų ir pusiau oficialių pranešimų buvo žinoma, kad kai kurie Amerikos lietuviai klebonai priglaudžia gausias šeimas arba tuos, kuriem trūko buto ir darbo garantijų. Balfas savo dešimties metų apyskaitoje vėliau pastebėjo: "Ypač daug palankumo atvažiavusiem parodė kun. J. Bakšys, Rochester, N. Y., kun. J. Jusevičius, Omaha, Nebr., kun. dr. A. Deksnys, St. Louis, Mo., ir kun. S. Morkūnas, Sioux City, Iowa. Jie yra priglaudę po keletą šeimų pabėgėlių, dažniausiai tada, kai uoste paskutinę akimirką paaiškėdavo, kad atvykusieji neturi sustojimo vietos" (Pirmieji dešimts metų, 71 p.).

Jungtinės Amerikos Valstybės buvo tas kraštas, į kurį daugiausia lietuvių rūpinosi išvažiuoti ir daugiausia privažiavo — apie 30,000. Atvykusieji kitiem tiesė kelią ir ranką.

Balfo apskaitymu, apie 30 proc. buto ir darbo garantijų buvo sudaryta naujai atvykusiųjų lietuvių, gyvenusių už "aksominės uždangos". Kiek didesni lietuvių skaičiai dar išvyko į Kanadą (7,700), tolimąją Australiją (5,000), artimąją Anglilija (3,000), Venezuelą (2,000), Argentiną (800), Braziliją (700). Bet toji statistika, kaip ir bendras skaičius lietuvių (58,113), išemigravusių į įvairius kraštus, tėra apytikrė.

Man teko iškeliauti į Ameriką 1950 vasarą, kai buvo likviduota Ingolstadto stovykla. Pasinaudojau dar pirmuoju JAV kongreso įstatymu, pasirašytu prez. Harry S. Trumano. To įstatymo terminas baigėsi 1950 birželio 30. Nors ir buvo kalbama, kad bus pratęstas, nes Amerikos konsulatai nespėjo visų bylų sutvarkyti, — ir terminas iš tikrųjų nukeltas ligi 1951 metų pabaigos, — bet buvau skatinamas nedelsti. Išvykau į Muencheno pereinamąją stovyklą ruoštis kelionei ir tvarkyti dokumentus. Čia vėl prisiminė pirmosios stovyklų dienos. Didelėje kareivinių pastogėje buvo susikimšę apie 200 žmonių. Šį kartą nei audeklinių nei kitokių pertvarų nebuvo. Žmonės nesiruošė gyventi, o iškeliauti. Aksominė uždanga savo dienas buvo atgyvenusi. Už jos su dideliu graudumu dar likosi paliegėliai, džiovininkai, nukaršę seneliai, kurių sveikatos tikrinimo komisija nepraledo. Muencheno pereinamoje stovykloje buvo susirinkę laimingieji išvažiuojantieji. Būdami didelėje krūvoje ir neturėdami ką veikti, kai kurie ir naktimis lošė kortomis, kiti dainavo ar patylomis šnekučiavo. Jauteisi tarytum geležinkelio stotyje, belaukdamas karo metais vėlavusio traukinio. Nebuvo nei poilsio nei ramybės. Gerai dar, kad neilgai truko. Dokumentus jau betvarkant, buvau apgyvendintas mažam kambarėlyje su kitais trimis kunigais. Jis buvo per mažas keturiem, o vienas naktimis dar taip įsiknarkdavo, kad turėjome jį žadinti; bet vos tik užsnūsdavo, ir vėl drebindavo sienas ... Nuvykau tada pas vieną kunigą už miesto. Rytais pargrįždavau, o vakarais vėl nueidavau. Buvo apie 2 km. kelio. Tatai man priminė Kybartus, kai buvau glaudęsis pas ūkininką Opanavičių. Tada apleidau gimtąją žemę, dabar turėjau apleisti ir Europą. 1950 liepos 12 buvau jau už Atlanto.

TARP ATLANTO IR PACIFIKO

AMERIKOS krantus pasiekiau antrąjį kartą, kai laivas sustojo New Yorko krantinėje. Buvo 1950 liepos 12. Buvo prabėgę lygiai 25 metai, kada pirmąjį kartą išvydau New Yorko dangoręžius. Įspūdis buvo didingas. Miestas savo dangorėžių skiauterėm stiepėsi į dangų, it kokie Šveicarijos kalnai, po kuriuos laipiojau dar pirmojo Didžiojo karo metu. Lankiau ir daugelį didžiųjų Europos miestų. Jie visi gulėjo padrikę, palyginus su New Yorku. Šis stovėjo, suspaustas siauram Manhattano pusiasalyje. Išlipau to pusiasalio krantan ir atsidusau: Dvidešimts penkeri metai ...

Prieš tiek metų buvau atvykęs pas geruosius Amerikos lietuvius rinkti aukų statomai Vilkaviškio kunigų seminarijai. Ir nepriklausomoji Lietuva tada statėsi, kurdama savo laisvą gyvenimą. Kūrė jį taip pat Amerikos lietuvių gausiom aukom. Daug kas pas juos keliavo, daug kas prašė. Ir aš kreipiausi, keliaudamas po Amerikos lietuvių parapijas ir kolonijas ištisus metus ir vieną mėnesį — nuo 1925 rudens iki 1926 metų artėjančios žiemos. Parsivežiau Vilkaviškio kunigų seminarijos statybai 20,000 dolerių. Tai didelis pinigas ir dabar, o dar didesnis jis buvo anuomet, palyginus su uždarbiais ir kainomis. Nepaprastai džiaugėmės, kai tie Amerikos lietuvių pinigai tiesė kunigų seminarijai pamatus, statė sienas, virto nauja Lietuvos kunigų auklėjimo įstaiga.

Tai buvo anuomet. O dabar?

New Yorkas tebestovėjo, kaip stovėjęs, keldamas į padanges dar naujų dangorėžių. Lietuva buvo kritusi. Laisvas jos gyvenimas dviejų didžiųjų kaimynų buvo sugriautas. Vilkaviškio kunigų seminarija užimta bolševikų, kurie daug jos auklėtinių kunigų nužudė ar nukankino. Aš buvau lai-

mingas vėl Amerikoje. Nebe aukų rinkti, o prieglaudos ieškoti. Pažįstamas kraštas, bet kaip pasikeitę laikai, sąlygos ir net žmonės.

Anuomet lankydamas lietuvių parapijas, jutau didelį paslaugumą ir šilumą. Būdavo, atvyksti į kurią kleboniją pas kunigus, tai maloniai priima, padeda kiek galėdami, pavėžina į gretimą lietuvių koloniją. Per savaitę tekdavo aplankyti apie porą parapijų. Kad ir buvau maldautojas, bet buvau svečias, praeivis. Visi tai žinojo.

Dabar pajutau dvelktelėjusį vėsumą. Klebonijose kunigai rodėsi santūresni ir atsargesni. Greitai supratau; nebeatvykau kaip svečias, o kaip išvietintas, kaip koks padegėlis, kuriam reikėjo pastovesnės prieglaudos. Man pasidarė aišku be žodžių: tų lietuvių kunigų "dypukų" Europoje buvo nemaža. Jei čia suvažiuotų, būtų daugiau negu reikia. Ne plačiajai Amerikai, o lietuviškom parapijom, nes kiekvienas norėtų tarp savo žmonių palikti.

Amerikos vyskupai buvo nutarę įsileisti tik tuos kunigus, kurie bus jų pakviesti. Kai tvarkiau dokumentus Muencheno konsulate, iš manęs reikalavo tokio kvietimo. Gana ilgai užtruko, kol gavau. Kai kurie kunsulatai tokio formalumo nepaisė ir leido važiuoti paprastu afidavitu. Kada aš atsiradau Amerikoje, lietuvių parapijos jau buvo priėmusios nemažai naujų atvykėlių. Man teko apsigyventi pas kitataučius. Jo Ekscelencija vysk. Vincentas Brizgys man padėjo surasti vietą Peorijos vyskupijoje. Gerasis vysk. Joseph H. Schlarman atsiuntė kvietimą, nuskyręs gyventi šv. Petro ir šv. Povilo lietuvių parapijoje Westville, Illinois. Atvykęs į Peoriją prisistatyti vyskupui, radau jį išvykusį į Romą. Buvo jau nebejaunas, Peorijos vyskupiją išvaldęs 20 metų. Mane maloniai priėmė kūrijos kancleris Rt. Rev. Msgr. James B. Raidy ir palinkėjo geros sekmės Amerikoje. Jų pagalba aš vėl laikinai atsiradau tarp savųjų. Čia prasidėjo mano apaštalavimo darbas Jungtinėse Amerikos Valstybėse.

WESTVILLE yra nedidelis Illinois valstybės miestelis, apie 128 mylios į pietus nuo Chicagos, Indianos pasienyje. Gyventojų virš 3497 (1960). Apie dešimtį kartų didesnis yra artimasis Danville. Yra plieno pramonė, anglių kasyklos ir

ūkiai. Kitados anglių kasyklose dirbo tiek daug lietuvių, kad jie sudarė ir to miestuko valdžią. Anglių pramonei mažtant ir kasykloms užsidarant, lietuviai išsiskirstė, daugiausia išvyko į Chicagą. Susilpnėjo ir lietuvių parapija, įkurta 1897. Parapijos steigėjais buvo J. Šlažas, A. Skinderis, K. Daujotas. Klebonavo kunigai J. Mašiotas, K. Ambrozaitis, J. Skripka, A. Deksnis, P. Vanagas, A. Bistras, V. Ažukas, S. Bartkus ir pora kitataučių. Man atvykus, klebonu buvo kun. Jonas P. Paukštis, kuris mane laikinai ir priėmė. Parapijai priklausė apie 400 lietuvių. Nelietuvių parapijoje, šv. Marijos, tuo pačiu laiku vikaravo kun. dr. Kazimieras Ruibys, kuris mane supažindino su įsikūrimo, gyvenimo ir darbo sąlygomis Amerikoje. Pragyvenęs apie devynis mėnesius, pažinau ir visą eilę mielų lietuvių. Čia įsikūrę, gimtojo savo krašto atminimui augino Lietuvos vaismedžius ir vaistažoles, kaip pelynus, rūtas ir k. Ir pati apylinkė primena Sūduvos lygumas. Man ir išvykus, paliko užsimezgusi pažintis, ypač su Laučkų ir Arkų šeimomis, kurios ir dabar man prisiunčia lietuviškų vaistažolių.

Po devynių mėnesių vyskupas mane atkvietė į Peoriją. Westville liko rytuose už šimto su viršum mylių. Slinkau toliau į vakarus.

PEORIA savo didumu yra antrasis po Chicagos miestas Illinois valstybėje, pusiaukelėje tarp Chicagos ir St. Louis. Į abu galus yra po 150 su viršum mylių. Miestas yra įsikūręs prie Illinois upės išsiplėtimo, vadinamo Peorijos ežeru (Peoria Lake), su stačiais krantais (apie 40 pėdų) plokščiakalnyje, subanguotam kalvų. Yra labai gražių gamtos vaizdų, o pačiame mieste — erdvūs ir vėšlūs parkai, plačios alėjos, daug dailių namų. Čia subėga apie 14 geležinkelio ruožų. Labai įvairi pramonė, o aplinkumoje liūliuoja neužmatomi javų laukai. Tai vienas iš didžiųjų JAV grūdų aruodų. Gyventojų su priemiesčiais 110,226 (1960).

Į Peoriją patekau dėl Europos. Tiktai neseniai buvau iš ten iškeliavęs, kaip ir dauguma išblokštųjų. Gi vienas Peorijos kapelionas, kun. James Shaughnessy, panoro Europon nukeliauti. Išvyko 4 mėnesiam atostogų. Gal jam rūpėjo susipažinti ir su Europos vaikų prieglaudomis bei DP stovyklų

vaikais, nes Peorijoje jis buvo Angelo Sargo vaikų prieglaudos kapelionas. Prieglaudą laikė seserys juozapietės; turėjo dar vaikų darželį ir pradinę mokyklą. Visa ta sodyba įkurta už miesto, labai gražioje kalvotoje vietoje. Čia buvo dar įsikūrusi Peorijos vyskupijos socialinės akcijos įstaiga, kuriai vadovavo Very Rev. Msgr. Gill Middletone. Tiek tasai garbingas prelatas, tiek ir seserys mane slaugiai globojo ir sušelpė. Čia palikau dar kurį laiką, kai kapelionas sugrįžo iš Europos. Buvo patenkintas kelione, bet dar labiau savo kraštu. Gi mano sveikatai Peorijos klimatas nebuvo palankus.

Gyvenau vaikų darželio namuose, kur savo būstą turėjo ir vienas vengras, atvykęs į Ameriką prieš 45 metus. Jis man pasakojo, kad Jungtinėse Amerikos Valstybėse yra 11 vietų, kur gamta savotiškai žiauri. Viena iš jų esanti ir Peorija. Liepos mėnesį, iš tikrųjų, čia buvo giedra ir karšta, o naktimis griaudė ir lijo. Dienomis temperatūra pasiekdavo 95 laipsnių Fahrenheito, o naktimis — 85. Tvankoje ir šutroje negalima buvo užmigti. Atsisėdęs prie lango žiūrėdavau, kaip žliaugė lietus ir plūduriavo daržovės. Kyščiojo tiktai jų viršūnės. Tos nemigo naktys taip paveikė mano sveikatą, kad gydytojai galvojo prikibus prie manęs džiovą. Ir aš kiek susirūpinau, kadangi mūsų giminėje toji liga nebuvo svetima. Tyrimai parodė tiktai išsekimą. Žiemą buvau jau atsigavęs ir stipresnis. Sulaukęs 1952 pradžios, gavau paskyrimą keliauti dar toliau į vakarus — į Rock Island, Illinois valstybės pakraštį.

ROCK ISLAND yra už 180 mylių į pietvakarius nuo Chicagos, prie Mississippi, didžiausios šiaurinės Amerikos upės, kurią vietos indėnai praminė "Vandenų tėvu". Toji vieta garsi dar ir tuo, kad čia 19-to amž. pradžioje kovose su kolonistais amerikiečiais pagarsėjo indėnų vadas, vardu "Juodasis Vanagas" (Black Hawk), puldinėjęs iš anapus Mississippi upės. Atvykdavo pasiderėti su amerikiečių karo vadu gen. George Davenport. To generolo vardu dabar vadinamas Iowos valstybės miestas kitoje Mississippi pusėje, priešais Rock Island. Tarp jų yra ilga (apie 3 mylių) upės vagoje sala, sujungta tiltais su trimis miestais: dviem kairiame krante — Rock Island ir Moline, ir vienu dešiniajame — Davenport. Visi drauge vadinai "Trynais" (The Triplets).

1960 metais turėjo 183.549 gyventojus. Rock Island — 51.863. Jis yra nusidriekęs akmeniniu pusiasaliu, kurį sudaro Mississippi ir nedidelis jos įtakas. Nuo Rock Island laivais galima plaukti iki pačios Meksikos įlankos (New Orleans)

Rock Island miestan atvykau 1952 vasario mėn., kaip seserų vizitiečių kapelionas. Peorijos vysk. Joseph H. Schlarman, žinojęs, kad aš kitados studijavau ir gyvenau Šveicarijoje, pramokęs ten vokiečių ir prancūzų kalbų, mane paskyrė tų seserų kapelionu. Seserys vizitietės įsisteigė Prancūzijoje, kur yra ir jų centras. Į Ameriką, Rock Island, atsikėlė 1908. Vienuolyną pasistatė aukštam Mississippi krante, ir erdviai — užėmė apie 4 blokus, apsodintus medžiais, rezidencinėje miesto dalyje; pramoninė miesto dalis yra žemiau prie upės. Toje vienuolyno sodyboje, Villa de Chantal, gyveno apie 40 seserų. Vienos čia rezidavo, kitos buvo kandidatės, trečios — mokytojos. Turėjo vaikų darželį, pradinę ir aukštesnę mokyklas. Aukštesnėje mokykloje (High School) mokėsi 300 mokinių.

Gyventi buvo ramu ir smagu. Dideliame vienuolyno parke po medžius ir takus striksėjo voveraitės, nesibaidydamos žmonių, imdamos iš rankų maistą. Pavasariais ir vasaromis priskrisdavo daugybė paukščių, atsirasdavo tūkstančiai žiogų. Gamta džiūgavo ir dainavo. Dienomis vieni žiogai grojo sutartinę savo sparnelių dūzgenimu, naktimis kiti traukė balsu. Rudenimis toji muzika pritildavo, užtat akį džiugindavo besikeičiančios spalvos. Gelsvi ir rausvi medžių lapai sudarė nepeprastai gražius vaizdus. Amerikoje, apskritai, rudens metas yra gražiausias. Vasaros karščiai praeina, bet šilimos ir saulės dar pakanka. Gamta taip greitai nemiršta ir neapsitraukia liūdesiu, kaip Lietuvoje. Lietuvoje gražiausi yra pavasariai, kurių čia beveik nepastebi: staiga stipriai įsaulėja ir užeina vasaros karščiai. Rock Islande vis dėlto buvo vėsiau, negu Peorijoje. Naktimis per kalvas papūsdavo "Vandenų tėvas" ... Bet tai nebuvo tėviškė, palikusi toli už marių. Šešupė tėra lašas prieš Mississippi, bet tasai gimtojo krašto tyras vanduo buvo įsisunkęs į kraują iki širdies. Ji ilgėjosi lietuvių.

Tame Mississippi krante — visuose trijuose miestuose, pridėjus dar ir ketvirtą East Moline — tebuvo kelios lietu-

vių šeimos. Gausesniais būriais toliau Chicagos ir Omahos senieji lietuviai netraukdavo. O mane traukė didesni lietuvių susibūrimai ir jų meniškos pramogos. Pasiilgęs lietuvių, pasileisdavau į Chicagą. Greituoju traukiniu kelionė trukdavo apie 3 valandas. Sustodavau Ciceroje pas prel. Igną Albavičių, Sūduvos dzūką nuo Lazdijų, šv. Antano parapijos kleboną, arba Marquette Parke pas prel. Jurgį Paškų - Paškauską, raseiniškį žemaitį, Marijos Gimimo parapijos kleboną. Maloni buvo ir viešnagė, ir lietuvių vakarai, kur susirinkdavo ligi tūkstanties žmonių, ir pamaldos tartum Lietuvoje. Grįžęs į Rock Islandą, pasijusdavau dar labiau vienišas tarp kitataučių seserų, voveraičių ir žiogų.

Vieną kartą, būdamas Chicagoje, pasukau ne į geležinkelio stotį, o į aerodromą. Rock Islandą praskridau lėktuvu. Jis mane nešė į Pacifiko pakrantę. Tai buvo pirmoji mano kelionė padangėmis. Po 8 valandų jau buvau Los Angeles pas savo brolį Juozapą ir jo šeimą. Nesimatę buvome 30 metų. Apsikeisdavome tiktai laiškais. Kas ligi tol buvo, daug pasakotis nereikėjo, bet kas toliau daryti? Mane kalbino persikelti, ir man patiko egzotinė gamta, sausas klimatas, gražus miestas. Jau per trumpą viešnagę pajutau, kad ir sveikatos atžvilgiu būtų geriau persikelti. Lietuvių buvo taip pat nemaža. Kai sakiau, kad lietuviai toliau Chicagos ir Omahos netraukė, neturėjau mintyje to šuolio, kurį sudarė apie 2.400 mylių tarp Chicagos ir Los Angeles. Dykumas peršokę, atsidurdavo tarsi visai naujam pasaulyje. Ir tai buvo nesena lietuvių kolonija.

Grįžau su mintimi persikelti į Kaliforniją. Gavęs kvietimą kun. Jono Kučingio, šv. Kazimiero lietuvių parapijos klebono Los Angeles, turėjau dar išsirūpinti Peorijos naujojo vysk. William E. Cousins sutikimą mane išleisti, ir Los Angeles kardinolo James Fr. McIntyre — priimti. Abu man kliūčių nedarė. Išbuvęs penkerius metus Rock Islande, 1957 birželio 13, savo vardinių dieną, po ilgos kelionės iš traukinio išlipau Los Angeles mieste, Kalifornijoje.

CALIFORNIA, vadinama dar "Auksinė valstybė" (Golden State), nusidriekusi Didžiojo vandenyno pakrante per 1000 su viršum mylių, ligi 1959 metų buvo vakaruose pati kraštinė.

Man jau gyvenant Kalifornijoje, dar toliau į vakarus (už 2000 mylių nuo Pacifiko kranto) įteisinta "Užmario valstybė" (Overseas State) — Havajų salos, vadinamos dar Pacifiko rojumi. Žmonės visada svajojo ir tebesvajoja apie rojų, ir tai, kas gražu bei kilnu, jo vardu vadina, nors savo gyvenimu ir santvarka kartais sukuria pragarą ir taip pat pramina "rojumi", kaip bolševikai savo kolchozinę vergiją. Tiktai Dievo sukurtoji gamta, klusni Jo įsakymam ir graži, mus apgaubia tokiu žavėsiu ir malonumu, jog pajuntame tarytum prarastojo rojaus dvelkimą.

Galimas daiktas, kad taip pasijuto ispanas Francisco de Ulloa, keliavęs 1539 Pacifiko pakrante, jeigu prisiminė savo tautiečio Ordonez de Montalvo romaną (1510). Jame buvo rašoma apie nebuvėlę salą California, esančią dešiniajame Indo upės krante "netoli žemiškojo rojaus" (Azijoje). Anuomet būta mados rašyti apie palaimaus gyvenimo rojiškas salas. Antai, ir anglas šv. Tomas Morus tada parašė savo garsųjį veikalą, pavadintą "Insula Utopia". Tokia utopija buvo ir rašytojo Montalvos "California", kurią iš romano keliautojas Ulloa perkėlė į Pacifiko pakrantę Amerikoje. Matyti, šis pakraštys jam pasirodęs it koks rojus savo vešlia tropine augmenija, prisisunkusia saulės žėrėjimo. Vardas prigijo, o žmones pritraukė tikėjimas ir auksas. Tai dvi priešybės. Bet kada žmonės be jų išsiverčia?

Apie porą šimtų metų ispanai iš Meksikos stūmėsi Pacifiko pakrante į šiaurę, bet kurtis galėjo tik ten, kur buvo daugiau drėgmės. Atogrąžų gamta vešli ir derli tiktai tada, kai drėgna. Sausra viską naikina. Tai galima pastebėti ir važiuojant greituoju Pacifiko traukiniu, kai jisai artėja prie Kalifornijos ir rangosi kalnų pašlaitėmis tarp įdegusių dykumų. Sužaliuoja tarpukalnės, kur upokšniai pasiekia ir suvilgo kalnų papėdes ir slėnius. Važiuodamas 1952 vasarą, mačiau tokius žalius lopus, vieną kitą sodybą, besiganančius gyvulius lyg kokiose oazėse. Vanduo čia, it kraujas, viską gaivina. Dar daugiau žalumo pasirodo pralindus pro kalnų grandinę, už kurios prasideda lygumos, nusileidžiančios į Pacifiko pakrantę. Bet tai jau žmogaus darbo vaisiai: dirbtiniu būdu drėkinami laukai, sodai ir daržai. Nieko kito nereikia, o tik vandens, kad augtų apelsinai, citrinos, vynuogės, persikai, žy-

dėtų gėlės, stiebtųsi palmės, būtų ganiavos gyvuliam. Žemės gyvybei išlaikyti ir daugiau žmonių pritraukti savo metu labai daug padarė pranciškonai.

Kalifornijoje ispanai **pranciškonai** nuo 18-jo amžiaus vidurio pradėjo kurti savo misijas. Per 60 metų jie įsteigė 22 misijų stotis, pramindami jas daugiausia šventųjų vardais, kurie ir dabar paliko, kaip San Diego, San Francisco, San Mateo, San Pedro, Santa Ana, Santa Barbara, Santa Clara, Santa Maria ... Sakoma, kad važiuojant pro Kaliforniją nereikia imti į rankas maldaknygės: pakanka skaityti vietovardžių vardus, ir atkalbėsi Visų Šventųjų litaniją ... Tie ispanai pranciškonai rūpinosi ne tiktai šventais reikalais — tikėjimu, bet ir steigė plantacijas, drėkino upių vandeniu laukus, veisė sodus ir daržus, augino gyvulius, mokė tai daryti ir žmones. Šis jų triūsas primena viduramžių pradžios benediktinus Europoje, o taip pat ir kitus vienuolius, kurie prie savo vienuolynų užveisdavo sodus ir daržus, geriau įdirbinėjo žemę, steigė mokyklas. Krikščionybė visada mina takus kultūrai. Nevisada prasistiepusi kultūra talkina krikščionybei ir apskritai tikėjimui: gana dažnai jo pamatus ardo ir prislėgia. Kalifornijoje pranciškonam pagerinus gyvenimo sąlygas ir padaugėjus baltiem gyventojam, toji Pacifiko pakrantė pasidarė Ispanijos provincija (1804), o paskui virto Meksikos dalimi.

To tarpu ir amerikiečiai savo sienas stūmė per dykumas vis arčiau Ramiojo vandenyno, o jų laivai pradėjo lankyti Pacifiko pakrantę. Prasidėjo kivirčai, sukeliami Kalifornijoje apsigyvenusių amerikiečių "paribių" (frontiers). Jie norėjo būti po Jungtinių Amerikos Valstybių žvaigžde. Amerikos įtaka tada kilo, o Ispanijos ir Meksikos smuko. Kalifornija amerikiečių galutinai buvo užimta 1846, o po ketverių metų įteisinta, kaip atskira federacijos valstybė — 31. Gyventojų tada buvo apie 100,000. Dabar yra 15 su viršum milijonų. Nė viena kita JAV sritis taip sparčiai neaugo. Kaliforniją išugdė amerikiečių "emigracija" Amerikoje: nuvykti iš Atlanto pakraščio prie Pacifiko buvo beveik sunkiau, negu atvykti iš Europos į Ameriką.

Ispanų pranciškonų vieton pirmiausia atsigrūdo susirgusieji "aukso drugiu". Aukso ieškotojai sunaikino kai kurias

plantacijas, įsteigė aukso kasyklas. Visiškai buvo sunaikintos plantacijos kap. John A. Sutter'io, šveicarų kilmės amerikiečio, kuris laikomas pirmu baltu "imigrantu" iš JAV. Žemės buvo gavęs iš Meksikos ir įsteigęs sodybą, vardu New Helvetia (Naujoji Šveicarija), prie dabartinio Sacramento, Kalifornijos sostinės. Joje dabar yra Fort Sutters muzėjus: to pirmojo kolonisto daiktai ir padargai, kokiais žemę dirbo, vežimai, arklių pakinktai, kambariai ir jų įrengimas. Daug kas labai panašu į senovinį Lietuvos ūkį. Sutteris negalėjo savo ūkio išlaikyti, kai užplūdo aukso ieškotojai, it koks amaras. Bet tas naujas amatas buvo pelningas. Tiktai vienoje Sutterio apylinkėje per penkerius metus (1848 - 1853) aukso surasta 21 kartą daugiau, negu JAV ligi tol buvo jo prirankiojusi visoje savo teritorijoje. Penkerių metų aukso krūva buvo vertinama vienu ketvirtadaliu milijardo dolerių. Toji aukso ieškojimo karštligė ypač buvo apėmusi jaunus vyrus. Daugelį praturtino, bet ir pražudė, panardinusi baisiame moraliniame chaose, kada auksas buvo pavirtęs kone gyvenimo "sakramentu" ... Tvarka pamažu grįžo, kai iš Sacramento miesto Kalifornija buvo pradėta valdyti kaip atskira federacijos valstybė. Aukso gyslos kalnuose ir auksinis smėlis upių dugne greitai žmonių buvo aprankioti. Ir gerai, kad nevisa mūsų žemė yra auksinė — mirtume badu ...

Kalifornija dabar turi daugiau pelno iš žemės vaisių, negu iš aukso, nors dirbamos ir drėkinamos žemės tėra koks dešimtadalis. Savo žemės ūkio gaminiais pralenkia visas kitas šio krašto valstybes. Rinkoje vyrauja įvairiausi šiltų kraštų vaisiai. Daug pelno teikia žibalas ir paskutiniu laiku plačiai išplitusi pramonė. Ji išugdė didelius miestus. Didžiausi yra Los Angeles ir San Francisco.

LOS ANGELES miesto vardas yra ispaniškas. Meksikos gubernatorius Felipe de Neve 1781 prie šv. Petro (San Pedro) įlankos įkūrė nedidelį kaimelį ir jį pavedė Dievo Motinos globai, pavadinęs El Pueblo de Nostra Senora la Reina de Los Angeles, t. y. Mūsų Valdovės Angelų Karalienės sodyba. Toji sodyba ilgainiui išaugo į milijoninį miestą (be priemiesčių 2,5 mil. gyv.), gi vardas nutrupėjo ligi paskutinių dviejų žodžių — **Los Angeles.** Šiandien šis "angeliškas miestas" savo plotu yra pats didžiausias Jungtinėse Amerikos Valstybėse.

Sulipę priemiesčiai išplėtė iki 500-600 kv. mylių, ir vis dar plečias. Tai sparčiausiai augąs didmiestis, ypač šokterėjęs po paskutinio pasaulinio karo. Daug padėjo pagerėjęs susisiekimas automobiliais ir lėktuvais ir išsivysčiusi nauja pramonė. Viena savo dalimi Los Angeles apima garsųjį Hollywoodą — pasaulinį filmų gamybos centrą.

Vakaruose miestas atsišlieja į Didįjį vandenyną, o rytuose atsiremia į aukštus Kordiljerų kalnus, kurie ilga kraipyta grandine nusidriekia visu Pacifiko pakraščiu. Ispanai šiuos kalnus praminė "Virveliniais" (Cordilleras). Kaip kiekviena virvė gali tikti geram ir prastam reikalui, taip yra ir su šiais kalnais prie Los Angeles. Gera, kad vasaromis jie sulaiko dykumų kaitrą, o žiemomis — šiaurės speigus. Klimatas pasidaro vienodesnis, neturįs labai didelių atmainų ir svyravimų. Tačiau yra prasta, kad toji pamario kalnuota siena (Coast Range) nepraleidžia giliau į žemyną miglų, vėjo atnešamų iš vandenyno. Ūkanos (fog) susitelkia viršum miesto, prisisiurbia automobilių ir fabrikų dūmų (smoke) ir sudaro vadinamus "smogus" (smoke and fog). Jie graužia akis, nesveiki yra ir plaučiam. Bet gimsta vis naujų sumanymų, kaip tuos smilkalus išvaikyti. Dabar juos vėjas užneša ir vėjas pragena, kai papučia nuo kalnų. Pūsdamas nuo vandenyno, kada nėra ūkų, padvelkia malonia vėsuma.

Oras apskritai gražus, malonus ir sveikas. Dienos beveik ištisus metus saulėtos, skaidrios, dangaus skliautas švelniai žydrus. Saulėtomis dienomis vaiskiai matomi ir tolimieji kalnai, kurių kiauterės iškyla ligi 8000 pėdų. Žiemą viršūnėse matomas sniegas, kurio mieste niekada neiškrinta. Kalnų papėdėse, kiek žemiau, telkšo ežerai, apaugę spalvingomis pušimis su ilgais spygliais. Vėjelio ošinamos nuteikia malonia ramybe. Girdisi vandens čiurlenimas nuo stačių šlaitų. Yra mineralinių versmių. Žmonės suvažiuoja pasigydyti ir pasilsėti. Kiti patraukia į Pacifiko vandenis, jei būna per šilta.

Saulė retai pasislepia — gal tiktai keliolikai dienų per metus. Įdienojus spinduliai krinta beveik stačiai ir prišildo iki 100 su viršum laipsnių, bet kaitra prakaito nesunkia, nes yra sausa. Naktimis atvėsta ligi 60 - 70 laipsnių. Lietūs prasideda nuo spalio ir protarpiais vilgo žemę ligi balandžio. Tada viskas sužaliuoja ir sužydi, net ir kalnų šlaitai apsikloja

gėlėtu kilimu. Nuo gegužio iki spalio paprastai būva sausra. Kai pristinga drėgmės, viskas leipsta ir vysta, paruduoja. Gėlės ir vejos apie namus laistoma, o sodai, daržai ir laukai drėkinami iš kalnų atvedamu vandeniu.

Mieste yra daug erdvės ir žalumos. Namus ir vilas gaubia palmės, kiparisai, kaktusai, levandos ir kiti atogrąžiniai bei dekoratyviniai augalai, įvairios gėlės, tvenkiniai. Nuo vienos ar kitos kalvos atrodo, kaip bekraštė ugnies jūra. Išsiskiria aukštesni pastatai, bet jų nedaug: visas miestas guli prilipęs prie žemės, kad pasipurčiusi nenukrėstų. Aukštų pastatų neleidžiama statyti (prašokti 45 pėdas); tėra tik kelios išimtys. Tai miestas be dangoraižių, bet plačių gatvių ir alėjų, gausių parkų, kurie užima apie 5000 akrų plotą. Didžiausias yra Griffitho parkas Hollywoode.

HOLLYWOOD ligi 1903 metų buvo atskiras miestukas šiaurinėje Los Angeles apylinkėje, prie kūgio pavidalo kalno, atsiskyrusio nuo kitų. Jo pašlaitės ir kitos kalvos, apaugusios bugenių krūmokšniais, davė tam miesteliui vardą, kuris kartais klaidingai lietuviškai verčiamas "Šventmiškiu". Bugeniai (holly, bet ne holy — šventas) yra neaukšti medukai, tarp 20 ir 30 pėdų, amžinai žali, diržingų stangrių lapų su balksva apačia; lapai yra pailgi ir karpyti, uogų kekės dažniausiai rausvos. Amerikoje ir kitur Kalėdų metu bugeniais puošiamos bažnyčios ir namai. Bet tatai jiem šventumo nepriduoda, kaip ir Hollywoodui, kur dar prieš pirmąjį karą pradėjo kurtis filmų gamybos pramonė. Tam labai palankus sausas, giedras ir saulėtas klimatas. Hollywoodas dėl to pagarsėjo, kaip kino žvaigždžių miestas, pasaulyje plačiau žinomas už Los Angeles. Išpopuliarino ne tiktai filmai, bet ir kino artistų nedrovus gyvenimas, jų dažnos skyrybos, paplitusios ir į platesnę visuomenę. Kino filmai ir prie jų dar prisidėjusi televizija turi taip pat didelės neigiamos įtakos Amerikos jaunuomenei. Jei Hollywoodo vardas kai kam sugestijonuoja šventumą, tai tame Los Angeles priemiestyje nėra meno šventovė, bet grynas biznis, spekuliuojąs žemais žmonių jausmais.

Pirmieji nebylūs filmai pradėti gaminti 1911 Nestoro bendrovės. Toliau technika tobulėjo, bendrovės keitėsi ir kū-

rėsi naujos, išsivystė garsiniai ir spalvoti filmai. Amerika jų pagamina apie 80 procentų viso pasaulio produkcijos. Daugiausia gamina Hollywoode ir jo apylinkėse — Culver City, Universal City, Burbanke. New Yorkas užima antrąją vietą. Kino artistai, gaudami pasakiškus atlyginimus, sukūrė prabangią savo rezidenciją Beverly Hills su puošniomis vilomis ir parkais.

Šis vaidybinio meno miestas, turįs apie 200,000 gyventojų, turi dar senovinio graikško pavyzdžio teatrą, vadinama Hollywoodo "Dubeniu" (Hollywood-Bowl). Tai atviroje gamtoje, tarp kalnų, įrengtas amfiteatras, kuriame gali susėsti iki 20,000 žmonių prieš didelę estradą. Čia būna ne tiktai koncertai, bet ir iškilmingesnės pamaldos, pvz., Velykų metu. Tą dubenį supa parkai. Hollywoode taip pat yra didžiausias Los Angeles miesto Griffitho parkas su observatorijos bokštu ir planetariumu. Prie jo prisišlieja šv. Kazimiero lietuvių parapijos centras.

Hollywoode lietuviai pasidarė žinomi pirmojo Didžiojo karo metais (1914), kai čia buvo susuktas filmas iš lietuvių išeivių gyvenimo ir darbo Chicagos gyvulių skerdyklose. Tai aprašė amerikietis Upton Sinclair savo apysakoje "Džiunglės" (The Jungle). Filmas buvo pagamintas pagal romaną. Upton Sinclair 1906 metais buvo pasiųstas į Chicagos skerdyklas, kaip vyriausybės inspektorius. Jis kovojo už didesnį socialinį teisingumą ir skurdo panaikinimą. Tuo pagrindu 1934 dar statė savo kandidatūrą į Kalifornijos gubernatorius, bet nepraėjo. Jei būtų praėjęs, Kalifornijoje mažai būtų užtikęs jo aprašytų lietuvių net ir didžiajame Los Angeles mieste. Tebuvo kelios šimtinės. Apie tą laiką Hollywoode dirbo iš Lietuvos atvykęs aktorius ir režisorius Juozas Vaičkus. Kiek vėliau savo laimę bandė gražuolė Ieva Paulekiūtė, lietuviškųjų vakarų vaidintoja, tačiau pagarsėjo ne vaidyba, o vedybomis ir skyrybomis su milijonierium Winthropu Rockefelleriu (Mrs. Bobo Rockefeller). Dabar yra iškilę Jokūbas Šernas (Jack Sernas), sūnus Vasario 16 akto signataro, kanadietė lietuvaitė Rūta Kilmonytė (Ruta Le e), kurios tėvai yra iš dzūkiškųjų Daugų apylinkės, Laurynas Skinkys (Laurence Harvey), kilęs iš Žemaitijos, Robertas Jurgaitis (Harland), Amerikos lietuvis.

LIETUVIŲ kūrimosi Kalifornijoje tiksli data nežinoma, nes ir tas Ramiojo vandenyno pakraštys pirmiesiem lietuvių imigrantam mažai buvo žinomas ir dar mažiau prieinamas. Pasiekę Amerikos krantus, pasilikdavo Atlanto pakrantėje, tuojau įsikibę į sunkų darbą, laikydamiesi didesniam būryje ir nedaug ten uždirbdami, kad galėtų keliauti. Vien laiško pasiuntimas (pusės uncijos), kol dar nebuvo pravesti geležinkeliai, atsiėjo penkis dolerius arba pusė tiek, kiek savaitėje uždirbdavo paprastas darbininkas. Geležinkeliai iš vidurio Amerikos į Kaliforniją atvesti tiktai 19-jo amžiaus pabaigoje: Southern Pacific 1877 ir Santa Fe 1885. Dviejų ruožų konkurencija kelionę papigino, ir tada galėjo į Kaliforniją nuklysti vienas kitas lietuvis, ieškodamas laimės, nuotykių arba asmeninio saugumo.

Kai 1905 - 1906 metais Los Angeles mieste įsteigta Susivienijimo Lietuvių Amerikoje (SLA) kuopa, pirmasis organizacinis vienetas, lietuvių tebuvo 25 tarp 300,000 gyventojų. Visi buvo atsikėlę iš rytinio pakraščio. Tiesiai iš Lietuvos pradėjo atvykti apie 1909 metus. Bet dar 1915 metais Pacifiko pakrantėmis keliavęs kun. Jurgis Jonaitis, tada Omahos lietuvių klebonas, Kalifornijoje lietuvių rado labai mažai. Daugiau atsiranda tiktai tarp pirmojo ir antrojo pasaulinio karo. Antrojo karo pradžioje (1940) buvo jau virš 800 tiktai Los Angeles mieste, kur lietuvių daugiausia ir kūrėsi. Labai sparčiai lietuvių skaičius ėmė augti po antrojo karo. Nemažai atsikėlė iš Chicagos, ypač senesnio amžiaus, nusikreipę nuo Floridos, kur vykdavo atostogauti ir gyventi iš pensijos. Tokiu metu jau ima šlyti sveikata, o Kalifornijos sausas klimatas yra jai palankesnis, negu drėgmės prisisunkusioje Floridoje. Bet labiausiai lietuvių skaičių Los Angeles pakėlė naujieji ateiviai — iš savo krašto išblokštieji, kaip ir aš. Man čia atvykus (1957), buvo sakoma, jog lietuvių Los Angeles ir aplinkoje esama tarp 5 ir 6 tūkstančių. Naujieji ateiviai smarkiai išjudino lietuvių kultūrinį gyvenimą, kuriam didelės paskatos turėjo **lietuvių parapijos** įsteigimas.

Lietuvių parapijos steigimu buvo pradėta rūpintis jau nuo 1930-31 metų. Tas reikalas ypač parūpo **Juliui J. Bielskiui,** žemaičiui nuo Tytuvėnų, atvykusiam į Ameriką dar 1908 metais. Čia mokslus beeidamas ir pirmojo karo užkluptas, jis

labai veikliai įsijungė į kovą už Lietuvos nepirklausomybę, buvo Amerikos Lietuvių Tarybos įgaliotiniu, lankėsi Šveicarijoje ir Lietuvoje, pirmajam Didžiajam karui besibaigiant, apvažinėjo daug lietuvių kolonijų Amerikoje, rinkdamas aukas nuo karo nukentėjusiem ir populiarindamas Lietuvos nepriklausomybės idėją. Paskui dirbo Washingtone lietuvių informacijos biure, buvo Lietuvos karinės ir finansinės komisijų nariu, suorganizavo pirmąjį Lietuvos konsulatą JAV (1923) ir buvo konsulu (iki 1926). Nors aukštuosius mokslus buvo baigęs, studijuodamas Hartforde, Washingtone ir New Yorke, bet teisės studijų pagilinti dar nuvyko į Los Angeles universitetą. Čia rado kelis šimtus lietuvių, kurių nuotaikos buvo drumsčios ar bent drumsčiamos Amerikoje susidariusios komunistinės srovės, priešingos nepriklausomajai Lietuvai. Priešišką akciją tarp lietuvių varė "Vilnies" (Chicagoje) ir "Laisvės" (Brooklyn, New York) komunistiniai dienraščiai ir apie juos susitelkusios draugijos. Toji priešiška akcija plačiai buvo varoma ir kitose lietuvių kolonijose, bet susidurdavo su didesniu pasipriešinimu lietuvių parapijų bei draugijų ir kitomis patriotinėmis lietuvių organizacjomis. Los Angeles mieste ilgai lietuvių parapijos nebuvo, tai nebuvo kam nė telkti ramesnių ir savo kraštą tikrai mylėjusių žmonių. Atsilankius 1931 kun. Pranui Garmui, buvusiam lietuvių parapijos klebonui Sheboygan, Wisconsino valstybėje, dr. Juliaus J. Bielskio bute įvyko pasitarimas, kuriame dar dalyvavo aktorius Juozas Vaičkus, Antanas Malinauskas, Juozas Strungis ir k. Nors buvo sudarytas komitetas parapijai kurti, o kun. Pr. Garmus turėjo ilgą visuomeninio ir religinio darbo patyrimą dar iš Lietuvos, bet tie pirmieji žingsniai nebuvo lengvi, vaisių greitai nedavė dėl nemažos dalies lietuvių nepalankumo, ir kun. Pr. Garmus išvyko į Pennsylvaniją. Vėliau dar bandė parapiją organizuoti senukas kun. Juozas Halaburda ir kun. Fabijonas Kemėšis (1936), bet ir jie tvirtesnių užuomazgų nesudarė. Kun. Fab. Kemėšiui, nėra abejonės, būtų pavykę nugalėti visas kliūtis, žinant jo energiją ir organizacinius gabumus, kuriais jis plačiai pasireiškė rytiniame Amerikos pakraštyje, kurdamas draugijas, dirbdamas parapijose ir spaudoje, bet buvo nukviestas Lietuvon užimti profesoriaus pareigų Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijoje. Dar buvo užkly-

dęs kun. Juozas Janilionis (1938), pravažiuodamas į Pietų Ameriką, lankėsi Los Angeles arkivyskupijos kurijoje, bet per keletą savaičių daug ko negalėjo pasiekti. Vėliau tik spaudoje kėlė lietuvių parapijos steigimo reikalą.

Parapijos steigėjo vardas atiteko **prel. Juliui Maciejauskui,** ilgamečiui Švėkšnos klebonui (1899 - 1937) ir dekanui, to Žemaitijos miestelio ugdytojui, švietėjui ir statybininkui: pastatė mūrinę bažnyčią, namus gimnazijai, kurią pats įkūrė ir globojo, įsteigė bendrabutį, prieglaudą su ūkiu, ligoninę. Tie pastatai ir įstaigos išaugo prel. J. Maciejausko triūsu ir didžia dalimi Amerikos lietuvių aukomis. Tam tikslui daug kartų važinėjo į Ameriką, ją gerai pažino, buvo apkeliavęs kone visas lietuvių kolonijas. Bet dideli darbai sudarė ir didelių rūpesčių, kurių jau nebepakėlė senyvas amžius (artėjo 70 metų) ir anuomet pro pasaulį ir pro Lietuvą prasiritusi ūkinė depresija. Telšių vysk. Justino Staugaičio atleistas iš klebono pareigų, paskiriant jam parapijos ir Lietuvos vyriausybės pensijas, sumanė dar kartą aplankyti Jungtines Amerikos Valstybes.

Devintąjį kartą perplaukė Atlantą, atvykęs į New Yorką, kur 1938 buvo surengta pasaulinė paroda su įspūdingu Lietuvos skyrium. Važiavo ir daugiau lietuvių į tą parodą, ir nebe vienas paliko už Atlanto, prasidėjus antram pasauliniam karui (1939). Pasiliko ir prel. J. Maciejauskas. Pasiliko, bet nesilsėjo: lankė lietuviškas parapijas, vedė misijas, pavadavo atostogų metu lietuvius klebonus. Viešėjo ir pas kun. Juozą Jusevičių, Omahos lietuvių kleboną, dzūką iš Kalesninkų, Vilniaus krašto. Jisai prikalbino siekti Pacifiką, Los Angeles, ir bandyti kurti naują parapiją — Omahos "kaimynę" už pusantro tūkstančio su viršum mylių, už dykumų ir kalnų, izoliuotam nuo kitų lietuviškųjų kolonijų pasaulyje.

Los Angeles miestą prel. J. Maciejauskas pasiekė 1940 metais ir prisistatė vietos arkivyskupui John J. Cantwell. "Su prelatu, ir dar senu, ilgų kalbų negali būti, — rašoma šv. Kazimiero parapijos apžvalgoje. — Jam buvo leista klausyti išpažinčių ir, susitarus su kurios nors bažnyčios klebonu, retkarčiais padaryti lietuviams pamaldas" (žiūr. Los Angeles šv. Kazimiero lietuvių parapijos dešimtmetis, 1951). "Prelatas įsikūrė prie šv. Povilo bažnyčios, Washington Blvd.

ir Bronson St. kampo. Tos bažnyčios klebonas leido lietuviam turėti pamaldas po bažnyčia salėje. Pirmosios pamaldos buvo labai paprastos. Tik keletas žmonių. Prelatas pasakė ilgą pamokslą, ypač ragindamas, kad kitą sekmadienį daugiau susirinktų ... Atsirado ir choro branduolys, kuriam vadovavo Bronė Starkienė ... Po trijų mėnesių gaunamas įsakymas išsikraustyti iš bažnyčios pogrindžio; mat, per garsiai giedama ir trukdoma kitiem melstis". Prelatas tada "kreipėsi į vengrų kleboną kun. M. Lani ... Būdamas labai palankus lietuviams, mielai sutiko, nors tam trūko ir vietos ir laiko".

Bet kampininkauti ir pas gerus žmones yra sunku. Prelatas "randa parduodamą 9-nių kambarių namą (2511 Third Ave.), kurį būtų galima perdirbti ir įrengti laikinę lietuviams bažnytėlę, ir dar būtų apsčiai vietos pačiam gyventi". Besiteiraujant tam namui rinkti pinigų, sukilo kitas pogrindis — tasai, kuriam lietuviškųjų parapijų steigimas dūrė širdį ir kitose lietuvių kolonijose. Beveik kiekviena Amerikos lietuvių parapija savo pradžioje susidūrė su užgaulia nekatalikiškų organizacijų ir spaudos akcija. Los Angeles lietuvių visuomenėj taip pat buvo paskleista piktų kalbų ir prasimanymų. Labiausiai plūdosi komunistinė lietuvių spauda, gi tuo pačiu metu išsijuosusi gyrė bolševikinę Sovietų Rusijos okupaciją Lietuvoje. Tačiau prel. J. Maciejauskas dėl to rankų nenuleido, susilaukė ir talkos. "Viktorija Masiliūnaitė ... sutiko kun. Prelatui paskolinti pinigų. Pridėjęs dar savo, sudarė 6000 dolerių, ir minėtas namas buvo nupirktas".

"1941 metų birželio 1 d. buvo pašventinta pirmoji lietuvių bažnyčia ... Pamaldos buvo vengrų bažnyčioje, iš kur po pamaldų visi vyko į bažnytėlės pašventinimo apeigas, kurias atliko pats tuometinis Los Angeles arkivyskupas J. Cantwell. Ji buvo dedikuota šv. Kazimierui. Arkivyskupas buvo nustebintas nemažu lietuvių būreliu. Pamaldų metu pasirodė ir lietuvių choras, kuris, Bronės Starkienės ir Jean Gražytės vadovaujamas, gražiai giedojo... Arkivyskupui padarė gilų įspūdį ... Išreiškė gilų savo pasitenkinimą ir davė žodinį leidimą organizuoti lietuvišką parapiją".

Savoje bažnytėlėje buvo įrengta 70 sėdimų vietų, bet pradžioje nei jų visų neužpildė. Ir aukos savo religiniam ži-

diniui išlaikyti buvo labai jau skurdžios. "1941 metų birželio 8 d., pirmąjį sekmadienį po bažnytėlės pašventinimo, surinkta bažnyčioje $6.31...". Parapijos atramos lietuvių visuomenėje buvo dar labai silpnos.

Prel. J. Maciejauskas ėmėsi lankyti Los Angeles lietuvius, kalbindamas ateiti į lietuviškas pamaldas ir jungtis į savą parapiją. Patirdavo nemažai nemalonumų bei išjuokų, bet turėjo kantrumo ir atlaidumo. "Jautė, kad tie žmonės negali būti tokie; jie yra suvedžioti, juos reikia susigrąžinti". Tam tikslui daug pasitarnavo **kun. Jonas Kidykas, S. J.**, kilęs iš Žemaičių Kalvarijos šventovės, atvykęs iš Chicagos, kur telkėsi lietuviai jėzuitai, karo sulaikyti Vakarų Europoje ir Amerikoje. Kun. J. Kidykas "sekmadieniais ir kitomis progomis sakydavo pamokslus bažnytėlėj, o šiaip dienomis lankydavo lietuvius namuose ... Visa tai pajudino žmonių sąžines, privertė juos pasvarstyti. Netrūko nė atsivertimų". Tikinčiųjų lietuvių skaičius daugėjo, parapija augo.

Prel. J. Maciejauskas dar ėmėsi laiškais ir spaudoje raginti Amerikos lietuvius keldintis į Los Angeles. "Ta misija jam puikiai pasisekė ... Susilaukė gerų padėjėjų, vyrų ir moterų, kurie ir šiandien, kartu su vietiniais, su didele ištverme ir atsidavimu dirba savo Bažnyčios ir Tėvynės labui".

Tėvynė buvo atsidūrusi antroje žiaurioje bolševikų okupacijoje (1944). Vokietijoje dešimtys tūkstančių lietuvių bėglių, kaip matėme, pateko į skurdą ir vargą. Dar iš savo vargo neišbridusi, jauna Los Angeles lietuvių parapija atjautė tuos išblokštuosius lietuvius. Jiem paremti prel. Maciejausko rūpesčiu 1944 spalio 15 įsisteigė Balfo 13 skyrius, vienas iš pirmųjų. Jau kitais metais prel. J. Maciejauskas "gavo vyskupo leidimą padaryti visoje arkidiecezijoje rūbų ir maisto rinkliavą ... Prelatas važinėjo po klebonijas ir visa, kas buvo surinkta, gabeno į savo garažą, kur buvo pakuojama ir siunčiama tremtiniams ... 1945 metais mažytė Los Angeles lietuvių parapija tremtinių šelpime užėmė trečią vietą visoje Amerikoje".

Bet tasai triūsas atsiliepė prel. J. Maciejausko sveikatai; jis jau artėjo prie 80 metų. Ištiktas paralyžiaus, mirė po trijų mėnesių — 1947 gegužės 14; palaidotas Kalvarijos kapinėse. Jį lydėjusieji 100 automobilių rodė, kiek jau buvo iš-

augusi lietuvių parapija, palyginus su pirmomis pamaldomis savoje bažnytėlėje prieš šešerius metus.

Prel. J. Maciejauskui dar besergant, naujuoju klebonu 1947 balandžio 11 buvo paskirtas **kun. Jonas Kučinskas - Kučingis**, velionies parapietis, atsikviestas vikaro pareigom iš Vokietijos 1946 liepos 27. Kun. J. Kučingis, gimęs 1908 gruodžio 23 Šnypšlių km., Švėkšnos parapijoje, mokėsi Švėkšnos "Saulės" progimnazijoje, įsteigtoje prel. J. Maciejausko (1919), Torino saleziečių kolegijoje (Italijoje) ir Telšių kunigų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1937 birželio 6, metus laiko buvo Šilalės progimnazijos kapelionu ir parapijos vikaru, 1938-39 Milano Jėzaus Širdies universitete studijavo sociologijos ir pedagogikos mokslus. Grįžęs Lietuvon, karui prasidėjus, buvo Lietuvos kariuomenės kapelionu, Šilalės klebonu ir Telšių gimnazijos kapelionu, išgyvendamas sunkią pirmąją bolševikų ir paskui vokiečių okupaciją. Nuo antrosios bolševikų okupacijos pasitraukęs į Vokietiją, čia buvo Nasgenstadte seserų vienuolyno kapelionu, ėjo vokiečių parapijos klebono pareigas ir toje Rottenburgo vyskupijoje rūpinosi lietuvių bėglių dvasiniais reikalais. Prieš atvykstant kun. J. Kučingiui į Los Angeles, pirmuoju vikaru buvo kun. Kazimieras Malakauskas, antruoju kun. Jonas Tamulis, atvykęs iš Australijos (1946), į kur neužilgo vėl grįžo. Toliau vikarais yra buvę kun. Lionginas Jankus, kun. Vacius Šiliauskas, kun. Antanas Bučmys, kun. Antanas Valiuška. Kun. J. Kučingiui klebonaujant, įgyta dabartinė parapijos nuosavybė ir pastatydinta nauja bažnyčia. Pirmoji bažnyčia buvo parduota ukrainiečiams katalikams 1948 m.

Dar velionis prel. J. Maciejauskas buvo susirūpinęs naujos bažnyčios statyba ir nužiūrėjęs prikti sklypą, bet "1947 metų rudenį buvo rasta parduodama presbiterijonų bažnyčia bei klebonija 2704 St. George St., ir sklypas 100 x 170 didumo šiaurinėje Hollywoodo dalyje ... Naujoji vieta buvo žymiai didesnė ... Bažnyčioje galėjo tilpti apie 600 žmonių". Naująją bažnyčią pašventino prel. Mykolas Krušas, šv. Jurgio lietuvių parapijos Chicagoje klebonas. Bet "nors dabar parapija ir turėjo žymiai daugiau vietos, bet jai trūko salės". Buvo nutarta statyti visai naują bažnyčią, o pirktąją iš presbiterijonų paversti sale. Tam tikslui pripirkta kita tiek

žemės ir pradėtas vajus naujai bažnyčiai statydinti. 1951 rugsėjo 16 nauja "bažnyčia buvo beveik visai baigta, ir tą dieną su didelėmis iškilmėmis buvo atlaikytos pirmosios pamaldos naujoje bažnyčioje".

Naujos bažnyčios "bokšto vietoje yra didoka kryžkelės koplytėlė su šv. Kazimiero statula. Dešiniajame bažnyčios šone, viršuj kunigų zakristijos, yra nedidelis bokštas, Kalifornijos misijų stiliaus varpinė. Bažnyčios portalą puošia originalaus didumo Aušros Vartų Švenč. Marijos paveikslas, padarytas iš terakotos ir aplinkui išpuoštas tokios pat medžiagos plytelėmis, išraižytomis lietuviškais ornamentais ... Didžiosios durys — lietuviško namo durų derinys ... Visi langai — vitražai apvesti lietuviškomis tautinėmis spalvomis, vaizduoja sopulingosios ir garbingosios rožančiaus dalių paslaptis ... Šalia didžiojo altoriaus yra Šiluvos Stebuklingosios Mergelės Marijos vitražas". Naujoje bažnyčioje yra 400 sėdimų vietų apačioje ir 80 prie vargonų. Pašventinta 1951 spalio 14 Los Angeles arkivyskupo, dabartinio kardinolo Mc-Intyre". (Tekstas kabutėse imtas iš leidinio "Šv. Kazimiero liet. parapijos dešimtmetis", Los Angeles, 1951).

Antrajame dešimtmetyje šv. Kazimiero lietuvių parapija Los Angeles dar labiau išaugo. "1954 metais buvo nupirktas keturių butų namas, kuriame įrengta patogi klebonija. 1955 metais didelė parapijos geradarė ir fundatorė Agnes Gilienė savo namą (2901 Griffith Park Blvd.) perleido parapijai. Jos name buvo įkurdintos šv. Kazimiero seserys, o senoj klebonijoj ... atidarytas vaikų darželis ir nuo 1957 — pirmasis pradžios mokyklos skyrius. 1958 įsigijamas šešių butų namas, kuriame įrengiama pastovi ir erdvi klebonija, o prieš tai turėtos klebonijos patalpos perleidžiamos vienuolynui. 1959 metais ... nugriauta senoji klebonija ir A. Gilienės namas, į kurio vietą ... perveštas dabartinis seselių namas, pripirktas dar vienas sklypas mašinoms pastatyti ir pastatoma nauja moderni Kalifornijos stiliaus penkių klasių mokykla ... Netolimoj ateity mokykla bus praplėsta iki 8 klasių ... Parapijai priklauso 850 lietuvių šeimų ir 71 nelietuvių" (žiūr. Los Angeles šv. Kazimiero parapijos "Lietuvių Žinios" 1961 Nr. 10).

Parapija turi dar erdvę ir puikią salę, kuri 1956 buvo pa-

grindinai atremontuota ir praplėsta. Joje būna dažni Los Angeles lietuvių susirinkimai, minėjimai, vakarai ir koncertai. Apie šv. Kazimiero parapiją telkiasi kone visas šios kolonijos lietuvių veikimas. Jisai ir pasidarė gyvesnis, tiktai parapiją įsteigus.

Kiekviena parapija telkia žmones ne tiktai religiniam, bet ir **kultūriniam** darbui. Lietuvių parapijai svetur dar rūpi ir tautinis darbas. Kai lietuvių tauta dėl antrojo pasaulinio karo atsidūrė svetimųjų nelaisvėje, gi nemažai lietuvių iš savo gimtojo krašto buvo išblokšta, Los Angeles šv. Kazimiero parapijoje, kaip matėme, pirmiausia buvo suorganizuotas šalpos darbas — įsteigtas Balfo skyrius, kuriuo rūpinosi dar prel. J. Maciejauskas. Netrukus tiem išblokštiem lietuviam prireikė dar kitos paramos — padėti iš Europos atsikelti į Ameriką, parūpinant buto ir darbo garantijas. Tam tikslui prie parapijos sudarytas tremtinių įkurdinimo komitetas — kun. J. Kučinskas - Kučingis, Br. Starkienė ir Antanas Skirius. Parapijos patalpos buvo pirmoji sustojimo vieta. Tuo būdu atvyko apie 84 šeimos (iki 1951), vėliau ir daugiua. Tarp atvykusiųjų į Los Angeles lietuvių šiai kolonijai teko garbė sulaukti Vasario 16 akto signataro **prof. Mykolo Biržiškos** bei jo šeimos. Gi nuo 1939 Los Angeles mieste dar veikia Lietuvos konsulatas; konsulu yra Julius J. Bielskis.

Naujieji ateiviai įnešė daug gyvumo į Los Angeles lietuvių organizacinį veikimą. Prie senesnių draugijų, kurias apie 1947 metus įsteigė kun. J. Kučingis, kaip Lietuvos Vyčiai, Šv. Vardo Draugija, Amerikos Lietuvių Katalikių Moterų Sąjunga, Lietuvių Katalikų Susivienijimas Amerikoje, prisidėjo visa eilė naujų: susiorganizavo Lietuvių Bendruomenė, Alto skyrius, ateitininkai, skautai, studentai, lietuviai teisininkai, inžinieriai, žurnalistai, buvę Lietuvos kariai (Ramovė), tautininkai, lietuviai respublikonai ir k. Visuomeninis ir kultūrinis lietuvių veikimas pasidarė gana judrus: dažni susirinkimai bei posėdžiai, minėjimai, vakarai, lietuvių dienos, koncertai — visa tai patraukia ir tuos lietuvius, kurie šiaip jau su parapija artimesnių ryšių neturi. Lietuvių parengimam meninę programą dažnai išpildo šv. Kazimiero parapijos choras, sulaukęs jau savo dvidešimtmečio, kaip ir parapija; pirmo-

mis choro vadovėmis buvo Br. Starkienė ir J. Gražytė, o nuo 1953 sėkmingai vadovauja kompoz. Bronius Budriūnas, šv. Kazimiero parapijos vargonininkas. Dar 1949 rudenį klebono kun. J. Kučinsko iniciatyva buvo įsteigta lituanistinė šeštadieninė mokykla, kuri veikia ir dabar. Los Angeles mieste yra leidžiamas vienintelis Kalifornijoje lietuvių laikraštis — mėnesinis iliustruotas žurnalas **"Lietuvių Dienos"**, pakeitęs "Kalifornijos Lietuvį" (1946 - 49); leidėjas Antanas Skirius, redaktorius — poetas Bernardas Brazdžionis. Nuo 1950 prie parapijos veikia lietuviškų knygų ir laikraščių kioskas, kurį su dideliu pasiaukojimu ir ištverme veda Vacius Prižgintas.

Yra smagu pabrėžti, kad Los Angeles miesto ir apylinkių lietuviai "yra viena įtakingiausių ir kultūriniame gyvenime veikliausių tautinių grupių. Kalifornijos kongresas 1957 priėmė rezoliuciją, kuria pareiškiamas lietuviams pagyrimas už jų organizacinius darbus ir kūrybinį įnašą į valstybės visuomeninį gyvenimą. Rezoliucija buvo adresuota šv. Kazimiero parapijai, ir jos tekstas iškabintas parapijos salėje. Los Angeles miesto valdyba, ryšium su šv. Kazimiero 500 metų gimimo sukaktimi, 1958 priėmė specialią rezoliuciją, kuria sveikina lietuvius ir drauge pareiškia užuojautos dėl Lietuvos okupacijos. Lietuviai turi artimų ryšių su Kalifornijos vadovaujančiais politikais ... ir iš viso turi gerą vardą, kaip aukštos kultūros, kūrybinga etninė grupė" (Lietuvių Enciklopedija XVI 446).

Atvykęs į Los Angeles 1957 vasarą, aš tuojau pastebėjau tuos geruosius lietuvių būdo bruožus: jie tvarkingi, darbštūs, rimti ir sąžiningi. Greitai įsigyja gerą vardą darbovietėse ir kitataučių akyse. Lietuviškame darbe taip pat gana judrūs ir veiklūs, nors didelis miestas gerokai išblaško, o asmeniški rūpesčiai ir laiko nedaug bepalieka. Pasitaiko, be abejo, ir srovinių bei asmeninių nesusipratimų, bet kuri didesnė lietuvių ar ir nelietuvių kolonija be jų apsieina? Tokia jau žmogiškoji mūsų prigimtis — nevisada nuosaiki. Kai lietuviai dar turi sunkių problemų — savo krašto laisvinimo ir savo tautybės išlaikymo didelėje kitataučių masėje — pasidaro dar sunkesni ir gyvenamosios vietos rūpesčiai ir bendro sutartino darbo uždaviniai. Reikia didelio pasiaukojimo, susipratimo ir takto. Lietuviam apskritai nestinga gero ir malonaus el-

gesio su kitais; tik kai kada ir kai kuriem pritrūksta to gero būdo su savais.

Asmeniškai pasijutau labai laimingas, atsiradęs didelėje lietuvių kolonijoje, tarp malonių ir simpatiškų žmonių, pasiilgęs lietuviškų vakarų, susirinkimų ir pamaldų. Lietuviškas gražus giedojimas bažnyčioje man net ašaras spaudžia, o lietuviškos programos vakaruose, vaidinimai, tautiniai šokiai, dainos solistų ir choristų dideliu džiaugsmu širdį kutena. Didžiai esu dėkingas kleb. kun. J. Kučingiui, kad mane į Los Angeles lietuvių parapiją atkvietė, ir kardinolui J. Francis A. McIntyre, kad sutiko savo arkivyskupijoje priimti. Daug man padėjo ir brolis Juozapas su savo šeima ir gerasis Fr. Speecheris, labai veiklus parapijoje, ilgą laiką vadovavęs jos komitetui. Buvo didele man staigmena ir tai, kad 1958 metų pradžioje (kovo 23) mano 50 metų kunigystės sukaktis prisiminta pagerbtuvėmis parapijos salėje ir dovanomis. Nuoširdi padėka dalyvavusiem pamaldose ir bankete, ruošusiem tas iškilmes, sveikinusiem ir teikusiem dovanų. Savo maldose nuolat prisimenu ir prašau Dievo malonių suteikusiem man tokį didelį džiaugsmą. Tik tai buvo liūdna, kad tos sukakties negalėjau minėti brangioje tėvynėje, kuri kenčia kitam pasaulio pakrašty, vergijoje nuožmaus ir negailestingo priešo, priešo Dievo ir žmonių.

PENKIASDEŠIMTS metų kunigystės ir arti 80 metų amžiaus — tai Viešpaties didelė malonė. Teesie Jis pagarbintas! Teesie Jo valia, kad gyvenimo saulėlydis sutampa su saulėtu svetimu kraštu, kurį priėjau po tokio ilgo kelio, niekada nesitikėjęs, kad čia kada būsiu.

PRIE KRYŽIAUS KELIO

KRYŽIAUS keliu eina ne tiktai atskiri žmonės, kai jų gyvenimas prisisunkia kančios ir pasidaro nepakeliamai sunkus. Kryžiaus keliu eina ir ištisos tautos, kankinamos ir žudomos jų pačių žemėje. Žudomos ne dėl to, kad būtų kitiem kuo nors nusikaltusios, o tik dėl to, kad už kitus yra mažesnės ir silpnesnės. Bet ir jos nori gyventi laisvai ir nepriklausomai, turėti savo valstybę.

Nepriklausoma valstybė yra kiekvienos sąmoningos tautos idealas, ir kiekviena turi teisę jo siekti, kad galėtų apsaugoti savo gyvybę ir išvystyti savo dvasines galias. "Atimti iš žmogaus, o juo labiau iš tautos galią apreikšti savo turimas pajėgas, — rašė prel. Aleksandras Dambrauskas dar prieš 50 metų, — yra ne tiktai didžiausia neteisybė žmonijos atžvilgiu, bet ir didžiausias nusidėjimas Dievui" (Draugija, Kaunas 1908, 13 nr. 66 -.).

Dieviškieji įstatymai, kurie tvarko žmonių santykius, apima ir tautas, nes tauta teikia saugumo garantiją ir atskiram asmeniui, ypač tauta laisva ir nepriklausoma. Tautų suverenumas pripažįstamas net ir tais tarptautiniais aktais, iš kurių kyšo užslėptas grobuoniškumas. Antai, Jaltos konferencijoje (1944), kurioje Sovietų Rusija aiškiai parodė savo plėšikiškus nagus, vis dėlto buvo priimta deklaracija, ir ji skelbė: "Tautos, kurių suverenės teisės užgrobtos, jas atgaus... Kiekviena tauta turi teisę pati pasirinkti savo valstybinę santvarką". Tai iš žmonijos gelmių prasiveržęs balsas. Jo negalėjo užslopinti net ir prekiautojai kitom tautom, net ir žmonijos žudikai, kaip sąžinės balso negali visai nustelbti nusikaltėlis. Bet kadangi tų tarptautinių nusikaltėlių vis atsiranda, tai nesiliauja ir kryžiavimas bei žudymas silpnesnių ir mažesnių tautų.

Lietuva yra viena iš tokių kryžiuojamų tautų. Amžių bėgyje ji susilpnėjo ir atsidūrė tarp didžių besočių kaimynų, ant siauro Baltijos pamario, tartum ant kokio liepto. Norima nuo to savojo žemės sklypo lietuvių tautą nustumti ir pražudyti. Mūsų laikais šiame tautžudiškame nusikaltime du Lietuvos priešai, abu kaimynai, vienas antram buvo padavę rankas ir pasidarę draugai. Istorijoje paliks paradoksu, kad bolševikinė Rusija ir nacinė Vokietija, atstovaujamos Stalino ir Hitlerio, kurie vienas antrą plūdo paskutiniais žodžiais ir tykojo pulti, rado bendrą kalbą karo išvakarėse (1939 m.), slaptai pasidalydami Lietuva ir kitom Baltijos valstybėm. Tačiau nereikia nustebti dėl tos nusikaltėlių klastingos sutarties: bolševizmas ir nacizmas buvo dvynai, pagimdyti neapykantos žmoniškumui ir krikščioniškiem gyvenimo principam.

Abu tie diktatoriai, atėję į valdžią iš žmonijos padugnių, suniekino Kristaus ženklą — **kryžių**. Kiekvienas tai padarė savo būdu. Bolševikai rusai pasigamino žvėriškumo simbolį, kuris mena kryžių, bet jį sudaro sukryžiuoti pjautuvas ir kūjis. Naciai vokiečiai savo simboliui — svastikai užlaužė kryžiaus galus, pasidarydami mašinos dantratį. Tie apokalipsiniai ženklai sutraiškė milijonus žmonių. Bolševikai masines žudynes pradėjo savo revoliucija (1917) ir nesiliauja žudę ligi šiolei, pavergdami vis daugiau tautų pjautuvo ir kūjo mirtiniem smūgiam. Vokiečiai nacionalsocialistai, atėję valdžion 1933, sukėlė antrąjį pasaulinį karą ir jo metu taip pat išžudė mases žmonių tiktai dėl to, kad jie nebuvo vokiečiai arba "negrynos rasės". Kai germaniškieji žmogžvėrys susilaukė galo ir bausmės, tai slaviškieji budeliai tebelieka siautėti nenubausti. Lietuvą, apkėstą kaimynų slavų ir germanų, slėgė ir niokojo paeiliui vieni ir antri. Po karo buvo laukiama tų baisybių galo, bet jos nesibaigė. Bolševizmas dar žiauriau užsėdo mažą ir nieku nekaltą lietuvių tautą ramiam Baltijos pamaryje.

Išeinu kartais į Ramiojo vandenyno pakrantę, ir mintys nuskrieja savon gimton šalin, kur kryžiaus keliu tebeina manoji tauta. Atsiskleidžia krauju rašyta paskutinio dvidešimtmečio Lietuvos istorija. Perveria širdį lietuvių tautos kančia savoje žemėje, ašaros ir kraujas Sibire, skaudus neteisybės jautimas išblaškytųjų po platųjį pasaulį.

TĖVYNĖJE, karui pasibaigus, dar buvo vilčių, kad Vakarų sąjungininkai imsis vykdyti kilnius ir teisingus savo pareiškimus: Atlanto chartos (1941), Jaltos deklaracijos (1944), Jungtinių Tautų statuto (1945). Visur buvo pabrėžta tautų laisvė, savarankus nepriklausomas valdymasis, demokratijos principai, žmoniškumas, taika, gerovė ... Tam buvo kariauta. Ir jeigu karo metu tie kilnūs principai buvo temdomi ir drumsčiami politinės strategijos, besiderant su Sovietų Rusija, tai atrodė, kad po karo bus iš bolševikų pareikalauta tų principų laikytis, nes po jais taip pat pasirašė. Tokių vilčių turėjo pavergtieji, palikę bolševizmo naguose. Lietuvoje būta vilties, kad "bolševikų ... okupacija truksianti neilgai ir kad reikia tik išlaukti iki bus įvykdyti Atlanto chartos pažadai atstatyti nepriklausomybę tiems kraštams, kurie ją turėjo prieš karą, bet kurie jos buvo dėl karo netekę" (J. Brazaitis, Partizanai, Lietuvių Enciklopedija XXII, 1960, 44-45 p.).

Kad ligi to laiko būtų apginti Lietuvos gyventojai nuo priešo smurto ir kad būtų visiem aišku, jog lietuvių tauta nesutinka su jokia okupacija, o siekia savo nepriklausomybės, Lietuvoje užvirė **partizaninės kovos** su milžiniškom priešo jėgom, su kuriom skaitėsi ir Vakarų sąjungininkai. Atrodė beprasmė kova tiktai tiem, kurie po karo pasijuto laisvi ir saugūs savo žemėje. Kai lietuviam laisvė buvo paneigta ir tautos gyvybei grasoma dideliu pavojumi, jie stojo į nelygią, bet karžygišką kovą, kuri truko apie dešimtį metų. Per tą laiką rusai Lietuvoje įsistiprino savo teroru, masiniais žmonių išvežimais ir kolektyvizacija. Per tą laiką paaiškėjo, kad laisvojo pasaulio didžiosios valstybės tebelieka kurčios žudomųjų žmonių šauksmui ir jų pastangom išsivaduoti. Per tą laiką dar išaiškėjo, kad laikomasi ne tų pažadų, kurie turėjo atnešti pavergtiem laisvę, bet negarbingų įsipareigojimų Sovietų Rusijai. Dėl to ji pasidarė grėsmi net ir tiem ,kurie karo metu išsaugojo Rusiją nuo katastrofos ir iškėlė į didžiąsias galybes. Lietuva liko apleista ir išduota žiauriam likimui.

"Jie mus atidavė mirčiai Jaltoje, Potsdame ... kartoja ir toliau tas klaidas, neišdrįsdami pakelti protesto balso prieš mūsų tautos naikinimą, bet nenorėdami žinoti, kad mes dar esame jais ne tiktai nusivylę, bet kad tęsiam kovą

su jų 'sąjungininku', nebežinodami pralaimėjimo ... Ir ilgas, ir baisiai kruvinas dar styro mums prieš akis kovos kelias... Belieka tęsėti kovą toliau, pačiais gudriausiais metodais, kurie suteiktų mums galimybės šitą kovą išvesti ligi reikiamo momento" — rašė Juozas Lukša — Daumantas, vienas iš žymiųjų Lietuvos partizanų vadų, žuvęs kražygio mirtimi (1951). Yra jo parašyta ir išleista knyga "Partizanai" (Chicagoje 1950) — liudijimas herojinės lietuvių kovos su antrąja bolševikų okupacija.

Bolševikai stengiasi tą mūsų tautos didvyrišką kovą suniekinti, vadindami Lietuvos partizanus "banditais", tuo tarpu vokiečių okupacijos metu (1941 - 44) savuosius partizanus kelia į "herojus", nors jie pridarė daug žmonėm skriaudų, provokuodami vokiečių kerštą nekaltiem žmonėm (Pirčiupio kaime prie Rudninkų girios). Bolševikų visa tokia elgsena: savus nusikaltimus prikišti kitiem ...

Antrosios okupacijos bolševikų nusikaltimai tokie dideli ir baisūs, kad jų net neįmanoma išreikšti žodžiais. Nuo siaubo sustingsta kalba. Štai, vienas iš partizanų, suimtas ir kentėjęs Sibire, laimingu dar būdu buvo paleistas ir pasiekė Ameriką. Jis pasakoja:

"Nespėjo Europos laukuose nuaidėti paskutiniai karo šūviai, o Lietuvos miestelių ir miestų gatvėse ir aikštėse jau gulėjo pirmieji lietuvių partizanų lavonai: vyrai ir moterys, išsukinėtomis rankomis ir kojomis, išrengti, durtuvais subadytais kūnais; jie gulėjo išniekinti purvinoje gatvėje. Suvaryta gyventojų minia pilnomis siaubo akimis žiūrėjo į gulinčius ir ne vienas, dantis sukandęs, laikėsi, kad nepravirktų, nes tai jau galėjo sukelti įtarimą. Štai, sargyboje stovintis čekistas spyrė vienam nužudytajam į veidą. Minioje pasigirdo klyksmas, ir senyva moteris sukrito apalpusi. Ilgiau ji neišlaikė, žiūrėdama į savo sūnaus lavoną".

"Ir taip diena po dienos. Gatvėse lavonai. Kalėjimai prikimšti. Visur ašaros, kraujas. Dienom rusų ir vietinių išgamų būriai vaikšto po kaimus, provokuoja ir plėšia gyventojus. Tai ano meto Lietuvos vaizdai. Kiek buvo tokių įvykių, kad kratos metu nieko pas gyventoją neradę, jie kur nors įkiša šovinių ar rankinių granatų, apie kuriuos gyventojas nieko

nežino. Ir tokiu būdu suima, kankina, o jei išlieka gyvas — išveža į Sibirą.

"Tačiau vis nauji vyrai stojo į kovą: gimnazistai, studentai, jaunimas, pilnas jėgų ir energijos nebijojo stoti į tą nelygią kovą ... Lietuviai ėjo į kovą pasitikėdami Vakarais, ir žuvo šimtais, tūkstančiais, žuvo trėmime ir Sibire" (žiūr. Darbininkas 1958 spalio 10).

Kitas asmuo, atvykęs iš Lietuvos į Ameriką 1958 metų pabaigoje, liudija:

"Baisus vaizdas buvo Veiverių apylinkėje. Tenai rusai su kariuomene apsupo partizanus ir visi turėjo tame sklepe, arba, kaip sakant, bunkeryje žūti; net kiti patys save susinaikino, kai matė, kad neištruks ... Ten buvo baisus įspūdis. Tame būry buvo aukšti Lietuvos karininkai ir kunigas iš Kauno ... Tas stribas, kuris tuos lavonus saugojo, tai žmonės pasakojo, kad iš baimės numirė, nes jam pradėjo vaidintis" (Darbininkas 1958, gruodžio 17).

Bolševikai ilgą laiką tas kovas slėpė. Tiktai tada, kai lietuvių ginkluota kova buvo palaužta, bet tylus pasipriešinimas liko, o partizanų vardas apsidengė didvyrių aureole ir ėjo iš lūpų į lūpas, bolševikai buvo priversti prabilti. Niekindami lietuvių laisvės kovą ir prikišdami partizanam "banditizmą", kas tik jų pačių stribam (istrebiteliam — naikintojam) geriausiai pritinka, rusai okupantai paliudijo tuos pačius faktus: Lietuvos jie neužėmė be kovos, kuria buvo susirūpinusi net Maskvos stalininė vyriausybė, nusigriebusi Lietuvoj žiaurių egzekucijų ir trėmimų.

Antrosios bolševikinės okupacijos **masiniai gyventojų trėmimai** buvo dar baisesni už pirmuosius 1941 metais. Išvežti ištisi kaimai ir miesteliai. 1946-47 metais vežė minias žmonių, kad palaužtų pasipriešinimą, ypač iš tų vietų, kur veikliau pasireikšdavo partizanai. Partizanų kovom nutilus, 1949-51 metais vežė už pasipriešinimą kolektyvizacijai. Pirmosios okupacijos metu visos žemės nusavinti dar nespėta. Dabar įgyvendinta visuotinai — teroru, grasinimais, išvežimais. Kai ir išvežimai kiek sustojo, griebtasi dar vienos priemonės: "savanorių" telkimo darbam Rusijos stepėse ir Sibire.

"Kiekvienam rajonui nustatyta, kiek turi duoti 'savanorių'. 'Savanoriai' paprastai pašaukiami individualiai, turi pri-

eiti prie stalo ir pasirašyti įsiparegojmo lakštą, nurodantį, kad 'savanoris' yra pasiryžęs prisidėti prie statomojo darbo, nebijo jokio vargo ir prašosi siunčiamas ten, kur randa esant daugiau reikalinga.

"Tačiau daugumas išvietintųjų netiki, kad vėl kada nors galės išvysti savo tėvynę. Be šios rūšies 'savanorių', darbo jėga iš Lietuvos gabenama į Sov. Sąjungą ir kitais titulais — 'specializuotis', miško darbų dirbti ir tt.

"Išvežtųjų daugelis skundžiasi (ypač Uzbekistano ir Karagandos srityse), kad turi gyventi urvuose, baltinių neplauna, darbo normos sunkios ... Uzbekistane prie kanalo darbų pasiųsta apie 32.000 jaunuolių" (Draugas 1954 birželio 15).

Lietuvos jaunimo gabenimas darbam į Rusiją nėra liovęsis nė dabar. Gi nauji potvarkiai, bolševikiškai vadinami "įsakai", išleisti 1961 pradžioje, duoda teisę "liaudies teismo nutarimu iškeldinti iš nuolatinės gyvenamosios vietos nuo dvejų iki penkerių metų ... kartu būtinai įdarbinant jų įkurdinimo vietoje" (Eltos Informacijos 1961 birželio 10). Tos represijos numatytos tiem, kurie "vengia naudingo visuomenei darbo". Tokiu aptarimu pasirėmus, galima bet ką apkaltinti, kad jo darbas nėra naudingas bošlevizmui, suimti ir išvežti "įdarbinimui" Rusijon, o iš Rusijos atgabenti "įdarbinimui" kolonistų, kurių ir taip daug prigrūsta.

Lietuvos **rusinimas ir bolševikinimas** eina ranka rankon. Visur kišama rusų kultūra, kaip pranašesnė už lietuvių. Rusų kalba yra oficiali įstaigom ir mokyklom. Rusai užima aukščiausias vietas administracijoje ir pelningiausias visose įstaigose bei įmonėse. Žinant kaip viskas yra suvalstybinta, tų "pareigūnų" rusų mirgėte mirga Lietuvos sovietiniuose laikraščiuose. Prisidengus bolševizmu, kuris yra sugriovęs nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir kuris nepakenčia nė mažiausio tų laikų priminimo, viską apšaukdamas "buržuaziniu nacionalizmu", yra plačiai grūdamas rusiškasis nacionalizmas. Visa, kas rusiška, yra gera: ir Rusijos istorija, ir literatūra, ir menas, ir kalba, ir papročiai. Tuo tarpu Lietuvos praeitis juodinama, iškreipiama, dergiama, braukiama iš žmonių atminties. Stengiamasi ištrinti bet kokią žymę, kas tiktai gali priminti buvusį Lietuvos savarankumą. Valdo Maskva, ne Lie-

tuvos "socialistinės respublikos" vyriausybė. Ji tėra iškamša ir įrankis. Ir komunistų partijos narių Lietuvoje, kaip parodė jų pačių suvažiavimas 1952 rugsėjo 22-24, yra niekinga mažuma: tik 36,693 su kandidatais. Skaitant tada lietuvių apie 2 mil., tai nesudaro nė dviejų pilnų procentų! Ir ne tie skurdūs partiečiai valdo, o ruso bolševiko durtuvas, atėmęs Lietuvos žmonėm laisvę, gerovę ir ramybę, sugriovęs gyvenimą, padaręs vergais, iš kurių iščiulpiamas paskutinis prakaitas.

Štai liudijimas vieno marijampoliečio, atvykusio Amerikon 1958. Jis duoda žinių apie Sūduvą, bet tos žinios nušviečia bolševikų valdymą visoje Lietuvoje (žiūr. Draugas, 1958 rugsėjo 9). Jis pasakoja, kad Marijampolė po karo dar neatgavo pirmykščio savo vaizdo, nors jau praėjo 14 metų. Pastatyti tiktai keli nauji pastatai, kai kur trečias aukštas uždėtas (Rygiškių Jono gimnazijai). Gatvių vardai daugiausia pakeisti. Pakeistas ir Marijampolės vardas į ... "Kapsuką". Gyventojų esama apie 20,000; iš jų apie 3 - 5 proc. rusų. Rusai dirba saugume, milicijoje, kalėjime, vadovauja oficialiom įstaigom. Jie turi gerus valdiškus butus, nuomos žymiai mažesnės už privačių namų. Daug marijampoliškių ištremta, į kalėjimus sukišta. Nemažai žuvo partizanų kovose. Gyventojų nuotaika prislėgta. Prekių krautuvėse trūksta. Duona būva blogos rūšies, rūgšti, drėgna. Cukraus fabriką vokiečiai pasitraukdami padegė, bet įrengimus išvežė. Fabrikas atstatytas, tačiau įrengimai iš Vokietijos nugabenti Rusijon, o iš ten atvežti prasti, dažnai genda. Bažnyčia veikia tiktai parapijos, kitos paverstos sandėliais ir dirbtuvėmis. Visur varoma prorusiška, komunistinė ir antireliginė propaganda. Mokytojam ir tarnautojam bažnyčias lankyti draudžiama; kas nepaklausytų, būtų atleistas iš darbo. Marijampolės buvęs burmistras Juozas Maurukas, iškentėjęs Sibire 10 metų, paleistas 1956, mirė Marijampolėje. Kiti nė mirčiai namo nepargrįžo.

Tai tik vieno Lietuvos miesto apgraibus bolševikinis vaizdas. Bet jis daug pasako. Parodo, kokia nelemtis ištiko Lietuvą. Tos baisybės trumpai apimti neįmanoma. Ypač sunku išreikšti Lietuvos žmonių kančią, skausmus ir vargą. Dar sunkiau — išvežtųjų į Sibirą.

SIBIRAS dar caro laikais išgarsėjo kaip katorgininkų žemė. Komunistas Zigmas Aleksa - Angarietis, marijampoliškis, už revoliucinį veikimą caro laikais ištremtas į Sibirą prie Angaros upės, parašė brošiurėlę "Lietuva sušals". Jis norėjo savo gimtąjį kraštą "atšaldyti", kai 1917 susidėjo su bolševikų revoliucija ir kovojo prieš Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymą. Buvo bolševikinės (Kapsuko) vyriausybės Vilniuje vidaus reikalų komisaras (1919). Pirmas pradėjo Lietuvos sostinėje žmonių suiminėjimus, užmiršęs labai greitai, kad pats buvo caro žandarų gainiojamas ir kalinamas. Vėliau savo draugam bolševikam krito į nemalonę ir buvo likviduotas — taigi, "sušaldytas". Kai Zigmas Aleksa rašė apie Lietuvos sušaldymą Sibire, tai rašė pranašiškai, tačiau ne apie caro laikus, o apie savuosius bolševikus.

Carų laikais, pradedant Ivanu IV Žiauriuoju (1530 - 1584) ir baigiant Nikalojumi II (bolševikų nužudytu 1918 liepos 16 prie Uralo), Sibire nebuvo užkankinta tiek žmonių per 400 metų, kiek bolševikų numarinta per 40. Sibire šalo ir tebešąla ne tiktai Lietuvos žmonės, bet viso pasaulio, kiek tik jo yra užgriebę bolševikų nagai. Tai pasaulinės tautų kapinės...

Pirmuosius lietuvių transportus išvežus 1941 metų baisiomis birželio dienomis, greitai prasidėjo vokiečių — rusų karas, tai nedaug kam buvo žinoma, kokiai kančiai nelaimingieji nuskirti. Pirmąsias žinias plačiau po pasaulį išnešiojo išvežtieji lenkai, kuriem dar karo metu buvo leista stoti į lenkų legioną, vadinamą gen. Vladislovo Anderso korpą (1942 - 46), kovojusį su vokiečiais. Gausesnės žinios pasirodė tiktai po karo, praslinkus keleriem metam, kai iš Sibiro ėmė pargrįžti vokiečių, italų, japonų ir kitų tautų karo belaisviai, o taip pat ir ištremtieji civiliai. Nuo 1955 - 56 metų, jau po Stalino mirties, pradėjo daugiau pargrįžti ir lietuvių, iš kurių vienas kitas pasiekė laisvąjį pasaulį. Šioks - toks susirašinėjimas su likusiais Sibire, paleistais iš koncentracijos stovyklų, bet "įdarbintais" toje katorgininkų žemėje, taip pat šiek-tiek atskleidė buvusias kančias ir gyvenimo sąlygas. Dabar jau yra gausu autentiškų pranešimų, daug parašytų knygų — prisiminimų, iš kurių galima susidaryti tikrą sibirinio pragaro vaizdą, baisiai šiurpų, kuris stingdo gyslose kraują, it Sibiro arktinis šaltis lavonus.

Tai toks kryžiaus kelias ištiko mūsų brolius ir seseris — Sibiro tremtinius. Leiskime kai kuriem iš jų patiem prabilti, prisimindami ir pirmuosius išvežimus, apie kuriuos ilgai nedaug ką žinojome.

Dr. Mykolas Devenis, bolševikų suimtas Lietuvoje 1940 ir su pirmaisiais tremtiniais 1941 išvežtas į **Vorkutą,** bet jau 1942 pasiekęs JAV, kaip jų pilietis, 1953 gruodžio 23 New Yorke liudijo Kersteno komisijoje, kad jį išvežė iš Vilniaus su kitais suimtaisiais gyvuliniam vagone. Traukinys turėjo apie 80-100 tokių vagonų, kiekvienam po 40-50 žmonių. Vežė 16 dienų birželio kaitroje be šilto valgio ir vandens. Davė po gabalą sūdytos žuvies, kuri didino troškulį. Po 16 dienų atvežė į Kozvą prie Uralo kalnų, Vorkutos apylinkėje. Ten buvo pereinamasis lageris, iš kurio skirstė kitur. Po dviejų mėnesių dr. M. Devenis nugabentas prie Pečioros įtakos į Šiaurės vandenyną. Tą vietą angliškai jis vadina Red City (tur būt, Krasnyj). Vežė laivu, kuriame buvo dar 80 žmonių — invalidų; kai kurie be kojų ir rankų ... Dr. M. Devenis galvojo, kad juos veža į ligoninę, bet kodėl visai priešinga kryptimi? Vėliau dr. M. Devenis sovchoze sutiko to transporto sargybinį ir paklausė: "Kas nutiko su buvusiais laive invalidais?". Tasai atsakė: "Ar nežinote rusų konstitucijos? Kiekvienas, kuris valgo, turi dirbti. Kas nedirba, negali valgyti. Kam mes turime invalidus maitinti? Nugabenome tiesiai į vandenyną ir nuskandinome" ... Dr. M. Devenis buvo lageryje su 1500 žmonių; anksčiau buvę 5000. Žiemą temperatūra 55 laipsniai Farenheito žemiau nuliaus. Nuo stokos vitaminų žmogus tenai po 4-6 mėnesių suserga škorbutu. Matė vyrus pačiam amžiaus žydėjime (25-28 metų), bet jų dantys taip klibėjo, kad buvo galima pirštais ištraukti. Dantų smegenys buvo sutinę, ant rankų ir viso kūno — žaizdos ... Maistas — daugiausia duona, į kurią prie blogų miltų buvo primaišyta mažiausia 20 proc. pjūvenų. Avalinė iš senų guminių padangų ir skudurų. (žiūr. Baltic State Investigation, Part I. Washington 1954, 149 - 163 p.).

Kun. Pietro Leoni, S. J., italas jėzuitas, Vorkutoje atsidūręs 1947 metais ir iškentėjęs apie aštuoneris metus, savo prisiminimų knygoje "Vatikano šnipas" (Spia del Vaticano, Roma 1959), labai plačiai ir vaizdžiai aprašo Vor-

kutos ir kitų koncentracijos stovyklų gyvenimą, sunkius darbus, žmonių kančias ir bolševikų sadizmą. Autorius rado Vorkutos stovyklą labai didelę, apimančią apie 60 barakų su nemažais priestatais, gi kiekvienam tokiam pastate sukišta nuo 5 iki 6 tūkstančių žmonių. Užima apie 60 km pločio ir apie 20 km nusitęsia į tundrą. Paskirstyta į 50 sektorių. Priglaudžia per 100,000 nelaimingų žmonių beveik iš viso pasaulio tautų: rusų, ukrainiečių, lietuvių, latvių, estų, lenkų, vengrų, rumunų, vokiečių, suomių, japonų, kiniečių ... Dirbama buvo anglies kasyklose. Reikėdavo dirbti be paliovos 8 valandas prie temperatūros žemiau nulio 15, 20, 30, 40 Celsijaus laipsnių ... "Visas išsekęs, atsišliejęs duobėje prie keltuvo, laikydamas rankoje gramdyklę arba kastuvą, daug kartų galvojau, kad krisiu ir nepakelsiu ... Nė vienoje stovykloje nebuvo manęs apėmusi tokia pagieža žmonijos priešui, tam demonui, kuris taip kankino žmones, kaltus tik tuo, kad tarnavo Dievui ir savo sąžinei, kad mylėjo savo tėvynę, o nepakentė stalininės ir komunistinės tiranijos ... Giliai supratau ir atjaučiau kančias tų bolševizmo aukų. Savo akimis mačiau, kaip mirtinai buvo kankinami milijonai jaunų, suaugusių ir senų, uždarytų už spygliuotų vielų" (žiūr. sk. L'oro nero — Juodasis auksas, 261 - 275 ir k.).

Voskutoje tuo pačiu metu buvo lietuvis **kaunietis,** elektromechanikas K. M., pasiekęs vakarų Vokietiją tiktai 1960 metais. Jis rašo, kad Vorkutą pasiekė 1946 gegužės 30. "Vežamų į Vorkutą lietuvių buvome tik du: aš ir vienas senukas 62 metų, Mickevičius iš Vilniaus krašto. Kiti buvo rusai ir daugelis latvių. Latviai buvo nuteisti po 15 metų katorgos ... Gegužės 30 d. 9 val. ryte pasiekėm Vorkutą. Buvo 27 laipsniai šalčio ir daug sniego. Sustatė po 5 ir visas būrys nužygiavome į lagerį. Ruseliai vienais švarkiukais ėjo drebėdami, pamėlynavę ... Birželio pradžioje darėsi šilčiau, sniegas smarkiai tirpo, pradėjo dygti žolė. Saulė tik truputį nusileisdavo žemiau ir vėl pakildavo. Visą parą galima buvo grožėtis saule. Matėsi Uralo kalnai, kurie supo mūsų stovyklą; viršūnėse gulėjo amžinas sniegas. Žmonės sakė, kad esame už 60 - 70 km nuo Uralo kalnų ir 120 km nuo Ledinuotojo vandenyno ... Saulėje žemė atšildavo tiktai iki 30-50 cm. Rugsėjo mėn. pasislėpdavo ir jos nebūdavo matyti kelis mėnesius ... Vorku-

ta kitados buvo nedidelis miestelis, bet kaliniai jį padarė nemažu miestu ... Kai 1939 tiesė geležinkelį nuo šiaurinės Pečioros į Vorkutą, tai buvo atvežta lenkų belaisvių keliolika tūkstančių, daugiausia karininkų. Beveik visi jie žuvo prie to geležinkelio. Čia buvo sakoma, kad po kiekvienu pabėgiu nuo Pečioros iki Vorkutos guli lenko karininko galva ... Geležinkelį nutiesus, privežė estų, latvių ir lietuvių. Tai buvo tarp 1940 ir 1946 metų. Dėl nepakenčiamo klimato sąlygų ir maisto daugiausia žuvo estų, paskui latvių ir mažiausia lietuvių. Estai ir latviai visi buvo stambūs vyrai ir darbštūs. Dirbo, stengėsi, kad daugiau gautų duonos ir košės, bet tai negelbėjo: maistas buvo per silpnas, darbas sunkus. Žmonės pasakoja, kad jie, tartum užbalzamuoti, toje įšąlusioje žemėje niekada nesupus — po šimto metų atras tokius, kaip palaidojo" (Iš 1961 metų užrašų).

Sibire bolševikai sulaidojo šimtus tūkstančių ištremtųjų žmonių. Nevisi jų kaulai ir kapai bus galima rasti "po šimto metų" ... Štai 1957 metais buvo surašytas praėjusio karo politinių kalinių memorandumas ir įteiktas New Yorke Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių Komisijai. Tame rašte klausiama: "Ar civilizuotas pasaulis žino, kad ant vergų stovyklų masinių laidojimo vietų, naikinant nusikaltimo pėdsakus, yra pastatytos naujos stovyklos ir miestai, iškasti kanalai ir įtaisyti sporto stadionai? Stovyklos I, IV ir V Abez Komi vietovėje (netoli nuo Vorkutos) pastatytos ant buvusių kapų. Leplya, Mordavskaja, I ir V poliravimo dirbtuvės, technikos laboratorija ir kalvė pastatytos ant žmonių kaulų" (Darb. 1957 liepos 16).

Sovietų Rusija dažnai pasigiria, pasididžiuoja ir savo propagandoje pabrėžia "pažangą" Sibire: nurodo pastatytus naujus miestus, pratiestus geležinkelius, įrengtas dirbtuves, anglies ir metalo kasyklas ir k. Nieko neužsimena, kad po ta "socialistine statyba" **guli žmonių kaulai.** Kai šitaip pasigyrė vakarų Vokietijoje leidžiamas komunistų laikraštis "Die Sovietunion heute" (Sovietų Sąjunga dabar), finansuojamas rusų atstovybės Bonnoje, ir pavyzdžiu nurodė išaugusį pramonės centrą Norilską, tai atsiliepė ten kentėjęs vokietis Dieter Friede (Rheinischer Merkur 1957 lapkr. 1). Autorius nurodė, kad **Norilskas** — tai miestas amžinam šaltyje ir naktyje.

žiemos — 10 mėnesių, iš kurių lapkrityje, gruodyje ir sausyje saulė nepasirodo. Miestas yra prie 70 šiaurės paralelės. Toje nykioje tundroje dabar gyvena 160,000 žmonių. Tuos gyventojus sovietai vadina "didvyriškais darbininkais", bet juos sudarė ir tebesudaro karo belaisviai, ištremtieji, atvarytieji prievartos darbam — ukrainiečiai, lietuviai, estai, latviai, vokiečiai, austrai, vengrai, lenkai, armėnai, uzbekai ir daug daug kitų. Norilskas atsirado iš vergų stovyklos prieš kokį 20 metų, kai Chruščiovas griebėsi "valyti" Ukrainą. Padidėjo antrojo pasaulinio karo metu, kai atgabenta masės žmonių iš rytinių Lenkijos sričių, užimtų rusų bolševikų, ir Baltijos valstybių. Paskui privežta dar vokiečių karo belaisvių ir naujų tremtinių 1944 - 45 metais. Politiniai kaliniai nuogomis rankomis statė pirmuosius barakus, vedė aplink juos spygliuotas vielas, tiesė per tundrą geležinkelį, kad lengviau juos pasiektų nauji tremtinių transportai, o paskui tuo geležinkeliu galėtų būti gabenamas varis, geležies rūda, anglis, cinkas nikelis, platina, kobaltas. Tai "Norilsko brangenybės", kaip bolševikai tai vadina, brangenybės, kurios gaunamos žmonių kančia, krauju ir gyvybe. Ypač daug žmonių išžudyta 1953 vasarą, kai stovyklose ėmė sustoti darbai protestui dėl nežmoniškų darbo sąlygų, prasto maisto, persekiojimo, kankinimų ir žudymų. Prieš beginklius žmones pavartoti ginklai ir tankai. Norilsko skerdynių garsas nuėjo per visas vergų stovyklas. Dieter Friede pasakoja, kad jam dar esant bolševikų nelaisvėje pradėta kasmet minėti liepos 1, kaip užmuštųjų kalinių ir tremtinių diena. Taip buvo Norilske, Vorkutoje, Taškente, Karagandoje, Krasnojarske ir kitur. Norilske užmušta per 200 žmonių, Vorkutoje — apie 70, Kingiro stovykloje — apie 900.

Minėtame politinių kalinių memorandume Jungtinės Tautos buvo klausiamos: "Ar pasaulis žino apie masines kalinių žudynes, kai jie reikalavo tik savo teisių, kaip politiniai internuotieji? Vorkutoje, 29-je kasykloje, žudymo egzekucijoms vadovavo vyriausias prokuroras Rudenko. Kingire (Kazakstane, I ir III kolonijoj) vyrai ir moterys, prašiusieji įstatymais garantuotų teisių, buvo keturių tankų užpulti ir sutriuškinti". Kai gen. Byčkovas 1954 birželio 26 apsupo stovyklą ir įsakė pulti kulkosvydžių ugnimi iš tankų, 500 ukrai-

niečių moterų, susikibusios rankomis, prieš juos išėjo tikėdamos, kad įsakymas bus atšauktas. Deja, kone visas tankai sutraiškė arba iškirto kulkosvydžiai. Daug kalinių buvo išskirstyta į kitas stovyklas. Apie 1600 vyrų išgabenta į Kolymą, aukso kasyklas, kur dėl žiauraus klimato ir sunkių darbų iki pusės žmonių išmiršta per vienerius metus. Lietuviai čia buvo atitremti jau 1941 metais, gi dar daugiau privežta 1946 - 49. Nedaug kas iš jų beišliko gyvas.

Kingiro stovykloje buvęs lietuvis, suimtas pogrindžio veikloje, išlikęs gyvas ir 1958 metais pasiekęs Ameriką, pasakoja, kad tos stovyklos vaizdas buvo "niūrus: žemi sukritę barakai, asla plūktinė, kiekviename kambaryje bent po 80 žmonių. Visi išblyškę ir įkritusiais veidais. Dviaukštės ir neobliuotų lentų sukaltos lovos, viduryje stalas ir ... milijonai blakių — riebių, raudonų kaip čekistai ... Lietuvių stovykloje radome pbr 200, tačiau gretimose buvo dar virš 150 vyrų ir apie 200 moterų. Vargšės mūsų merginos! Jos pačius sunkiausius darbus dirbdavo: akmens laužykloje, akmeniniame grunte rasdavosi iki 12 metrų gylio, dirbdavo prie namų statybos ... Iki 1949 metų moterys buvo laikomos kartu su vyrais. Anuo metu ir politiniai ir kriminaliniai kaliniai gyveno bendrose stovyklose. Galima įsivaizduoti, kas ten vykdavo, jei visą vidinę 'valdžią' turėjo recidivistai (žmogžudžiai, plėšikai). Šis elementas buvo padėties viešpats ... Nuo jo nukentėdavo jaunesnės ir gražesnės mergaitės ... Viena mergaitė, neišlaikiusi smurto ir prievartavimo, šoko į draudžiamąją zoną, gi sargybinis ją nušovė ...

"Kingiro stovykla buvo Džezkazgano vario rūdos kasyklom darbo jėgos papildymo šaltinis. Vario kasyklose visi buvo panašūs į lavonus: pageltę, pajuodavusiais poakiais, įkritusiais veidais ... Daug kas iš čia pateko į Tirikti stovyklą, kurią kaliniai vadina mirties stovykla ... Išveždavo kalinius, netekusius rankų, kojų ar su nepagydomom ligom ... Mirimų grynai dėl maisto stokos jau nebuvo, bet anksčiau kiekvieną dieną nuo kankinimų ar bado mirdavo maždaug 20 žmonių. Už stovyklos tęsėsi milžiniškas kapinynas. Draugai, visą laiką buvusieji Džezkazgane, pasakojo, kad iš 1946 metais atvežtų apie 60,000 kalinių čia išmirė apie 80 procentų ...

"1955 išvežė grupę kalinių iš Džezkazgano į Karagandą.

Karaganda — tai tikras kalinių miestas. Mieste ir artimose apylinkėse buvo apie 120,000 kalinių. Lietuvių buvo iki 3000...

"Iš čia vežė į **Mordaviją.** Karakaso stotyje susodino po 90 žmonię į vieną gyvulinį vagoną. Vietos visiem neužteko, todėl miegojome pakaitomis. Vienas net nejautė, kaip jam naktį plaukai prišalo prie sienos. Šaltis siekė 50 laipsnių. Aštuonias paras išbuvome vagone, kol pasiekėme Mordaviją. Stovykla yra miškuose, kaliniai dirba radijo dėžių fabrike ... Režimas stiprus, atlyginimas menkas". ("Į Sibirą ir atgal", Darb. 1958 lapkričio 10 — gruodžio 10).

Vyčegdos aukštupyje, **Komi** stovykloje, buvę pasakoja, kad "didžiausias badas ir išsekimas buvo 1942 - 44 metų žiemomis. 1942 metų vasarą lietuviai, kaip ir lenkai, mito žolėmis — dilgėlėmis, jaunų pušaičių pumpurais ir k. 1941 - 42 metų žiemą mirė iš bado, tur btt, apie pusė lenkų tremtinių ... Rudens metu visi lietuvių tremtinių vaikai vaikščiodavo po taigą rinkdami uogas ir grybus ... 1942 - 43 metų žiemą badas pasiekė tokį laipsnį, kad daugumas lietuvių valgė pagautas peles, žiurkes; šunų jau seniai nebuvo likę ... Kas iš lietuvių išsilaikė iki 1944 metų, tai daugumas ir išliko gyvi.

"Visais karo metais Komijoje siautė vidurių ir dėmėtosios šiltinės epidemija. Epidemijos platintojos buvo utelės. Utelių antplūdis buvo toks, kad senesnieji, išsekę žmonės nepajėgdavo su jomis susidoroti. Gydytojų buvo nepaprastai maža. Į ligoninę pakliūti buvo didžiausia laimė, nes dažniausia visos lovos buvo užimtos ...

"Tačiau ir baisiausio bado metais lietuviai tremtiniai išlaikė vieną, itin svarbų bruožą: bendravo vieni su kitais, niekuomet nenutrūko nuo savo lietuviškos kilmės ir savosios kalbos. Ir vaikai, kurie gimė tremtyje, puikiausiai kalbėjo lietuviškai. Išlaikė taip pat savo tikybinius papročius" (Draugas 1959 kovo 25).

Tautinis ir religinis tvirtumas buvo viena iš priežasčių, dėl kurios neleisdavo grįžti namo, atbuvus paskirtą ištrėmimo laiką. Neleido ir dėl to, kad nepasakotų išgyventų kančių. Pagaliau, Sibiran buvo vežama kurdinimui ir "įdarbinimui". Buvo vežama, kad nebegrįžtų nė gyvi išlikę. Paleisdavo apsigyventi artumoje ir įpareigodavo registruotis milicijoje. Dauguma eidavo dirbti tuos pačius darbus, tiktai galėda-

vo gyventi šalia stovyklos. Pradėjo leisti kai kuriem grįžti namo tiktai nuo 1954 - 56 metų, kada imta Vakaruose stipriau reikalauti, kad būtų paleisti visi karo belaisviai, iš kurių daugiausia buvo likę vokiečių. Stovyklos sujudėjo, ėmė persitvarkyti, kai kurios paverstos prie vietos pririštiem gyventi. Laimingi jautėsi tie, kuriuos "nuimdavo nuo komendantūros", kaip Sibire sakoma: duodavo pasus ir leisdavo keliauti kur nori. Bet grįžus namo, nelengva buvo legalizuotis — gauti apsigyventi vietą, butą, darbą. Vis buvo laikomi "nusikaltėliais". Kiti iš nusiminimo grįždavo atgal į Sibirą, kur jau buvo pradėję kurtis. Kas turėjo laimės pasiremti kokiu nors dokumentu, kad yra "užsienietis", rūpinosi leidimu išvykti į laisvuosius Vakarus, kaip viena **kaunietė,** pasiekusi 1957 metais Austriją. Ji pasakoja:

"Monotoniškai dunda vagonų ratai. Pro šalį slenka Sibiro taiga, miškai, maži, vargingi kaimeliai — krūvelė iš molio sulipdytų trobelių su iškrypusiais mažais langeliais ir tuose pačiuose maža stiklo ... Stogo dalis vėjo nunešta; likę šiaudai stovi pasišiaušę ... Visa tai primena išsigandusį žvėrelį žiauriame Sibire. Tai tremtinių kaimai.

"Bet mano širdis plaka džiaugsmu. Aš palieku tą liūdną, ašarom primirkytą kraštą. Aš negaliu tikėti savo laime — "dvidešimts penkeri metai Sibiro lageriuose ir penkeri metai ištrėmime" — skambėjo man skirta bausmė ... O didis Dieve, Tavo gerumas neišmatuojamas! Tu leidi man po penkerių su puse metų grįžti į Lietuvą ...

"Smolenskas. Artinasi Lietuvos siena. Šventa žemelė, primirkusi nekalto didvyrių kraujo ... Norėčiau išlipti iš traukinio ir atsiklaupus pabučiuoti tą drėgną žemę ...

'Už lango vėl vaizdai. Tai jau kaiteliojasi Lietuvos laukai, miškai, kalneliai. Godžiai ryju tuos vaizdus. Vilnius, Lentvaras ir pagaliau Kaunas ... Išlipus dairausi, nekantriai dairausi, ieškau akim tarp skubančių žmonių. Staiga pamatau per sniegą skubančią senutę su balta skarele. Jos lūpos dreba. Akys pilnos ašarų. "Mama, mama", ir ant jos krūtinės pamirštu visas kančias ... Šalia stovi mano vaikystės draugė Genutė. Prieš metus ji lygiai taip sutiko savo vyrą inžinierių po dešimties metų Sibiro ...

"Po penkiolikos metų grįžau namo. Susirenka kaimynai,

namų šeimininkė senutė ir jos sūnus, su kuriuo kartu užaugom. Dabar jis augina jau du savo vaikus. Trūksta tik jo sesers Reginos ... Ji mirė Pažaislio bepročių namuose ... Sunkus to meto gyvenimas nuvedė ją į Pažaislio namus.

"Mano grįžimo šventė greitai baigėsi. Noriu išeiti iš namų, pamatyti pažįstamus veidus. Bet grįžau iš lagerio pagal paskutinę madą apsitaisiusi — su vatine 'telegreika'. Kitaip apsirengti negaliu. Mama iš savo vargingo uždarbio negali man padėti. Jo vos užtenka butui ir pragyvenimui. Be to, ji paskutinį kąsnį nuo savęs atitraukdama man siuntinėjo į lagerį ir tuo gelbėjo mano gyvybę. Pirma mintis — aš turiu tuojau rasti darbą. Juk Sovietų Sąjungoje kiekvienas turi teisę į darbą ir poilsį, ir čia bedarbių nėra. Aš dirbti netingiu. Nors jėgų maža, bet energijos ir pasiryžimo naujam gyvenimui daug ...

Negaliu suprasti, kodėl mano pažįstami tyli ir tik šypsosi, kai aš kalbu apie savo pasiryžimą dirbti. Šypsosi, lyg aš ko neįmanomo norėčiau. Aš žinau, esu politinė kalinė, atleista tik dėl ligos, kaip invalidas, netinkamas darbui ... Aišku, neturiu jokių teisių ieškoti darbo pagal išsilavinimą ir specialybę. Bet man tai nesvarbu — aš dirbsiu kaip darbininkė fabrike, kad tik pinigų uždirbčiau ... Mano draugai vis nenustoja karčiai šypsoję̨si ir aiškina, kad taip paprasta nėra, kaip aš vaizduojuos. Pirmiausia didžiausi sunkumai prisiregistruoti politiniam kaliniui mieste. Neregstruoja. Politiniai kaliniai tai nereikalingas ir pavojingas elementas, o be to, ir gyvenamų patalpų trūksta. Mėginu prisiregistruoti. Esu čia užaugus, ir man patalpos nereikia, nes registruojuos savo motinos patalpoje, tad vargais negalais man pavyksta.

"Dabar lieka tik darbą gauti. Bet visos mano pastangos atsimuša į akmeninę 'Tarybų Lietuvos' tvarką ... Kaune paprasčiausį darbą gali gauti tik per kyšius ir protekcijas. Duodi cecho meisteriui ar inžinieriui 500 rublių, ir tada gali tikėtis paprasčiausio darbo fabrike su 200 - 500 rublių mėnesiui atlyginimo. Nei pinigų nei protekcijos aš neturėjau. Pradėjau bėgioti iš vieno fabriko į kitą ... Visur išgirsdavau tą patį: 'Pas mus perpildyta', 'vietų laisvų nėra'.

"Praėjo jau visas mėnuo, o darbo niekur. Visai nusivyliau ir aš. Dar viena viltis — vaikystės dienų draugė Janina.

Ji dirba sanitarijos direktore, Kauno miesto maisto pramonės žmogus, kurio gerokai privengia visi tų įmonių direktoriai. Jos prašoma 'Metropolio' restorano direktorė leido man pas ją užeiti. Vieną rytą apie 10 val. nueinu į 'Metropolį' ir klausiu direktorės V. Kuznecovos. Tenka ilgai laukti ... Pagaliau pasirodė direktorė, gana graži blondinė, apie 40 metų ... Karo metu ji tarnavo raudonoj armijoj kareiviu, o tai jau daug sako ... Direktorė čia yra 'ciesorius ir Dievas' ... Apžiūrėjo mane nuo kojų iki galvos ... 'Gali bandyti mūsų filialėje. Bufetas 50 ...

"Ir taip su baime ir nepasitikėjimu pradedu darbą ... Darbo laikas — nuo 9 val. ryto iki 12 val. nakties, bet paprastai užtrunka ir iki 2 valandos nakties. O po to reikia sutvarkyti patalpas ... Visam sutvarkyti ir išvalyti reikia dirbti iki 9 val. ryto. Bet kaip tai atlikti, jei 9 val. ryto prasideda normalus padavėjos darbas? Išeitis tik viena: reikia pačiom samdyti moterį ... Taip dirbame 5 dienas po 16 valandų, o kitas 5 dienas ilsimės. Jei kada dingsta normali poilsio diena ir reikia dirbti, tai už ją vis tiek nemoka".

Sunkiai dirbo girtųjų kamšatyje ir tvanke. Kentė milicijos kapitono Sašos šantažavimą, kad vėl grąžins į Sibirą. Restorano patalpas remontuojant vertėsi parduodama savo kraują transfūzijos punktui. Pagaliau ir vėl siaubas — registracija grįžusių iš Sibiro. Laimė, kad pavyko išsirūpinti Austrijos pasą ir gauti Maskvos leidimą išvykti. Austrijos sostinėje Vienoje buvo gyvenusi, ištekėjusi, ten pagrobta ir išvežta Sibiran.

"Galų gale Viena. Ir čia prasideda mano naujas realus gyvenimas. Jį turiu pradėti nuo adatos. Mano namų ir įrengimų —nieko, nieko nebeliko. Viskas rusų išplėšta ir sugriauta. Giminių čia irgi nėra jokių, kurie galėtų man padėti. Vyras? Taip, bet jis seniai turi kitą žmoną. Ir aš stoviu vienų viena. Bet mačiusi baisesnių dalykų, nenusigąstu ir pradedu kovoti su gyvenimu. Žinau, sveikata suirus ir nervai vargu kada atsitaisys. Bet baimės, tos amžinos baimės, grėsiančio pavojaus jau nėra" (žiūr. "Kaune", atsiminimai 1955 - 57 metų. Į Laisvę 1957, Nr. 14-15).

Tai tik viena kančios istorija iš tūkstančių. Kryžiaus kelias sugriauto gyvenimo, "sutinusių rankų ir kojų, iškraipy-

tų sąnarių, sužalotos sielos" — kaip pasakotoja save apibūdino. Jos pasakojimą, kaip grįžusiem iš Sibiro nesibaigia kankinimas ir savoje žemėje, kaip sunku rasti prieglobstį ir darbą, kaip bolševikinė milicija seka kiekvieną žingsnį ir terorizuoja — galima būtų papildyti glėbiais prasprūdusių žinių iš anapus geležinės uždangos. Gi daugumas grįžo visai paliegę, invalidai, mirtinai susenę, parvežę tiktai savo kaulus gimton žemėn. Ir tai kartais vadinama "Chruščiovo malone" — jisai po Stalino mirties (1953) paleidęs Sibire kalintuosius ir leidžiąs į užsienį išvykti. Taip, kai kam. Ar daug tokių? Jei laisvai leistų, kas bepaliktų sovietiniame pragare? Ir tasai žvėris, kuris dar 1932 metais iš Ukrainos šimtus tūkstančių ištrėmė mirčiai į Jenisėjaus upės lediniuotas ir plynas pakrantes, kad ant žmonių kaulų atsistotų Norilskas, tasai nuožmogis tebegrasina laisvajam pasauliui, iškėlęs savo rusiškąjį batą, kaip simbolį brutalumo: "Mes jus palaidosime!".

LAISVASIS pasaulis tebestovi prieš šią grėsmę, priešais jam ruošiamas masines kapines, kaip ir Sibire. Bet kol žmogus yra laisvas, tai praeidamas pro kapines ar jose vaikščiodamas, kaip Los Angeles vėja apaugusiom ir išdabintom "Forest Lawn", tik retas susimąsto ir susigraudina, prisiminęs savuosius, kurių jau nėra. Gyvenimas srūva šalia kapinių ir ligoninių ir šalia kalėjimų, dažnai užmiršdamas mirusius, kenčiančius ir kalinamus ...

Taip laisvasis pasaulis gyvena šalia didžiausio mūsų žemėje ir istorijoje Sovietų Rusijos kapinyno ir tautų kalėjimo. Gyvena, tiesa, bijodamas, kad ir jo laisvės nepalaidotų, bet netiesia pagalbos rankos gelbėti nelaimingiem, tiem belaisviam ir kankiniam, tiem milijonam vergų, kurie Lenino, Stalino, Chruščiovo surakinti ir laidojami jau nuo 1917 metų — nuo bolševikų revoliucijos pradžios.

Šios kruvinos revoliucijos pradžioje Baltijos pakraščio trys nedidelės tautos — lietuviai, latviai, estai, ir jų kaimynai lenkai — buvę caristinės Rusijos pavergti, savo karžygiška kova sulaikė bolševizmo tvaną, kad jis nesilietų toliau į Vakarų Europą ir laisvąjį pasaulį. Sakytumei, lyg buvo duotas dangaus ženklas, kad visi susiprastų ir savo kilniais žygiais stotų į kovą su kylančia pasaulyje pabaisa — eitų pagalbon vergiamai ir žudomai rusų tautai.

Kiekviena tauta yra didelės pasaulio šeimos narys, ir ji neturi būti apleista ir išduota žudikam. Toks nusikaltimas — pilotiškas rankų plovimasis, jog tai manęs neliečia — nepalieka be skaudžių pasekmių. Tai galima gerai suprasti iš antrojo pasaulinio karo ir jo pabaigos, kada bolševikiniam žudikui buvo išduota dar daugiau nelaimingų tautų. Parama galėjusių padėti neatėjo. Ar dėl to laisvam pasauliui buvo geriau? Ne! Kone visi klausia, kas gi bus toliau?

Vieną težinome, kad Dievas kantrus ligi saiko, kurį pripildo ne tiktai žmonių nuodėmės, bet ir jų kančia bei kraujas. Jei dėl nuodėmių rūstauja ir baudžia, tai dėl kančios atleidžia ir gelbsti. Reikia giliai susikaupti ir maldoje prašyti gelbstimos Dievo rankos, kad "nuo žemės veido nušluotų bolševizmo barbariją", kaip lietuviai kankiniai Sibire kalbėjo kun. Pietro Leoni, jam iš Vorkutos išvykstant į Romą. Reikia prašyti Dievą, kad veikiau sulaikytų bolševikinės barbarijos plūsmą į visą pasaulį, paskatintų ir duotų jėgų nugalėti tą XX amžiaus demoną. Reikia kartote kartoti Sibiro lietuvaičių kankinių maldos žodžius:

Priimki mūsų prašymus, maldas, priimki mūsų ilgesį, pasiryžimus, priimki karžygių aukas, priimki mūsų mylimųjų ašaras, skausmu persunktus rūpesčius, išlaikyki mus visus gražiajai ateičiai.

VARDYNAS

Adomauskas, Liudas 215
Aksomaitytė, Kazė 183
Albavičius, Ignas 158, 273
Alekna, Antanas 46, 76, 108
Alekna, Jurgis 126, 135, 235
Aleksa, Zigmas 297
Aleksandras II, caras 31
Aleksandras III, caras 39
Aleksandravičius, Vincas 63, 69, 258
Algirdas, DLK 257
Alseika, Vytautas 258
Ambrazevičius, Juozas 23, 230, 231
Ambraziejus, (Ambrozevičius) Juozas 63, 65, 69, 72, 76
Ambrozaitis, Kazimieras 270
Anders, Wladislaw 297
Andriukaitis, Juozas 67
Andriukaitis, Petras 48
Andziulaitis, Juozas 53
Angrabaitis, Juozas 49, 57
Antanavičius, Juozas 49, 68, 86-88
Aranovičius, Izakas 192
Aranovičiūtė, Racha 192
Arata, Antoninas, nuncijus 174
Arlauskaitė — Mikšienė, Zuzana 259
Arnoldtas, L. 50
Aronsavaitė, Gita 192
Asminavičius, Jonas 195
Ašmys, Mykolas 96
Attlee, Clement 249
Augustaitis, Pranas 86
Aukštuolis, Jonas 109, 120
Ažukas, V. 270

Babickas, Petras 180, 181
Baden, Max von 130, 132
Bagdonas, Juozas 72, 126
Bakaitė, Hirda 192
Bakšys, Juozas 266
Balčikonis, Jonas 98
Balsys, Vaclovas 229
Baltrušaitis, Antanas 51
Banaitis, Saliamonas 86, 108, 117
Banys, K. 258
Baranauskas, Antanas, vysk. 40, 54, 83-86
Bartkus, S. 270
Bartoloni, Riccardo, nuncijus 163, 167-8, 174
Bartuška, Vincas 96, 100, 101, 111, 120, 130, 131, 135, 153
Basanavičius, Jonas 36, 49, 52-55, 62-65, 70, 78, 80, 98, 109, 114, 117
Beiliciene, Ida 192

Benediktas XV, popiežius 122, 151, 169
Bermont — Avalov 139
Bernatonis, Alfonsas 259
Bersonas, Šmuelis 192
Bielinis, Jurgis 46, 47
Bielskis, Julius 99, 100, 132, 153, 280, 281, 287
Bielskis, Vaclovas 125
Bikaitė, Sėja 192
Bikinas, Juozas 76
Binkis, Kazys 259
Biržiška, Mykolas 78, 117, 127, 238, 287
Biržiška, Vaclovas 51
Bismarck, Otto von 89
Bistras, A. 270
Bizauskas, Antanas 34
Bizauskas, Kazys 117
Blaževičius, prel. 87
Boeme, Hans 234
Bohlen, Charles E. 247
Bonna, karalienė 227
Bormann, Martin 237
Bortkevičienė, Felicija 72, 76, 120
Bortkevičius, Jonas 72
Brazaitis, Juozas 292
Brazdžionis, Bernardas 288
Breneris, Aronas 192
Breverniūtė, K. 17
Briand, Aristide 106
Brizgys, Vincentas, vysk. 269
Brundza, Andrius 67
Brundza, Antanas 46
Brundza, Mykolas 85
Bruškaitė, Uršulė 76
Būčys, Pranciškus, vysk. 36, 63, 66, 69, 73, 85, 111
Bučmys, Antanas 285
Budriūnas, Bronius 288
Būga, Kazimieras 11
Bulota, Andrius 10, 54, 63, 70, 72
Bulota, Jonas 36
Burkevičius, V. 42
Butajevas 202, 204
Butkevičius, Pranas 46
Butlerienė (Ščukaitė), Pranciška 14-15
Butleris, Martynas 15

Cantwell, John J., arkiv. 282, 283
Centoso, Luigi, nuncijus 175
Chruščiov, Nikita S., 307
Churchill, Winston 239, 247-249
Cirtautas, Gasparas, vysk. 86, 87, 107
Civardi, L. 170, 171
Civinskis, Antanas 76
Cousins, William E. vysk. 273
Curzon, George N. 142

Čepulis, Martynas 86
Čepulis, Stasys 225, 227

Dabrila, Justinas 228, 229, 230
Dabužis (Dabužinskis), Juozas 74, 130
Dambrauskas (Adomas Jakštas), Aleksandras 73, 76, 78, 79, 83, 88, 290
Dambrauskas, Pijus 163
Damušis, Adolfas 230, 231
Dargis Vincentas 85
Daugėla, Jurgis 218
Daujotas, K. 270

Daulius, Juozas 196
Davainis (Davaina) Silvestravičius, Mečislovas, 49, 65, 77
Davenport, George 241
David, E. 123
Dekanozov, Vladimir 211, 213, 214, 216
Deksnis, Antanas 266, 270
Demba, Icikas 192
Devenienė, Alena 265
Devenis, Mykolas 298
Dikavičius, Vytautas 195
Dobrovolskytė, Agota 48
Dogelis, Povilas 37, 38, 98, 118
Domaševičius, Andrius 63, 77
Dovydaitis, Pranas 36, 74, 76, 108, 109, 117, 163, 173, 183
Dovydaitis, Vincas 164
Dovydėnas, Liudas 259
Draugelis, Eliziejus 76, 126
Družilauskas, Aleksandras194
Dumčius, Jonas 156
Dvaranauskas, Vincas 86
Dzeržinskij, Felix E., 125
Dzidolikaitė, Magdalena 20
Dzikas, Alfonsas 218
Dzimidavičius (Daumantas), Vladas 110-112, 120, 130, 135

Eck, Johann 257
Eichmann, Adolf 235
Eisenhardt - Rothe 106, 108 109
Eitutis, Kazys 46
Elsbergas, Stasys 220
Endziulaitis, Motiejus 21, 36
Eretas, Juozas 95, 96, 163, 173
Erzberger, Matthias 122, 113-115, 129, 132

Faidutti, Luigi 168
Frankas, Isakas 192
Frede, Dieter 300, 301
Fridmanaitė, Reisė 192

Gabrys(Paršaitis), Juozas 63, 95-101, 106, 110, 111, 119, 120, 130-32
Gaidamavičius (Gaida) Pranas 252
Gaigalaitis, Vilius 20, 223
Galvanauskas, Ernestas 63, 72, 141, 147, 209, 215, 217
Garmus, Antanas 63
Garmus, Pranas 281
Gaspari, Pietro, kard. 160
Gediminaitis, Aleksandras 257
Gedvilas, Mečys 215, 216, 218, 223
George, Lloyd 106
Gerbelis, Abraomas 192
Gerulis, Jurgis 233
Gerulis, Petras 67
Giedgaudas, Pranciškus 6
Giedraitis, Jonas 85, 86
Gilienė, Agnė 286
Gimžauskas, Silvestras 47, 54
Gindrat, A. 135
Ginkus, Juozas 265
Gira, Liudas 63, 192
Girdvainis, Stasys 175
Glušauskas, Juozas 218
Goltz, Rodiger 138, 139
Grigaitis, Pijus 67
Grigalius XIV popiežius 37
Grinius, Jonas 24
Grinius, Kazys 16, 17, 36, 56, 67, 72, 126, 141, 143, 235
Gražytė, Jean 283, 288
Gustaitis, Motiejus 17, 36
Gustavas Adolfas, Švedijos Karalius 257
Guzevičius, Aleksandras 216

Halaburda, Juozas 281
Herrsmann, Werner 234
Hertling, Georg 123, 128, 129
Hilferdingas, Aleksandras 43
Hilldring, J.H. 255
Hindenburg, Heinrich von 91, 102, 197
Hitler, Adolf 148, 197, 233-237, 239, 246
Hoffmann, Max 114, 127

Yčas, Jonas 133
Yčas, Martynas 22, 70, 71, 74, 98-111, 125, 130, 133
Yla, Stasys 183
Impulevičius, Antanas 258
Inkrata, Juozas 219
Innocentas XII, pop. 15
Isenburg—Birstein, Franz J. 113, 114, 122
Islavičius, Peisachas 192
Ivan IV, caras 297
Ivinskis, Laurynas 43, 45
Ivinskis, Zenonas 116, 127, 168, 232

Jablonskis, Jonas 36, 55, 126
Jagomastas, E. 57
Jakaitis, Jonas 158
Jaks — Tyris, Jonas 76
Jakštys, Jonas 44, 50, 54
Jalbrzykowski, Romuald, vysk. 86, 87, 157, 180
Janilionis, Juozas 282
Jankus, Lionginas 285
Jankus, Martynas 53
Janulaitis, Augustinas 109
Januškevičius, Mikalojus 70
Jareckas, Bronius 194
Jarulaitis, Vincas 70
Jasaitis, Jurgis 63
Jasienskis, Julijonas 39
Jasiukaitis, Konstantinas 39
Jasiulaitis, Juozas 36
Jaunius, Kazimieras 83
Jezukevičius, Vl. 98
Joffe, Adolf 91
Jokantas, Kazys 40, 145, 209
Jonaitis, Jurgis 280
Juozapavičius, Antanas 138
Jurgaitis, Marcijonas 51
Jurgaitis (Harland) Robertas 279
Jurgutis, Vladas 142, 236
Jurkūnas (Šeinius) Ignas 98, 109, 117, 279
Jusevičius, Juozas 266, 282
Juškaitis, Pranciškus 157

Kacas, Chaimas 192
Kačergius, Juozas 63, 67
Kačinskas — Junča 215
Kaganas, Lazeris 215
Kairys, Pranas 125
Kairys, Stepas 63, 100, 101, 102, 105, 117, 120, 127
Kalinin, Michail 206
Kapočius, Feliksas 258
Karalevičius, Ladas 239
Karevičius, Pranciškus, vysk. 107-109, 111, 112, 135
Karosas, Antanas, vysk. 40, 50, 111, 150, 151-153, 156, 166, 174, 219, 225, 227
Karuža, Romanas 99
Katelė, Jonas 35, 54
Katillius, Klemensas 67
Katilius, Juozas 180
Kaufmann, Konstantin P., 40 42, 44
Kaulakis, Juozas 156
Kaziliauskas, Motiejus 46

Kedys, J. 49
Keinys, Pranas 70
Keliuotis, Juozas 176, 180, 181
Kemėšis, Fabijonas 281
Kemėžys, Vincas 146
Kerenskij, Aleksander F. 137
Kerpis, Ignas 31
Kidykas, Jonas 284
Kilmonytė (Lee), Rūta 279
Kymantas, I 98
Kiškis, Stasys 153
Klapaitė, Šema 192
Klemensas XIV pop. 33
Klimaitis, Pranas 62, 63, 65
Klimas, Petras 36, 103, 117, 122
Klingenberg, Nikolaj 39
Kocinš, Fr. 201
Kolas, Ofsėjus 192
Kolupaila, Steponas 180
Končius, Juozas 255, 262
Kotryna II, cerienė 56
Krasauskas, Jonas, vysk. 30
Krasinskis, Adomas, vysk 37
Krečinskis, Jonas 43
Kreselmanaitė, Reizė 192
Kriaučiūnas, Jonas 62, 63, 108
Kriaučiūnas, Petras 36, 49, 68
Kriščiukaitis, Jonas 85
Kriščiūnas, Jonas 126
Kriškijonas, Ksaveras, Pr. 87
Krupavičius, Mykolas 58, 60, 73, 144, 234-236
Krušas, Mykolas 285
Kubilinskaitė, (Kobelinskaitė) Teresė 76
Kubiliūnas, Petras 234
Kubilius, Juozas 67, 70, 72, 77, 183
Kučingis, Jonas 6, 273, 285, 287, 288
Kudirka, Feliksas 85
Kudirka, Vincas 25, 36, 55, 56 78, 163
Kukta, Juozas, vysk. 87, 98, 121, 166
Kulakauskis, Simonas 46
Kuoseka 217, 218
Kuraitis, Pranas 76, 163
Kuras, Jonas 156, 157
Kušeliauskas, Serafimas 49, 50
Kuzma, Pranas 70
Kuzmickas, Jonas 194
Kuznecova, V. 306
Krastinas, Fridis 192

La Guardia, Fiorello H. 254
Ladiga, Kazys 139
Lanas, Rafaelis 218
Landsbergis (Žemkalnis), Vytautas 228, 230, 231
Lani, M. 283
Lansing, Robert 133
Laučka, Juozas 265
Laukaitis, Juozas 25, 36, 69, 70, 71, 76, 85, 125, 152, 180
Leimonas, Juozas 163, 173
Lejeris, Erikas 194
Lenin, (Uljanov, Vladimir), 124, 237, 307
Leonas XIII, pop. 73, 161, 169, 171
Leonas, Petras 70, 98, 133
Leoni, Pietro 298, 308
Leveckis, Vincas 67
Levinas, Girša 192
Lichtas, Lifmanas 192
Lifšicas, Eizikas 192
Liubimovas, D. 80
Liudvinavičius, Vincas 218

Liudvikas XVIII, Prancūzijos karalius 28
Liutkevičius, Gabrielius 63, 125
Loferis, Adzelikas 192
Lohse, Heinrich 234, 237
Lopas, Laurynas 70
Lukoševičius, Stasys 217
Lukša, Juozas 293
Lukšys, Povilas 138
Luter, Martin 257
Lvov, Georgij 125, 137
Lyons, Eugene 125

Maciejauskas, Julijonas 282-285, 287, 289
Mackevičius, Mečys 230
Mačiulis (Maironis), Jonas 50, 54, 59, 73, 84, 90, 120
Mačiulis, Petras 180
Malakauskas, Kazys 285
Malakauskis, Petras 218
Malenkov, Georgij 205, 207, 214, 224
Malinauskas, Antanas 76, 218
Malinauskas, Donatas 63, 65, 98, 117
Mašalaitis 22
Marx, Karol 237
Matisas, Motiejus 218
Matulaitis, Antanas 16, 25, 67
Matulaitis, Jurgis, vysk. 34, 36, 87, 168
Matulaitis, Kazimieras 92, 95
Matulaitis, Motiejus 67
Matulaitis, Stasys 18, 71, 72, 75
Matulaitis, Vincas 85
Matulionis, Jonas 230
Masiliūnaitė, Viktorija 283
Mastauskis, Balys 130, 132
Mašiotas, J. 270
Mašiotas, Pranas 36, 72, 126
Maurukas, Juozas 246
Mayer, Francis J. 255
McIntyre, James Fr. kard. 273, 286, 289
Melnicki, Valerijan 38
Merkelis, Aleksandras 58, 60
Merkys, Antanas 190, 205, 206, 207, 209, 214, 215
Meškauskienė — Navikaitė, M. 192
Michalkiewicz, Kazimierz, vysk. 87, 111, 121
Mickevičius, S. 299
Mickevičius (Kapsukas), Vincas 10, 71, 72, 124, 126, 127, 130, 296, 297
Mickevičius (Krėvė), Vincas 191, 215-217
Mickis, Matas 215, 218, 220
Middletone, Gill 271
Mieleška, A. 258
Miežinis, M. 54
Miglinas, Simas 224
Miklius, Damas 49, 50
Mykolaitienė, (Vinco Mykolaičio motina), 22, 27
Mykolaitis (Putinas), Vincas 22, 259
Mikšas, Jurgis 53
Mikulskis, Stasys 43
Miliauskas, Eliziejus 49
Milukas, Antanas 84, 85, 155
Mirkavičius, F. 35
Mironas, Vladas 74, 117
Mockus, Jonas 259
Molin, Ilija 204, 207, 214, 224
Molotov (Skriabin), Vlačeslav 197-199, 204-213, 217, 226, 255
Montalvo, Ordonez de 274

Montvila, Juozas 21
Montvila, Petras 21
Montvilaitė, Izabelė 21
Moore, Tomas, šventasis 274
Moravskis, Alfonsas 71
Morkūnas, Simonas 266
Muraška 95
Muravjov, Michail N., 31, 35, 40, 41, 42, 43, 98
Musteikis, Kazys 209

Napoleonas, imperatorius 14, 28, 31, 226, 257
Narjauskas, Jurgis 125
Narutavičius, Stasys 117, 127
Natkevičius, Ladas 201
Natkienė, Ona 217
Navickas, Jonas 85
Nedveckas, Vasiliejus 194
Neve, Felipe de 276
Niesel, Henri Albert 139
Nikalojus I, caras, 31, 37
Nikalojus II, caras 29, 114, 137, 297
Noreika, Liudas 74, 125, 126
Norkus (Norkevičius), Simonas 54
Norvaiša, Vincas 46
Novickis, Antanas 230
Novosilcev, Nikolaj N. 34

Olšauskis, Konstantas 80, 96, 98, 101, 110, 111, 115, 118 120, 125, 130, 134, 135
Opanavičius 239, 241, 242, 262
Orintas 228

Pabedinskas, A. 180, 181
Pacas, Mikalojus, vysk. 257
Pajaujis, Juozas 230
Pakalniškis, Kazys 57, 59
Pakarklis, Povilas 190, 194, 195, 215
Pakštas, Kazys 130-132, 153
Paleckis, Justas 191, 215, 216, 223
Paliulionis, Mečislovas, vysk. 86
Paltarokas, Kazimieras, vysk. 166
Pankratjevas, Agafenikas 194
Paškauskas, Jurgis 273
Paukštis, Jonas P. 27
Paukštys, Emilijonas 126
Paulekiūtė (Rockefeller), Ieva 279
Pauliūkonis, V. 72
Paulus, Fried. v 237
Pečkauskaitė, (Šatrijos Ragana), Marija 17
Peleckis, Povilas 218
Penkauskas, Pranciškus 126
Peroni, V. 175
Pėstininkas, P. 49
Petkevičius, Antanas 43
Petrauskas, Antanas 69, 103
Petrika, Jonas 229
Petrika, Silvestras 48, 49
Petrulis, Alfonsas 117, 120, 130
Petrutis, Vytautas 126
Pietaris, K. 63
Pietaris, Vincas 36, 155
Pijus X,pop. 88, 161
Pijus XI, pop. 135, 152, 160, 167, 170, 172
Pijus XII, pop. 121, 130
Pilsudski, Bronislaw 95
Pilsudski, Josef 71, 139
Pisarevas 202, 204
Plečkaitis, Jeronimas 145
Polikarpas, Augustinas 15

Popczynski, Stanislaw 15
Popelytė, Mina 192
Povilaitis, Augustinas 207
Povylius, Antanas 70
Pozdniakov, M. 213, 216
Pranciškus Ferdin. 90
Pranckūnas, V. 218
Prapuolenis, Levas 228, 231, 240
Priešegalovičius, Benjaminas 218
Presas, Motelis 192
Princip, Gavril 90
Prižgintas, Vacius 288
Pučiliauskas, A. 47, 48
Pučiliauskas, Pranas 47, 48
Purickis, Juozas 96, 101, 110-113, 115, 116, 119, 120, 132, 135, 136, 142, 147
Puronas, Pranas 258

Račiūnas, Stasys 46
Radvila, Mikalojus (Juodasis) 226
Raila, Stasys 63
Ramanauskas, J. 258
Raštikis, Stasys 209, 214, 230
Ratneris, Izidoras 218
Rauba, Vytautas 164
Ražaitis, Mykolas 154
Rei, A. 201
Reinys, Mečislovas, vysk. 25, 162, 163, 167
Reisonienė, E. 180, 181, 183
Remys, J. 258
Rentlen, A. von, 234
Rėklaitis, Kazimieras 125
Ribbentrop, Joachim von, 197, 198, 212, 213
Rydz-Smigly 197
Rimka, Albinas 144
Rimša, J. 67
Rockefeller, Winthrop 279
Roemeris, Mykolas 69
Roosevelt, Franklin D. 239, 247, 248, 249
Ropp, Friedrich v. 113, 115-118, 120, 122, 123
Rosenberg, Alfred 233, 237
Rudenko 301
Ruibys, Kazimieras 270
Rukuiza 46
Ruseckas, Petras 63, 72, 76
Ruškys-Ruškevičius, vysk. 157
Rutkauskas, Antanas 217

Sabalis, J. 70
Sąmajauskas, K. 63
Sapiega, Kazimieras 257
Sapiega, Kristupas 257
Sapiega, Leonas 257
Sapiega, Mikalojus 257
Saurusaitis, Petras 156
Savickis, Jurgis 109, 120, 134
Scharman, Joseph H. vysk. 269, 272
Schulenburg, Hermann von, 198, 199, 211, 212
Schnuerer, Gustaw 91
Sedavičius, Jankelis 218
Semionovas, Povilas 218
Senkonis, S. 56, 71
Senkus, Vincas 34, 49
Serov, Ivan 205, 224
Shaughnessy, James 270
Sidaravičius, Martynas 36, 47, 48-51
Sidzikauskas, Vaclovas 136
Silvestravičius, ž. Davainis
Sinclair, Upton 279
Sirutavičius, Vladas 63
Skinderis A. 270
Skinkys, (Harvey), Laurynas 279

Skirius, Antanas 287, 288
Skirkevičius, Juozas 164, 194, 258, 259
Skipitis, Rapolas 126, 230, 232
Skripkus, J. 270
Skučas, K. 208
Skvireckas, Juozapas, arkiv. 166, 174
Smetona, Antanas 40, 63, 72-77, 98-102, 105, 108, 117-122, 127-133, 141, 143, 163, 190, 206, 209-217.
Smilga, Antanas, 75
Smilgevičius, Jonas 117
Sniečkus, Antanas 186, 193, 216, 223
Speecheris, Francis 289
Spudienė, Bronė 265
Stakauskas, Juozapas 83
Stakelė, Stasys 63, 69
Stalinas (Dziugašvili), Josif 127, 199, 200, 205, 207, 212, 222, 237, 239, 247-49, 307
Staniškis, Vincas 36
Staniukynas, Antanas 84-86
Stankevičius, Juozas 117
Stankūnas, J. 63
Starabinas, Vulfas 192
Starkienė, Bronė 283, 287, 288
Stašinskas, Vladas 70, 133
Staugaitis, Justinas, vysk. 17, 36, 76, 80, 85, 117, 118, 120, 126, 133, 163, 166, 282
Stebulis, J. 258
Steponaitienė (Venciūtė), Ona 20
Steponaitytė, Ieva 20, 103, 125
Steponaitis, Jonas 21
Steponaitis, Juozas 20, 273, 289
Steponaitis, Jurgis 21, 23, 24, 25, 26, 28, 103, 125, 145, 231
Steponaitis, Kazys, tėvas 20
Steponaitis, Kazys sūnus 20
Steponaitis, Vincas 21, 120
Steponaitytė, Marija 20
Steponaitytė, Ona 20, 113, 125
Steponavičius, Jurgis 46
Steputaitis, Vilius 102, 106, 107, 108
Stetinius, Edvard 248
Stovell, A. 133
Strubaitė, Ida 192
Strulis, Girša 192
Strumila, Just. 67
Strungis, Juozas 281
Stulginskis, Aleksandras 117, 141, 143
Sušinskis, Antanas 217
Sutkaitis, J. 85
Sutter, John A. 276
Sviatopolsk — Mirski 60

Šagenićas, Šmuelis 192
Šalkauskis, Stasys 44, 95, 99
Šapajytė, Nachama 192
Šapira, Mejeris 192
Šapoka, Adolfas 257
Šaulys, Jurgis 72, 100, 101, 102, 105, 114, 117, 120, 128, 133
Šaulys, Kazimieras 62, 68, 73, 100, 117
Šefas, Meilachas 193
Šernus, Martynas, 52, 53, 98
Šileikis, P. 102
Šiliauskas, Vacius 285
Šilingas, Stasys 98, 120, 125 126
Škirpa, Kazys 230, 231, 232

Šlažas, J. 210
Šlepetys, Jonas 230
Šleževičius, Mykolas 63, 126
Šliupas, Jonas 53, 54, 56
Šliupas, Rokas 136
Šližys, Balys 142
Šmavgonecas 202, 204
Šmulkštys, Antanas 26, 85, 103
Šmulkštys, Jonas 26
Šmulkštys, Jonas, Jr. 26
Šmulkštys, Jurgis 26
Šmulkštys, Petras 26
Šmulkštys, (Paparonis) Vincas 26, 27
Šmulkštytė, Magdalena 26
Šmulkštytė, Marija 26
Šnapštys, Juozas 69
Šniukšta, Pranciškus 194
Šochtas, Judelis 193
Šova, K. 107
Šumauskas, Pr. 192
Šutovas 202, 204
Švažas, A. 250

Tamulionis, Antanas 228
Tamulis, Jonas 285
Telksnys, Stepas 194
Tylenis, Antanas 220
Tilly, Johann 257
Tiškevičius, Eustachijus 257
Tolstoj, Lev 29
Totoraitis, Jonas 13, 36
Trimailovas, Penkratijus, 194
Trockis (Bernštein) Leo 124
Truman, Harry S 249, 267
Tūbelis, Juozas 40, 74, 133
Tumas (Vaižgantas), Juozas 49-60, 63, 69, 73, 74 žū, 78, 83, 120, 126, 258, 259
Tūmėnas, Justinas 96, 99

Ulloa, Francisco de 274
Urach, Wilhelm von 132
Urbanavičius, Kazimieras 36, 85, 156
Urbonavičius, P. 57, 59, 117
Urbšys, Juozas 199, 200, 205, 206, 207, 208, 209, 214

Vacbergas, P. 259
Vaičaitis, Pranas 36
Vaičiūnas, Petras 259
Vaičiūnas, Vincas 239, 278
Vaičkus, Juozas 279, 281
Vailokaitienė (Česaitytė), Ona 163
Vailokaitis, Jonas 36, 77, 117
Vailokaitis, Juozas 76, 77, 126
Vaitienka, Abraomas 193
Vaitkus, Mykolas 76
Vaižgantas, ž. Tumas
Vaksmanas, Laizeris 193
Valaitis, A. 180, 181
Valaitis, Jeronimas 194
Valančius, Motiejus, vysk. 45, 46, 52
Valantiejus, Juozas 156
Valiuška, Antanas 288
Vanagaitis, J. 63
Vanagas, P. 270
Vasys, Konstantinas 85, 157, 158
Veineris, Mauša 193
Velavičius, Vincas 194
Vencius, Ksaveras 230
Venclova, Antanas 215
Vileišienė, Emilija 98, 109
Vileišis, Antanas 63, 98
Vileišis, Jonas 63, 74-76, 109, 117, 127, 128
Vileišis, Petras 73, 75
Vilhelmas II, kaizeris, 89, 126, 132

Vilimas, Vladas 143, 148
Vimeris, Rudolfas 194
Viskanta, Antanas 95, 96, 99
Višinski, Andrej 211
Višinskis, Povilas 63, 65, 72
Vyšniauskas, J. 69
Vytartas, Antanas 49, 50
Vytautas, DLK. 18, 167, 226
Vitkauskas, Petras 70
Vitkauskas, Vincas 209, 210, 215
Vitkus, Balys 230
Vokietaitis, J. 126
Voldemaras, Augustinas 124, 130, 133, 234
Volfsonas, Joselis, 193
Volujevas 42
Vosyliūs, B. 258

Weyer, E. 50
Wilson, Woodrow 132, 146
Witte, S.I. 65

Zasaitė, Lėjja 193
Zauerblatas, Hirša 193
Zechlin, Antonio 114, 167, 168, 199
Zelikovičiūtė, Taubė 193
Zelkovičiūtė, Rocha 193
Zigmantas Augustas, DLK 72
Zubovas, Vladas 72

Žadeikis, Povilas 232, 233
Žaliauskas, Juozas 49
Ždanov 211
Želigowski, Lucjan 140
Žemaitienė, Juzė 218
Žemaitis, Zigmas 126
Žiliauskas, Jonas 36, 45, 84
Žilius, (Jonyla), Jonas 95-97
Žitkus, Kazimieras 26
Žmuidzinavičius, Antanas 98
Žnučkaitė, Gesė 193
Žukas, K. 142
Žukauskas, Silvestras 138
Žvirblis, Kazimieras 194